

Politikens medialisering

Peter Berglez

Leonor Camauër

Peter Dahlgren

Konstantin Economou

Mats Ekström

Per-Anders Forstorp

Redaktör Erik Amnå

Karl Erik Gustafsson

Åsa Kroon

Stig Arne Nohrstedt

Christian Svensson

Lennart Weibull

Demokratiutredningens forskarvolym III

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 1999:126

SOU och Ds som ingår i 1999 års nummerserie kan köpas från Fakta Info Direkt.

Beställningsadress: Fakta Info Direkt, Kundservice
Box 6430, 113 82 Stockholm
Tel: 08-587 671 00, Fax: 08-587 671 71
E-post: order@faktainfo.se

Förord

Ett av Demokratiutredningens uppdrag är att summera och värdera de senaste årens demokratiutredningar och demokratiforskning, ett annat att stimulera det offentliga samtalet om demokratin. Av de skälen har redan åtskilliga demokratiforskare medverkat på våra temaseminarier runtom i landet liksom i flera av våra debattorienterade småskrifter. Av de skälen har också den här boken kommit till.

Det här är en av tretton böcker där drygt ett hundra forskare inom samhällsvetenskap och humaniora belyser olika aspekter av den svenska folkstyrelsens utveckling. Författarna är verksamma inom drygt tio vetenskapliga ämnesområden. Artiklarnas vetenskapliga kvalitet har vanligtvis säkerställts genom att författarnas kollegor granskat dem inom ramen för institutionernas forskarseminarier. De flesta av författarna till den här volymen har dessutom träffats några gånger i särskilda seminarier för att diskutera varandras bidrag.

Forskarvolymerna har tillkommit efter en genomgång av den demokratirelevanta forskning som pågår på universitet och högskolor. En del forskare har ombetts att redovisa forskningsläget jämte sina egna, pågående eller nyligen avslutade studier. Andra har fått uppdraget att genomföra studier inom områden som forskningen eftersatt men som Demokratiutredningen behöver kunskap om. Tack vare att nästan alla som blivit ombedda också lämnat ett bidrag har denna breda, om än långt ifrån fullständiga exponering av våra kunskaper om demokratin blivit möjlig. Att forskarna ser det som en del av sin yrkesroll att leverera underlag för det offentliga samtalet är värt att notera med tillfredsställelse. Inte för att forskarna skulle sitta inne med alla svaren. Men för att deras olika teoretiska infallsvinklar och verklighetsbilder kanske kan göra det politiska samtalet mer insiktsfullt. Det är nämligen en mångfald som komplicerar.

Förhoppningen är nu att dessa texter ska kunna läsas med behållning även utanför forskarsamhället. Det betyder inte att författarna förenklat svåra orsakssammanhang. Men jag bad dem "skriva så att texten blir läsbar för inte bara forskare inom andra ämnesom-

råden utan även för en allmänbildad medborgare. Detta kan kräva viss återhållsamhet med inomvetenskapliga jargonger. Särskilt svåra och komplicerade tankegångar kan behöva en något större pedagogisk omsorg än vanligt". Eva Dahlström har biträtt med en språklig granskning av de flesta artiklarna i den här volymen.

Demokratiutredningens ledamöter har inte tagit ställning till uppsatsernas innehåll. Varje författare ansvarar själv för innehållet i sitt bidrag.

Politikens medialisering

Den direkta demokratin bygger på möten ansikte mot ansikte, den representativa demokratin förutsätter medier.

Vad professor Kent Asp på vårt seminarium om medierna och demokratin kallade första gradens medialisering bestod i att medierna steg för steg blev en dominerande kommunikationskanal. Från början av 1970-talet började medierna dessutom allt oftare uppträda som självständiga politiska aktörer. Den tredje gradens medialisering inträder vid 1980-talets början, när politikens aktörer anpassar sig till medielogiken.

Vitala, självständiga massmedier är oskattbara tillgångar, ja förutsättningar för en levande folkstyrelse. Men allt vad medier gör med politiken är inte nödvändigtvis bra för demokratin. Därför är det legitimt att någon granskar granskarna, som Demokratiutredningen t.ex. låtit göra när det gällde vad medier spelade för roll för 1998 års valrörelse och valdeltagande.¹

I nio kapitel presenterar vi här såväl teoretiska som empiriska studier av vad etablerade massmedier som radio, TV och tidningar spelar för roll för det offentliga samtalet.² Först sammanställer Lennart Weibull och Karl Erik Gustafsson forskningsläget när det gäller hur olika svenska medier nu utvecklas. De behandlar såväl produktions- som konsumtionsaspekter för både gamla och nya medier. De konstaterar att tidningsläsandet är tämligen stabilt men att skillnaden mellan de yngres och de äldres läsvanor växer. Att ungdomarna skulle ha övergett de traditionella tidningarna kan dock inte klart bevisas. Vidare prenumererar de resurssvaga allt mer sällan på någon morgontidning. Den sociala segregeringen av t.ex. Göteborg avspeglar sig också i att morgontidningarna läses mer i rika än i fattigare stadsdelar. Men gratistidningen Metro har intressant nog bromsat upp skiktningen.

Weibull och Gustafsson konstaterar också att TV:s informativa roll klingat av något under 1990-talet. Att titta på kvällsnyheterna är inte längre den allmänna, klass- och utbildningsneutrala vana som tidigare också inbegrep dem som inte var särskilt politiskt intresserade. De tämligen radikala förändringarna av TV- och radiomarknaden har bl.a. inneburit att personer med låg utbildning ser mer på underhållningsprogram medan nyhetsprogrammen mer attraherar högtbildade. Efter sin genomgång av hur olika massmedier utvecklas drar författarna slutsatsen, att "en mindre mängd innehåll sprids i allt fler kanaler av få stora ägare". Det nya medielandskapet, inte minst de nya teknikerna, förändras på ett mycket grundläggande sätt. Det vi betraktat som ett massmedieområde består nu av några mäklare av tjänster som distribueras i olika tekniska former. Det demokratiska tänkandet kring medierna måste därför också förändras, menar forskarna³.

Därefter introducerar Peter Berglez några av de mest inflytelserika teorierna om vad informationen och kommunikationen har för betydelse för relationen mellan offentliga institutioner och medborgare. De består å ena sidan av de moderna drömmarna om en perfekt information. I föreställningen om en stark folkstyrelse finns en stark tilltro till informationens avgörande betydelse. Det vilar i sin tur på ett ideal om aktiva, kunniga och diskussionslystna medborgare på jakt efter att skapa en offentlig mening. Denna lidelse för en så neutral information som möjligt bär dock i sig fröet till en förvanskning av det aktiva medborgaridealet. Tilltron till experter kan avpolitisera politiken och devalvera medborgarskapet till ett offentligt liv som tryckare och tryckare.

Ett annat slags drömmar utgår från att det snarare är kommunikation med oändliga tolkningsmöjligheter av det som medierna berättar som skall skapas mellan de politiska institutionerna och medborgarna. Det är inte opartiskheten utan offentliga samtal kring subjektiva uppfattningar om hur världen ser ut och borde se ut som är det viktigaste.

Men alla dessa, bitvis romantiska bilder av goda samtal som förmodligen aldrig existerat, vilar på en fundamental förutsättning; medborgarnas vilja att vara delaktiga. Här ryms en paradox: de massmedier som aldrig varit mera framträdande och centrala i det offentliga meningsutbytet tycks utbreda tystnad i relationen mellan politiska institutioner och medborgare. Men kanske denna tystnad inte utgörs av en uppgivenhet inför en medialiserad politik utan av ett trots. Demokratin är nämligen inget projekt utan en oavbruten gemensam reflektion, hävdar Berglez. Om det är så förslår inga

enkla, kortsiktiga åtgärdspaket för att (åter)skapa vitaliteten i medborgarsamtalen; vad hjälper det demokratin att den politiska makten kan tvinga folket till valurnorna om inte viljan att infinna sig där existerar?

I en serie empiriska kapitel analyseras sedan mediernas mångdimensionella relation till politiken. De två första handlar om hur vi skaffar oss bilderna av vår omvärld. Stig Arne Nohrstedts analys av medierna och globaliseringen börjar på en pizzeria i Västerbergslagen. Hans artikel är en kritik av skevheten i den internationella nyhetsförmedlingen. Utifrån sin egen och andras forskning om vad nyhetsförmedlingen betyder i internationella krissituationer skriver han om vad det internationella mediasystemet innebär för små stater som Sverige. Han varnar för att bristerna i teorin om särskilt kulturimperialismen tas till intäkt för att överge frågorna om kulturell dominans. I synnerhet den amerikanska nyhetsförmedlingens, dess koppling till utrikespolitik och den amerikanska mediepolitikens reträtt till förfång för en allmän, pluralistisk opinionsbildning påkallar vår uppmärksamhet därför att dess hegemoniska makt-potentialer är enorma.⁴

Nu är det emellertid inte så enkelt att den amerikanska kulturen väller in genom våra nationella medier, även om Nohrstedts exempel från internationella krishärdar visar hur mediebilderna sammansmälter med det amerikanska propagandabehovet, låt vara de svenska och finska medierna mindre än t.ex. de norska och tyska. Det blir särskilt tydligt när FN:s potentialer beskrivs. Slutligen visar författaren hur lätt journalistiken, den svenska ingalunda undantagen, blir en spegling av de internationella maktförhållandena. Han menar att den enda möjligheten för att den svenska utrikespolitiken ska kunna bedrivas självständigt är en global offentlighet där de svenska medborgarna får tillgång till många perspektiv och synvinklar på internationella händelser.

I Peter Dahlgrens artikel analyseras en särskild aspekt på denna globalisering, nämligen den roll som medierna har för vårt medlemskap i EU. Men han avser inte i första hand informationens betydelse för att vi ska få korrekta underlag för politiska samtal. Nej, vad han intresserar sig för är vad medierna skulle kunna ha för roll för att på längre sikt skapa en gränsöverskridande medborgarkultur. Frågan om EU-identitet måste i grunden "avetniciteras", menar Dahlgren. Det gäller att lägga till en identitetskomponent hos medborgarna; en lojalitet till demokratiska värderingar som bottnar i ett instrumentellt – inte ett affektivt, emotionellt – förhållande till den politiska konstruktionen.

Mer konkret handlar medieuppdraget om att ge kunskaper och kompetenser i sedvanlig journalistik men också sammanhållna bildningsprogram. Medborgarna behöver ett kunskapsförråd och möjlighet till att uppdatera referensramar för att begripa innebörden av de fortlöpande nyheterna, t.ex. förstå hur EU fungerar och bör fungera i relation till dem själva. Det handlar också om ett fortlöpande bildningsprogram för journalister.

Lojalitet till demokratiska värden och procedurer är generellt sett mycket viktiga inslag i EU-medborgarkulturen. För att demokratisera EU bör journalistiken å ena sidan insistera på demokratiska principer i EU-sammanhang, och å andra sidan öppna upp frågor för demokratisk debatt. Även debatter utifrån olika europeiska uppfattningar om demokrati skulle kunna berika våra samtal. Medborgarkulturen måste också innefatta en tolerans för skilda åsikter och en acceptans av de etablerade spelreglerna. TV-journalistiken har en unik förmåga att förmedla världen in i vår vardag genom sina bilder på ett sätt som pressens tryckta ord inte kan jämföras med. Men än så länge upplevs EU som fjärran och detta kan på längre sikt föröda demokratin.

I de två därpå följande studierna analyseras just TV:s roll för de politiska samtalen. Mats Ekström frågar sig vad TV har för demokratiska potentialer genom den relation som skapas mellan tittarna och politiken. Han tar avstånd från både de enbart ljusa och de enbart mörka bilderna och ger i en mer realistisk anda argument för mediets goda såväl som dåliga sidor när det gäller att fördjupa demokratin. Med utgångspunkt i några konkreta program kan han visa hur TV-mediet ibland åstadkommer en distanserad likgiltighet, ibland ett berörande engagemang. Han resonerar vidare om en särskild dubbelhet i tittandet: att nästan samtidigt uppfatta TV-programmet som å ena sidan konstruerat och producerat, å andra sidan som fakta, även om det var den senare hållningen som utmärkte de allra flesta som tittade på de aktualitetsprogram som Ekström studerat närmare. Med stöd av exempel från olika kanaler varnar han för att dra alla program över en kam. Han noterar också att den nya kopplingen mellan TV och TV-bolagets hemsida här bjuder på särskilda, problematiska inslag utifrån ideal om goda offentliga samtal. Han ser också tendenser till hur "chattandet" färgar av sig på programmen, inte sällan med en gemensam nämnare; politikermiss-trons välbehag. Bortom en sund skepsis till maktutövning och maktutövare slår den över i cynismens likgiltighet.

Christian Svensson har undersökt Svar Direkt, Nattöppet samt Svart eller vitt. Det är debattprogram som är intressanta från demo-

kratisk synpunkt av många skäl. De bjuder "vanligt folk" att medverka kring ämnen som t.ex. inte har sitt ursprung i riksdagsdebatter. Programmen ger utrymme för en rad känslor, åsikter och känslor, vilka vanligtvis inte ryms på politiska dagordningar. I historisk belysning handlar det onekligen om principiellt sett mycket löftesrika demokratiska innovationer.

Vad Svensson blottlägger avviker emellertid på några punkter från idealet om rationella samtal. Han ser exempelvis väldigt litet av argumentation och idéutbyte. I stället handlar mycket om att tämligen förutsägbart kontrastera åsikter mot varandra i hårt regisserade föreställningar, vars dramaturgi är viktigare än innehållet. Det rör sig ofta om stereotypa motsättningar mellan "folket och makten". Journalisterna gör sig till tolk för det maktlösa "folket", som dessutom alltid synes ha rätt. Den vanlige medborgaren, som anmärkningsvärt nog själv spelar en ganska undanskymd roll, ger ett alibi för programmets äkthet. Att det, som ofta har gjorts gällande, skulle röra sig om det motsatta – en privatisering av det kollektiva – avvisar dock Svensson. Det är tvärtom; det privata förvandlas till politik.

Expressens artikelserie 1993 om flyktingpolitiken och Dagens Nyheters artiklar 1997 om steriliseringspolitiken i Sverige föranledde omfattande mediediskussioner med stort medialt och politiskt genomslag, delvis med internationell uppmärksamhet som följd. Utan att ta ställning till sakfrågorna visar Åsa Kroon i sin studie att dessa debatter också förstärkte viktiga uppfattningar av medier, medborgare och politiker. Hon ser exempelvis bilder av i det ena fallet handlingsförlamande myndighetspersoner som först efter att tvingats till det kan föra samtal om viktiga frågor. I det andra fallet figurerar skurkaktiga politiker hänsynslöst utnyttjande sin makt över den svage. Politiken beskrivs i det ena fallet som ologisk och verklighetsfrämmande, i det andra kusligt logisk och slug. I båda fallen spelar mediet självt hjältens roll, låt vara att deras sätt att handskas med såväl "rena fakta" som termer ibland är anmärkningsvärt elastisk. Bilden av samhällskommunikationens samtida villkor är alltså komplex. Debatterna är debatter om mycket mer än vad de synes vara. Ingen är utan skuld till att det går snett ibland. Var och en bör därför ta sitt ansvar, menar Kroon.

Till det senmoderna samhällets utvecklingsdrag hör att engagerade medborgargrupper måste arbeta sig fram till bestämda positioner i offentlighetens rum. Det handlar om att skaffa sig ställning som en, bland många andra, legitim deltagare i det offentliga samtalet och som tillförlitlig och representativ källa. Detta utgjorde viktiga arbetsvillkor för de tre olika kvinnoföreningar som Leonor

Camauër skildrar. Kampen för att nå offentligheten består av ett mycket sinnrikt samspel mellan organisationerna och olika medier. Visserligen är det lyckligtvis ingen som ensam styr villkoren för umgänget. Men ofta är priset för att få sin röst hörd högt: Kvinnojouren normaliseras, Kvinnofronten osynliggörs och Tidskriften reduceras ibland till en leverantör av stridbara debattörer. Mediologi motverkar mer djupsinniga, reflekterande och dynamiska roller. "Mainstream"-medier är primärt inte intresserade av rörelser och samtal utan av antagonistiska ståndpunkter⁵. Camauër ger skäl för att moderna organisationer som vill delta i offentligheten bör reflektera över sin mediestrategi.

Det torde också gälla de politiska partierna. Ibland tycks de desperat söka anpassa sig till vad de uppfattar vara en medielogik i tiden. Konstantin Economou och Per-Anders Forstorp uppmärksammar i sin analys av slaget om representationen bl.a. socialdemokratiens sexuellt anspelade videofilm till förstagångsväljarna i valrörelsen 1998. De betraktar den delvis som ett försök att drapera en önskan om kortsiktig propagandaeffekt med en intimisering av väljarrelationen.⁶

Deras artikel belyser huvudsakligen medierna som en egen del av den politiska makten. Under sin genomgång av vad olika demokratiteorier har för antaganden om kommunikation prövar de bl.a. tanken på demokrati som "det system av kommunikationsprocesser i diskussion och beslutsfattande som överbryggat skillnader – i genus, sexualitet, nationalitet, klass, etnicitet och generation – och administrerar mångfalden mellan människor och grupper, och därför förutsätter lika villkor för deltagande mellan likvärdiga och jämbördiga men samtidigt unika och olika medborgare". En sådan demokratiuppfattning riktar stränga krav på såväl politiker som journalister men öppnar också upp den politiska kommunikationen till ett stort men oförutsägbart spektrum av åsikter, arenor och aktörer.

De frågar sig avslutningsvis varför politiker ofta har så svårt att hantera mediernas självständighet. De menar att irritationen kan ha sin grund i att journalisterna inte längre kan betraktas som politikernas kollegor i ett upplysningsprojekt där de gemensamt berättar om hur politiken går till. Nu är journalisterna själva makthavare bortom politikernas räckvidd. Det skulle också kunna vara så att det bara är politikerna (och många forskare) som uppfattar populariseringen och trivialisering av politiken som provocerande. Vad många eliter känner främlingskap inför kanske i själva verket inte alls hotar politikens värdighet och särart. Det kan vara en framgång för demokratin att politiken avkläds sin märkvärdighet. Har medierna

blivit bättre än partier och politiker på att utföra politik? De gör den direktsändning politikerna bara avundsjukt kan drömma om...

Demokratiseringen skulle med andra ord betyda, att ingen längre med framgång kan bli trodd på sitt anspråk att vara neutral i det offentliga samtalet. Varken medborgarna, politikerna, journalisterna eller, för den delen, forskarna. Har vi därmed kommit närmare det inledningsvis angivna idealet om aktiva, kunniga och diskussionslystna medborgare på jakt efter att skapa en offentlig mening?

Erik Amnå

Huvudsekreterare

Noter

¹ Mer härom finns att hämta i forskarvolym XII Valdeltagande i förändring (SOU 1999:132).

² Vad den nya informationsteknologin (IT) betyder och skulle kunna betyda för det offentliga samtalet granskas i bl.a. forskarvolym VII IT i demokratins tjänst (SOU 1999:117) och småskriften Elektronisk demokrati (SOU 1999:12).

³ Jämför Lena Johannessons tes att även konstinstitutionerna fungerar på samma massmediala villkor som övriga medier. Den estetiska arenan har vidgats och alla har rätt till sin individuella hållning och kan därför inte utkrävas på ansvar. (Vår forskarvolym IV Demokratins estetik (SOU 1999:129).

⁴ Se även Ulf Hannerz analys av hur olika kulturella hållningar påverkar medborgaridentiteter i forskarvolym IX Globalisering (SOU 1999:83).

⁵ Jfr Lena Froms analys av villkoren för kulturjournalistik i lokaltidningen i vår forskarvolym IV Demokratins estetik (SOU 1999:129).

⁶ Se även Anders Björnssons kritik av politiker som berövar politiken dess särart och värdighet i småskriften Den skyddade provinsen (SOU 1999:22).

Innehåll

SVENSKT MEDIELANDSKAP I FÖRÄNDRING. EN ÖVERSIKT	13
<i>Lennart Weibull och Karl Erik Gustafsson</i>	
DRÖMMAR OCH MARDRÖMMAR OM POLITIKEN, MASS- MEDIERNA OCH MEDBORGARNA. EN TEORETISK REDO- GÖRELSE.....	75
<i>Peter Berglez</i>	
DEMOKRATIN OCH GLOBALISERINGEN. OM TRANS- NATIONELL JOURNALISTIK OCH POLITISK OPINIONS- BILDNING	103
<i>Stig Arne Nohrstedt</i>	
EU, MEDBORGARKULTUR OCH MEDIERNAS DEMOKRATISKA UPPGIFT	135
<i>Peter Dahlgren</i>	
TV-TITTARNA OCH DEMOKRATIN	161
<i>Mats Ekström</i>	
TV-DEBATTER SOM DEMOKRATISKT FORUM?	197
<i>Christian Svensson</i>	
MEDIEDEBATTER SOM SAMTAL I OFFENTLIGHETEN. OM BUDSKAP OCH BETYDELSER I FÖRÄNDRING	231
<i>Åsa Kroon</i>	
RÖRELSER I OLIKA RUM	257
<i>Leonor Camauër</i>	
DEN MEDIALISERADE DEMOKRATIN – ETT SLAG OM REPRESENTATIONEN	285
<i>Konstantin Economou och Per-Anders Forstorp</i>	
FÖRFATTARPRESENTATIONER	315

Svenskt medielandskap i förändring

En översikt¹

Lennart Weibull och Karl Erik Gustafsson

Det svenska medielandskapet genomgår sedan slutet av 1980-talet stora förändringar. Införandet av kommersiellt finansierad privatägd radio och TV 1991 respektive 1993 skapade på många sätt en ny situation för alla medier. Konkurrensen om publiken hårdnade, nya ägargrupper etablerades och det utvecklades ett korsågande mellan tryckta medier och etermedier. Under början av 1990-talet försvagades dagstidningsmarknaden bl.a. beroende på lågkonjunkturen och tidningsföretagen kom att anlägga en mer strikt ekonomisk syn på verksamheten. Utländska mediebolag har också i större utsträckning etablerat sig på den svenska marknaden. Även lanseringen av en gratistidning, utdelad till resenärerna i samarbete med lokaltrafiken först i Stockholm men senare i Göteborg och Malmö har förstärkt mediekonkurrensen om publik och annonsörer.

De förändringar som skett i Sverige det senaste årtiondet har tett sig betydligt mer omvälvande än i många andra länder. En förklaring är att det svenska medielandskapet under flera decennier karaktäriserades av stor stabilitet. Varje medium uppstod och utvecklades inom sin egen nisch och medierna reglerades och finansierades på olika sätt. Radio och TV var nationellt distribuerade medier med ensamrätt på licensfinansiering. Deras utbud reglerades av staten och de finansierades av mottagaravgifter. Dagspressen var däremot främst lokal och regional och finansierades via annonser och prenumerationer, men undantag av kvällspressen med sin nationella spridning och lösnummerfinansiering. Totalt sett dominerade pressen annonsmarknaden. Därför hade radio och TV å ena sidan och tidningarna å den andra en begränsad inverkan på varandra. Regeringens mediepolitik visade traditionellt dagspressen särskild hänsyn. Tidningar var befriade från moms och åtnjuter särskilt stöd. Också regeringens restriktiva inställning till reklam i radio och TV

hade som en förklaring att man ville skydda tidningarnas inkomster. Dagstidningar har också sinsemellan haft ett antal överenskomelser och regler som begränsat konkurrensen inom branschen.

Uppgiften för den följande översikten är att ge en grundläggande beskrivning av det svenska mediasystemet som det ser ut vid 1990-talets slut. Så långt möjligt har det också gällt att dessutom belysa den successiva förändringen av det svenska medielandskapet. För det första uppmärksammar vi av vilket slag de tydligaste utvecklingslinjerna i de olika mediekategorierna är. För det andra karakteriserar vi de huvudsakliga kännetecknen för de respektive mediernas nuvarande situation. Ett tredje fokus kommer att ligga på relationerna mellan olika medier med avseende på sådant som ägandestruktur och konkurrens om allmänhetens uppmärksamhet.

Som ett första steg skall vi se närmare på den utveckling de olika medierna genomgått, för att därigenom få en bild av det mediala systemet i sin helhet.

Dagspressen

Fem viktiga kännetecken är fundamentala för förståelsen av den svenska dagstidningsmarknaden. Det första är att nästan alla tidningar huvudsakligen är lokala eller regionala. Endast de två lösnummertidningarna *Aftonbladet* och *Expressen* kan betraktas som verkligt nationella tidningar genom att de har en regelrätt spridning över hela landet.

Ett andra kännetecken är att den samlade dagstidningsupplagan är stor. Sverige är ett av de mest tidningsläsande länderna i världen. Den omfattande tidningsspridningen förklaras till stor del av att dagstidningar läses i alla sociala grupper. Medan lågresursgrupper i de flesta länder är sporadiska läsare har de i Sverige en läsvana som ligger obetydligt under genomsnittet. Det enda egentliga undantaget från detta förhållande finns i Storstockholm där en stor andel av arbetarfamiljerna inte är regelbundna tidningsläsare.

En tredje egenskap som delvis följer av detta är att kvällspressen vanligen är ett tillval: nästan alla kvällstidningsläsare läser också en lokal morgontidning regelbundet. Denna dubbelläsning förklarar den internationellt sett höga tidningsförsäljningen i Sverige.

En fjärde faktor som utmärker den svenska tidningsmarknaden är att morgontidningar med få undantag hushållsabonneras och att de distribueras till sina läsare tidigt på morgonen. Forskning kring läsvanor visar tydligt att läsarna värdesätter hemleveransen högt.

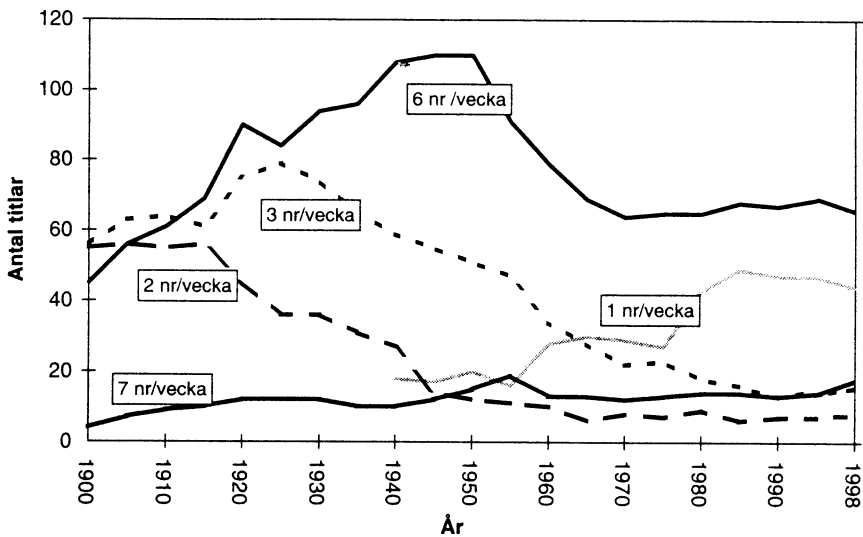
Denna verkar också fungera anmärkningsvärt effektivt och bidrar till fasta läsvanor.

Ett femte och sista karaktärsdrag är att den svenska pressen av tradition har varit knuten till politiska partier. Nästan alla tidningar deklarerar fortfarande partipolitisk inriktning, åtminstone formellt. Med detta menas givetvis inriktningen på tidningens ledarsida, inte nyhetsinnehållet. Att tidningarna har denna politiska tradition är otvivelaktigt en viktig förklaring till den starka ställning som dagstidningarna har i opinionsbildningen: tidningarna uppfattas som en omistlig del av den svenska demokratin.

Strukturell utveckling

Utvecklingen vad gäller antalet tidningar i Sverige under 1900-talet visas i figur 1. Figuren är en översikt över olika typer av tidningar, klassificerade efter utgivningstäthet.

Figur 1. Antalet tidningar i Sverige efter utgivningstäthet 1900–1998

Källa: Tollin, Sven, *Svenska Dagstidningar 1900–1965* (1965) och *Tidningsstatistik AB*. En viss skillnad föreligger mellan de två källorna. Uppgifter om endagstidningar föreligger inte före 1940.

Den svenska dagpressens utveckling kan inte ses som annat än anmärkningsvärt stabil. Endast ett par tidningar har upphört eller fusionerats under de senaste åren, och även i ett längre perspektiv har förändringarna varit relativt få. Sedan tidningsmarknaden väl

stabiliserats efter 1950- och 1960-talens talrika nedläggningar ("tidningsdöden"), kan endast vissa öknningar i antalet för tidningar med låg utgivningstäthet (1–3 nummer/vecka) noteras. Förändringarna har huvudsakligen varit koncentrerade till endagstidningarna, som i Sverige räknas som dagspress om definitionen för en allmän nyhetstidning uppfylls. Denna avvikelse beror på reglerna för det statliga presstödet som syftar till att uppmuntra utgivning av dagstidningar med både låg och hög periodicitet.

Den samlade svenska dagstidningsupplagan (1–7 nummer/vecka) nådde sin topp i modern tid 1989, med en daglig upplaga på ungefär 5 miljoner exemplar. Detta motsvarade nästan 590 exemplar per tusen invånare. Vardagsupplagan för tidningar som ges ut minst tre gånger per vecka uppgick 1998 till ca 4 miljoner exemplar eller 536 exemplar per tusen invånare. Detta placerar Sverige bland de ledande länderna i världen, strax efter Norge och på ungefär samma nivå som Finland. Upplagesiffrorna har emellertid minskat med omkring 15 procent sedan början av 1990-talet.

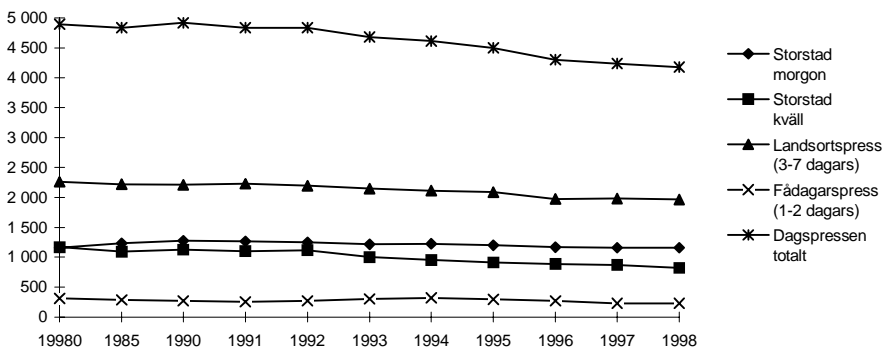
Den svenska marknaden för dagstidningar delas vanligen in i fyra huvudkategorier:

1. *Storstadspressens morgontidningar*: Till denna grupp räknas tidningar utgivna i Stockholm, Göteborg och Malmö. Samtliga är sjudagarstidningar, prenumererade och morgonutgivna. Kategorin inkluderar t.ex. *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Göteborgs-Posten*, *Sydsvenska Dagbladet* och *Arbetet*. Gruppen stod 1998 för närmare 30 procent av den totala dagstidningsupplagan.
2. *Storstädernas kvällstidningar*: Denna grupp består av kvällstidningarna i Stockholm, Göteborg och Malmö. Alla är lösnummerförsålda, nationellt eller överregionalt distribuerade och saknar heltäckningskrav på nyheter samt bedriver "tabloidjournalistik" när det gäller val av nyheter och presentation. De två största är *Aftonbladet* och *Expressen*. Tillsammans svarade denna grupp 1998 för drygt 15 procent av den totala dagstidningsupplagan.
3. *Landsortspressen*: I gruppen ingår alla tidningar utanför de tre storstadsregionerna som utkommer minst tre gånger per vecka. Alla är i huvudsak prenumererade och morgonutgivna; en majoritet utkommer sex dagar i veckan. Gruppen stod 1998 för nästan 50 procent av den totala dagstidningsupplagan.
4. *Lågfrekventa dagstidningar* (fådagarsstidningar): Gruppen omfattar samtliga tidningar, inklusive de som ges ut i storstadsområdena, som utkommer med 1–2 nummer per vecka. Största delen av tidningarna i gruppen är prenumererade och många ges ut

av organisationer. Gruppen omfattade 1998 mindre än 5 procent av den totala dagstidningsupplagan.

Storstädernas morgontidningar och landsortspressen är således de två helt dominerande tidningsgrupperna i Sverige. Ekonomiskt svarade de 1998 för en dryg tredjedel respektive knappt hälften av branschens omsättning och deras relativa styrka har ökat under 1990-talet. Särskilt landsortspressen har upplagemässigt klarat sig förhållandevis bra och kan sägas utgöra den svenska dagspressens stabila kärna.

Figur 2. Dagspressens upplageutveckling 1980–1998

Källa: *MedieSverige* 1999.

Den största delen av nedgången av dagspressens upplaga kan hänföras till en minskad benägenhet att köpa en andra tidning, särskilt vad gäller lösnummerförsålda tidningar samt storstads- och regionala tidningar som distribueras utanför det huvudsakliga täckningsområdet. Allmänheten har minskat läsandet av en andra tidning och när de har gjort sitt tidningsval har de överlag prioriterat den lokala tidningen (jfr Severinsson 1994).

Utvecklingsmönstret reflekteras delvis i förändringarna inom de olika grupperna efter 1995. När det gäller *storstadsmorgonpressen* är antalet tidningar konstant. Under början av 1999 fanns det planer på nedläggning av *Arbetet Nyheternas Göteborgs* edition, men efter förhandlingar med *Göteborgs-Posten* om bl.a. tryck och distribution togs planerna tillbaka. Samtidigt har gratistidningen *Metro* etablerats inom samtliga tre storstadsområden (se nedan).

Storstadsmorgonpressens samlade upplaga har (exkl. *Metro*) minskat sedan mitten av 1990-talet, men utvecklingen har skilt sig mycket mellan gruppens tidningar. I Stockholm har de stora tid-

ningarna långsiktigt försvagats. Andratidningen *Arbetet Nyheterna* är dock storstadspressgruppens stora förlorare och har under 1990-talet tappat drygt 35 procent av upplagan. Gruppens upplagemässiga vinnare är Dagens Industri (se nedan) och *Sydsvenska Dagbladet* som redovisat betydande upplageuppgångar under hela perioden.

Kvällspressen har varit 1990-talets förlorare och samtidigt utmärkts av en stor turbulens. 1990 fanns det fyra självständiga tidningar inom gruppen, genom sammanläggningen av *GT* och *Kvällsposten* till *Idag* blev det tre men sedan *Idag* upphört 1995 var antalet på nytt fyra. *Expressens* köp av *GT* 1997 och den successiva samordningen mellan tidningarna, i vilken *Kvällsposten* sedan 1998 ingår, innebär att det i praktiken bara finns två kvällstidningsföretag. Det som numera kan betecknas som *Expressen*-gruppen har varit kvällspressmarknadens stora förlorare. Samtliga tidningar har minskat de senaste åren; *GT* hade 1998 endast hälften av upplagan tio år tidigare. *Aftonbladet* har stått relativt stabilt, men tidningen tappade i upplaga 1998.

Den mest stabila tidningsgruppen är landsortspressen. Antalet tidningar har varit i det närmaste konstant efter 1996. De många nedläggningar som befarades inom den tidigare A-pressen – de socialdemokratiska tidningar som på de flesta håll är andratidningar – har begränsat sig till två: *Östgöten* i Linköping och *Örebro-Kuriren* (1996); den senare lever dock vidare som en edition av *Karlskoga-Kuriren*. Samtidigt har de stora landsortstidningarna överlag behållit eller t.o.m. stärkt sin position, även om några har fått vidkännas upplageförluster, i första hand *Nya Wermlands-Tidningen* i Karlstad. I övrigt faller landsortspressens – mycket begränsade – upplagenedgång i första hand på andratidningarna.

Landsortstidningarnas framgång är givetvis beroende av den sociala och ekonomiska utvecklingen inom det egna spridningsområdet. I Bergslagen har minskat underlag medfört en fusionering av lokala tidningar (*Nya Ludvika Tidning*) och *Sala Allehanda* har minskat antalet utgivningsdagar. 1999 finns det beslut om ytterligare lokala fusioneringar, i Härnösand och Visby. Å andra sidan finns det stora landsortstidningar som har umgåtts med planer att utöka utgivningen till sju dagar i veckan, inte minst sedan *Gefle Dagblads* (1996) och *Arbetarbladets* (1997) byte till sjudagarsutgivning har bedömts som lyckade.

De lågfrekventa dagstidningarna har minskat i antal. Detta är dock inte en följd av nedläggningar utan av en förändring i dagstidningsdefinitionen. En del av de kristna tidningar som av pressstöds-

nämnden kommit att definieras som dagstidningar upphörde be-tecknas som sådana i och med en förändring i regelsystemet 1996.

Vid sidan av dessa relativt tydliga grupper av allmänna nyhetstidningar finns det även några specialinriktade dagstidningar. Mest framgångsrik har den av Bonnier-gruppen ägda *Dagens Industri* varit. Den startades 1976 som en försiktig satsning med utgivning två dagar i veckan. År 1983 ökades utgivningen till fem dagar i veckan och 1991 till sex. Tidningens upplaga har kontinuerligt ökat: mellan 1983 och 1998 har upplagan per utgivningsdag nästan fyrdubblats, från ca 30 000 till nästan 110 000 exemplar, vilket gjort den till Sveriges sjunde största tidning. Den kristna dagstidningen *Dagen* har under lång tid fått vidkännas minskande upplagor. År 1998 var upplagan under 20 000 exemplar. I början av 1999 gjordes en relansering av tidningen som *Nya Dagen*. Det markerades att tidningen skulle vara allkristen och inte organ för Pingströrelsen. Utgivningen minskades från fem till fyra dagar i veckan. Samtidigt gick tidningens norska motsvarighet *Vårt Land* in som delägare.

De olika nischtidningarnas skilda framgångar illustrerar på ett konkret sätt den svenska utgivningens förutsättningar. I *Dagens Industri* lyckades man skapa en produkt som fann en specialintresserad, nationell läsekrets som dels var beredd att betala ett relativt högt pris för sin tidning, dels var intressant för viktiga annonsörer. Tidningen *Dagens* problem är att den visserligen har relativt många läsare, men inte anses lika attraktiv på annonsmarknaden.

Press och politik

Svensk press har en lång tradition av starka band mellan tidningar och politiska partier. Detta samröre utvecklades under senare hälften av 1800-talet och första decenniet av 1900-talet (Hadenius et al. 1970). De flesta liberala och konservativa tidningarna grundades av privata företagare, medan tidningar som företräder socialdemokraterna och centerpartiet (tidigare Bondeförbundet) startades som en del av partiernas politiska offensiv (Hadenius & Weibull 1991). De förra tidningarna satsade vanligen på lokala marknader, medan de senare sökte nå en regional spridning.

Den traditionella partipressen företrädde ursprungligen partilinjens på samma sätt i nyheterna som på ledarsidan. Under 1970-talet genomgick dock journalistiken i Sverige, precis som i många andra länder, en professionaliseringsprocess. Journalisterna deklarerade sitt oberoende från partiloyaliteten och framhållandet av partilinjens begränsades till ledarsidan. Förändringen var utan tvekan en följd av

ett större inflytande för journalisterna, men tidningarnas intresse av att bredda läsekretsen till att inkludera även andra än partisympatisörer var också en bidragande faktor.

Karaktäristiskt för svensk press är att de flesta tidningar har behållit sin partipolitiska signatur och att nyhetsurvalet inte är helt fritt från påverkan av ledarsidans ställningstagande. Partiojaliteten, även på ledarplats, är dock i avtagande även om det finns inte oberoendeband mellan redaktörer och det politiska livet (Nord 1998). Sedan 1980-talet har allt fler tidningar betecknat sig själva som ”oberoende”, men trots det behållit sin partipolitiska inriktning. *Svenska Dagbladet* har t.ex. ändrat sin beteckning från moderat till oberoende moderat. *Dagens Nyheter* som var den första större tidning som markerade sitt oberoende genom att 1972 gå från ”liberal” till ”oberoende”, gick ett steg i andra riktningen då tidningen 1998 började ange sin partisignatur som ”oberoende liberal”.

Trots att de flesta svenska tidningar fortfarande är partipolitiska i sina ledare – och till viss del i sin nyhetsbevakning (Asp 1995) – har ändå de formella banden mellan partierna och tidningarna försvagats. Dessutom har ett stort antal tidningar börjat ge ökat utrymme för kolumnister och debattartiklar med annan politisk inriktning än tidningens. Fortfarande är dock svenska tidningar partipolitiska i något större utsträckning än tidningar i andra länder. Den långa traditionen av partipolitisk tillhörighet visar sig också i ägandestruktur och begränsade möjligheter till samarbete inom branschen.

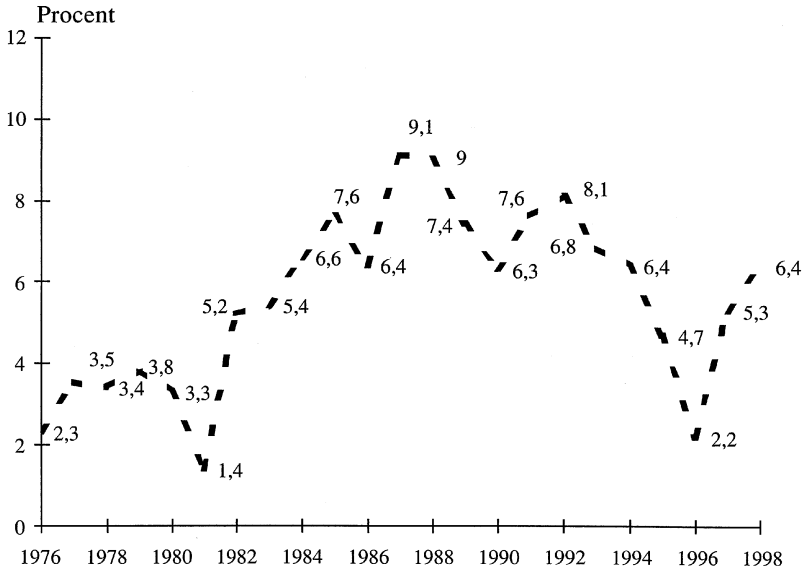
Ekonomi och presstöd

De senaste åren har varit förhållandevis goda för den svenska tidningsindustrin. Samtidigt har skillnaderna inom branschen ökat. Sett till lönsamhet är bilden mindre homogen. Det finns ett antal mycket lönsamma svenska tidningar, men också ett antal tidningar som uppvisar stora förluster. Generellt sett befinner sig andratidningarna (de som inte är dominerande på sin utgivningsort) i svårigheter. Utan statligt presstöd skulle de inte överleva.

Figur 3 visar lönsamhetsutvecklingen för de dominerande tidningarna. Där kan vi utläsa att tidningsindustrins lönsamhet var ganska låg under senare delen av 1970-talet. Åren 1982–86 utgör något av en mellanperiod ekonomiskt sett, trots att industrin under perioden återfick något av sin vitalitet. Den tredje fasen, 1987–92 inleddes med en stark uppgång i nettomarginalerna och två gyllene år, 1988 och 1989. Trots den generella nedgången i den svenska ekonomin, var 1992 det tredje mest lönsamma året (8,1 procent) för

tidningarna sedan 1976. En kraftig nedgång i lönsamheten fram till 1996 följde sedan, men 1997 vände vinstkurvan åter uppåt och uppgången fortsatte 1998.

Figur 3. Dagstidningsföretagens nettomarginal i procent 1976–1998

Källa: *Dagspressens ekonomi 1998* (Presstödsnämnden).

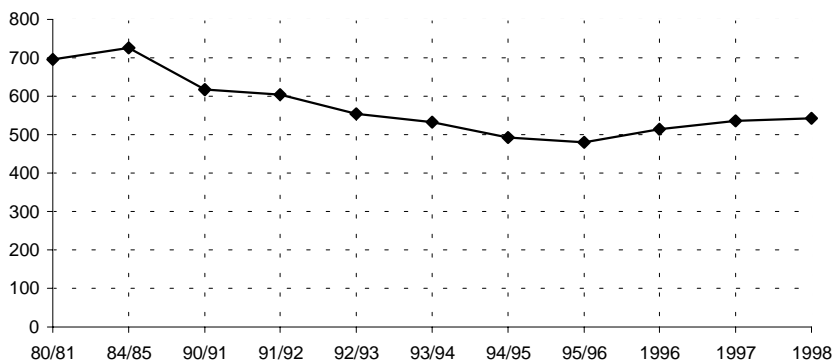
Den ekonomiska utvecklingen kan sammantaget ses som ett resultat av två skilda krafter. Uppsvinget efter 1981 och nedgången efter 1992 kan båda tillskrivas konjunktursvängningar som främst påverkar tidningsindustrin via annonsmarknaden. I genomsnitt svarar annonserna för ungefär 60 procent av inkomsterna för svenska tidningar; andelen steg till över 70 procent för de mest lönsamma tidningarna under de gyllene åren på 1980-talet. En andra, mer långsiktig faktor, är professionaliseringen i publiceringen av tidningar. Rationalisering, introduktion av ny teknik och ökade prenumera-tionsavgifter har bidragit till större lönsamhet för de dominerande tidningarna. Tidningarna har höjt sin priser förhållandevis kraftigt i förhållande till konsumentprisindex: mellan 1981 och 1998 har den abonnerade tidningen i fasta priser nästan fördubblat sitt pris mot läsarna, kvällstidningarna har drygt tredubblat sitt (Weibull 1999).

Utgångspunkten för presstödet när det i större skala infördes 1971 var att det skulle kompensera andra tidningar för deras svaga position på annonsmarknaden. Detta s.k. driftsstöd till de på den enskilda tidningsmarknaden svagaste tidningen eller tidningarna är fortfarande den dominerande stödformen och utgjorde 1998 85 procent av det totala presstödet. Den andra stödformen var det s.k. samdistributionsstödet som tillkom redan 1968 och som var ett sätt att stimulera samverkan inom tidningsbranschen. Med tiden har detta stöd dock kommit att spela en ekonomiskt mindre roll.

I slutet av 1970-talet och början av 1980-talet täckte det samlade presstödet 5–6 procent av branschens utgivningskostnader. Under åren 1984–1988 var motsvarande procenttal 4–5 procent. Därefter har procenttalen successivt sjunkit till ca 3 procent (1998). Stödets betydelse är givetvis större för enskilda tidningsföretag. För fådagartidningarna var den genomsnittliga stödandelen av intäkterna 59 procent 1998. Andelen från stödet är lägre bland flerdagartidningar. År 1998 låg medelvärdet för andratidningar i landsorten på 20 procent. De absolut sett största bidragen per tidningsföretag går till tre storstadstidningar. Relativt sett finns det stora skillnader mellan dessa tidningar. För *Svenska Dagbladet* täcker presstödet 6–7 procent av utgivningskostnaderna, för *Arbetet Nyheterna* 38 procent och för *Skånska Dagbladet* 43 procent. För *Arbetet* har andelen ökat något medan de för de två andra är relativt stabila.

När presstöd till driftkostnaderna började betalas ut låg de på en förhållandevis låg nivå. Tar man hänsyn till konsumentprisutvecklingen har utbetalningarna till tidningarna lite mer än fördubblats. Som figur 4 visar nådde utbetalningarna för presstödet sin topp i mitten av 1980-talet. Sedan dess har de gradvis minskat på grund av inflation, men också till följd av att en del mottagartidningar har lagts ned.

Figur 4. Det direkta presstödet utveckling 1980–1998 (i fasta priser; 1998 års priser)

Källa: *MedieSverige* 1998.

Tidningsägande

Ägandestrukturen för svensk dagspress var länge relativt stabil. Med några viktiga undantag består även i slutet av 1990-talet den struktur som hade etablerats tjugo år tidigare. De flesta av dem som återfanns bland de 20 största ägarna 1978, finns fortfarande bland de 20 största.

Bonnier, som är den största privata ägargruppen på den svenska marknaden, har sedan 1978 ökat sin andel av den totala tidningsupplagan från knappt 21 procent till nästan 27 procent. Ökningen speglar lanseringen av affärs- och finanztidningen *Dagens Industri* och uppköpet av två tidningar i Malmö: *Sydsvenska Dagbladet* och *Kvällsposten*. Köpen av de senare markerade ett klart uppbrott från traditionen inom Bonniersfären, tidigare hade Bonnier inte expanderat utanför Stockholm; senare har detta följts upp av ytterligare lokala tidningsköp (*GT* och *Kristianstadsbladet*). Trots att antalet Bonnierägda tidningar har ökat, har den sammanlagda upplagan för Bonniersfären ändå minskat något sedan 1995. Minskningen beror nästan uteslutande på den kraftiga nedgången i upplagan för *Expressen*.

Norska Schibsted representerar en ny ägare i Sverige. Koncernens köp av *Aftonbladet* och senare *Svenska Dagbladet* signalerade de utländska ägarnas ökade intresse för svensk press. Schibsted har

genom sina köp på ett par år blivit den näst största tidningsutgivaren i Sverige och står för 15 procent av den totala dagstidningsupplagan.

Den socialdemokratiska pressen – ”A-pressen” – har genomgått den största förändringen sedan 1978. Efter moderbolagets konkurs 1992, som berörde nästan alla tidningar i gruppen, rekonstruerades den socialdemokratiska pressen totalt med den uttryckliga målsättningen att snabbt överföra tidningarna till fackföreningar och socialdemokratiska partiorganisationer på utgivningsorterna, men också helt eller delvis till privatpersoner.

De större familjeägda lokal- och regionaltidningskedjorna, särskilt tidningsläkterna Ander i Karlstad, Pers i Västerås och Hamrin i Jönköping, är de aktörer som står för den huvudsakliga stabiliteten i svenskt tidningsägande. Dessa grupper har expanderat genom att förvärva tidningar som har bjudits ut till försäljning. Expansion till trots minskade den andel av den samlade upplagan som kontrolleras av familjeägda företag mer än någon annan ägarform mellan 1978 och 1994.

Ägarkoncentrationen inom svensk press var relativt hög redan 1978, då fyra ägare kontrollerade nästan halva och åtta ägare nästan två tredjedelar av den totala upplagan. 1993 hade den största ägaren ökat sin andel till nästan 27 procent. Tabell 1 visar de 20 största dagstidningsägarna 1998.

Ett intressant fenomen i den senaste svenska tidningshistorien är att den näst största ägaren – som tidigare var A-pressen – minskar. Efter den socialdemokratiska pressens splittring har den näst största ägaren, som nämnts Schibsted, 15 procent av dagstidningsupplagan. Även andra utländska ägare har etablerat sig i svenska press, bl.a. norska Orkla Media, som 1999 köpte *Norrländska Socialdemokraten* i Luleå.

Tabell 1. De tolv största ägarna inom dagspressen 1998 och deras andel av den totala dagspressupplagan 1980–1998 (procent)

Ägare	1980	1986	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Bonnier AB ¹	19,2	20,1	20,2	21,1	21,2	25,0	24,4	21,9	21,6	25,1	25,4
Schibsted ²	–	–	–	–	–	–	–	–	4,5	4,7	9,2
Tidnings AB Stampen ²	8,0	7,8	7,7	7,6	7,7	7,6	7,5	7,6	7,8	6,5	6,5
Nya Wermlands Tidningen	4,2	4,2	4,6	4,6	4,5	4,7	4,7	4,6	4,8	4,7	4,7
LO-Media AB ³	10,2	9,4	7,7	7,6	7,7	7,3	7,6	8,1	4,5	4,7	4,7
Svenska Dagbladet AB ⁴	5,6	4,6	4,8	4,7	4,5	4,4	4,4	4,4	4,4	4,6	–
Centertidningar	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,8	2,5	3,3	3,4	3,8	3,6
Herenco AB	3,2	3,3	3,1	3,5	3,5	3,5	3,6	3,7	3,8	3,3	3,3
Stiftelsen Barometern	2,6	2,6	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,8	2,9	2,9	2,9
Vestmanlands Läns Tidning	2,1	2,0	2,7	2,7	2,7	2,7	2,8	2,8	2,8	2,8	2,8
Gefle Dagblad Koncernen	1,0	1,0	2,3	2,3	2,3	2,4	2,4	2,4	2,5	2,8	2,8
Liberala Tidningar KB	2,0	2,0	2,1	2,1	2,2	1,9	2,0	2,2	2,3	2,4	2,4
Arbetet AB ⁵	–	–	–	–	2,4	2,2	2,2	2,1	1,9	1,7	1,7
Totalt	60,6	59,5	60,4	61,3	63,8	67,2	66,8	65,9	67,2	70,0	70,0

¹Tidigare Tidnings AB Marieberg.

²50 % av *GT/Kvällsposten Idags* upplaga ingår 1990–1996. Fr.o.m. 1997 ingår 48 % av *Bohusläningens* upplaga.

³50 % av *Aftonbladets* upplaga ingår fr.o.m. 1996.

⁴*Svenska Dagbladet* ingår fr.o.m. 1998 i Schibsted.

⁵Arbetet ingick i A-pressen fram till dess konkurs i februari 1992.

Källa: MedieSverige 1999.

Gratistidningar och webbtidningar

I och med lanseringen 1995 av *Metro* – en femdagarsstidning (sedan 1996 6 nr/vecka) som gratis delades ut i Stockholms kollektivtrafiknät – förändrades inställningen till gratistidningar i Sverige. Den helt annonsfinansierade tidningen som ägs av mediekoncernen Modern Times Group (MTG) med Jan Stenbeck som huvudägare (se nedan) blev omtalad som en ”riktig” tidning nästan omgående. Andelen redaktionell text, främst från telegram- och nyhetsbyråer, var hösten 1996 ungefär 40 procent.

I ett längre perspektiv är det nu rimligt att betrakta *Metro* som exponent för en ny typ av dagstidning – den gratisutdelade dagstidningen. Gratisutgivna tidningar, normalt med utgivning en gång i veckan eller varannan vecka, är i och för sig ingen ny företeelse i

Sverige även om de inte inkluderas i den traditionella tidningsstatistiken. Sådana tidningar finns ofta inom områden där de traditionella dagstidningarna har en svag ställning. Det är en brokig samling av publikationer av allt från renodlade annonsblad till tidningsliknande produkter som utkommit i flera decennier.

Det är svårt att bedöma den totala gratistidningsmarknadens storlek. En skattning som gjordes 1995 på grundval av en rundfråga pekade på att det då fanns ca 300 gratistidningar som tillsammans omsatte nästan 900 miljoner. Tidningsgruppen är emellertid mycket heterogen och det ifrågasätts om den bör behandlas som en marknad. Det går dock att skilja ut en dagstidningsliknande del av gratistidningssfären. Sådana gratistidningar utges vanligen en gång per vecka eller varannan vecka. De utges antingen som små lokala blad i landsorten eller som stadsdelstidningar i storstäderna. *Hubo-press* som ägs av *Dagens Nyheter* och danska *Søndagsavisen International* är utgivare av ett stort antal gratistidningar i Stockholm.

Metro är genom femdagars- och senare sexdagars- utgivning en bredare gratistidning. Läsarundersökningar visar att tidningen av de flesta läsare uppfattas som en traditionell morgontidning. Den skiljer sig från de senare genom att i större utsträckning läsas av yngre, av lågresursgrupper och av invandrare. År 1998 var upplagan 225 000 exemplar, vilket gjorde den till Stockholms näst största morgontidning.

I Stockholm byggde *Metros* framgång på gratisutdelning i tunnelbana och på pendeltåg. När den startade i Göteborg fanns det en osäkerhet om man kunde lyckas lika bra på spårvagnar och bussar. Upplagemässigt har tidningen dock varit framgångsrik och redovisade 1998 en upplaga på knappt 75 000 exemplar. Detta har lett till att *Metro* hösten 1999 startade en utgåva för Malmö. Att tidningsföretaget har blivit accepterat framgår av bl.a. det faktum att lanseringen sker i visst samarbete med *Arbetet Nyheter*.

En viktig förklaring till *Metros* snabba framgång i Stockholm är att Stockholm är en svag morgontidningsmarknad med många tidningslösa hushåll som givetvis är intresserade av en gratistidning, samtidigt som det finns en mycket hög andel pendlare. Men en lika viktig faktor – och en faktor som troligen varit avgörande i Göteborg – är att tidningen har en yttre form som gör den lättläst och en bred redaktionell profil som skapar intresse hos många. Det som bidrar till att göra tidningen lönsam är dess mycket låga kostnader. Stockholmsutgåvan görs av 22 journalister, i jämförelse med ca 430 på *Dagens Nyheter*.

MTG har även etablerat Metrokonceptet i andra länder och tidningen finns numera både i Budapest och Prag samt på järnvägarna i Nederländerna. Idén att göra en dagstidning för kollektivtrafikresenärer har kopierats av andra företag som startat sådana tidningar i London och Paris.

En annan typ av gratistidningar är de s.k. webbtidningarna. Med detta menas de tidningar som finns tillgängliga på Internet. De svenska webbtidningarna är i huvudsak utgivna av traditionella dagstidningsföretag. I stort sett alla dagstidningar har sedan 1997 en Internetutgåva. Webbtidningarna på nätet skiljer sig mycket åt. I de enklaste fallen är de enbart en kortversion av den samtidigt publicerade pappersutgåvan, i andra fall är det en tidning som utnyttjar nätets möjligheter till direkta kontakter med läsekretsen.

Utmärkande för webbtidningarna i Sverige är att de med ett fåtal undantag är gratis för sina läsare. Tidningarna är därmed beroende av annonsintäkter till webbtidningen. I de flesta fall täcker dessa långt ifrån kostnaderna. Motivet att ändå finnas med på nätet är att man uppfattar det viktigt att synas på Internet och att detta på sikt kommer att bli en viktig marknadsplats där även dagspressen måste vara med (se nedan).

Endast en svensk webbtidning anses ha haft ekonomisk framgång. Det är *Aftonbladets* webbutgåva, som tillhör en av de mest besökta platserna på nätet i Sverige. Tidningen skildes 1999 ut som ett eget bolag.

Tidningsläsandet

Sammantaget var 1980-talet ett mycket stabilt decennium när det gäller svenskarnas läsvanor. Mer än 90 procent av befolkningen läste en tidning minst en gång i veckan; andelen som regelbundet läste en morgontidning var över 75 procent, andelen som läste en kvällstidning ungefär 35 procent och andelen som prenumererade på en tidning låg på strax under 80 procent (Björkqvist-Hellingwerf 1996; Wadbring 1996). En liten nedgång i läsandet noterades i början av 1990-talet och även andelen tidningsprenumeranter minskade efter 1994. Men ungefär 90 procent av befolkningen nåddes även 1998 av en dagstidning åtminstone någon gång per vecka – och exponeringen för morgonpress var 1998 75 procent – för övrigt samma andel som 1979.

Kurvan över dagstidningsläsning under 1990-talet visar på några tydliga mönster:

- den totala räckvidden för dagspress – läsning av minst en dagstidning – morgon- eller kvällspress – ligger i stort sett stabilt hela perioden,
- den regelbundna morgontidningsläsningen – en morgontidning minst fem dagar i veckan – har försvagats under 1990-talet, men visar de senaste åren en liten återhämtning,
- andelen som läst minst en morgontidning en genomsnittlig dag är i stort sett stabil över hela tidsperioden,
- både regelbunden läsning av kvällstidningar – minst tre dagar i veckan – och räckvidden en genomsnittlig dag har minskat under hela perioden; nedgången är dock något mindre än vad som kunde förväntas från upplagestatistiken.

Tendensen är i första hand att läsvanorna har blivit något mindre stabila. En annan långsiktig trend är att benägenheten att prenumerera på en morgontidning minskar samtidigt som intresset att läsa morgontidningar är oförändrat. Slutsatsen är att tidningen som medium behållit sin attraktivitet, men att det finns ett betalningsmotstånd.

Ytterligare en tendens är att de nya läsvanemönstren indikerar en ökad polarisering av dagstidningsspridningen i Sverige. För det första har det över tid blivit en ökad skillnad mellan de yngres och de äldres läsvanor. Detta har varit mest påtagligt för kvällspressen. År 1980 läste varannan person i åldersgruppen 15–24 år en kvällstidning, år 1998 är det mindre än var tredje (Mediebarometern 1998). För morgonpress finns motsvarande nedgång för läsning minst fem dagar i veckan, medan andelen bland personer över 50 år legat på i stort sett samma nivå.

Försvagningen av särskilt morgontidningsprenumerationerna efter 1990 har främst ägt rum inom resurssvaga grupper. Det är i arbetarfamiljer som läsning av morgonpress har blivit mindre regelbunden, medan den inte påverkats nämnvärt bland högre tjänstemanna- och akademikerfamiljer. Studier av Göteborg, där morgontidningsläsningen av tradition ligger relativt högt, har visat på betydande skillnader i morgontidningsläsning mellan resurssvaga och resursstarka stadsdelar. Sådana skillnader har troligen alltid funnits, men de förefaller ha kraftigt accentuerats under mitten av 1990-talet genom att andelen tidningsprenumeranter gått ner i de resurssvaga områdena. En viktig förklaring ligger givetvis i kostnaderna för tidningsabonnemanget – särskilt den relativt större ökningen 1996 som följde på införandet av en moms på tidningsköpen (Lithner 1999).

Det intressanta med tidningen *Metro* i Stockholm är att den har nått sina framgångar i just de resurssvaga grupperna – och bland yngre. Det är människor som av olika skäl inte läser eller har upphört att hålla sig med en morgontidning. Följden är att den sociala skiktningen i tidningsläsning snarast har blivit mindre i Stockholm och Göteborg genom tillkomsten av *Metro* (Wadbring 1999).

Även om det samlade intrycket är att den svenska morgonpressen står stark finns det således vissa tendenser på försvagning. Det viktigaste är att vissa grupper av allmänheten i minskande utsträckning är regelbundna läsare. En del av förklaringen ligger i att andelen abonnenter har minskat och arbetsplatsläsningen ökat. En annan orsak kan vara själva normen att läsa en tidning dagligen inte är lika stark som tidigare. Den senare tolkningen styrks av att den dagliga räckvidden inte minskat: människor tar del av tidningar men ser sig ändå inte som regelbundna läsare. I detta ligger troligen också att det medborgarskap som kom till uttryck i både viljan att hålla sig med en tidning och i tidningsvalet har försvagats. Det är därför inte oväntat att områden med låg dagstidnings-spridning inte sällan också har ett lågt valdeltagande (Wadbring 1998).

Ungdomars intresse av att läsa tidningar har diskuterats under senare år. Vissa menar att ungdomar har övergett de traditionella morgontidningarna till förmån för radio och TV. Studier sedan tidigt 1980-tal har dock inte kunnat påvisa en sådan intresseförskjutning. Det finns vissa tecken på en minskning av intresset för tidningar i en del ungdomsgrupper, men empiriska data visar inte något tydligt mönster över tid. Några studier från 1990-talets mitt indikerar dock en nedgång i det regelbundna läsandet (Wadbring och Weibull 1996). Nedgången i den svenska ekonomin verkar mest ha påverkat medelålders läsare, framför allt barnfamiljer (SOU 1994:94). Det finns en del tecken som tyder på att tillgång till satellit-TV-kanaler kan ha inverkat negativt på dagstidningsläsandet.

Den tidningskategori som har haft störst problem sedan slutet av 1980-talet, lösnummersförsålda tidningar, har förlorat flest läsare bland unga och resurssvaga. Kvällstidningsläsande har haft betydligt lägre prioritet i ungdomars liv på 1980- och 1990-talen än det hade bland unga människor tjugo år tidigare. Det finns anledning anta att radio och TV gradvis har tagit kvällstidningarnas plats.

Tabell 2. Läsvanor för morgon- och kvällspress i olika grupper 1998 (procent)

	Kön		Ålder							Utbildning		
	Män	Kv	15– 19	20– 24	25– 29	30– 39	40– 49	50– 59	60– 75	Låg	Medel	Hög
<i>Morgontidning</i>												
Minst 6 dag/v	65	66	45	43	50	56	69	75	78	64	59	74
Prenumeration i hushållet	70	73	69	50	56	59	77	82	80	67	71	70
<i>Kvällstidning</i>												
Minst en gång/ vecka	57	49	60	61	58	57	52	52	46	59	57	39
Minst sex gångar/vecka	12	10	10	6	7	7	12	14	14	15	9	5

Källa: Dagspresskollegiet; Göteborgs universitet.

Nyckeln till stabiliteten i läsandet av landsortens morgontidningar är tidningarnas starka position som lokal informationskälla. Lokala nyheter, nationella nyheter, radio- och TV-tablår, samt internationella nyheter ses som viktigast. Grundandet av lokala morgontidningar på regionala marknader är också huvudförklaringen till den svenska pressens tillväxt. Morgontidningen är en viktig informationskälla i läsarnas dagliga liv. I allt väsentligt är morgonpressen alltså ohotad i denna position.

Radio och TV

De svenska etermediesystemet har sedan början av 1980-talet förändrats från att bestå av en förhållandevis enhetlig struktur av radio- och TV-kanaler i en public service-tradition – allt inom ramen för Sveriges Radio (SR) med regering och riksdag som huvudaktörer – till att bli ett system som involverar ett relativt stort antal intressenter. I det följande presenterar vi de olika aktörerna på de svenska radio- och TV-marknaderna, både de icke-kommersiella public service-företagen och de privata kommersiella bolagen. Vi kommer också att beröra utvecklingen för programtjänster som distribueras via kabel eller satellit (jfr vidare Gustafsson, 1987; Hadenius, 1998; Hadenius och Weibull, 1999).

Etermedier i förändring

Fram till mitten av 1950-talet var etermedier i Sverige detsamma som radiosändningar i en kanal, där innehållet till största delen

bestod av nyheter och underhållning; aktivt lyssnande förutsattes. Det enda radioföretaget på den tiden, *Radiotjänst* (grundat 1924 med sändningsstart 1925), utvecklades under samma tid som folkrörelserna växte fram. Gradvis ökade ljudradion sin attraktionskraft. I mitten av 1950-talet introducerades televisionen, inte utan tveksamhet på politiskt håll. Någon egentlig konkurrens mellan radio och TV blev det aldrig eftersom samma bolag – Radiotjänst, men nu omdöpt till Sveriges Radio (SR) – fick ansvaret även för TV. Radion kom i den nya situationen att profileras genom ett utökat programutbud på dagtid och genom att erbjuda nya kanaler. I mitten av 1970-talet expanderade radion genom att starta regionala tjänster; lokala radiokanaler hade till skillnad från i många andra länder saknats i Sverige.

Fram till tidigt 1980-tal skedde således all expansion av radio och TV under en stark offentlig reglering. Visserligen hade radioverksamheten drivits av ett privat företag ägt av dagspressen och industrin, men verksamheten hade omgärdats av många regler och televerket hade haft ansvaret för den tekniska utvecklingen. I mitten av 1950-talet kom folkrörelserna in som delägare och tio år senare blev folkrörelsegruppen majoritetsägare av det formellt privatägda SR.

Sveriges Radios ensamrätt på radio och TV var tidvis omstridd. Särskilt under andra hälften av 1960-talet skedde en formering av kritiken mot ”monopolet”. Kritiken accentuerades då allmänhetens starka respons på mediet ledde till krav på införande av en andra TV-kanal. De som ville bryta monopolet förespråkade en kommersiellt finansierad kanal i linje med det brittiska duopolet med licensfinansierade BBC och reklamfinansierade ITV.

En andra kanal introducerades också 1969. Beslutet hade föregåtts av ett utdraget politiskt spel. Den andra kanalen blev inte kommersiell och inte heller oberoende av Sveriges Radio som blev ett sammanhållet bolag för svensk radio-TV. Riksdagen beslutade att två kanaler skulle ges samma förutsättningar och organiseras för ”stimulerande tävlan”. De två kanalerna attraherade en stor publik och efter hand matchades den ökade sändningstiden av ökat tittande.

Den politiska debatten om radio och TV fortsatte under 1970-talet. Det principiellt viktiga beslutet togs av en borgerlig regering 1978 då en försöksverksamhet med närradio tilläts utanför public service-domänen – men med begränsning till lokala organisationers medverkan. Introduktionen av närradio var en principiellt viktig markering även om den nya radion till en början hade en begränsad spridning. Från början var det främst kyrkor och samfund som

sände men senare – i mitten av 1980-talet – hittade politiska organisationer dit. Också kommersiella intressen upptäckte den nya radion.

På 1980-talet började de statliga public service-företagens dominans allmänt ifrågasättas. Det var då inte någon konsekvens av närradion, utan snarare tillkomsten av nya satellit-TV-kanaler förmedlade genom kabelnät. Sveriges Radio kritiserades för centralism och onödig byråkrati. I Sverige, liksom i många andra länder, svarade TV-bolaget på kritiken genom att decentralisera programproduktionen inom företaget och öka intaget av oberoende produktioner. 1987 infördes en organisation som innebar att samtliga program – nyheter undantagna – i TV2 skulle produceras utanför Stockholm. Decentraliseringen förändrade dock inte på något avgörande sätt bolagets centralistiska karaktär.

I mitten av 1980-talet öppnade satellittekniken och en omfattande kabelnätutbyggnad helt nya vägar för konkurrens inom televisionen även genom svenska TV-företag. Starten av Stenbecksfärens Londonbaserade TV3 nyårsafton 1987 bröt – de facto om än inte juridiskt – public service-televisionens monopolställning i Sverige. Runt 1990 nådde TV3:s signal ungefär en tredjedel av de svenska hushållen. I början av 1999 hade 58 procent av de svenska hushållen tillgång till TV3 (SOU 1999:30).

TV3:s inträde väckte åter liv i kraven på en Sverigebaserad kommersiellt finansierad privatägd kanal. Hösten 1990 startade ett annat privatägt bolag, Nordisk Television, satellitsändningar till Sverige i en kanal som kallades TV4. En av socialdemokraterna initierad utredning föreslog en svensk kommersiellt finansierad TV, bl.a. för att behålla reklampengarna inom Sverige (Hadenius 1998). Ungefär ett år senare, efter en period av politiskt och ekonomiskt förhandling, vilket komplicerades av ett riksdagsval som innebar att socialdemokraterna förlorade makten under förhandlingarnas slutskede, tilldelades TV4 sändningstillstånd för markbundna sändningar över Sverige i konkurrens med TV3. Samtidigt blev Stenbeck-sfären delägare av TV4. TV4 började sända i marknätet redan senhösten 1991, men sändningarna började formellt först 1992.

Endast ett par år senare kom privatägd lokalradio att introduceras 1993. Formerna för sändningstilldelning där blev offentliga auktioner där högstbjudande fick koncession på en sändningsfrekvens. Den borgerliga regeringen hade föreställt sig en privatradio bestående av strikt lokala stationer, men det dröjde inte länge förrän den nya radion kom att domineras av kedjor av stationer med nationell spridningsambition hade bildats.

Public service-etermedierna i dag

I motsats till dagspressen där tryckfrihetsförordningen garanterar en nästan fullständig frihet för det tryckta ordet finns det ett antal regelsamlingar som styr radio- och TV-verksamheten. Yttrandefrihetsgrundlagen, radio-TV-lagen och lokalradiolagen, samt de avtal som anger villkoren för sändningstillstånden är regeringens och riksdagens huvudsakliga instrument för att utöva inflytande över radio- och TV-verksamheten i Sverige. Därutöver finns två offentliga organ som kontrollerar att sändningstillstånden följs: sedan 1 juni 1994 administrerar och övervakar Radio- och TV-verket tillstånden, medan Granskningsnämnden för radio och TV genomför efterhandsgranskning av sända program utifrån sändningstillstånden i såväl public service-sfären som i privatägda radio- och TV-kanaler.

Som tidigare framgått har Sveriges Radio under nästan hela sin verksamhetsperiod haft ägare fristående från statsmakten. Den struktur som grundlades 1966 gav folkrörelserna en dominerande ställning. Motivet till ändringen av ägandet var framför allt att ge etermedierna en politisk förankring. I praktiken formerade dock inte folkrörelserna någon enhetlig grupp utan debatten i styrelsen följde ofta politiska linjer. Förutsättningarna ändrades på nytt under senare hälften av 1980-talet, delvis som en konsekvens av utvecklingen i mediesektorn. Flera av grupperna som hade andelar i SR började engagera sig i verksamhet utanför och delvis i konkurrens med SR. Svenska arbetsgivareföreningen (SAF) engagerade sig t.ex. i närradion, till viss del för att demonstrera potentialen i privatägd radio, Lantbrukarnas riksförbund (LRF) fanns med i det konsortium som låg bakom satellitkanalen Nordisk Television, sedermera TV4, och dagspressen var aktiv i lokal kabel-TV och började överväga att investera i lokalradio.

Som en konsekvens av detta fick den public service-organisation som började gälla 1994 en annan karaktär. Moderbolaget upplöstes och tre oberoende, stiftelseägda public service-bolag skapades: Sveriges Radio, Sveriges Television och Sveriges Utbildningsradio.

Sveriges Radio kontrollerar nu fyra ljudradiokanaler, P1, P2, P3 och P4. Den sistnämnda kanalen är uppbyggd av de 25 regionala stationer som tidigare var ryggraden i SR:s särskilda lokalradiobolag, Sveriges Lokalradio.

Sveriges Television sänder i de två kanalerna, SVT1 och SVT2, till en början med stor självständighet. För att möta den ökade konkurrensen har dock samordningen mellan kanalernas programverksamhet gradvis ökat; samordningen formaliserades 1996. Sveriges Ut-

bildningsradio producerar material som uteslutande sänds via de två andra public service-bolagen.

Public service-bolagen har också i sitt sändningstillstånd förbudit sig att bedriva försöksverksamhet med digital TV fr.o.m. 1999.

TV4

Sveriges första markbundna privata och kommersiella TV-bolag, TV4, fick rätten att bedriva marksänd TV i Sverige 1991. Kanalen hade ett par år tidigare startat som en satellitkanal via kabel till svenska hushåll. TV4:s verksamhet bygger på samma sätt som Sveriges Televisions på ett sändningstillstånd där vissa huvudprinciper för sändningarna anges. Bolaget är underkastat reklamreglerna i radio- och TV-lagen, liksom Granskningsnämndens efterhandskontroll. Detta innebär att TV4 på ett sätt kan betraktas som en del av public service-traditionen, men det vanliga är att se den som en privat TV-kanal underkastad en viss offentlig reglering.

TV4:s ekonomi bygger på att den genom koncession har fått ensamrätt på reklam i marksänd TV. För denna rätt betalar företaget en avgift till staten bestående av en fast avgift plus en andel av de årliga annonsintäkterna.

Bolaget är privatägt. Sedan starten har ägarbildet ändrats. De första ägarna var Kinnevik, Investor (Wallenberggruppen), LRF, bokförlaget Natur och Kultur, samt försäkringsbolaget SPP. Två ägarförändringar inträffade 1997: Bonnier övertog genom Mariebergskoncernen respektive finska Alma Media (där Bonnier är största delägare) Investors och SPP:s andelar.

TV4 är främst en distributionskanal som har en relativt liten central organisation med en personal på 370 personer, att jämföra med över 3 000 på Sveriges Television. En stor del av TV4:s programverksamhet köps från oberoende producenter. Till en början hade TV4 uppenbara svårigheter: starten skedde under en svag konjunktur och reklamintäkterna blev mindre än de förväntade. Under 1993 steg dock intäkterna till den förväntade nivån, sedan 1996 har dock det ekonomiska resultatet varit något sämre bl.a. beroende på ökad konkurrens.

Genom TV4:s start öppnade sig också nya möjligheter att erbjuda lokal television inom koncessionsavtalets ramar. Lokala TV-bolag kunde köpa sändningstid från TV4 och finansiera sin verksamhet genom att sälja reklamtid till lokala annonsörer. TV4 valde dock att först konsolidera den nationella verksamheten och ägnade de lokala bolagen relativt lite uppmärksamhet. Som en konsekvens blev

nästan alla lokala bolag rejält skuldsatta, en del till och med nästan konkursmässiga. TV4 gick då in som delägare. Efter en regelförändring 1997 i fråga om andelen reklam under bästa sändningstid kom de lokala bolagen att få en utökad sändningstid och deras situation har successivt förbättrats.

Villkoren för TV4:s koncessionstillstånd är förhållandevis detaljerade. I samband med att den första perioden led mot sitt slut uppkom en livlig debatt om huruvida TV4 hade levt upp till sina åtaganden. Den mest omfattande kritiken rörde bolagets policy för placering av reklaminslag, samt vissa svagheter när det gällde kanalens programutbud, t.ex. avsaknaden av barnprogram (reklam riktad till barn under 12 år är förbjuden i Sverige) och frånvaron av lokala nyheter. När debatten lagt sig förnyade dock Kulturdepartementet i slutet av 1996 koncessionsavtalet utan större förändringar. Departementet gick efter påtryckningar från lokala intressen med på att ge TV4 rätt att sända mer reklam under bästa sändningstid mot att TV4 gick med på att gynna lokala nyhetsändningar. Det nya koncessionsavtalet går ut år 2001. Inför detta har TV4 gjort en rad utspel för att åstadkomma en förlängning av avtalet på gynnsammare villkor för verksamheten.

Utvecklingen inom satellit- och kabelsfären

I slutet av 1991 hade runt 40 procent av svenskarna via kabelnätet tillgång till satellit-TV i sina hem. Ytterligare 20 procent hade tillgång till satellittjänster via parabolantenn. Tillväxten när det gäller tillgång till kabelnätet har planat ut de senaste åren. Antalet hushållsparaboler har vuxit. Det beräknades i slutet av 1998 att över 60 procent av svenskarna kunde se satellitkanaler (se nedan).

Den dominerande kabelnätägaren i Sverige har traditionellt varit Telia Infomedia, ett dotterbolag till Telia. Telias nätverk ansluter ungefär 1,3 miljoner av Sveriges ca 4 miljoner hushåll. Andra stora operatörer är Kabelvision, som ingår i Stenbeck-sfären, med strax under en halv miljon hushåll, Stjärn-TV i Stockholm med 240 000 hushåll (ett bolag som först ägdes av Stockholms stads allmännyttiga bostadsbolag, men som 1995 såldes till Singapore Telecom och senare såldes vidare till ett investmentbolag inom Wallenbergssfären, Scandinavian Equity Partners som i sin tur har sålt det vidare) samt Sweden On Line (SOL), som startades av Riksbyggen men som nu ägs av investmentbolaget Bure, med ungefär 185 000 hushåll. Tillsammans har dessa fyra 95 procent av alla kabelanslutna hushåll.

Det har gjorts många försök i syfte att stimulera lokala sändningar via kabelnätet. I slutet av 1980-talet fick sådana projekt årligen ungefär 1,5 miljoner kr i stöd, men endast ett fåtal reguljära kanaler kunde etableras. Öppningen för lokal-TV inom TV4:s ram tycks ytterligare ha minskat intresset för lokal kabel-TV.

Kabel-TV i Sverige har därför till största delen handlat om att distribuera satellitkanaler. 1995 var ett fyrtiotal satellitkanaler tillgängliga i de svenska kabelnäten (alla dock inte i samtliga nätverk), vilket var mer än en fördubbling sedan 1988. Störst bland dessa var de svenska underhållningskanalerna TV3 (London) och Kanal 5 (Stockholm, tidigare TV5 Nordic och Femman), den svenska ungdomskanalen ZTV (Stockholm), CNN och Sky News, Eurosport, MTV och filmkanaler som betal-TV.

Genom en större utbredning av parabolantenner har satellitkanalernas betydelse ökat. I slutet av 1998 hade närmare 25 procent av de svenska hushållen tillgång till satellitkanaler via parabolantenner (Weibull 1999).

Privat lokalradio

I den lag som 1993 gjorde privat lokalradio möjlig fastslog riksdagen att alla stationer skulle vara lokala samt att de skulle vara oberoende av dagspressen. Den enda bestämmelsen som gällde innehåll var ett krav på att en tredjedel av sändningstiden skulle vara lokalt producerad. Sändningstillstånden skulle tilldelas högstbjudande i offentliga auktioner. Anbudena avsåg den årsavgift budgivarna var beredda att betala för en sändningsfrekvens.

Auktionerna hölls 1993 och 1994. Utgången uppvisade följande karaktärsdrag.

- Priset för de flesta tillstånden – årsavgiften – var förhållandevis högt, särskilt i jämförelse med de fastslagna minimipriserna.
- Många av tillstånden hamnade hos företag inom dagspressen, särskilt hos sådana som hade intressen i morgontidningar inom de aktuella områdena.

Det dröjde inte länge förrän sändningstillstånden systematiskt köptes upp av en handfull huvudaktörer, med resultatet att alla radiostationer snart nog ingick i nationella nätverk.

Bakom tidningsföretagens engagemang i radiomediet låg främst försvarsmotiv: en önskan om att kunna skydda sin position på den lokala annonsmarknaden. Lokalradio bedömdes i och för sig inte

nödvändigtvis utgöra något större hot för tidningsannonseringen, men på många håll fanns en påtaglig oro för att andra intressen – genom att agera i lokalradion – kunde få fotfäste på marknaden.

De flesta stationerna har genom musikval och programform siktat in sig på särskilda ålderskategorier som sina viktiga målgrupper. Bildandet av nationella nätverk var närmast en förutsättning för denna strategi. De höga avgifterna för sändningstillstånden och närvaron av många aktörer på en relativt begränsad marknad, gav dock snart upphov till problem. De som eftersträvade nationell spridning och därmed var tvungna att finnas med på alla stora marknader tvingades betala höga belopp för tillstånden, något som även trissade upp priserna för övriga intresserade. Konsekvensen blev för de flesta stationer en dålig ekonomi. Under 1994 och 1995 ägde sammanslagningar rum och nya aktörer trädde in på marknaden.

Franskägda NRJ, med flera års erfarenhet från andra länder av att producera radio för unga lyssnare, har varit mest framgångsrikt sett till lyssnarsiffror, men inte ekonomiskt. Stationer som försökte profilera sig och koncentrera sitt innehåll till exempelvis sport eller kvinnofrågor, överlevde inte sitt första år. Tabell 3 ger en överblick över stationerna i ett antal svenska städer.

Sett ur public service-radions synvinkel har tillkomsten av den privata lokalradion medfört en viss minskning bland de yngre lyssnarna (P3). Totalt sett tog den nya privata radion under de tre–fyra första åren ca 30 procent av radiomarknaden – med den genomsnittliga lyssnartiden som mått. Att man inte lyckades bättre hänger till stor del samman med den kanalprofilering som Sveriges Radio genomförde 1993. Då blev P4 en kanal inriktad på personer mellan 35 och 40 år och uppåt med ansvar för SR:s regionala program och för ett antal nationella program, bl.a. all sportbevakning. P3 blev samtidigt en ungdomskanal. Konsekvensen blev att P3 först fick ”lämna” lyssnare till P4, sedan att kanalen utsattes för hård konkurrens från de kommersiella stationerna. P3 är numera publikmässigt klart mindre än P4 och P1.

Samtidigt har de privata kanalerna haft svårt att få ett fast grepp om publiken. De som inriktat sig på de yngre har haft svårt att hålla fast dem. NRJ föreföll till en början att vara den stora publikmagneten, men har efter 1997 börjat tappa. Samtidigt har den av de privata kanalerna som vänt sig till en något mera medelålders publik – Mix Megapol – successivt tagit publik. Paradoxen är dock att de få kommersiella stationer som faktiskt följde lokalradiolagens ursprungliga intentioner – lokala program för en bred publik – varit de som lyckats bäst både publikmässigt och ekonomiskt.

Tabell 3. Den privata lokalradion hösten 1998: stationer i Stockholm, Göteborg, Umeå och Gävle

Ort	Station	Huvudägare	Annonsnätverk	Programnätverk
Stockholm	Mix Megapol 104,3	Bonnier	Radiobokningen	Megapol
Stockholm	Vinyl 107,1	Bonnier	Radiobokningen	
Stockholm	NRJ/Energy 105,1	NRJ	NRJ Media	Energy
Stockholm	Sky 107,5	Murdoch		
Stockholm	Bandit 105,5	CLT		
Stockholm	Lugna Favoriter 104,7	CLT		
Stockholm	Klassiska Hits 106,7	Scandinavian Broadcasting System	City 3	
Stockholm	Radio City 105,9	Scandinavian Broadcasting System	City 3	City
Stockholm	Power Hit Radio 106,3	MTG	Airtime Radio	Power
Stockholm	Radio RIX 101,9	MTG	Airtime Radio	Rix
Göteborg	Mix Megapol 107,8	Bonnier	Radiobokningen	Megapol
Göteborg	NRJ/Energy 105,3	NRJ	NRJ Media	Energy
Göteborg	Radio City 107,3	Scandinavian Broadcasting System	City 3	City
Göteborg	Radio RIX 105,9	Stampen	Airtime Radio	Rix
Göteborg	Power Hit Radio 104,8	MTG	Airtime Radio	Power
Umeå	Energy 106,2	NRJ	NRJ Media	Energy
Umeå	Radio RIX 104,2	Västerbottens-Kuriren	Airtime Radio	Rix
Gävle	Radio RIX 105	Gefle Dagblad	Airtime Radio	Rix
Gävle	Megapol 106,7	Bonnier	Radiobokningen	Megapol

Källa: Hadenius & Weibull (1999).

Närradion

Försökssändningar med närradio hade visserligen startat 1979 men närradion institutionaliserades inte förrän 1985 (SOU 1984:53). Syftet var att erbjuda föreningslivet en kanal för information och opinionsbildning. Närradion skulle inte behöva uppfylla de krav på opartiskhet och saklighet som ställdes på public service-kanalerna. Reklam förbjöds dock. Detta förbud bestod fram till 1993 när privat lokalradio introducerades och reklam också blev tillåten i närradion.

Det riktiga genombrottet för närradion kom 1986 då antalet sändande föreningar översteg 1 500 – nästan dubbelt så många som året innan. Så sent som 1984 stod kyrkor och samfund för nästan 60 procent av den totala sändningstiden och politiska och fackliga organisationer för bara 10 procent. Den senare gruppens aktivitetsnivå (som andel av den totala sändningstiden) har varit förhållandevis stabil sedan dess, medan den relativa andelen för kyrkor och samfund minskat.

Totalt sett har tillväxtkurvan för närradion planat ut. Antalet sändare och sändningstiden har ökat något, men antalet användarorganisationer har minskat. Nästan alla som använde närradion i väntan på kommersiell radio har lämnat systemet. Det är befogat att säga att introduktionen av privata lokalradiostationer minskade det

allmänna intresset för närradion. Även om det finns undantag har resultatet blivit att närradion i viss mån återfått sin ursprungliga karaktär. Närradion har dock sedan 1993 rätt att sända reklam.

Ägande av TV och radio

Televisionen har vid sidan av public service-TV (SVT) således en kort men tempofylld historia. En mängd företag har etablerat sig på marknaden inom loppet av ett årtionde. Som en konsekvens är det i det närmaste omöjligt att få en helt entydig bild av ägarstrukturen i denna föränderliga bransch. Under de senaste åren har emellertid tre stora ägarblock uppstått. Modern Times Group (MTG, tidigare Kinnevik), TV4 och Scandinavian Broadcasting System (SBS).

MTG som direkt och indirekt kontrolleras av Jan Stenbeck har snabbt byggt upp vertikalt integrerade företag som är aktiva i svensk kommersiell TV. Gruppen har intressen i programproduktion, reklamproduktion, i översättning och dubbning av program, i reklam-TV, betal-TV, text-TV, annonsförsäljning, postorderförsäljning via TV och kabel-TV. Verksamheten koordineras i huvudsak genom MTG AB som består av ett antal dotterbolag och dotterdotterbolag (SOU 1999:30).

Som nämnts var de ursprungliga ägarna till TV4 en liten grupp som inkluderade Wallenbergsfären och en handfull företag med anknytning till LRF. I samband med tilldelningen av koncessionsavtalet för Sveriges tredje marksända TV-kanal förvärvade Kinnevik 30 procent av aktierna i TV4. Den nyemission som gjorde det möjligt för Kinnevik att delta anses ha varit politiskt motiverad. Numera kontrollerar Bonnier den största delen av TV4 genom direkt ägande och genom sin ägarandel i finska Alma Media.

De lokala företag TV4 samverkar med har som regel lokalt förankrade ägda – huvudsakligen med dagstidningar som huvud- eller delägare – med varierande grad av deltagande från TV4. I början låg TV4:s andelar på mellan 1 och 10 procent, men sedan mitten av 1990-talet har de ökat och TV4 är nu största ägare i ett 10-tal av de femton lokala produktionsbolagen. På senare år har ett tredje block av stationer växt upp vid sidan av de två stora aktörerna. De största företagen inom detta block är USA-baserade Scandinavian Broadcasting System (SBS) och, i mindre utsträckning, GE production (Eklundgruppen). 1991 köpte SBS en andel på 75 procent i TV5 Nordic Sweden (sedermera Broadcast Sverige Femman AB) som driver kabel- och satellitdistribuerade Kanal 5. SBS är också största aktieägare i TV Norge och TV2 i Danmark. Dessutom innehar

företaget avsevärda andelar i finska radiostationer. SBS ägs numera av ABC/Capital Cities/Walt Disney.

Introduktionen av privatägd reklamfinansierad radio i Sverige öppnade ett helt nytt fält för aktörerna på mediemarknaden. Det är dock mycket svårt att få en klar bild av ägarstrukturen för den kommersiella lokalradion. De som innehar sändningstillstånden är inte de enda aktörerna på marknaden. Därutöver finns produktionsbolag som ägs av stationsnätverk, nationella nyhetsproducenter, annonsförsäljningsföretag, lokala produktionsbolag, lokala nyhetsproducenter, lokala annonsförsäljningsföretag, och företag som producerar reklam.

I dag kan man tala om fyra nätverk: Mix/Megapol, NRJ, Rix och Fria Media. De privata lokalradionätverken är kopplade till andra medier. De flesta stationerna i Rix-gruppen är knutna till lokaltidningar eller till Kinnevik/MTG (Stenbeck) som äger flera TV-kanaler och Megapol är en del av Bonnier-gruppen. Två av de fyra nätverken ägs alltså av stora svenska mediekoncerner, medan det tredje, NRJ, är del i ett franskt transnationellt radioföretag.

Förändringar i det totala radio- och TV-utbudet

Det totala utbudet av radioprogram i Sverige har mångdubblats sedan 1980. Detta beror framför allt på införandet av närradion, men introduktionen av nya kanaler inom public service-bolaget (SR) har också haft betydelse. Den totala sändningstiden i de fyra public service-kanalerna uppgick 1998 till nästan 120 000 timmar – eller ca 2 200 timmar per vecka. Nästan 70 procent av dessa var P4:s lokala/regionala program. Sändningarna i de tre rikskanalerna varierade mellan 125 timmar (P1) och 170 timmar per vecka (P3). Även i dessa kanaler var ungefär en fjärdedel av programmen producerade av lokalredaktionerna. Statistik över programinnehållet från 1998 ger tre distinkta programprofiler vid handen: P1, en kanal för kultur, samhälle och nyheter; P2, en kanal för klassisk musik, men även program för kulturella minoriteter; och P3, lätt musik för yngre lyssnare. P4 erbjuder ett brett programutbud, men utökad sändningstid kombinerat med budgetrestriktioner har gjort att kanalen i stor utsträckning är hänvisad till grammofonmusik. Ungefär halva sändningstiden i P4 utgjordes 1997 av musik och lätt underhållning. Som tidigare framgått blev kanalomläggningen publikmässigt en framgång.

År 1960 hade public service-televisionen i en kanal en ungefärlig sändningstid på 24 timmar per vecka. Sändningstiden ökade succes-

sivt under 1960-talet, men den stora förändringen kom 1969 när den andra TV-kanalen infördes. 1971/72 uppgick de två kanalernas totala sändningstid till över 80 timmar per vecka, 1980/81 hade siffran stigit till över 100 timmar och där stannade den decenniet ut. År 1997 hade den gemensamma sändningstiden stigit till knappt 150 timmar per vecka. TV4 sände 113 timmar 1996 (exklusive reklamslag) per vecka (Hultén, Andersson & Nilsson 1997).

När det gäller typen av program som erbjuds i de två SVT-kanalerna kan vissa förändringar noteras. Förändringarna speglar inträdet av nya kanaler på den svenska marknaden men också förändringar i de befintliga kanalerna. SVT ägnar exempelvis mer tid åt långfilmer och annan fiktion, samt åt talkshows, frukosttelevision och liknande. Andelen av "bästa sändningstid" (19.30–21.30) som ägnas åt underhållning och fiktion har inte ökat (Hultén & Nilsson 1994).

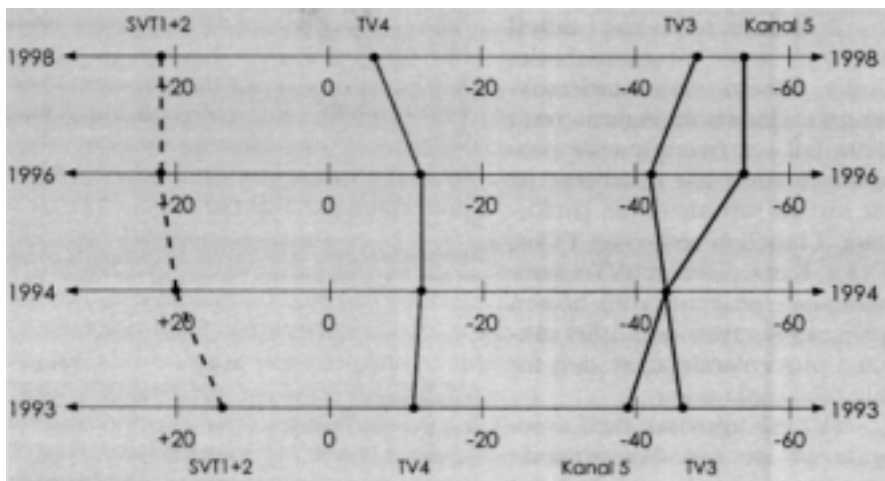
Figur 5 visar programprofilerna för de sju svenska TV-kanalerna 1998. Den största skillnaden mellan SVT1 och SVT2 och de kommersiella kanalerna är dominansen av fiktion i de senare, särskilt i TV3 och Kanal 5.

Figur 5. Underhållningsinriktat och informationsinriktat programutbud i svensk TV, 1993, 1994, 1996 och 1998 (index)

Övervikt informationsinriktat programutbud

Jämn fördelning informations- och underhållningsinriktat programutbud

Övervikt underhållningsinriktat programutbud

Källa: *Svenskt TV-utbud 1998*. Utgiven av Granskningsnämnden för radio och TV.

Sammanfattningsvis finns det skäl att säga att de privatägda kommersiella kanalerna har försökt etablera sig som underhållnings- och fiktionskanaler, medan public service-företaget SVT strävar efter att erbjuda allsidiga program, inklusive såväl nyheter och icke-fiktion som underhållning och fiktion. TV4 intar en mellanställning, även om kanalen framträder som klart mera fiktionsinriktad än SVT. Vid sidan av detta bedriver Sveriges Television genom SVT24 försöksverksamhet med en särskild nyhetskanal avsedd för digital-TV. I väntan på publiken till digital-TV skall SVT24 även ansvara för vissa nyhetssändningar i SVT:s kanaler.

Radio- och TV-publiken

Radion når en genomsnittlig dag mer än 80 procent av allmänheten. Under en genomsnittlig vecka når radio nästan 95 procent av befolkningen. Radion är det medium som vi ägnar längst tid – mellan 2,5 och 3 timmar. Huvuddelen av lyssnandet är dock passivt.

En genomsnittlig dag 1998 lyssnade drygt 55 procent av befolkningen på minst en public service-kanal. P4 har den största spridningen med drygt 35 procent, P1 och P3 har ca 15 procent vardera. Som tidigare nämnts innebar den förändring av innehållet som Sveriges Radio vidtog fr.o.m. 1 januari 1993 en ändring i lyssnar-mönstret: P3 är numera den främsta ungdomskanalen, medan lyssnandet på P4 ökar med åldern.

Tabell 4. Lyssnare 9–79 år en genomsnittlig dag 1998 (procent)

	Totalt	Kön		Ålder					Utbildning		
		Män	Kvinnor	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	Låg	Mellan	Hög
P1	12	12	13	2	1	7	19	29	12	9	24
P2	3	3	3	1	–	1	4	8	3	2	5
P3	14	16	11	6	19	20	11	5	10	19	15
P4	36	37	36	7	12	30	54	54	55	35	30
Sveriges Radio totalt	57	58	55	14	29	52	76	80	72	56	60
Rix	8	8	8	7	14	13	3	0	3	13	7
NRJ	7	7	7	15	20	8	1	–	4	8	4
Mix Megapol	6	6	5	4	12	8	4	1	3	9	5
Fria Media	5	5	5	3	10	8	2	0	3	7	3
City	4	4	5	2	7	7	2	1	2	6	5
Annan privat lokalradio	4	4	5	4	11	4	3	1	3	6	4
Privat lokalradio totalt ¹	25	26	24	27	51	37	12	2	12	35	23
Närradio	1	0	1	–	1	1	1	–	1	1	1

¹Med privat lokalradio avses lyssnande till någon av nätverken NRJ (Energy), City/Fria Media, Rix, Mix Megapol eller annan privat lokalradio.

Källa: *Mediebarometern* (1998), Nordicom-Sverige.

Sett till utvecklingen över tid har P1 förlorat en betydande andel av sina lyssnare sedan 1970-talet. 1977 hade P1 alltså en lyssnarandel som uppgick till över 30 procent av befolkningen en genomsnittlig dag. Lyssnandet på lokala/regionala program, nu inlemmade i P4, varierar stort mellan regionerna. I geografiskt distinkta och demografiskt koncentrerade områden som Gotland har lyssnandet varit mest omfattande.

Den största förändringen när det gäller radiolyssnandet har varit en följd av tillkomsten av ett stort antal nya stationer. Först kom närradion på 1970-talet, och sedan kom med start 1993 den privata kommersiella lokalradion. De traditionella närradiostationerna – icke-kommersiella och organisationsdominerade – attraherade aldrig någon större publik. Men i små homogena samhällen (inklusive Stockholm och Göteborg) där frivilligorganisationerna erbjöd musikradio, hade närradiokanalerna sådan räckvidd att de konkurrerade med P3 och P4 – de kunde till och med vara större bland de yngre lyssnarna. När de nya kommersiella lokalradiostationerna började sända, minskade intresset för närradion och lyssnarsiffrorna sjönk till de ursprungliga nivåerna.

Lyssnandet på de privata kommersiella lokalradiostationerna varierar stort beroende på programutbud och region. Det är dock tydligt att lyssnandet på dessa stationer är på uppgång, och att det ökade intresset har påverkat SR:s P3. Sveriges Radio attraherar numera en klart äldre och den kommersiella radion en klart yngre publik. En undersökning gjord i Göteborg i slutet av 1995 fann att genomsnittsåldern för dem som regelbundet lyssnar på P1 och P4 var 55 respektive 53 år, medan den för lyssnarna på Radio Energy (NRJ) och Radio Rix var 27 och 31.

Precis som på andra håll har lyssnarna i Sverige delats upp mellan allt fler stationer och kanaler. P4 har än så länge lyckats bestå som en bred kanal, men det finns anledning tro att den efterhand kommer att förlora lyssnare till kommersiell lokalradio, särskilt om de kommersiella stationerna väljer att rikta in sig på medelålders lyssnare. Den mest framträdande tendensen i lyssnandet i dag är annars ålderssegregationen: under 30 år lyssnar man nästan bara på privata lokalradiostationer, över 50 år endast på public service, medan det i mellangruppen är blandat (Strid 1997 och 1999).

Drygt 85 procent av svenskarna tittade på TV en genomsnittlig dag 1998. Den genomsnittlige svensken ser på TV knappt två timmar per dag. Tittandet är jämnt fördelat över veckan, med en liten övervikt för veckoslutet.

Tittandet har ökat något under 1980-talet, bl.a. som en följd av att nya kanaler tillkommit, men ökningen är förhållandevis liten (ca 15 procent) i förhållandet till ökningen i tillgängligt utbud. Den genomsnittlige svensken ägnar ungefär en tredjedel av sin helgkväll (mellan 18 och 22) åt TV. De flesta tittarna väljer program utan att bry sig särskilt mycket om vilken kanal som sänder dem. Den kanal som erbjuder det mest attraktiva programutbudet vid rätt tidpunkt, attraherar den största publiken. Som noterats tidigare är s.k. bästa sändningstid ("primetime"), dvs. den tid då de flesta tittarna är samlade framför TV:n, mellan 19.30 och 21.30 i Sverige.

Tittarvanorna skiljer sig åt mellan olika grupper av befolkningen. I allmänhet är yngre och äldre personer de största TV-konsumenterna. Personer med låg utbildning ser mer på TV än högutbildade. De äldre tittarna är de som har den mest omfattande konsumtionen. En majoritet av pensionärerna tittar på TV minst två timmar varje dag. I genomsnitt tittar de som är 65 år eller äldre på TV drygt två och en halv timme per dag.

Tabell 5. TV-tittande 9–79 år en genomsnittlig dag 1998 (procent)

	Totalt	Kön		Ålder					Utbildning		
		Män	Kvinnor	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	Låg	Mellan	Hög
SVT totalt	54	56	52	29	32	46	65	84	64	52	59
TV3 ¹	18	19	18	27	31	18	13	12	16	20	14
TV4	50	49	51	52	57	47	45	58	58	50	38
Kanal 5 ¹	11	11	12	17	19	11	8	9	12	12	8
TV6 ¹	1	2	1	–	2	1	1	3	1	2	1
ZTV ¹	2	3	1	2	6	2	1	–	1	3	1
SVT+TV4	76	75	76	63	68	71	81	92	83	75	74
Svensk satellitkanal ²	25	25	24	35	41	25	17	19	23	27	19
Svensk reklam-TV totalt ³	61	61	61	73	75	58	52	66	66	61	47
Någon filmkanal	2	2	1	3	2	2	1	0	1	2	1
Någon sportkanal	2	4	1	1	2	2	2	4	3	2	2
Någon musikkkanal	2	2	1	4	7	1	1	0	1	2	1

¹Hösten 1998 var penetrationen för TV3 58 %, Kanal 5 55 %, TV6 28 % och ZTV 39 % (Källa: MMS Basundersökning 1998).

²Har tittat på någon av kanalerna TV3, Kanal 5, TV6, TV8 och ZTV en genomsnittlig dag.

³Har tittat på någon av kanalerna TV3, TV4 Kanal 5, TV6, TV8 och ZTV en genomsnittlig dag.

Källa: *Mediebarometern* (1998), Nordicom-Sverige.

Tittarmönstret är tämligen internationellt. Den genomsnittliga tittartiden är i regel längre där programtablåerna är längst, som i exempelvis USA. Tittartiden påverkas dock också av hur televi-

sionssystemet är utformat. Den ökning som kan noteras i det svenska tittandet har att göra med förlängd programtid under lördagar och söndagar samt en tidigare start på vardagar. En genomsnittligt längre tittartid i befolkningen innebär som regel att uppmärksamheten för det som sänds är mindre. En stor del av de långa tittartider som uppmäts i USA beror på att människor sätter på TV:n när de kommer hem, oavsett om någon tittar eller inte: TV-tittandet har därvidlag kommit att likna ett passivt radiolyssnande.

Tre programkategorier lockar större publik än andra: långa nyhetsprogram i SVT1 och SVT2 (kvällsnyheterna Rapport och långa Aktuellt), sportevenemang samt nöjesprogram. Andra program som har relativt höga tittarsiffror är s.k. blandad ickefiktion (studiobaserade talk shows och blandade programledarledda underhållningsprogram), långfilmer och annan fiktion.

Därför är TV i dag som i går – i Sverige liksom på andra håll – främst ett medium för nyheter, sport och underhållning. I Sverige har den relativa populariteten för olika programkategorier varit ungefär densamma sedan införandet av tvåkanalsystemet 1969. Systemet med två kanaler medförde ett ökat tittande på ”lättare” material, med en motsvarande minskning i tittandet när det gällde aktuella händelser. Tillkomsten av satellitkanaler och senare TV4, har påverkat konsumtionen ytterligare i samma riktning. De nya kanalerna tar en ökande andel av tittandet i anspråk, ett tittande som i allt högre grad ägnas åt underhållning. Tendensen är särskilt påtaglig bland dem som har låg utbildning och bland yngre tittare (jfr Reimer 1994).

År 1998 stod SVT1 och SVT2 tillsammans för 48 procent av den genomsnittlige svenskens tittartid. I internationell jämförelse är detta en förhållandevis hög andel för public service-kanaler – i Storbritannien har BBC bara drygt 40 procent – men också trenden för SVT pekar långsiktigt nedåt: år 1992 hade SVT-kanalerna fortfarande 75 procent av tittartiden. Andra kanaler – särskilt TV4 och TV3 – delar på resterande del av publikens tittartid. 1997 var TV4 den största enskilda kanalen med 27 procent av tittartiden (tätt följd av SVT2). Precis som för radio föredrar yngre tittare privat kommersiell TV (de ägnade 1997 bara 40 procent av sitt tittande åt SVT), medan äldre tittare ägnar mer tid åt public service-TV (62 procent 1997).

Sammantaget verkar TV:s informativa roll ha blivit mindre under mitten av 1990-talet än den var ett årtionde tidigare. Att titta på kvällsnyheter är inte längre en sådan stabil vana som det en gång var för alla utan detta är numera närmare relaterat till utbildning och

politiskt intresse än det var 1986. Tittarvanorna är mer differentierade på så sätt att personer med låg utbildning ser mer på underhållning och högutbildade ser mer på nyheter.

Veckotidningar och tidskrifter

Veckopress och tidskrifter utgör en vital del av det svenska massmediesystemet. Det är omöjligt att ange exakt hur många tidskrifter som ges ut i Sverige i dag. Tidskriftspressen växte fram ungefär samtidigt som dagspressen. Det är vanligt att beskriva branschen som bestående av två parallella traditioner (Larsson 1991). En tradition har sina rötter i tidningstyper som vände sig till den utbildade medelklassen och erbjöd dem nyheter och reportage om konst och politik. De första tidskrifterna av denna typ grundades på 1860-talet. Den andra, mer folkliga/populära traditionen inleddes när de danska publicisterna Laura och Carl Aller startade verksamhet i Sverige. Deras tidning *Allers* som kom ut första gången 1879, riktade sig genom att erbjuda en blandning av lätt underhållning och praktiska tips till en vid läsekrets (Ahrens et al. 1979). I takt med att det blev allt vanligare att veckotidningarna kunde locka en större publik, tenderade skillnaderna mellan veckopress och dagstidningar att minska. Precis som folkrörelserna under slutet av 1800-talet startade dagstidningar när dessa började nå en allt större publik, grundade de veckotidningar och tidskrifter när också dessa började nå massorna.

Parallellt med dessa förändringar skedde även förändringar inom fackpressen. Branschorganisationer och fackföreningar grundade sina första tidskrifter runt sekelskiftet. Inledningsvis spreds tidskrifterna sällan utanför organisationernas egna medlemskretsar. Ingen tendens till "popularisering", likt den som ägde rum för tidningar och veckopress, skedde inom denna sektor förrän under senare delen av 1900-talet.

Tidskriftsmarknaden

Den svenska tidskriftsmarknaden är relativt heterogen. På ena sidan har vi den kommersiellt drivna populär- och tidskriftspressen, och på den andra publikationer från den breda floran av organisationer, stora som små. Karaktäristiskt för marknaden som helhet är att de flesta tidningarna riktar sig till särskilda läsargrupper. Klassificeringar av svenska tidskrifter skiljer vanligen mellan två typer av utgivare:

de där tidningsutgivandet har en underordnad betydelse i förhållande till någon annan aktivitet – t.ex. organisationer och statliga myndigheter – och de för vilka utgivningen är en affärsmässig verksamhet, dvs. förlag. På detta sätt görs en distinktion mellan en icke-kommersiell och en kommersiell sektor. I den följande uppställningen ges tidningar som står över den streckade linjen ut av organisationer, folkrörelser, statliga myndigheter och liknande; de nedanför den streckade linjen är förlagsmässigt utgivna, grupperade efter innehåll:

- organisationstidskrifter: t.ex. *Byggnadsarbetaren*, *Kyrkans Tidning*,
 - statliga tidskrifter: t.ex. *Rapport från SIDA*, *Råd & Rön* från Konsumentverket,
 - kommunala tidskrifter: t.ex. *Vårt Göteborg*,
 - företagstidskrifter: t.ex. *Upp och ner* (SAS), *Volvo-Kontakt*,
-
- populärtidskrifter: t.ex. *Året Runt*, *VeckoRevyn*,
 - facktidskrifter: t.ex. *Statsvetenskaplig tidskrift*, *PC World* och *Supermarket*,
 - kultur- och allmänpolitiska tidskrifter: *Ord och Bild*, *Moderna Tider* och *Dolly*.

Icke-kommersiella publikationer uppskattas stå för ungefär 60 procent av veckotidnings- och tidskriftsmarknaden och kommersiella tidskrifter för 40 procent. Huvudtrenderna inom de respektive grupperna återges nedan.

Organisationstidskrifter

Organisationstidskrifter är antingen fackförenings-/yrkes- eller konsumentorienterade. Av de ca 100 tidskrifter som redovisas av Tidningsstatistik AB (TS), är mer än 80 procent fackförenings-/yrkespublikationer. Av dessa tidskrifter startade 60 procent före 1950. De representerar Sveriges största frivilligorganisationer och har stora upplagor.

Huvudtrenden bland tidskrifterna i denna kategori är att innehållet har blivit mer allmänt. Fackförenings- och yrkestidskrifterna har ökat sin attraktionskraft och konkurrerar nu med kommersiella publikationer. SACO (Sveriges akademikers centralorganisation) bytte namn på sin tidning från *SACO-Tidningen* till *Akademiker* och har gått i riktning mot att bli en specialtidning mer än ett internt organ för fackföreningsmedlemmar. LO ger ut två nya former

av tidskrifter som särskilt riktar sig till kvinnor respektive yngre medlemmar. Syftet är att konkurrera med de kommersiella tidskrifter som vänder sig till samma grupper. Traditionella fackliga tidningar som *Metallarbetaren* (numera *Dagens Arbete*) har allt mer kommit att likna allmänna intressetidningar; *Dagens Arbete* har minskat sin utgivningstäthet från 40 till 11 nummer per år.

Statligt stöd till organisationstidskrifter infördes 1976 då tidskrifternas roll för opinionsbildningen och som kommunikationskanaler inom sina respektive organisationer uppmärksammades. Subventionerna nådde en topp i slutet 1970-talet, men de halverades nästan mellan 1980 och 1985 (i fasta priser). De upphörde helt 1986/87.

Populärpressen

När vi talar om populärpressen avser vi de många tidskrifter med lätt underhållning och förströelse som erbjuds allmänheten i lösnummer eller som kan abonneras. Det finns knappt 200 sådana tidningar i Sverige i dag. Av dem ingår ca 130 i den kommersiella branschstatistiken. Den största undergruppen är tidskrifter som huvudsakligen innehåller reportage och underhållning. I gruppen ingår också ett antal tidskrifter som kommer ut mer sällan, exempelvis månadsvis.

I mitten av 1950-talet nådde upplagan för denna den största kategorin sin topp. Sedan dess har den minskat konstant. Nedgången kan ses som en konsekvens av TV:s ankomst, men en minst lika viktig faktor är att många svenska kvinnor i dag arbetar heltid utanför hemmen och därför har betydligt mindre tid för att läsa tidningar.

Specialtidningar

Till skillnad från de allmänna reportage- och underhållningstidningarna, har specialtidningarna ökat sin upplaga de senaste decennierna. Dessa tidningar är främst inriktade på fritidsaktiviteter och hobbyverksamhet som bilar, matlagning och fiske. Tidskrifterna vänder sig till sina läsare som konsumenter, inte som praktiska utövare eller professionella som facktidningarna gör. Två huvudtyper kan urskiljas: de som ges ut av organisationer, och de som publiceras på kommersiell grund. Den första svenska specialtidningen *Foto* startade sin utgivning 1939. Sedan dess har ett rikt utbud av tidskrifter som täcker största delen av fritids-/hobbysektorn ut-

vecklats. Tidskrifter som ges ut av organisationer står för ungefär hälften av specialpressens totala upplaga (Hafstrand 1993).

År 1997 var den totala upplagan för specialtidskrifterna som registrerades i TS-statistiken ungefär 50 miljoner exemplar. Medan organisationsutgivna tidskrifter haft en svagt nedåtgående trend sedan 1970-talet, ökade kommersiella tidskrifter, både i antal och i total upplaga, under hela 1980-talet.

Tabell 6. TS-registrerade specialtidningars årsupplaga, uppdelade efter ämnesområde 1992–1996 (årsupplaga i miljoner exemplar)

Ämnesområde	1992	1993	1994	1995	1996
Barn & föräldrar	1,5	2,2	2,1	1,1	0,9
Ekonomi, teknik & hobby	12,1	11,5	9,6	8,2	9,2
Film, foto & TV	1,9	0,4	0,4	0,4	0,3
Hem, bostad, trädgård	4,6	4,2	5,3	5,4	5,4
Husvagn & camping	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3
Idrott, motion & friluftsliv	10,3	10,2	10,9	11,9	11,9
Jakt & fiske	4,1	4,3	4,2	4,1	4,0
Mat & dryck	2,3	2,1	2,0	1,9	1,9
Mode & nöjesliv	4,8	4,8	4,9	4,8	5,1
Motor & segling	6,5	6,0	5,9	8,8	8,8
Musik & resor	1,8	1,4	1,5	0,3	0,3
Övriga	4,7	4,5	4,8	4,3	4,2
Total årsupplaga	55,0	51,8	51,8	51,4	52,3

¹Uppgift om upplaga saknas för tre tidskrifter.

Källa: MedieSverige 1997.

Fackpressen

Tidskriftspressens totala expansion – både den kvantitativa ökningen och det kvalitativa breddandet av innehållet i enskilda tidskrifter – har resulterat i att gränsen mellan organisationstidskrifter och kommersiella tidningar blivit otydligare. Denna utveckling gäller än mer fackpressen, där huvudkategorierna utgörs av vetenskapliga tidskrifter (>30 procent), populärteknik/hobby (>20 procent), samt ekonomi/management/administration (10 procent). Runt 60 procent av tidskrifterna som finns med i branschstatistiken ges ut av organisationer.

Det är rimligt att anta att uppgången för fackpressen sammanhänger med nedgången för vissa sektorer av populärpressen. Facktidningarna fokuserar på utvalda delar av det innehåll som finns i

populärpressen och erbjuder detta till särskilt intresserade läsare: läsekretsen är mindre, men läsarna läser mer regelbundet.

För en tredjedel av de yrkes- och professionstidskrifter som 1993 gavs ut av organisationer (ungefär 175 stycken) var åtminstone hälften av läsarna inte medlemmar. Ett flertal organisationer har sålt sina tidskrifter till kommersiella förlag.

Ägarstruktur i populärpressen

Ägandet av populärpressen är mycket koncentrerat och under 1980-talet ökade koncentrationen ytterligare. Ett litet antal utgivare ger ut nästan alla tidskrifter och serietidningar i Sverige. Koncentrationen i specialpressen är något mindre.

Danskägda Allers Förlag började sin verksamhet i Sverige så tidigt som 1879 i Helsingborg. Svenska Allers AB som är den största utgivaren av populärtidskrifter är verksam inom vecko- och specialtidningsutgivning. Successivt har Bonniers avvecklat de traditionella veckotidningarna som fanns inom det tidigare veckopressförlaget Åhlén & Åkerlund genom att bl.a. sälja titlar till Allers. Så såldes exempelvis det tidigare flaggskeppet *Året Runt* till Allers 1999. I stället har man specialiserat sig på tidskrifter, inte minst internationellt gångbara titlar som t.ex. *Illustrerad Vetenskap*. En del av verksamheten är numera förlagd till Frankrike.

Allers står för ca en tredjedel av tidskriftsmarknaden. Fram till 1970 stod Åhlén & Åkerlund för en tredjedel av den totala upplagan, men andelen hade 1997 fallit till ca 17 procent. Den tredje stora utgivaren är ICA-förlaget. ICA:s andel av den totala upplagan ökade stadigt från mitten av 1950-talet till 1980-talet, men den har på senare tid stagnerat. *Hemmets Journal* som ges ut av danska Egmont, som också ger ut Disney's publikationer i Sverige, är den största familjetidningen med 10 procent av den totala upplagan. Övriga utgivare stod 1997 för ungefär 25 procent av totalupplagan.

De flesta utgivarna av populärtidskrifter är stora företag. De få ledande utgivarna utövar stort inflytande över den mycket internationaliserade branschen. Bonniers engagemang i ett flertal internationella verksamheter, inte minst när det gäller tidningsverksamhet, är typiskt för branschen.

Ett annat framträdande drag är den utveckling mot samgående mellan utgivarorganisationer och kommersiella intressen som har ägt rum i Sverige sedan slutet av 1980-talet. Tidskriftspressen uppvisar i dag därför ett helt annat spektrum av opinions- och informationstidskrifter än den gjorde för bara ett par decennier sedan.

Vecko- och tidskriftspressens läsare

Tidskriftsläsandet är utbrett i Sverige. Ungefär 60 procent av allmänheten läser minst en veckotidning en genomsnittlig vecka. Motsvarande andel för organisationstidskrifter och liknande är 50 procent. Procentandelarna kan relateras till antalet tidningstitlar i varje grupp: relativt få veckotidningar läses av ungefär lika många som läser ett mycket stort antal tidskrifter.

Veckotidnings- och tidskriftsläsandet varierar stort mellan olika grupper. Populärtidningar läses i allmänhet mest av kvinnor, personer med låg formell utbildning och yngre människor, medan män, högtbildade och medelålders är överrepresenterade bland läsare av organisations- och fackpress. Tabell 7 ger en överblick över konsumtionen av olika veckotidnings- och tidskriftskategorier.

Tabell 7. Andel som läste minst en vecko- eller månadstidning respektive special- eller facktidning en genomsnittlig dag 1987 och 1997 (procent)

	Totalt	Kön		Ålder					Utbildning		
		M	Kv	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	Låg	Medel	Hög
<i>Vecko- och månadstidning</i>											
År 1987	22	13	30	11	24	14	26	39	29	20	15
År 1997	29	22	34	32	24	22	29	46	35	24	27
<i>Special- och facktidning</i>											
År 1987	26	30	22	12	23	31	30	19	17	31	44
År 1997	26	31	23	12	19	28	33	24	21	26	41

Källa: Mediebarometern (1997), Nordicom-Sverige.

Läsningen av olika typer av innehåll bestäms i hög grad med valet av tidning. I den utsträckning olika tidskrifter tillgodoser särskilda intressen är sannolikheten stor att läsarna ska bli intresserade och läsa deras innehåll.

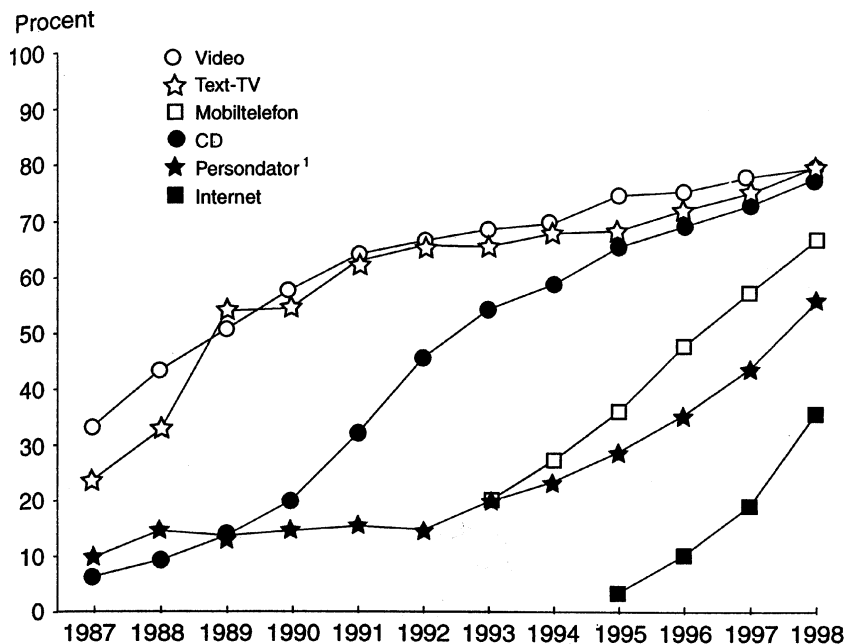
Expansionen för specialtidningar och facktidningar på marknaden har, åtminstone fram till 1985, medfört ett ökat läsintresse för dessa kategorier. Motivet för läsandet av dessa tidningar har i regel att göra med relevansen för läsarnas arbete eller fritidsintressen (jfr Weibull 1978).

Ny medieteknik

De mest spridda kommunikationsteknikerna i svenska hem är radio, TV och telefon. Deras genomslagskraft har inte ändrats mycket, om över huvud taget något alls, det senaste decenniet. Deras spridning har dock ökat genom att hushållen successivt har skaffat fler än en apparat av varje sort. År 1986 uppgav vart tredje hushåll att man hade mer än en TV-apparat, 1998 var motsvarande andel över hälften och nästan vart femte svenskt hushåll uppgav att man hade tre eller fler apparater (jfr Bergström och Weibull 1999).

Video och text-TV upplevde en kraftig expansion under senare delen av 1980-talet. CD-skivor och CD-spelare startade en stark tillväxt i början av 1990-talet. Nästa medieteknik att expandera innefattade persondatorer och mobiltelefoner. Tillgången till dessa medier expanderade efter 1992 respektive 1993. Spridningen för telefaxtekniken i svenska hushåll har varit trög, medan telefonsvarare och parabolantenner sakta men säkert har ökat (figur 6).

Figur 6. Tillgång till olika slags medie- och kommunikationsteknologier i hushållen 1987–1998 (procent av befolkningen)

¹Före 1993 gällde frågan "hemdator/speldator".

Kommentar: Alternativet mobiltelefon tillkom 1993 och Internetanknytning 1995.

Källa: Bergström&Weibull (1999).

Genom seklet har olika nya medieformer vuxit fram i vågor, telefonen i slutet av 1800-talet, filmen i början av seklet, radion på 1930-talet, den riksspridda kvällspressen på 1950-talet, och televisionen under 1960-talet. Efter 1980 kan vi nu se tre vågor av nya medier som slår igenom i de svenska hushållen. Under 1980-talet var det video och text-TV, kort därefter gjorde CD-spelaren entré. Spridningen av dessa medier har sedan flera år stabiliserats mellan 75 och 80 procent. I nästa våg var det mobiltelefon och persondator. Från 1993 har vi haft en konstant ökning av dessa medier. Hösten 1998 hade två tredjedelar av svenskarna tillgång till mobiltelefon och över hälften till persondator i bostaden. Särskilt mobiltelefonen har uppvisat ett anmärkningsvärt snabbt genomslag i Sverige.

Persondatorn skiljer sig från de övriga genom att den egentligen inte är ett kommunikationsmedium, om den inte tillförs något slag av kommunikationsutrustning och programvara för att ge tillgång till Internet och andra kommunikationsmöjligheter. Ett modem och ett abonnemang hos en Internetleverantör är den vanligaste hushållsvarianten för att få kontakt med nätet, därtill kommer en webbläsare i datorn. Dagens datorer har som regel inbyggt modem, ett abonnemang för Internetuppkoppling kostar några hundralappar per år och webbläsaren kostar som regel inte någonting.

Internetutvecklingen efter 1997 kan betraktas som en fjärde våg. Tillgången till nätet expanderar kraftigt. Hösten 1998 hade två tredjedelar av svenskarna persondator i hemmet och en tredjedel Internet. Internetanvändningen hade ökat tre gånger sedan hösten 1997. Utvecklingen för Internet går mycket fort och i februari 1999 låg hushållstillgången på 41 procent. 58 procent av hushållen hade vid samma tidpunkt tillgång på något sätt – hemma, på arbetet eller skolan (MMS, 1999).

Spridningen av persondatorer och Internet i hushållen har från starten varit socialt snedfördelad. Skevheten består även hösten 1998. Nyare teknologier står överlag svagt i den äldsta åldersgruppen. Pensionärerna har i mycket liten utsträckning tillgång till kommunikationsteknologier som mobiltelefon, fax och dator/Internet, men även i fråga om video, telefonsvarare och CD-spelare är innehavet glesare än bland de medelålders och yngre.

Tabell 8. Tillgång till några olika medier i olika grupper, hösten 1998 (procent av befolkningen)

Medieteknologi	Alla	Ålder				Social klasstillhörighet				
		15-29	30-49	50-64	65-80	Arb.	Jbr	Ltj	Htj	Efö
Minst en TV	97	96	96	97	98	97	99	98	98	97
Minst tre TV	18	20	23	16	7	17	7	15	15	28
Text-TV	79	77	82	84	68	81	68	77	77	83
Kabel-TV	43	54	42	39	38	44	12	47	47	41
Parabol	21	19	26	23	12	22	14	20	20	31
Video	79	84	90	81	45	81	49	82	82	82
Telefon	97	97	97	98	98	97	96	99	99	98
Telefonsvare	32	44	38	28	12	24	16	54	54	36
Mobiltelefon	65	74	77	64	31	64	52	73	73	78
CD-spelare	76	96	89	70	32	74	48	89	89	78
Fax	18	15	24	20	6	10	19	31	31	37
Persondator	54	65	72	48	11	44	14	78	78	61
Digital-TV	1	2	1	1	0	1	0	2	2	2
Internet	35	44	49	29	5	27	7	54	54	42
Antal svar	3561	774	1271	893	623	1481	85	462	462	325

Kommentar: subjektiv klass bygger på människors självklassificering efter familjetillhörighet: Arb=arbetarfamilj, Jbr=jordbrukarfamilj, Ltj=lägre tjänstemannafamilj, Htj=högre tjänstemanna/akademikerfamilj och Efö=egen företagarfamilj.

De tre senaste tillväxtvägarna representerar således tre tekniker av olika karaktär. Den första vägen var förlängningen av den traditionella TV-tekniken. Video ger möjlighet till dels tillgång till innehåll (främst långfilmer) som inte sänds i TV, dels s.k. time-shifting dvs. frigöra tittarna från programtablåerna. Text-TV erbjuder ett stort flöde av information och service vid sidan av och utöver TV-program-sändningarna. En gemensam nämnare för den andra och tredje vägen är att informationslagring och spridning har digitaliserats. CD-spelaren är ett exempel på ren underhållnings elektronik som representerar en slags uppgradering av hushållets "musikmaskin". Under 1990-talet började CD-spelaren ersätta de stereoapparater som inköpts under 1970-talet. Den tredje vägen innehåller både gammal och ny teknik: mobiltelefonen – till en början analog, senare digital (GSM) – och persondatorn. Mobiltelefonen frigör användaren från en bestämd plats och liknar på det sättet övergången från stationär radio till transistorradion. Precis som videon möjliggör mobiltelefonen också ökad kontroll över användarsituationen.

Sammantaget kan man säga att den nya kommunikationstekniken har inneburit en ökad individualisering av medierna. Samtliga tekniker tillfredsställer individuella behov på ett bättre sätt än sina föregångare. Detta ligger i linje med iakttagelser under senare år som tyder på en liknande utveckling för användning traditionella massmedier. Den mest individualiserade av de nya teknikerna, den

digitala som medför ett kraftigt ökat utbud av TV-kanaler, har ännu inte tilldragit sig något större intresse bland de svenska hushållen.

Internet och andra medier

Av de nya teknologierna är det givetvis Internet som främst liknar ett medium. Internet är egentligen inte ett nytt medium utan en ny digital informationsbärare som snarast är som papperet för de tryckta medierna. Som vi har sett ökar användningen snabbt. Karaktäristiskt för Internet är att användningen till huvuddelen har varit knuten till arbetsplatsen men nu expanderar genom att breda ut sig i hemmen. Av samtliga svenskar hade under 1998 32 procent använt Internet i hemmet, 33 procent på arbetsplatsen eller skolan och 9 procent på annan offentlig plats, t.ex. bibliotek. När man studerar användningsplats för olika grupper framkommer att det är de yngsta och de högre tjänstemännen som har den mest omfattande användningen både i hemmet och på arbete eller skola. Men det som framför allt utmärker dem är att de har betydligt högre användning på arbete/skola.

Det redovisade mönstret i användningsplats ger ett viktigt bidrag till förståelsen av det klara försteg som yngre och högre tjänstemän har i fråga om Internetanvändning. Genom den tillgång de har till nätet via skola eller arbete kommer de att snabbare utvecklas till breda användare. Genom arbetet eller skolan har de dels fått upp ögonen för hur Internet kan användas, dels kunnat träna upp sig. De grupper som står utanför sådan tillgång, t.ex. pensionärgruppen och stora delar av arbetargruppen, har en mycket högre tröskel att nå över för att kunna bli regelbundna Internetanvändare.

Slutsatsen är att tillgången till en välutrustad arbetsplats är en viktig faktor för att förklara Internetanvändningens omfattning. Den som har ett arbete som ger sådana möjligheter får ett klart övertag i det moderna informationssamhället. Utanför Internetsamhället skulle alltså framför allt de hamna som står utanför arbetslivet samt de som finns inom icke-datoriserade sektorer på arbetsmarknaden. Vi har redan pekat på pensionärerna som en utanförstående grupp. Arbetare står visserligen inte utanför, men ligger klart efter tjänstemän vad gäller Internetanvändning.

Vad är det då mer specifikt som Internet användas till? Det som är mest utbrett bland gemene man är e-postanvändning och informationssökning på webben (www), inklusive nöjesanvändning. Användning för nöje är mest utbredd bland ungdomar och bland personer i arbetarfamiljer. Det är också ungdomar som i störst

utsträckning chattar. Informationssökning är mest utbredd bland tjänstemän och akademiker i olika åldrar, e-postanvändning är också något vanligare i dessa grupper. Andra områden för Internetanvändning är relativt jämnt spridda i olika åldersgrupper och sociala skikt.

Ungefär en femtedel av Internetanvändarna anser att övrig medieanvändning därigenom har minskat något. De yngsta upplever i dubbelt så stor utsträckning som personer över 50 år att de minskat annan medieanvändning. Minskningen fördelar sig på 11 procent på dagstidningar, 7 procent på TV och 2 procent på radio. Att en så liten andel menar att Internetanvändningen inte gått ut över den tid som ägnas åt de traditionella medierna torde förklaras av att en stor del av Internetanvändningen inte sker på fritid utan på arbetstid. Därigenom blir Internet i varje fall inte någon direkt konkurrent till användningen av traditionella medier i hemmet.

Nätets aktörer

Det intressanta med Internet är således att förutom att traditionella massmedier har fått ett nytt sätt att förmedla sitt innehåll till allmänheten så möjliggör det för allmänheten att söka sig information och underhållning vid sidan av press, radio och TV. Frågan är hur dessa två funktioner kommer att efterfrågas inom det existerande mediesystemet. För utvecklingen av nätet är det framför allt två problem som har diskuterats. Det ena gäller de juridiska aspekterna, särskilt ansvars- och rättighetsfrågorna. I Sverige regleras nätet av yttrandefrihetsgrundlagen. Det råder således etableringsfrihet för dem som vill lägga upp hemsidor eller organisera ”marknadsplatser” på nätet.

Det andra problemet gäller vem som skall betala. Nätet uppfattas av de flesta som gratis, även om vissa tjänster betalas av användarna, t.ex. ekonomiska tjänster. Svårigheten med betaltjänsterna är att dessa inte med någon större säkerhet har kunnat göras via nätet, utan fått ske på andra vägar. Betalsystemet har dessutom varit så komplicerat att många företag dragit sig för det. Som tidigare nämnts har de flesta dagstidningar på nätet försökt att i stället intressera annonsörer för nättidningen.

Ett tredje sätt att ta betalt används av de företag som erbjuder en marknadsplats på nätet. I Sverige var det två statliga bolag – Telia Infomedia och Posten – som var först med att skapa sådana platser, där företag placerar sina tjänster och de marknadsansvariga tar betalt för platsen. Passagen har blivit Sverige populäraste marknadsplats.

År 1998 togs den över av Scandinavia Online som successivt etablerat sig som en av Nordens viktigaste Internetaktörer. Bakom bolaget ligger den norska Schibstedgruppen – en mediekoncern inriktad på dagspress och TV – tillsammans med Telia och norska Telenor. Det nya bolaget fick samtidigt ansvaret för huvuddelen av Telias interaktiva tjänster, bl.a. nyhetstjänsten Svenska CNN och shoppingplatsen Gallerian.

Det principiellt intressanta med sådana marknadsplatser är att de representerar samma grundläggande affärsidé som den traditionella dagstidningen: att erbjuda en viss miljö som skall locka både läsare och annonsörer. Internettjänster tycks således i viss mån kunna fungera som ett alternativ till den traditionella papperstidningen. Men det är svårt att bedöma hur efterfrågan på papperstidningen kommer att påverkas av utvecklingen inom Internet. Med en ökad vana hos allmänheten att ta del av information i elektronisk form och ytterligare upprustning av det elektroniska hemmet är det dock troligt att de två formerna av tidningar integreras: genom nätet kommer tidningen till personatorn i hemmet, där de önskade delarna trycks ut på papper.

Internet har i sig skapat förutsättningar för nya typer av aktörer inom kommunikationsområdet. Detta gäller både företag som administrerar tillgång till nätet och sådana som svarar för vissa grundfunktioner. Till den förra gruppen kan räknas America On Line (AOL) och Microsoft, till den senare Netscape, men också de dominerande sökmaskinerna som t. ex. Yahoo, och – även här – Microsoft. Det rör sig om dataföretag som genom sin anknytning till nätet har blivit både nätadministratörer och ett slags medier. Ingångssidorna eller de s.k. portalerna har blivit några av nätets mest besökta platser och därmed attraktiva för annonsörer.

Digitalisering

Internet bygger på digital informationsöverföring. Inom medieföretagen har produktionen sedan en längre tid varit digital, men det som i slutet av 1990-talet kallas digitalisering omfattar även distributionssystemen. Det är fråga om en datorbaserad överföring till publiken. Tekniken möjliggör ökad kapacitet och en sammankoppling av olika medier (Hadenius och Weibull 1999). Som en utpräglad distributionsteknik aktualiserades digitaliseringen först inom telekommunikationsområdet. Stora delar av telenäten är numera digitala. När digital överföring aktualiserats för radio och

TV har detta betraktats som en fråga om ökad kapacitet. Samtidigt har osäkerheten gällt mottagarsidans intresse. Eftersom traditionella radio- och TV-apparater endast är utrustade för analog mottagning fordras en ny apparat eller en särskild tillsats, en s.k. set-top-box.

Under 1996 kom en experimentverksamhet med digital radio (DAB) igång, i de flesta fall på experimentstadiet. Problemet har dock varit att det ännu inte finns några digitala radioapparater tillgängliga på marknaden.

De stora satellit-TV-företagen har också sett digitaliseringen som ett sätt att expandera genom att erbjuda hushållen nya kanaler. Digital-TV via satellit har visat sig gå betydligt långsammare än beräknat. Publiken har inte ansett att de digitala satellitkanalerna är värda den kostnad som ligger i att köpa en set-top-box och tillväxten ligger långt under prognoserna. Den stora revolutionen i fråga om digitalisering gäller dock inte satellitsystemen utan marknäten. I början av 1996 föreslog en statlig utredning (SOU 1996:26) att digitala TV-sändningar snarast borde starta i marknätet. Fram till 1999 skulle åtta TV-kanaler kunna sändas digitalt. Det analoga nätet skulle avvecklas på tio år. Ett argument var att det var industripolitiskt viktigt att snabbt komma igång med digital-TV, ett annat att marksändningar ger staten bättre insyn i vilka kanaler som sänds i Sverige eftersom man då måste följa radio- och TV-lagens bestämmelser.

Sex rikstäckande kanaler, med ca femtioprocentig räckvidd i Sverige, öppnades för försöket. Begränsningen medförde att vissa bolag får dela på en kanal. Bland de bolag som får sända finns bl.a. SVT, TV4, TV3/Kanal 5 och Canal+. Vidare valdes fem lokala orter ut – Göteborg, Malmö, Norrköping, Stockholm och Sundsvall/Östersund. SVT får rätt att sända på samtliga och TV4 på tre. Även två lokala bolag kommer att sända. Sändningen skall ske efter radio- och TV-lagen, vilket bl.a. innebär att reklam inte får sändas i program.

Sändningarna var tänkta att starta i början av 1999. Det har emellertid funnits en rad tekniska och politiska problem som försett uppbyggnaden av de digitala marksändningarna. En svårighet är att skapa incitament för hushållen att ansluta sig till det digitala systemet. Ännu så länge är intresset blygsamt både beroende på bristande tillgång till tekniken och de höga kostnaderna.

Mediekoncentration

Efter en intensiv debatt under 1970-talet om problemen med ägar-koncentrationen i medierna, föreslog en statlig utredning som kartlagt ägandet inom medierna ett antal åtgärder för att tygla tendenserna till koncentration. Dessa genomfördes dock inte. Debatten ebbade ut i slutet av 1980-talet, trots att den största ägaren i svenska medier, Bonnierkoncernen, ytterligare hade stärkt sitt inflytande och i slutet av årtiondet kontrollerade betydande andelar inom de flesta sektorer av medieområdet.

En förklaring till att detta i huvudsak accepterats är att Bonniers har haft gott rykte genom att inte blanda sig i mediernas innehåll. På många håll har Bonniersfären dessutom kommit att uppfattas som ett svenskt alternativ att föredra framför varje utländskt. Dessutom verkar Bonnier ha försökt undvika kritik och risk för statlig reglering. Bonniers avstod exempelvis från att vara med redan i budgivningen om koncessionsavtalet för Sveriges tredje markbundna TV-kanal, troligen för att undvika en förnyad debatt om maktkoncentration och ägarkoncentration – en debatt som ett bud mycket väl kunde ha framkallat med tanke på att den första markbundna rikstäckande kommersiella kanalen innebar en sådan monumental kursförändring av den svenska mediepolitiken.

Under 1990-talet har Bonnier gått mera på offensiven och skapat debatt. Utlösande faktor blev Bonnierkoncernens köp av Sydsvenska Dagbladet i Malmö samt i SDS-koncernen ingående landsortstidningar som bröt med den tidigare principen att inte engagera sig i svensk landsortspress. Senare gick man in som stark ägare i TV4. Bonniersfären förklarade sitt agerande med den utveckling som ägt rum på den svenska mediemarknaden. Kulturministern uttalade sig kritiskt om Bonniers förvärv av aktier i TV4 i början av 1997, men några konkreta åtgärder vidtogs inte.

Det har också utvecklats nya tendenser i det svenska medieägandet. För det första har introduktionen av kommersiella etermedier utan tvekan lockat *nya ägargrupper* till sektorn. Den viktigaste av dessa är MTG, men även utländska aktörer – som Scibsted, Egmont, SBS och NRJ – har kommit in på marknaden.

En andra trend är ett successivt ökat *flermedieäggande* inom sektorn. Bonniers är det typiska exemplet med intressen inom dagspress, tidskrifter, radio och TV, liksom inom böcker och film. Men även på andra nivåer finns samma tendens med de lokala tidningsintressena i lokalradion som mest framträdande exempel. Två av de s.k. nätverken inom lokalradion innefattar tidningar, och flera tid-

ningar är involverade i lokala TV-bolag som sänder i TV4. Länkar har också uppstått mellan radio och TV. Stenbecksfären har också fått fotfäste på dagspressmarknaden i och med introduktionen av *Metro* först i Stockholm och senare i Göteborg och Malmö.

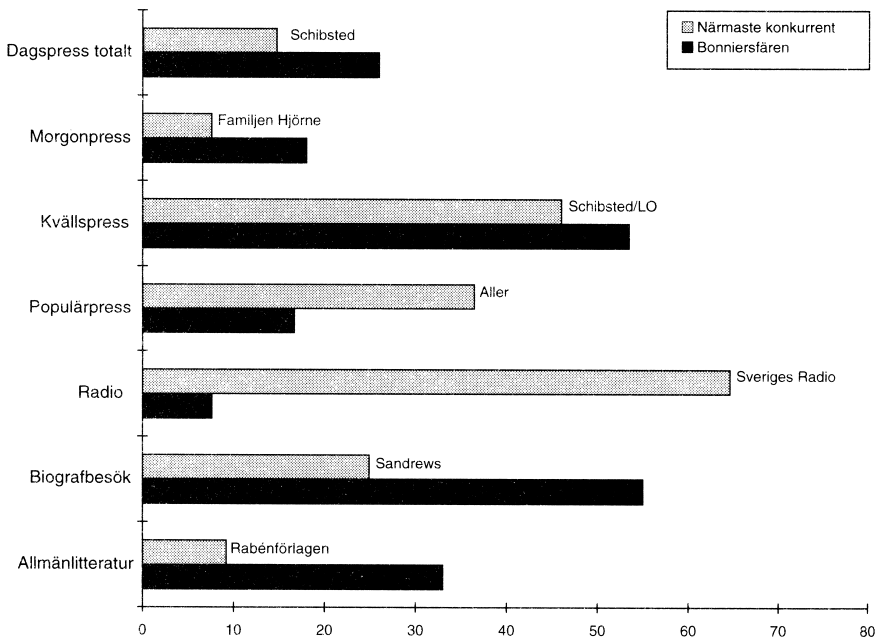
En tredje huvudtendens är *internationaliseringen* av medieägandet. I många år fanns svenska medier i svenska händer. Införandet av kommersiella etermedier medförde en förändring genom att ett antal utländska ägare kom in på marknaden. De mest framträdande exemplen är NRJ i radio och SBS i TV, men de är inte ensamma. Time Warner är aktivt i det svenska kabelsystemet och Schibsted har intressen i *Aftonbladet* och *Svenska Dagbladet*. Utländska ägare har också kommit in i vecko- och tidskriftspressen (Egmont) och flera dagstidningar samverkar om en TV-bilaga med det tyska mediekonglomeratet Bertelsmann.

Bonniers är Nordens största mediekoncern med verksamheter inom många områden (figur 7). Vid en internationell jämförelse är Bonnierkoncernen av medelstorlek. Sett till den ekonomiska omsättningen ansågs Bonnier 1997 hamna på runt 20:e plats i en sammanställning av de 50 största privata medieföretagen i Europa. I ett globalt perspektiv motsvarade Bonniers volym detta år ungefär en åttondel av den som News Corporation (Rupert Murdoch) uppvisade, och endast en femtondel av det då största företaget, Time Warner.

Bonniers har verksamhet i hela Norden. Som framgått av det föregående är Bonniersfären inte ensam om detta utan det är tydligt att Norden är på väg att bli en mediemarknad. De koncerner som vid sidan av Bonniers är verksamma i hela Norden är Stenbecksfären (satellit-TV, TV-produktion, radio och telekommunikation), norska Schibsted (dagspress, TV, TV-produktion och IT) och Orkla (dagspress, veckopress och direktreklam) samt danska Egmont (tidskrifter, TV-kanaler och TV-produktion).

I Finland är Sanoma-koncernen den helt dominerande med intressen inom press, radio och TV. Genom fusionen med förlaget WSOY har den dessutom tagit steget till att bli Nordens näst största mediekoncern med ca 10,6 miljarder svenska kronor i omsättning. Koncernen har i likhet med den andra stora finska gruppen Alma Media med Bonniergruppen som delägare, intressen både i Finland och Sverige. Samtliga nordiska mediekoncerner är dessutom verksamma även i andra europeiska länder, inte minst i Östeuropa.

Figur 7. Bonniergruppens marknadsandelar inom olika mediesektorer i jämförelse med näst största ägargrupp 1997

Kommentar: Med Expressens köp av tidningen GT ökar dock Bonniers sin andel inom kvällspress.

Källa: Bearbetning efter Staffan Sundin (1997), *Rådet för mångfald i massmedierna*.

De nordiska medieföretagen har vanligen inkluderat även de baltiska länderna i sin intressesfär. Schibsted, Bonniers och Orkla är tidningsägare i Estland, Lettland och Litauen. Nästa steg i utvecklingen förväntas bli att det utvecklas allianser mellan nordiska och internationella mediekoncerner. Vissa närmanden har skett mellan nordiska och internationella aktörer. Schibsted har fått koncessioner för CNN:s elektroniska nyhetstjänst i Danmark, Norge och Sverige.

Inom Norden har även telebolagen aktiverat sig och det har inom området teletjänster bildats nya konstellationer. Ett exempel är Internettjänster. På detta område har Schibsted som nämnts utvecklat Scandinavia Online i samverkan med Telenor – f.d. norska Televerket – och med det svenska statliga Telia. Den danska delen görs i samarbete med Berlingske-gruppen, medan det danska, delvis privatiserade Televerket, som 1997 köptes upp av den amerikanska telekommunikationskoncernen Ameritech, har egna planer inom detta område. Svenska Telia som fått en ökande konkurrens efter avregleringen av den svenska telemarknaden förefaller härvidlag ha

varit mindre lyckosamt när det gäller att forma allianser. Mycket talar för att bolaget, som i en internationell jämförelse är relativt litet, på sikt kan få problem även att hålla sin starka position i Sverige. Detta är säkerligen en förklaring till Telias samgående med norska Telenor 1999, vilket skapar en ny konstellation på telekommunikationsmarknaden vid sidan av Telia bl.a. Telenordia och Tele2.

Konkurrens om uppmärksamheten

Tre medier dominerar medieanvändningen i Sverige: TV, radio och morgontidningar. Under perioden 1979–98 har alla tre dagligen haft en genomsnittlig spridning på mellan 70 och 85 procent.

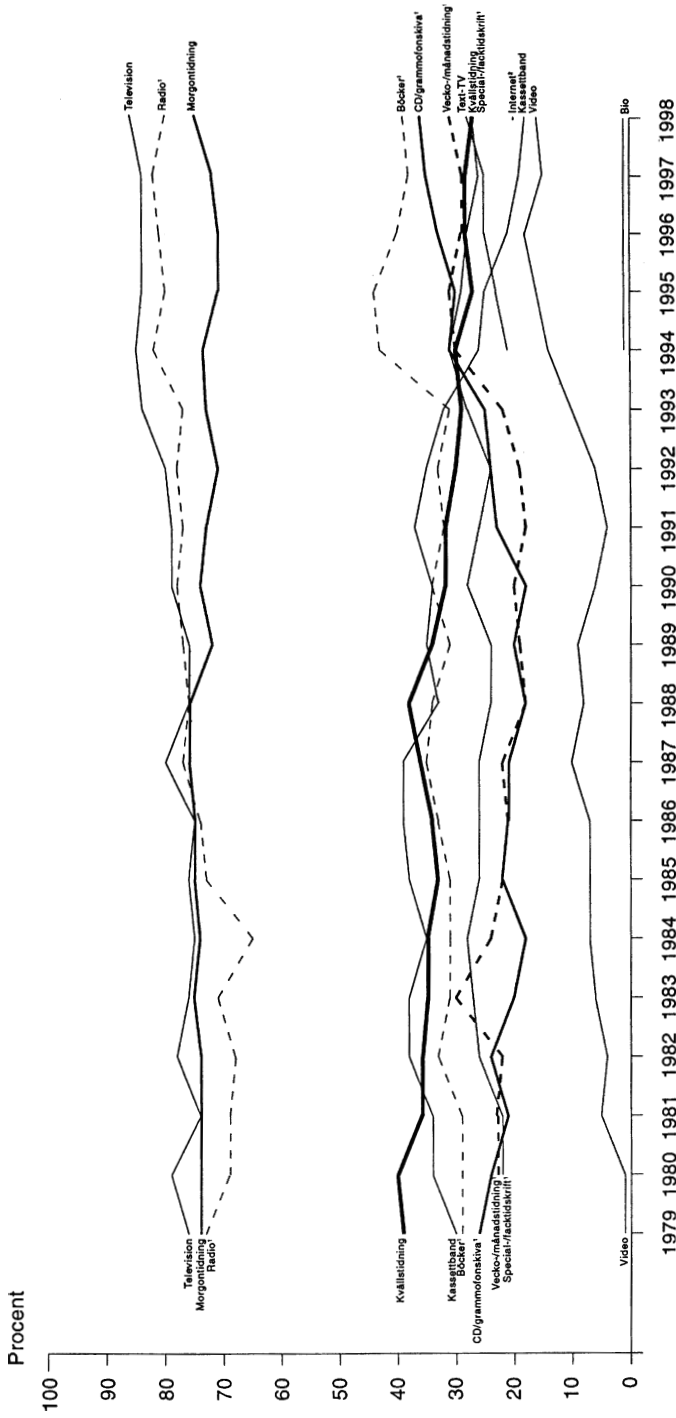
På andra plats kommer böcker, kvällstidningar och CD-/grammofonskivor som dagligen når mellan 30 och 40 procent av befolkningen. Något lägre spridning har vecko- och facktidningar. Video har en spridning på mindre än 10 procent en normal dag.

Den genomsnittliga totala dagliga spridningen av alla medier var på det stora hela stabil under hela 1980-talet. En liten uppgång för radio och TV och en liten nedgång för morgontidningar noterades i början av 1990-talet. Kvällstidningar har minskat i stort sett kontinuerligt under hela perioden. Tidskrifter (särskilt special- och facktidningar) har ökat och från populärpressen övertagit positionen som den mest lockande kategorin bland de publikationer som inte är dagliga. Framväxten av CD-tekniken har ökat populariteten för fonogram.

Utan att motsäga dessa tendenser visar figur 8 en överraskande stor stabilitet med tanke på de många förändringar som har skett i medielandskapet under perioden. En förklaring är att spridning inte speglar intensiteten i eller omfattningen av den dagliga användningen. Ett medium kan vara allestädes närvarande i människors vardagliga liv, men detta behöver inte nödvändigtvis avgöra hur ofta och hur mycket mediet används.

Vi kan dock inte heller se någon större förändring när vi tar hänsyn till hur mycket tid som ägnas åt de olika medierna. Även fördelningen mellan lyssnande, tittande och läsande har förblivit relativt oförändrad. Läsandet har minskat något och lyssnandet har ökat i motsvarande grad.

Figur 8. Andel som exponerar sig för olika massmedier en genomsnittlig dag 1979–1998 (procent)

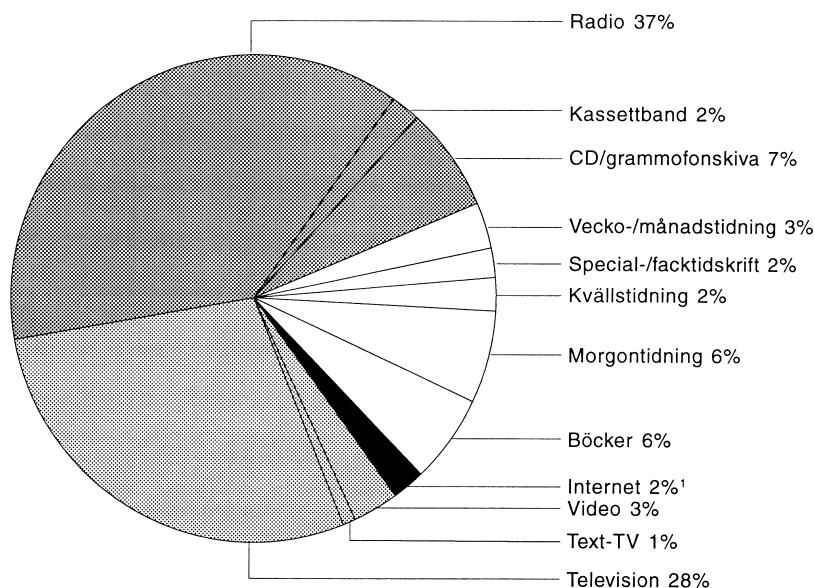

1 Läsning av vecko-/månatidningar och special-/facktidningar har undersökts fr.o.m. 1980. I 1994 års undersökning ställdes för första gången frågor om text-TV-användning och om biografbesök. I frågorna om radio användes 1984 en delvis annan metod för datainsamling, vilket har inneburit att det årets siffror inte är helt jämförbara med övriga års. I formuleringarna har sedan 1994 ingått ett förtydligande, vilket sannolikt har bidragit till att användningen av CD/grammofonskiva, vecko-/månatidning och böcker ligger på en högre nivå 1994–1998.

2 Med användning av Internet avses användning i hemmet samt uppgiven privat användning på skola/arbete. Användningen i hemmet är åtta procent vilket skall jämföras med Mediebarometerns resultat 1997, två procent.

Källa: *Mediebarometern* (1999), Nordicom-Sverige.

Figur 9. Bruttotid som befolkningen 9–79 år ägnar åt massmedier fördelad på olika medier 1998 (procent)

¹Med användning av Internet avses användning i hemmet samt uppgiven privat användning på skola/arbete

Källa: *Mediebarometern* (1999), Nordicom-Sverige.

Mediekanalernas profilering och den stora volymökningen av medieutbudet har haft en överraskande liten inverkan på hur mycket medierna används. Den sammanlagda tiden som ägnas åt medierna har ökat med 10–15 procent sedan mitten av 1980-talet, men detta står helt i proportion till det ökade utbudet. Den främsta anledningen till detta är förmodligen att fritiden i Sverige har ökat mycket litet, om över huvud taget något, sedan 1980. Det ökade antalet alternativ har därför lett till en uppdelning av publiken. Talande är att de enda grupper som har ökat sin konsumtion är de som har mest fritid – barn och pensionärer utom när det gäller nya medier.

Differentierad medieanvändning

Ett antal studier under 1980- och 1990-talen har visat på en större selektivitet i massmedieanvändningen – deras val såväl av medium som medieinnehåll. Anledningen till detta är helt enkelt att medieutbudet har ökat i betydligt större omfattning än den tid som

människor har till sitt förfogande för mediekonsumtion. Denna utveckling gäller mer eller mindre för alla typer av medier, men den är särskilt tydlig för radio, TV och morgontidningar.

För morgontidningar kan ett mönster när det gäller innehållspreferenser skönjas; lokala nyheter ges högst prioritet, följda av nationella och internationella nyheter samt annonser. Dessa preferenser är dock inte kännetecknande speciellt för 1980- och 1990-talen. De uppkom förmodligen flera decennier tidigare till följd av konkurrensen från TV, och de kan ha förstärkts ytterligare av 1970-talets redaktionella profilering.

Parallellt med ett ökat programutbud ökade tydligt selektiviteten i TV-tittandet. Hur tittarna exponerar sig för program påverkas både av deras grundläggande behov av att informera sig och av deras personliga intressen. Precis som när det gäller tidningsläsande byter tittarna fritt mellan kanalerna för att finna det material som intresserar dem. Eftersom det totala tittandet bara har ökat marginellt, har den nya rörligheten inneburit att public service-kanalerna (SVT1 och SVT2) har förlorat marknadsandelar.

I radio har nyhets- och musiklyssnande prioriterats. Till skillnad från TV och morgontidningarna, men i likhet med kvällspressen, används radio för att uppdatera kunskaper. Där får man de senaste nyheterna, men sedan vänder man sig till andra medier för att fördjupa bilden. Under 1990-talet har det blivit allt tydligare att även TV och Internet kan spela denna roll.

Annars handlar radio mycket om förströelse och bakgrundsljud, något som bryter tystnaden. Ett visst val görs ändå. Studier av lyssnandet till de närradiostationer som i slutet av 1980-talet började sända populärmusik riktad till en ung publik, visar att de stationer som erbjöd det ”rätta” musikurvalet kunde nå den publik de riktade sig till. Samma logik gäller för flertalet av de kommersiella stationerna i de större städerna.

Utvecklingen för special- och fackpress är i sig ett uttryck för den ökade selektiviteten i medieanvändningen. Allt fler ”nischmarknader” har uppstått. De specialiserade tidskrifterna riktar sig dessutom till läsare som är beredda att betala relativt höga priser. Samtidigt har familjetidningar fått se sina upplagor minska. Den fragmentering vi kan notera för tidskriftsläsandet liknar därför på sätt och vis den senaste utvecklingen i TV-tittandet.

Svensk mediepolitik

Ett karaktärsdrag för den svenska mediehistorien är som nämnts att de stora medierna utvecklats parallellt, utan direkt konkurrens. Pressen anpassade sig till radio och TV genom att betona sin lokala karaktär. För radio och TV var det inbördes förhållandet i huvudsak reglerat fram till början av 1980-talet. De första stora förändringarna för TV kom 1986 med en lagstiftning – då bland de mest liberala i Europa – som tillät mottagande av satellitsändningar. När den svenska satellitkanalen TV3 startade på nyårsafton 1987 innehöll den reklam som inte var tillåten enligt svensk lag, men under press från den allmänna opinionen tolkades lagen på ett sätt som tillät reklaminslagen. Introduktionen av kommersiell TV via satellit blev plattformen för den markbundna kommersiella television som startade 1992.

Tidningsbranschen förändrades under samma period. De svenska tidningarnas politiska knytning blev allt lösare och journalistiken mer oberoende. Samtidigt började ägarna betona ekonomiska aspekter, något som ledde till en försvagning av den traditionellt starka solidariteten mellan svenska tidningar och den klart fördömande inställningen till utgivning av gratistidningar mjukades upp.

Utvecklingen under 1990-talet har inneburit att statens – och politikens – inflytande över mediesektorn försvagats. Målmedvetna aktörer – TV4 i reklam-TV, tidningsintressen i kommersiell radio osv. – har tvingat statsmakterna att anpassa sig till utvecklingen inom respektive bransch. Detta är en trend som kan förväntas fortsätta. TV4:s sändningstillstånd förnyades ännu en gång, trots att företaget åsidosatt villkoren i avtalen i syfte att tvinga fram en liberalisering. Inför en andra förlängning av avtalet har TV4 börjat agera för att få ett så bra utgångsläge som möjligt.

En konsekvens av detta är att regeringens mediepolitik ändrats. När presstödet introducerades på 1970-talet var tanken att det fanns ett behov av att säkerställa av den representativa demokratin. Från början var systemet också relaterat till partisystemet och till folkrörelserna. Statsmakternas politik för etermedierna har däremot på många sätt styrts av kulturpolitiska hänsyn.

De senaste decenniernas utveckling har ändrat förutsättningarna för politiken. I en tid av ökande internationalisering har politiken paradoxalt nog blivit allt mer nationell. En kursförändring kunde noteras 1995 när Bonniergruppen köpte *Sydsvenska Dagbladet*. Köpet väckte het debatt. Ett av huvudargumenten till försvar för köpet var att Bonnier garanterade att tidningen stannade i svenska

händer. Konkurrensverket fastslog vid en av parterna begärd prövning att köpet inte snedvred konkurrensförhållandet i Malmö och visade därmed att konkurrenslagen var kraftlös i sammanhanget i varje fall med en så snäv definition av relevant marknad. Norska Schibstedts förvärv av aktier i *Aftonbladet* 1996 mötte som väntat stark kritik från dem som förespråkade en helsvensk lösning. Samma intressen föredrog att Bonniers inledde lågtgående samarbete med Svenska Dagbladet än att tidningen, som det blev, förvärvades av Schibsted.

Svensk mediepolitik har i regel alltid varit sektorsinriktad och fokuserat på ett medium i taget. Politiken har till stor del skapat grundregler i samklang med utvecklingen för varje medium. Precis som i många andra länder har den minsta gemensamma nämnaren för mediepolitik av mer allmän natur varit den nationella aspekten.

Den mest intressanta frågan inför nästa decennium är hur uppfattningen om ökad ägarkoncentration som problem i mediesektorn ska kunna försonas med den rådande attityden mot utländskt ägande av svenska medier. Kommer den ”nationalistiska” trenden att leda till att en ökad koncentration accepteras? Utfallet är inte lätt att förutse. Lagstiftning som gynnar inhemskt ägande är inte förenlig med EU:s principer om fri rörlighet för varor, tjänster och inte minst kapital, mellan medlemsländerna. En undersökning om svenska journalisters inställning till ägandet inom medierna i slutet av 1995, fann att en utbredd acceptans för utländskt ägande – liksom även för en ökad koncentration – förutsatt att ägarna respekterar den ansvarige utgivarens oberoende och redaktionens integritet (Asp och Weibull 1996). En hypotes är att svensk mediepolitik i allt större utsträckning kommer att vara en fråga om ad hoc-lösningar med målet att behålla mediestrukturen så svensk som möjligt.

Konvergens och mångfald

Även om debatten, inte minst den politiska, har rört de traditionella mediegrupperna har de senaste årens förändringar pekat på en ökande konvergens mellan å ena sidan etablerade ”massmedier” som dagspress, radio och TV och å andra sidan telekommunikationsföretag, både ägare av nät som de f.d. televerken och av nättjänster som t.ex. portaler på Internet (SOU 1999:55). Konvergens kan förekomma på flera nivåer: den gäller de tekniska näten (distributionen), de tjänster som erbjuds (information eller underhållning),

apparaterna (hushållets persondator som multimedium) och marknaden (konkurrensen om publiken).

I den faktiska medieutvecklingen har utvecklingen mot konvergens varit mindre framträdande. Även i de större koncernerna har medier vanligen grupperats i traditionella kategorier, t.ex. tidningsutgivning, TV-produktion eller radioverksamhet. En förklaring är att det råder en viss osäkerhet om rättsförhållandena, t.ex. upphovsrätten, en annan att tekniken ännu så länge lägger hinder i vägen. Dagspressens webbtidningar samt den digitala radion och televisionen är dock tecken på de pågående förändringarna.

En konsekvens av de pågående förändringarna är att det inte längre är enkelt att skilja ut vad som är ett massmedium. Den traditionella bilden av massmediesektorn var att den bestod av ett antal företag som var organiserade kring en viss produktions- eller distributionsteknik: de tryckta medierna, radion och televisionen. Under årens lopp kom de tryckta medierna att differentieras och benämningen kom att utgå från deras typ: dagstidningar, kvällstidningar, populärtidningar och tidskrifter. Den bild som framträder i slutet av 1990-talet ser helt annorlunda ut. Det som vi kallar för massmedieområdet består snarast av ett antal aktörer som mäklar ett antal olika tjänster som de sprider med hjälp av olika tekniker. En ägargrupp kan utge tidning, sända nyheter i digital form via Internet, kontrollera radio och TV. Även samma tjänst eller innehåll kan erbjudas i olika former.

Det har under 1990-talet diskuterats i vad mån denna utveckling har inneburit att mångfalden i massmediesystemet ökat eller minskat. De som har pekat på de många kanalerna har ansett det vara bevis på en ökad mångfald i utbudet, de som utgått från innehållet har menat att mångfalden snarast har minskat. En rimlig beskrivning av situationen skulle kunna vara att säga att en mindre mängd innehåll sprids i allt fler kanaler av få stora ägare. Givetvis är detta en förenkling: det är exempelvis uppenbart att Internet medfört att fler informationskällor gjorts tillgängliga för allmänheten, men å andra sidan har en stor del av allmänheten i första hand intresserat sig för underhållningstjänsterna. Slutsatsen är snarast att segregationen i användningen har ökat.

Den ökade segregationen i medieanvändningen är i hög grad en demokratifråga. Den reflekterar visserligen en ökad social och etnisk segregation i det svenska samhället men förstärks av förändringstendenserna inom massmediesystemet. Nästan varje försök under 1990-talet att förutse vad som skall hända och vilka konsekvenser utvecklingen kan få har varit misslyckade vare sig de gällt

industripolitiskt motiverade satsningar på digitalisering av radio och TV eller förslag om åtgärder mot ägarkoncentration. En förklaring är att samhället fortfarande präglas av en mycket traditionell bild av medieområdet. Visserligen stämmer den bilden i sina huvuddrag även i dag – den traditionella dagspressen är stark och public service-medierna spelar en viktig roll – men, som vi sökt visa, äger stora förändringar rum under ytan. De nya teknikerna håller på att ändra mediemarknadens villkor på ett grundläggande sätt. Detta kräver en motsvarande förändring av tänkandet kring medieutvecklingen.

Noter

¹ Artikeln är en bearbetad och uppdaterad version av en tidigare beskrivning av det svenska mediasystemet riktad till en internationell publik (Weibull och Gustafsson 1997). Underlaget för uppdateringen är i första hand hämtat från Hadenius och Weibull (1999) och Carlsson, Bucht och Facht (1999).

Referenser

- Ahrens, Anita m.fl. (1979) *Veckopressen i Sverige*. Analyser och perspektiv. Löderup: Mälarhusgården
- Asp, Kent (1995) *Medieval '94*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Asp, Kent (1999) *Svenskt TV-utbud 1998*. Granskningsnämnden för Radio och TV
- Asp, Kent och Lennart Weibull (1996) *Svenska journalister om mångfald och medier*. Arbetsdokument från Rådet för mångfald inom massmedierna. 1996:3
- Bergström, Annika och Lennart Weibull (1999) "Internet som massmedium". I Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red.) *Ljussnande framtid*. SOM-rapport nr 22. Göteborg: SOM-institutet
- Björkqvist-Hellingwerf, Karin (1996) *Mediebarometern 1979–1995*. Göteborg
- Carlsson, Ulla, Bucht, Catharina, Facht, Ulrika (1999) *MedieSverige 1999/2000*. Göteborg: NORDICOM-Sverige
- Djerf, Monika (1996) *Funktioner hos kabel-TV*. Göteborg: Göteborgs universitet
- Gustafsson, Karl Erik (1987) *Televisioner – en studie i branschutveckling*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Hadenius, Stig, Jan-Olof Seveborg och Lennart Weibull (1970) *Partipress. Socialdemokratisk press 1910–1920*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Hadenius, Stig (1998) *Kampen om monopolet*. Svensk radio och TV under 1900-talet. Stockholm: Prisma
- Hadenius, Stig och Lennart Weibull (1991) *Partipressens död?* Stockholm: Svensk informations mediecenter (SIM)
- Hadenius, Stig och Lennart Weibull (1999) *Massmedier. Press, radio och TV i förvandling*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag
- Hafstrand, Helene (1993) "Tidskrifter". I Carlsson Ulla och Magnus Anshelm (red.) *MedieSverige 1993*. Göteborg: NORDICOM-Sverige

- Hultén, Olof, Andersson Anna Maria och Carin Nilsson (1997) "Det Svenska TV-utbudet 1987–1996". *ST/SVT Newsletter 1997:01 sändningstid och programkategorier*
- Hultén, Olof och Carin Nilsson (1994) *Det svenska TV-utbudet 1987 och 1993*. Undersökning av sändningstid och programkategorier. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Höijer, Birgitta och Lilian Nowak (1990) *I publikens intresse. Om radio och TV i människors liv*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Dagspressens ekonomi 1997*. Stockholm: Presstödsnämnden
- Dagspressens ekonomi 1998*. Stockholm: Presstödsnämnden
- Kratz, Charlotta (1991) *Verklighetsval och kapital. Om det ekonomiska och kulturella kapitalets betydelse för läsningen av stockholmstidningar utanför Stockholm*. Arbetsrapport nr 6. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Kratz, Charlotta och Lennart Weibull (1993) *Den lokala morgon-Tidningen*. Dagspresskollegiets PM nr 19. Göteborg
- Larsson, Lisbeth (1991) "Trender i svensk veckopress". I Gustafsson K. E. (red.) *Veckopressbranschens struktur och ekonomi*. Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs universitet
- Lazarsfeld, Paul F. (1940/1971) *Radio and the Printed Page. An Introduction to the Study of Radio and Its Role in the Communication of Ideas*. New York: Arno Press
- Lithner, Anders (1999) Återvändande tidningsläsare – i ny, brokig kostym. I Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red.) *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22. Göteborg: SOM-institutet
- MMS 1999*
- Mediebarometern 1997*, NORDICOM-Sverige. Stockholm: Sveriges radio, Publik- och programforskning
- Mediebarometern 1998*, NORDICOM-Sverige. Stockholm: Sveriges radio, Publik- och programforskning
- Nord, Lars (1998) *Opinionsbildning*. Lund: Studentlitteratur
- Ohlsson, Anders (1989) *Politiska nyheter till nytta och nöje*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International

- Tollin, Sven (1995) *Svenska Dagstidningar 1900–1965 – antal och politisk gruppering*. Stockholm: TU:s Förlag
- Reimer, Bo (1994) *The Most Common in Practices. On Mass Media Use in Late Modernity*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Roe, Keith och Lennart Weibull (red.) (1989) *Vad gör kabel-TV i Sverige?* Lund: Studentlitteratur
- SOU 1984:53 *Föreningarnas radio*
- SOU 1994:94 *Dagspressen i 1990-talets medielandskap*
- SOU 1999:30 *Yttrandefriheten och konkurrensen – Förslag till mediekoncentrationslag*
- SOU 1999:55 *Konvergens och förändring. Samordning av lagstiftning för medie- och telesektorerna*
- Strid, Jan (1996) ”Radiolyssnandet i Göteborg”. I Nilsson, Lennart (red.) *Västsvenska perspektiv*. SOM-rapport nr 17. Göteborg: SOM-institutet
- Sverinsson, Ronny (1994) *Tidningar i konkurrens. Dagstidningars agerande på lokala läsarmarknader i Västergötland 1950-1985*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Wadbring, Ingela (1996) ”Från teater till datorer: unga i medieålder”. I Jarlbro, Gunilla (red.) *Ungdomars opinioner*. SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Wadbring, Ingela (1999) ”Metro på spåren”. I Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red.) *Ljusnande framtid*. SOM-rapport nr 22. Göteborg: SOM-institutet
- Wadbring, Ingela och Lennart Weibull (1996) ”Räckvidd och läsvana 1986–1995. En nivåjämförelse mellan två tidningsmått”. I Carlsson, Ulla (red.) *Medienotiser 3*. Göteborg 1996
- Weibull, Lennart (1978) *Dagspress eller veckopress*. Göteborg: NORDICOM-Sverige
- Weibull, Lennart (1997) ”Dagspress” i Carlsson, Ulla och Catharina Bucht (red.) *MedieSverige 1997*. Göteborg: NORDICOM-Sverige

Weibull, Lennart (1999) "Dagspress". I Carlsson, Ulla, Catharina
Bucht och Ulrika Facht (red.) *MedieSverige 1999/2000*.
Göteborg: NORDICOM-Sverige

Drömmar och mardrömmar om politiken, massmedierna och medborgarna

En teoretisk redogörelse

Peter Berglez

I denna artikel behandlas det *moderna samhället* och dess formulerade utopier respektive dystopier över *demokratins* utveckling och betingelser. Vad beträffar innebörden av det moderna samhället, står det klart att det finns många företeelser som kan knytas till denna term. Faktum är dock att det moderna i mycket hög grad bör förknippas med framväxten och utvecklingen av *institutioner*. Dessa karakteriseras av sådana avancerade aktiviteter som bedrivs inom exempelvis den etablerade politiken, byråkratin, massmedierna, utbildningen och vetenskapen. I varje enskild institution framträder särskilda tanke- och handlingsmönster, vilket inte minst kommer till uttryck genom avancerade arbetsrutiner och svår genomträngligt fackspråk. Trots de uppenbara skillnaderna mellan olika institutionella verksamheter, finns det samtidigt något som förenar dem. Det handlar om en gemensam praktik som funnits med från början, och som kan sägas utgöra den institutionella verksamhetens underliggande ideologi: nämligen deras benägenhet att skapa ordning, struktur och organisation i en värld som annars skulle framstå som så mycket mera heterogen, slumpmässig och oförutsägbar. I den västerländska människans strävan efter utveckling och framsteg har institutionell praxis fungerat som verktyg i strävan efter att omvandla naturen till civiliserad och förnuftig kultur (Rousseau).

Institutionerna finns inte till för sin egen skull, de finns till för samhället, och samhället består av medborgare – ingenting annat. Institutionerna kan därmed enbart förstås genom relationen till medborgarna. Det moderna samhället baserar sig således på en fungerande *social relation* mellan institution och medborgare. Denna

relation inträffar när man som medborgare konfronteras eller kommer i kontakt med institutionernas praxis. Detta inträffar exempelvis när man sitter i skolbänken, när man medverkar i den representativa demokratin genom politiskt valdeltagande, när man underkastas byråkratins snåriga regelsystem eller när man diskuterar massmediernas innehåll. Alla dessa saker vittnar om en social kontakt mellan institution och medborgare som resulterar i samhälllig socialisation. Samtidigt som institutionerna legitimeras av medborgarna, utövar dessa en slags social kontroll som syftar till att hålla ihop och bevara samhällsformationen.

Det ständiga frammanandet av kontroll, ordning, struktur och organisation vilar på målet att utveckla ett förnuftigt samhälle. Genom den välfungerande relationen mellan institution och medborgare, förutsätts samhällets förnuftiga karaktär framträda. Förnuftet förmedlas uppifrån och ned – från institution till medborgare – och dess innehåll kan exempelvis bestå av de sanna kunskaperna om världen, de legitima normerna eller de fastställda föreskrifterna. Det är följaktligen i detta moment som begreppet *information* bör träda in i bilden. Utvecklingen av ett förnuftigt samhälle, fritt från felaktigt tänkande och handlande, kräver en fostrande informationsförmedling. Institutionerna har hela tiden tagit på sig ett allt större ansvar att formulera lösningar på samhällliga problem. Sådana komplexa ting som medborgarna i annat fall hade avhandlat och bedömt på egen hand genom kommunikation och dialog, levereras i stället som färdig information uppifrån.

Den *sociala relationen* mellan institution och medborgare baserar sig således i stor omfattning på *informationsförmedlandets praktik*. Vid en närmare betraktelse framkommer att dessa informativa praktiker präglas av särskilda egenskaper med fokus på effekt och resultat. Informationen måste leda till någonting konkret, den bör ge avkastning och vara nyttig – den måste utgöra ännu ett steg i det mänskliga förnuftets framåtskridande vandring. Vidare ger institutionernas informationsstrategier i viss mån uttryck för makt och kontroll – manifesterat genom sändarens dominans över mottagaren. Förvisso förutsätts att sändarens informationsförmedling ska kunna ge utrymme för ett aktivt mottagande i form av *feed-back*. Det sublima begreppet *feed-back* döljer dock något som är av största betydelse: nämligen att praktiken – *att informera* – indikerar att sändaren inte förväntar sig ett ömsesidigt samtal eller en dialog. Det kan således inte handla om ömsesidig kommunikation. En förutsättning för att informationsförmedling ska kunna fungera utgörs därmed av mottagandets *passiva* karaktär. I takt med masssamhällets

utvidgning under 1900-talet har institutionerna konstruerat allt mer sofistikerade informationsstrategier med betoning på effekt och resultat och kalkylerande. Ju mer administration och kunskapsproduktion från institutionernas sida, desto mer samhällsfostrande information uppifrån och ned.

Resonemanget ovan indikerar att det moderna samhällsprojektets framåtskridande brottas med ett retsamt dilemma. Institutionernas allt större ansvarstagande för samhällsliga problem av politisk, moralisk och kunskapsmässig karaktär, bör ses som en nödvändighet. Samtidigt har något viktigt gått förlorat på vägen i denna utveckling – nämligen medborgarnas aktiva deltagande i samhället: medborgarna besitter i allt högre grad en passiv åskådarroll ur politisk och moralisk synvinkel. Vi befinner oss i detta sega soff-politiska tillstånd i dag. Det var emellertid aldrig meningen att det skulle bli på detta vis. Det moderna projektets programförklaring har från första början rymt så mycket större ambitioner: det moderna har alltid vilat på ett ideal eller en dröm om medborgarnas *kommunikativa deltagande* och *delaktighet* i samhället. Det handlar om allmänt opinionsskapande och fastställande av en offentlig mening vilket således ska ge uttryck för medborgarnas aktiva formande av politiken. Dessa kommunikativa ideal har dock successivt ätits upp av institutionell praxis – institutionernas dominerande ställning i samhället tenderar följaktligen att undergräva medborgarnas möjlighet att påverka sin egen livssituation. Det är således möjligt att konstatera följande paradox: Institutionerna finns till för medborgarna skull, de har uppfunnits och legitimerats av medborgarna – hur har då den institutionella verksamheten kunnat förvandlas till en destruktiv kraft som motverkar medborgarnas möjligheter till kommunikativ delaktighet i politisk och moralisk bemärkelse? Här finner vi således en svårknäckt ekvation som det moderna samhället inte har kunnat lösa.

Syftet med denna text är följaktligen att redovisa ett teoriurval som ur olika perspektiv problematiserar det ovan presenterade ämnet. De institutionella verksamheter som framför allt ska uppmärksammas är *politiken* och *massmedierna*, och dessa institutioners relation till medborgarna i informativ och kommunikativ bemärkelse. Upplägget cirkulerar således kring begreppen *information* och *kommunikation* där behandlingen av respektive begrepp kan sägas uttrycka en utopisk (teoretisk) dröm om ett perfekt samhälle ur demokratisk synvinkel. Avslutningsvis redovisas en slags teoretisk

(mardrömsliknande) nedmontering av informations- och kommunikationsbegreppens demokratiska potentialer.

1. Information (*Drömmen om perfekt information*). Inledningsvis sker en diskussion om tron på informationens och den informationsbaserade relationen mellan institution och medborgare som den avgörande faktorn i förverkligandet av ett demokratiskt samhälle (Lippman m.fl.).

2. Kommunikation (*Drömmen om perfekt kommunikation*). I nästa steg behandlas tron på kommunikationens betydelse för att få relationen mellan institution och medborgare att fungera inom ramen för ett demokratiskt samhälle (Dewey).

3. Informationens och kommunikationens frånvaro (implosion) (*Mardrömmar om informationens och kommunikationens tillkortakommanden i relationen mellan institution och medborgare*). Avslutningsvis presenteras en nedmontering av de tidigare perspektiven – således drömmarna om att relationen mellan politiken, massmedierna och medborgarna kan lösas utifrån sådana begrepp som information och kommunikation (Baudrillard).

Drömmen om information snarare än kommunikation

Inledningsvis sker således en koncentration på begreppet information, och närmare bestämt med utgångspunkt från Walter Lippmans teorier. Den amerikanske journalisten och politiske analytikern Lippman följde den amerikanska demokratins utveckling i början av 1900-talet. Hans samtidsanalyser resulterade i slutsatsen att demokratins utveckling präglades av en rad allvarliga problem. Lippman hävdade emellertid att förekomsten av *korrekt informationsförmedling* från institution till medborgare skulle kunna få det moderna samhället på rätt köl. Om institutionerna levererar välgrundad och sanningsenlig information till medborgarna, skapas en viktig plattform för det moderna samhällets utveckling av en förnuftig, demokratisk och rättvis ordning. Därmed kommer Walter Lippman att fungera som exempel på den (högst) problematiska drömmen om att det institutionella informationsförmedlandet förmår utgöra lösningen på det moderna samhällets alla problem.

I det vetenskapliga verket *Public Opinion* från 1922 problematiserar Lippman masssamhällets framväxt, vilket inte minst karakteri-

seras av massdemokratins genombrott. Lippman iakttar hur det representativa demokratisystemet successivt bereder vägen för folkets eller majoritetens deltagande i de politiska beslutsprocesserna, vilket följaktligen kan uttryckas i termer av en social relation mellan den politiska institutionen (regeringen, parlamentet, den etablerade politiken) och medborgarna – mellan de folkvalda och folket. Han konstaterar att den politiska institutionen befattar sig med en värld och en verklighet som förefaller svår att greppa i intellektuell bemärkelse: världen bör utan tvivel uppfattas som en svårhanterad komplexitet. Från den politiska institutionens sida krävs därmed förnuftigt tänkande och handlande för att komplexiteten ska kunna hanteras på rätt sätt. Detta är demokratins viktigaste uppgift, menar Lippman – det är enbart genom det politiska förnuftets närvaro i beslutsprocesserna som den medborgerliga rättvisan och friheten kan försvaras.

En tillfredsställande politisk hantering av verkligheten förverkligas i den mån den aktuella samhällspolitiken överensstämmer med vad som är bäst för *allmänheten*. I det samhälle som Lippman observerar, är det meningen att folket eller majoriteten – inom ramen för den representativa demokratin – ska styra samhällspolitikens utformning och innehåll på egen hand. Denna utveckling öppnar upp för följande politiska realitet: Om allmänheten styr politiken utkristalliserar sig det allmännas väl och ve automatiskt – folket bestämmer politikens utformning och innehåll, vilket därefter verkställs och fullföljs av den politiska institutionen. Hur logiskt och rättvist som helst kan man ju tycka – detta torde väl vara den sanna demokratin? En sådan munter beskrivning av denna utveckling finner man emellertid knappast hos Lippman. Denne är tvärtom orolig över detta högst demokratiska scenario. Lippman litat inte på medborgarnas intellektuella potential att forma de kunskaper och det förnuft som krävs i den moderna politikens tidevarv.

Om Lippmans oro tillämpas på nutida svenska förhållanden framträder kanske följande frågeställningar: Ska verkligen den folkliga majoriteten avgöra den högst komplicerade frågan om ett svenskt inträde i en gemensam europeisk valutaunion? För att kunna begripa denna komplexitet bör man besitta en diger och omfattande kunskapsbank, fylld till bristningsgränsen med nationalekonomiska och politiska sakkunskaper. Därmed kan man undra om medborgarna verkligen förmår att fastställa sina *egentliga behov* och *sanna intressen* i denna invecklade fråga? I hur pass hög grad allierar sig majoriteten med förnuftet, sanningen och kunskapen om denna sak? Tänk om folket i stället bedömer saken utifrån känslöbetonade

argument, förenklade förklaringar eller andra "irrationella" faktorer av olikartad karaktär? Förekomsten av ett sådant politiskt scenario ger uttryck för ett liberal-demokratiskt system på förnuftsmässig dehis, befarar Lippman. Ovanstående provocerande passage vittnar om följande grundläggande lippmansk princip: Alla faktorer som kan tänkas undergräva den sanna kunskapen bör *elimineras* från de politiska beslutsprocesserna. Följaktligen fördomar, ideologiskt besudlade förförståelser och förenklingar men även specifika makt- och klassintressen. I det politiska beslutsfattandet ska enbart den sanna kunskapen dominera.

Lippman uppvisar följaktligen en misstro mot medborgarnas potential att frambringa ett förnuftigt tänkande i komplexa politiska frågor. Den ihärdiga oron projiceras framför allt på den institution som kanske spelar den avgörande rollen för medborgarnas bedömningar av den komplexa verkligheten: nämligen *massmedierna* och i synnerhet nyhetsförmedlingen. Det riktigt stora problemet för det liberal-demokratiska systemet finner han således i relationen mellan massmedierna och medborgarna. Han konstaterar att massmedierna utgör den kommunikativa länken mellan den etablerade politiken och medborgarna, och enligt Lippmans idealmodell förutsätts massmedierna kunna erbjuda medborgarna sanningsenlig *information* om de politiska frågor som medborgarna i förlängningen ska vara med och besluta om. Massmedierna klarar dock inte av att hantera denna viktiga uppgift, menar Lippman. De lider av en högst allvarlig och illavarslande åkomma som yttrar sig i journalistikens oduglighet i fråga om att beskriva och och rapportera verkligheten på ett korrekt sätt.

The hypothesis, which seems to me the most fertile, is that news and truth are not the same thing, and must be clearly distinguished. The function of news is to signalize an event, the function of truth is to bring the hidden facts, to set them into relation with each other, and make a picture of reality on which men can act.¹

Massmedierna är usla på att återge verkligheten, menar Lippman, och konstaterar vidare att journalistiken besitter en rad brister i *epistemologisk* bemärkelse. Med epistemologi menas de processer som präglar människans fastställande av *kunskap*, och enligt det mönster som denna sak problematiseras av Lippman, handlar det om relationen mellan den tolkande människan, den omgivande verkligheten och *språket* med vilket verkligheten representeras och kartläggs. Massmedierna låtsas att de förmedlar sanningsenlig information när de i själva verket enbart förmår att ge ett hum om verklig-

heten. Ett verklighetsfragment här och en lösryckt beskrivning där – mycket mer än så förmår emellertid inte massmedierna att klämma ur sig. Massmedierna gör sig ideligen skyldiga till att framproducera stereotyper – följaktligen förenklade och förvängda bilder av verkligheten. I inledningen av denna text konstaterades att de samhällsliga institutionerna skiljer sig åt vad beträffar praxis: i olika institutionella sfärer förekommer skilda tanke- och handlingsmönster. Detsamma gäller massmediernas institutionella verksamhet vars invanda metoder för att hantera verkligheten i kombination med ett rutinmässigt språk följaktligen framodlar stereotyper. Enligt Careys (1989) tolkning konstaterar Lippman att journalistiken enbart klarar att förmedla sådant verklighetsstoff som kan brytas ned till minsta statistiska beståndsdel: exempelvis sportresultat, de senaste siffrorna från börserna eller dödsfall². Så snart komplikationsgraden höjs ett snäpp, går journalistiken bet på verkligheten.

Lippman är medveten om att masssamhällets och massdemokratiens gigantiska maskineri enbart kan fungera med hjälp av massmedierna eftersom dessa besitter potentialen att nå ut med information till praktiskt taget alla samhällsmedborgare. Likväl poängterar Lippman att massmediernas stora inflytande har bidragit till att det moderna samhällsprojektet har gått ordentlig snett: det kan inte sägas finnas ett reellt allmänt opinionsskapande i samhället – präglad av medborgarnas mer eller mindre självständiga bedömningar av olika politiska sakfrågor. Den allmänna opinionen existerar inte så länge medborgarna faller offer för massmediernas degenererande verklighetsbeskrivningar. Journalistikens stereotyper sätter sig på medborgarnas näthinnor, och dessa andra klassens tanke-kategorier (stereotyper) besudlar således det politiska beslutsfattandet eftersom medborgarna onekligen hämtar sin information från massmedierna. Det är således inte medborgarna som har makten över samhällspolitiken – den opinionsbildande makten tillfaller i stället massmedierna, och i detta tillstånd befinner sig det moderna samhället mycket långt från en demokratisk ordning, hävdar Lippman.

Lippmans lösning består i att tilldela vetenskapen större auktoritet. Vetenskapen bör rensa upp i det massmediala stereotyp-träsket i syfte att vaska fram den sanna kunskapen om världen och verkligheten. Lippman är medveten om att vetenskapens kunskapsproduktion besitter särskilda metoder, rutiner och konventioner, det är således en särskild (snäv) kunskap som vetenskapen framproducerar. Men i vilket fall som helst, på verklighetsbeskrivandets rankinglista ligger vetenskapen på en odiskutabel första plats medan massmedierna befinner sig hopplöst långt bakom täten. Enbart med hjälp

av vetenskapen kan det moderna samhället och dess liberal-demokratiska system framodla ett samhälleligt förnuft. I samhället krävs därmed en initierad vetenskaplig expertgrupp. Denna grupp ska föra en intern debatt om vilka politiska förslag som kan tänkas vara bäst för allmänheten, vidare ska denna ”intelligenta” skara också ha som uppgift att lägga fram faktaorienterade uppgifter som ska fungera som underlag för politiskt beslutsfattande. Vad händer då med medborgarna, kan man fråga sig? Enligt min tolkning av Lippman kan ett medborgerligt politiskt engagemang bli aktuellt i samband med att de tilldelas uppgiften att godkänna alternativt underkänna den etablerade politikens förslag. Detta indikerar vidare att medborgarnas deltagande i de politiska processerna ska ske enligt ett ”trycka-på-ja-eller-nej-knappen-koncept”.

Den påtagliga lidelsen för informationsbegreppet

Vad är det då för mening med att lyfta fram Lippman i en demokratidiskussion 1999? Denna fråga besvaras bäst genom att vi inledningsvis skalar bort vissa delar av hans tänkande som verkar lite malplacerade i en milleniumskifteskontext: den okänsliga elitismen och den bitvis naiva tilltron till vetenskapen. Kvar återfinns emellertid tron på att man kan nå sublimes höjder inom samhällspolitiken med hjälp av informationsförmedlandets praktik. Lippmans lidelse för informationsförmedlandets praktik har en lång tradition i det västerländska tänkandet.

Den nutida medie- och kommunikationsteoretikern John B. Thompson (1997) framför en liknande men samtidigt bitvis annorlunda och mer human version av Lippmans teori genom sin argumentation för en deliberativ demokratiordning (*deliberative democracy*). Thompson konstaterar att relationen mellan den etablerade politiken (den politiska institutionen) och medborgarna ingalunda kan ses som en kommunikativ sådan. Inte heller kan man se relationen mellan massmedierna och medborgarna i termer av dialog eller kommunikation. Massmedierna karakteriseras i stället av en medierad kvasi-interaktion (”låtsas-kommunikation”) som besitter en monologisk karaktär med en aktiv sändare och en passiv mottagare som oundviklig konsekvens. I ett massamhälle och en massdemokrati kan det inte fungera på något annat vis.

Thompsons koppling till Lippmans tänkande återfinns i definitionen av en deliberativ demokratiordning: för att det hela ska

kunna fullbordas krävs att *informationsförmedlandets praktik* premieras och utvidgas samtidigt som forna drömmar och utopier läggs på hyllan – utopiska drömmar om att politiken och demokratin bör basera sig på kommunikation och dialog. Utifrån en realistisk och logisk bedömning, bör man således begripa att kommunikations- och dialogbegreppen är passé. Vi måste vidare upphöra med att drömma om att medborgarnas politiska engagemang hela tiden bör arrangeras i gemensamma lokaler eller rum, således offentliga sfärer inom vilka politisk debatt mellan medborgare förutsätts ske – det går lika bra att vara en politiskt engagerad medborgare enbart genom att sitta ensam hemma framför TV:n och ta del av politisk informationsförmedling. Så ser det sanna och det faktiska politiska engagemanget ut i det senmoderna samhällets tidevarv.

Även om inte Thompson till fullo delar Lippmans blinda tro på vetenskapen och dess expertiskunskaper, framhäver denne informationsförmedlandets betydelse i relationen mellan institution och medborgare. Lippman föreställer sig att informationen ska bestå i vetenskapens fastställande av sann kunskap, medan Thompson i stället framhäver betydelsen av att informationen ska präglas av *pluralism* (jfr Dewey nedan) – följaktligen så många olika perspektiv på en och samma fråga som möjligt. Även om de skiljer sig åt i detta avseende tenderar de båda att framhäva informationsbegreppets auktoritet över kommunikations- och dialogbegreppet.

Informationsförmedlandets praktik från institution till medborgare har följaktligen spelat och spelar fortfarande en viktig roll i det västerländska tänkandet kring hur en demokratisk samhällsordning ska kunna fungera på bästa vis. Relationen mellan institution och medborgare måste basera sig på information från sändare till mottagare därför att 1) den sanna kunskapen och förnuftet enbart kan produceras med hjälp av den institutionella verksamhetens expertkunskaper (Lippman) eller 2) därför att informationsförmedling utgör den enda *realistiska* beståndsdel i den sociala relationen mellan institution och medborgare (Thompson) – i ett massamhälle försvinner följaktligen möjligheterna till reell kommunikation och dialog mellan institution och medborgare (exempelvis en dialogisk relation mellan makt-havare och medborgare).

Detta tänkande rymmer givetvis en stor portion realism och förnuft. Likväl besitter den uppenbara lidelsen för informationsbegreppet ett fundamentalt problem, vilket också tidigare har nämnts i denna text. Trots att informationsförmedlandets praktik är av grundläggande betydelse för att underhålla massamhället, råder det inget tvivel om att denna ständigt utvidgade praktik tenderar att

undergräva hela det liberal-demokratiska systemets grundläggande ideal: medborgarnas *aktiva kommunikativa* deltagande i politiken och samhället. I Lippmans fall framträder detta problem mycket tydligt. Den blinda tron på vetenskapligt grundad informationsförmedling bidrar i förlängningen till att Lippman avpolitiserar medborgarens roll i samhället till förmån för institutionernas praxis. I de politiska processerna blir således medborgaren en doldis i kulisserna som enbart förväntas dyka upp på den politiska scenen när det är dags att tycka-och-trycka (de politiska valen, folkomröstningar etc.). Detta grundläggande dilemma uppmärksammade inte minst *John Dewey* när han tog del av Lippmans teorier på 20-talet.

Drömmen om kommunikation snarare än information

John Dewey är liksom Lippman intresserad av att problematisera relationen mellan institution och medborgare i framväxten av ett modernt samhälle.³ Och när Dewey angriper Lippman, koncentrerar han sig inte minst på Lippmans uppfattning om att den vetenskapliga institutionens auktoritet över massmedierna och annat slags tänkande i samhället. För att skillnaderna mellan de två tänkarna ska kunna framkomma på ett någorlunda konkret vis krävs inledningsvis en närmare betraktelse av Deweys syn på *kunskap, sanning och språk*.

Till skillnad från Lippman menar Dewey att vetenskapen ingalunda förmår att representera den absoluta sanningen om världen och verkligheten. Liksom massmedierna besitter vetenskapen en oförmåga att framodla det absoluta vetandet. Dewey håller till stor del med Lippman om att massmediernas hanteringar av verkligheten inte alltid är av bästa kvalitet, men det innebär inte automatiskt att vetenskapen måste uppfattas som den primära kunskaps- och sanningproducenten i samhället. Enligt Dewey bör vetenskapen ses som en av flertalet *debatttagare* om hur verkligheten ska tolkas. Det handlar om en debatt som i egentlig mening aldrig kan sägas avslutas. Samhället som sådant karakteriseras av en ständig tolkningskamp där frågor om sanning och kunskap hela tiden står på spel. Enligt Dewey bör vetenskapen givetvis fylla en viktig funktion i denna debatt, men den ska inte tillåtas utöva *auktoritet* över de andra deltagarna. Dewey är således delvis kritisk till vetenskapen eftersom dess mekanismer syftar till att avsluta den oändliga debatten om verklighetens beskaffenhet: detta sker således i form av att

vetenskapen hela tiden envisas med att säga hur saker och ting ligger till.

Tidigare konstaterades Lippmans uppfattning om att massmedierna enbart låtsas beskriva verkligheten på ett sanningsenligt sätt. Dewey kontrar emellertid med påpekandet att vetenskapen besitter än mera skickliga egenskaper i denna slags låtsas-lek. Genom vetenskapens auktoritära framtoning skapas en uppfattning hos medborgarna om att de förmedlade vetenskapliga faktakunskaperna inte kan bli föremål för kritik och diskussion. I egentlig mening bör även vetenskapens utsagor uppfattas som argumentativa (debatterande) påståenden om verklighetens beskaffenhet.

Detta resonemang passar således inte Lippman eftersom han anser att debatten och samtalet kring en särskild fråga i princip är möjlig att avsluta och sätta punkt för. Detta sker i samma stund som den absoluta sanningen framträder. Om den absoluta sanningen framträder finns det således inte något mer att debattera om. Eftersom vetenskapen förmår att producera det absoluta vetandet (sanning), anser Lippman att vetenskapen måste uppfattas som något mer och något större än enbart en (vanlig) deltagare i samhällsdebatten. Vetenskapen påstår inte saker och ting hur som helst, och den ger inte heller uttryck för subjektivt tyckande och tänkande: den redovisar *vad som är eller inte är fallet*.⁴ Därmed bör vetenskapen dominera över annat tänkande, och inte minst över massmedierna.

Detta resonemang vittnar om att Lippmans och Deweys olikartade uppfattningar om *språkets* betingelser. Man skulle kunna tolka det som att Lippman egentligen är *rädd* för språket och att han uppfattar språkanvändning som en tämligen riskabel aktivitet. Samtidigt som språket givetvis möjliggör och grundlägger all kommunikation och informationsförmedling, löper man – vare sig man talar eller skriver – alltid risken att *misslyckas*. Beroende på hur språket används och tillämpas, uppstår olika tolkningar och uppfattningar om en och samma sak. På detta sätt förlorar sändaren således kontroll över mottagaren – mottagarens användande av vad som har sagts och kommunicerats kan få ett helt annat utfall än vad sändaren hade räknat med från början. Och det är följaktligen detta som Lippman tenderar att frukta, och det är här vi således finner en viktig anledning till hans lidelse för vetenskapen. Vetenskapens rigorösa begreppsdefinitioner i kombination med dess objektiva verklighetsbeskrivningar bör ses som ett enda stort försök att tämja språkets potentiella vildhet. Det primära målet är således att uppnå den exakta beskrivningen av verkligheten – denna språkliga renhet

förutsätts kunna eliminera *olikartade* tolkningar av en och samma sak. För att Lippmans ideal om institutionell informationsverksamhet ska kunna fungera krävs att det använda språket till hundra procent överensstämmer med den verklighet som beskrivs. Det handlar om ett språk som skiljer sig från massmediernas stereotypa och förvrängda metoder för att beteckna verkligheten. Inte heller får språket besitta vardagsorienterade inslag, infiltrerat av subjektivt tänkande och tyckande.

För Dewey representerar språket någonting annat än enbart ett verktyg som måste användas så precist som möjligt i relationen mellan sändare och mottagare. Språket grundlägger den *sociala gemenskapen* mellan människor. Uppkomsten och formandet av en *kultur* bör först och främst förstås med utgångspunkt från människors språkanvändning. Till skillnad från Lippman är Dewey inte det minsta rädd för språkanvändandets oförutsägbara utfall. Dewey finner snarare en viktig poäng med att språket aldrig kan fungera till hundra procent vilket hänger ihop med hans uppfattning om att en kultur eller ett samhälle aldrig kan sägas vara *färdigkonstruerat*. Kulturen produceras och reproduceras ständigt genom *olikartad* språkanvändning vilket följaktligen manifesteras genom *skillnaden* mellan exempelvis vetenskapligt, religiöst, massmedialt eller vardagsrelaterat språkbruk. När dessa skilda språkpraktiker möts och konfronteras, framträder olika subjektiva verklighetstolkningar och följaktligen *åsiktspluralism*. Den kommunikativa friktion som kommer till stånd, ger vidare uttryck för det aktiva och ständigt pågående samhället där debatten och diskussionen om sanning, kunskap, politik och moral, aldrig kan sägas avslutas. Genom språket och kommunikationen upprätthålls denna diskussion i all oändlighet och det är detta som utgör kulturens och samhällets fundament.

Genom Deweys syn på språket, framträder således hans tvekan inför den vetenskapliga institutionens informationsförmedlande samhällsfunktion. Vetenskapen vill ju inte diskutera och debattera. Genom sitt icke-kommunikativa manér vill vetenskapen i stället ideligen visa var det absoluta sanningsskåpet ska stå någonstans. Detta uppfattar Dewey som delvis destruktivt eftersom kulturen och samhället innebär en *ständigt pågående* diskussion och debatt – *skillnaden* och *pluralismen* i fråga om tänkande och handlande är följaktligen den huvudsakliga poängen med en demokratisk samhällsordning.

Relationen mellan massmedier och medborgare ur Deweys kommunikativa perspektiv

Därmed blir det inte särskilt svårt att konstatera det faktum att Lippman och Dewey besitter skilda uppfattningar om hur relationen mellan institution och medborgare ska se ut i det moderna samhället. Detta framkommer inte minst i deras syn på hur relationen mellan massmedierna och medborgarna bör fungera. Enligt Lippmans ideal borde massmedierna i enlighet med vetenskapen sträva efter att förmedla eller sända ett särskilt (fakta) innehåll till mottagarna. Meningen är också att mottagarna ska avläsa detta innehåll på ett korrekt sätt. På så vis insuper och tolkar mottagarna gemensam information om en och samma sak. Detta är den perfekta (följaktligen informativa) relationen mellan institution och medborgare samt mellan sändare och mottagare. Deweys perspektiv på samma problematik, vänder i hög grad upp och ned på de lippmanska tankebanorna. I relationen mellan massmedierna som institution och medborgare förhåller det sig på följande vis: Massmediernas innehåll (det sända budskapet) finns inte till (existerar) förrän det har diskuterats och debatterats av mottagarna. Det räcker inte med passivt insupande av faktakunskaper för att man ska kunna tala om ett reellt medieinnehåll. Innehållet kommer till, det närmast föds, genom mottagarnas tolkande, diskuterande och debatterande inom vilken *mening* formas.⁵ Massmediernas primära uppgift består följaktligen i att generera offentliga samtal och diskussioner, de ska fungera som ett slags verktyg för medborgarna i deras kommunikativa och dialogiska aktiviteter och i skapandet av en allmän opinion.

Till skillnad från Lippman menar Dewey vidare att det inte spelar alltför stor roll om mottagarna inte tolkar sändarens budskap på ett och samma sätt. Det bör snarare vara tvärtom eftersom diskussioner och debatter medborgare emellan kommer till genom att massmediernas budskap tolkas på skilda vis. Det må vara så att massmedierna och nyhetsrapporteringen enbart förmår att sända en signal om att någonting har inträffat någonstans⁶, men det är följaktligen tolkandet av denna sända signal som är det väsentliga, och i synnerhet de olikartade tolkningmönstren. Skillnaden i sättet att tolka och tänka kring en och samma sak, detta karakteriserar det pågående samhället, det oändliga samtalet eller debatten om verklighetens och världens beskaffenheter. Och detta tillstånd får inte någon institution som vetenskapen tillåtas rasera.

Naiv tro på möjlighet till kommunikation i dagens samhälle?

Medan Lippman drömmer om epistemologisk renhet i den informationsbaserade relationen mellan institution och medborgare, poängterar Dewey att mänsklig kommunikation är det bästa som finns. Han efterlyser offentliga rum inom vilka medborgarnas subjektiva uppfattningar om världen och verkligheten ska kunna mötas och konfronteras. Det demokratiska samhällets viktigaste beståndsdel är följaktligen det kommunikativa handlandet. Om den offentliga kommunikationen lyckas nå fram till det sanna eller ej, är således inte alls lika viktigt som att medborgarna faktiskt kommunicerar i politisk och moralisk bemärkelse.

I Deweys teorier finner man således tankar som i allra högsta grad avhandlas i den nutida diskussionen om demokratins kris. Liksom denna diskussion ofta tenderar att referera till en tid och ett stadium i samhället då allt var så mycket bättre ställt med demokratin än vad det är nuförtiden, drömmer sig Dewey också tillbaka till en epok som inte längre finns eller som kanske aldrig har funnits. Det handlar om ett samhälle som inte var så komplicerat och invecklat som det moderna faktiskt är. Det handlar om en era där de institutionella verksamheterna ännu inte skapat ett *avstånd* mellan de folkvalda och folket eller experter och lekmän. Det handlar vidare om ett samhälle där den muntliga (*face-to-face*) kommunikationen frodas och där medborgarna avhandlar politiska och moraliska frågor utifrån personliga och subjektiva perspektiv. Pluralismen lever och medborgarnas aktiva politiska handlande är en realitet. I denna lilla-huset-på-prärien-kultur träffas medborgarna kontinuerligt på torget, och ortens makthavare finns alltid inom räckhåll om det skulle behöva diskuteras något av offentlig karaktär. I detta slags samhälle lever det offentliga rummet på ett helt annat sätt än i det moderna eller det nutida senmoderna samhället. Man sitter inte hemma framför TV:n och tar del av information, utan medborgarna tillämpar sin kommunikativa och dialogiska kompetens genom reella samtal och debatter.

Dewey är högst medveten om att denna romantiska tankekategori inte stämmer särskilt väl överens med det moderna samhällets utseende. Ett och annat kommunikativt ideal måste offras i samband med framväxten av det moderna samhället. Trots det kan Dewey inte låta bli att rikta misstro mot institutionernas framväxt (framför allt vetenskapen, den etablerade politiken, byråkratin) och deras successiva övertagande av sådana saker som i egentlig mening borde

vara föremål för medborgarnas kommunikativa handlande i politisk och moralisk bemärkelse. Detta lämnar efter sig ett samhälle inom vilket medborgaren allt mer sjunker in i en *åskådarroll*. Här föreställer sig Dewey emellertid att massmedierna ska kunna fungera som kulturens primära igångdrivare av offentlig debatter och samtal där följaktligen olika parter och intressen ska kunna delta på någorlunda jämlik basis.

Deweys oavbrutna hyllande av kommunikationen kan följaktligen ställas i relation till Thompsons (1997) påpekande att kommunikations- och dialogbegreppen numera bör uppfattas som passé i fråga om medborgarnas politiska delaktighet i samhället. Begreppen odlar drömmar om saker som aldrig kan förverkligas i det nutida senmoderna samhället. Dessa drömmar skapar enbart ångest och panik – vart vi än vänder oss kommer vi att kunna observera den demokratiska ordningens förfall. Vi måste helt enkelt föreställa oss medborgarnas politiska engagemang såsom något *annat*, och vidare att detta andra faktiskt kan uppfattas som *alright* – även om det handlar om ett (passivt) insupande av färdigpacketerad information, och även om medborgarnas engagemang enbart tenderar att ske genom valdeltagande och folkomröstningar. De framtida definitionerna av begreppet demokrati och, de kommande funderingarna över vad ett demokratiskt samhälle kan tänkas innebära, måste i viss mån befrias från gammalt tankegods.

Från drömmar till mardrömmar

En viktig poäng – som således har sparats fram till denna punkt – bör inledningsvis formuleras på följande vis: Om Lippmans teoretiska planer ska kunna fungera krävs att medborgarna verkligen är intresserade av att ta del av vetenskapens sanna beskrivande av verkligheten, samtidigt som de ser till att skydda sig från massmediernas felaktiga versioner av verkligheten. Vidare kräver Deweys kommunikativa och dialogiska ideal att medborgarna verkligen försöker upprätthålla en vital offentlig debatt i politisk och moralisk bemärkelse, och det kräver även att medborgarna verkligen använder massmedierna för att aktivera sig kommunikativt i samhället. Lippmans men framför allt Deweys teoretiska storbyggen förutsätter att medborgarna verkligen är *villiga att delta i seriösa samhällliga verksamheter*. Men vad är det som säger att medborgarna verkligen vill bli involverade i allt detta? Nuförtiden finner man många indikationer på att medborgarna inte ställer upp på att ömsa om den

sociala relationen mellan sig själva och det institutionella. Vid flertalet tillfällen i denna text har det påpekats att det är institutionell praxis som hela tiden krymper utrymmet och möjligheten till medborgarnas aktiva politiska och moraliska delaktighet i samhället. Det är således institutionerna som ska betraktas som den destruktiva och stygga parten, den part som tenderar att underminera möjligheterna till ett reellt demokratiskt samhälle. Det är emellertid möjligt att vända upp och ned på hela resonemanget. Det kan lika gärna vara så att det är medborgarna som på eget initiativ har framodlat institutionernas dominans. Det politiska engagemangets uppenbara frånavaro kanske helt enkelt bör uppfattas som medborgarnas egenhändiga *val* att bryta upp med sin auktoritära fadersgestalt: den politiska institutionen. På detta vis formulerar den franske tänkaren Jean Baudrillard den negativa utveckling som brukar betecknas i termer av ett avstånd mellan den etablerade institutionella politiken och medborgarna. Baudrillard glömmar långtifrån massmediernas roll i detta sammanhang. Han konstaterar att *massmedierna* befinner sig i ett odefinierat landskap, någonstans *mellan* politiken och medborgarna och de vet inte riktigt vems parti de ska ta: ska de försöka reparera skilsmässan mellan politiken och medborgarna eller ska de alliera sig med medborgarnas apolitiska leverne genom att successivt överge förmedlandet av meningsfull politisk information? Enligt Baudrillard försöker massmedierna att klara av allt detta på en och samma gång, vilket får ödesdiga konsekvenser vad beträffar relationen mellan den etablerade politiken och medborgarna.

Mardrömmar om information och kommunikation

Deweys drömmar om en demokratisk ordning baserad på kommunikation fungerar inte. Som facit på att så är fallet kan vi anknyta till de frågor som dominerar den nutida diskussionen om demokratins utveckling: Hur står det till med det medborgerliga engagemanget bland medborgarna? Varför är inte medborgarna delaktiga i de politiska processerna? Vad måste göras för att vitalisera medborgarnas deltagande i politiken?

Vi har redan erhållit ett svar från Dewey angående denna sak, och enligt hans resonemang är det den institutionella praxis och dess dominans över medborgarna som skapar detta tillstånd. Vidare kan man således också ifrågasätta denna tes eftersom det lika gärna kan vara så att medborgarna helt enkelt inte längre vill bli involverade i

de arbetsprocesser som den politiska institutionen tillhandahåller. Det är följaktligen denna teori som ska vidareutvecklas nedan med hjälp av Jean Baudrillard. I vilket fall som helst känns de ovan upp-
radade frågorna gamla som gatan, vi har hört dem förut, och kanske är det den allvarliga tonen i frågeställarnas röster som leder till att tristhets- och trötthetsvibrationer sprids varje gång denna allvar-
samma sak hamnar på tapeten. Ju mer dessa frågor tenderar att kom-
pletteras med en gäspvarning-skyld, desto större blir paniken hos
den (seriösa och allvarsamma) part som ihärdigt projicerar detta
allvarsamma problem på medborgarna: således den politiska institu-
tionens representanter. Dessa hävdar att tiden är ur led – det politis-
ka engagemanget genomsyrar inte hela samhället vilket det följaktli-
gen borde. Politiken bedrivs inom ett institutionellt rum, men på
andra sidan väggen, i det omgivande samhället där majoriteten be-
finner sig, frodas ett heterogent virrvarr av aktiviteter med undantag
för politiskt engagemang. Den stora majoriteten befinner sig utan-
för de politiska processerna och bortom platsen för politiskt enga-
gemang. Därför är det inte den apolitiska politiskt apolitiska medbor-
garen som ska betraktas som en samhällelig outsider, utan det är i
stället den politiska institutionens representanter och de politiskt
engagerade som befinner sig på kant med samhället eftersom dessa
följaktligen befinner sig i *minoritet*.

Enligt Jean Baudrillard har medborgarna på eget initiativ brutit
kontakten med den etablerade politiken, och denna tes framlägger
han i boken *In the Shadow of the Silent Majorities* (1983). Enligt
Baudrillard finns inte längre en relation mellan en medborgarrepublik
och den politiska institutionen. I föreställningen om en *medborgar-
republik*, framträder en bild av ett organiserat och strukturerat sam-
hälle där medborgarna debatterar och argumenterar för sina privata
intressen i offentliga sammanhang. När man vidare föreställer sig
denna medborgarrepublik förutsätter man att denna präglas av olika
samhällsintressen, klasser och ideologier, vilka följaktligen kon-
fronteras med varandra i kommunikativ bemärkelse. Kommunika-
tionen är vidare i hög grad riktad mot statens och institutionernas
verksamheter vilket innebär att de allmänna opinioner som framod-
las, syftar till att förändra och förbättra de statliga och institutionella
verksamheterna i framför allt ekonomisk och politisk bemärkelse.
Hela detta scenario påminner följaktligen om vad Dewey har i tan-
karna i fråga om *pluralismen*, och i synnerhet Habermas (1984) teori
om den borgerliga offentlighetens uppgång och fall.

Denna slags bild av ett organiserat och fungerande politiskt och
samhälleligt engagemang bland medborgarna, har ingen verklig-

hetsförankring i det senmoderna massamhället, menar Baudrillard. Därmed använder han i stället begreppet *massan* eller *massorna* för att beteckna medborgarnas sammantagna relation till exempelvis politiken. Denna analytiska kategori – *massorna* – existerar egentligen inte på riktigt och den uttrycker i egentlig mening ingenting särskilt: den representerar inte någon särskild klass eller ideologi, den ger inte uttryck för någon politisk vilja eller mål: den verkar inte besitta några politiska ambitioner över huvud taget – massorna uttrycker renodlad *neutralitet*. Det absolut enda som med säkerhet karakteriserar massorna är deras påtagliga *tystnad*.

Denna *tystnad* framträder således i relationen mellan institution och medborgare. Det kanske fanns en tid, påpekar Baudrillard, då medborgarna var den pådrivande parten i sin relation till samhällsinstitutionerna. Det berodde i sådant fall på att medborgarna hade ett faktiskt *behov* av att upprätthålla och utveckla en kontakt med det institutionella. Via institutionerna strävade medborgarna efter inflytande och makt i samhället och vidare hävdade de också sin rätt att få ta del av det materiella välståndet. Detta skapade en relation mellan medborgare och institution, och medborgarna lät sig således också involveras i de institutionella verksamheternas *socialisationsprojekt*. Medborgarna köpte i viss mån tankekonceptet att syftet med samhället faktiskt består i medborgarnas meningsfulla relationer med politiken, men även utbildningen, kulturen och vetenskapen. Detta tillstånd upprätthölls fram till den *dag* då medborgarna blev medvetna om att de inte längre hade något större behov av institutionerna, och den specifika dag som här åsyftas brukar ofta kallas för *senmodernitetens tidevarv* (se nedan).

I dag är det följaktligen tvärtom – medborgarna är inte längre den pådrivande parten utan det är i stället institutionerna som försöker upprätthålla kontakten, denna kontakt som successivt under det moderna samhällets framväxt har försvunnit upp i det blå. Man skulle kunna beskriva detta tillstånd enligt följande mönster: Allt som existerar erhåller sin status som något levande enbart genom sin relation till något annat. Utifrån detta sätt att resonera brukar man konstatera att människan är en social varelse – endast genom relationen till andra och genom den andres bekräftelse kan något sägas äga existens. Helt ofrivilligt tenderar den etablerade politiken och annan institutionell verksamhet att *bortkopplas* från detta slags sociala spel. Om vi fortsätter med den etablerade politiken såsom primärt exempel, kan vi konstatera att den befinner sig i en alltmer isolerad tillvaro, och det är följaktligen därför den ser så desperat ut

när den söker social kontakt nuförtiden: Det verkar handla om en kamp på liv och död.

Det är i den politiska institutionens men även andra institutioners desperation efter social kontakt med medborgarna som Baudrillards analytiska kategori *massorna* blir användbar. Institutionerna projicerar meningsfull information till medborgarna, och de försöker maniskt att få till stånd kommunikation med medborgarna i form av samtal och debatt. Alla dessa processer från institutionerna bör ses som försök att få medborgarna att ta del av den meningsfulla informationen och *respondera*. Men alla dessa massiva insatser från institutionernas sida besvaras följaktligen med tystnad, och ju större inflationen och överflödet av informationen blir, desto mer märks desperationen i de institutionella representanternas ögon, och desto tystare blir massorna. Om vi leker med tanken att medborgarna faktiskt responderar på institutionernas massiva informations- och kommunikationsaktiviteter, vad kan sägas inträffa i sådant fall? Om det vore på så vis skulle det följaktligen framträda engagemang från medborgarhåll, vilken i sin tur skulle generera *åsiktspluralism* och *skillnad* i tänkande och handlande bland medborgarna (Dewey). Den nuvarande frånvarande responsen uttryckt såsom massornas tystnad, innebär följaktligen *skillnadens och pluralismens frånvaro*. Massorna representerar icke-skillnad och ett slags uppgående i en gemensam tystnad vilket vidare indikerar individualitetens bortvittande. Märk väl att det inte finns någon handlande aktör i fråga om massorna, det ligger ingen uttänkt strategi bakom massornas förekomst och dess icke-responderande karaktär. Massorna bör inte uppfattas som en organiserad social grupp – och de representeras inte heller av någon. De tysta massorna kan enbart förstås som ett abstrakt samhälleligt fenomen, ett fenomen vilket institutionerna inte förmår att greppa eller få kontakt med, trots alla dessa ihärdiga försök i informativ och kommunikativ bemärkelse. Det kanske framstår som om massorna kan framträda som något konkret synligt genom *surveyundersökningarnas* konstruerade konstateranden om allmänhetens tyckande och tänkande – men dessa undersökningar syftar i egentlig mening enbart till att *skapa intrycket* av att massorna faktiskt kan *fångas*.

Baudrillard konstaterar att massorna aldrig har varit särskilt goda *förvaltare* av institutionernas *meningsproduktion*. Med meningsproduktion menas exempelvis vetenskapens seriösa sanningsproduktion, politiken som sådan och dess ständiga påpekande om vikten av medborgerligt politiskt engagemang för att kunna vidareodla det demokratiska samhället, eller utbildningens seriösa kanalisering av

kunskaper om världen och verkligheten. Massorna har, menar Baudrillard, kanske alltid upplevt alienation inför de seriösa teoretiska projekt som exempelvis Lippman och Dewey representerar. Egentligen har massorna kanske under hela det moderna samhällets utveckling, mer eller mindre ignorerat sådana saker som epistemologisk renhet (Lippmans sannings-tänkande) och meningsfull kommunikation ur politisk och moralisk synvinkel. Eller kanske har massorna försökt att intressera sig för dessa allvarliga seriösa saker samtidigt som man har haft fullt sjå med att dölja de ideligen återkommande gäspattackerna. Därmed menar Baudrillards att den nutida debatten om medborgarnas politiska apati, vittnar om att massorna inte tillåts utöva *sitt naturliga beteende*, följaktligen sådana aktiviteter som på olika sätt kontrasterar mot institutionernas uppfattningar om av vad som ska betraktas som förnuftiga och meningsfulla samhällsaktiviteter: följaktligen de spektakulära, fascinerande och "icke-seriösa" tingen. Företeelser som således premierar *känslan* framför det slags "förnuftiga" meningsproduktion som levereras uppifrån.

Can one ask questions about the strange fact that, after several revolutions and a century or two of political apprenticeship, in spite of the newspapers, the trade unions, the parties, the intellectuals and all energy put into educating and mobilising the people, there are still (and it will be exactly the same in ten or twenty years) a thousand persons who stand up and twenty million who remain "passive" – and not only passive, but who, in all good faith and with glee and without even asking themselves why, frankly prefer a football match to a human and political drama?⁷

Vidare frågar sig Baudrillard om det inte är inom *konsumtionens* område som massorna upplever den verkliga emancipationen, engagemanget och alla de slags energiska aktiviteter som samtidigt är frånvarande inom politiken. Den frånvarande energin i massornas tysta relation till den etablerade politiken, närvarar på annan ort, följaktligen inom konsumtionsfären – det är genom relationerna till varor och i varuutbytets processer som förnuftet och smartheten tillämpas nuförtiden: det är i dessa slags processer som de verkliga revolutionerna sker. Det är väl möjligtvis därför som den etablerade politiken i allt större omfattning låter sig involveras i varuutbytetsprocesser på så vis att politiken framför allt levereras såsom en vara inför medborgarna. Kanske bör denna utveckling ses som ännu ett exempel på politikens (sista) desperata försök att uppnå social kontakt med massorna.

Vad beträffar Baudrillards tänkande, har koncentrationen hittills framför allt riktats mot relationen mellan den politiska institutionen och medborgarna, uttryckt såsom massornas tystnad. I detta sammanhang bör man således fråga sig vilken funktion massmedierna kan tänkas fylla? Vad kan massmedierna sägas vara för någonting i det slags post- eller senmoderna samhälle som Baudrillard föreställer sig?

Massmedierna och implosionen

Massmediernas funktion i detta sammanhang bör inledningsvis relateras till ett begrepp som förekommer och tillämpas på en rad olika områden inom Baudrillards politiska och filosofiska tänkande: nämligen *implosion*. Det slags samhälle som Lippman, och många andra modernistiska tänkare verkar i, skulle mycket väl kunna förklaras med hjälp av ordet *explosion*⁸. Det handlar om industrialismens utveckling, kapitalismens och varuhandelns ständiga utbredning, vetenskapens ständiga framsteg i det mänskliga förnuftets tjänst, eller utbildningens kunskapsfostrande funktioner. Ett sådant modernt samhälle karakteriseras följaktligen av ordning och struktur, vilket inte minst förverkligas genom de institutionella verksamheternas socialiserande funktioner. Detta tillstånd av ordning och struktur förutsätter vidare att de begrepp som samhället befattar sig med besitter konkreta och bestämda definitioner. Begrepp som vetenskap, journalistik, politik, ekonomi, underhållning, verklighet, fiktion, reklam, offentligt, privat – alla dessa begrepp är begåvade med bestämda betydelser, och det är genom upprätthållandet av begreppens bestämda betydelser som det organiserade och strukturerade moderna samhället upprätthålls och vidareutvecklas.

När nu Baudrillard talar om ett sen- eller postmodernt samhälle i termer av *implosion*, föreställer han sig att vi numera befinner oss i ett slags slutstadium av den moderna människans och det moderna samhällets utveckling. Ett tydligt bevis på att så faktiskt är fallet, utgörs av de bestående begreppsdefinitionernas upplösning. Sådana slags begrepp som radats upp ovan, bör numera uppfattas som autonoma tecken eftersom de inte längre nödvändigtvis behöver referera till en och samma bestämda sak. Vidare karakteriseras det postmoderna tillståndet av en lek eller spel med dessa tecken i den meningen att tecknen kombineras med varandra och sammankopplas i nya slags konstellationer. Som mycket konkret exempel kan nämnas *politikens* samröre med *underhållning* vilket alltsom oftast resulterar

i en ytlig imageinrikad version av politiken. Denna utveckling vittnar således om hur till synes vitt skilda tecken *imploderar*. Tecknen stoppas in i varandra vilket får till följd att något ”nytt” skapas. I senmodernitetens tid bedrivs en ohämmad lek med alla de begrepp som det moderna samhället tenderade att ta på så stort allvar (journalistik, politik, verklighet, sanning etc.). I förlängningen innebär denna utveckling att de betydelsemässiga avstånden mellan olika tecken suddas ut vilket vidare leder till att *skillnaden* mellan exempelvis politik-underhållning, politik-reklam, privat-offentligt, sanning-fiktion eller vetande-tro sakteliga vittrar bort.

Enligt Baudrillard är det följaktligen *massmedierna* som i allra högsta grad går i bräschen för denna *implosion*-utveckling. Genom teknologins utveckling i form av massmediernas potential att skapa *fascinerande* och *spektakulära* affekter genom kombinationen av ljud, bild och text, förvandlas inte minst televisionen, till ett enda stort imploderande maskineri. Det är följaktligen massmedierna som driver på den begreppsliga implosionen. Det är i massmediernas regi som ovan nämnda begrepp kombineras och konstelleras i den slags lek som utmynnar i att skillnaden mellan politik, reklam, underhållning, vetenskap, fiktion, verklighet etc. upplöses.

Denna imploderande process är inte minst intressant ur epistemologisk bemärkelse eftersom massmedierna tenderar att upplösa skillnaden och avståndet mellan verklighet och fiktion. Genom den nya teknologin och dess artificiella egenskaper simulerar massmedierna fram modeller av verkligheten, modeller vilka tenderar att representera en verklighet som kan framstå som verkligare än verkligheten själv (*hyperrealitet*). Detta innebär i förlängningen att massmediernas simulerade modeller av verkligheten blir svåra att separera från den så kallade verkliga verkligheten. Detta drastiska och delvis överdrivna baudrillardiska scenario skulle således innebära att massmedierna inte längre kan sägas referera till verkligheten (jfr Lippmans stereotyper).

Allt detta sammantaget bidrar ofrånkomligen till massmediernas fundamentalt icke-kommunikativa karaktär. De imploderande egenskaperna i kombination med det massiva informationsutbudet förlämnar massmediernas potential att kunna fungera som ett verktyg för en sändare som vill kommunicera något *meningsfullt* till potentiella mottagare. Ju mer information massmedierna projicerar, desto mer fundamentalt icke-kommunikativt blir mediet. Ett tydligt tecken på kommunikationens frånvaro finner man, enligt Baudrillard, i massmediernas försök att simulera fram en kommunikativ relation, om det så endast handlar om ett såpass banalt exempel som

att TV-tittarna uppmanas att ringa in till ett särskilt program⁹. Denna teaterföreställning i kommunikation ska således ses som ett enda stort symptom på att det motsatta förhållandet råder. Att massmedierna skulle kunna bära den tunga bördan att fungera som informativ och kommunikativ länk mellan den politiska institutionen och medborgarna är följaktligen inte ens att tänka på.

Baudrillard undrar vidare om det kan förhålla sig så att massmedierna på detta vis allierar sig med massorna genom att omvandla allt potentiellt seriöst meningsinnehåll till något spektakulärt och fascinerande vilket följaktligen förutsätts underhålla och tillfredsställa majoriteten? Eller kan man inte se det på så vis att massmediernas framhetsande av den ovan nämnda leken med tecken, vilar på en oro från massmediernas sida att massorna vänder dem ryggen, på samma vis som dessa massor vänt andra institutionella verksamheter ryggen tidigare? Massorna kanske förhåller sig lika passiva och tysta gentemot massmedierna då dessa i allt större omfattning tenderar att upplösa möjligheterna till att informera/kommunicera något meningsfullt? I vilket fall som helst kan man konstatera att massmedierna i viss mån försöker att skapa social kontakt mellan den politiska institutionen och det omgivande samhället, men genom sitt hyperreala och imploderande sätt att fungera, tenderar dess aktiviteter att förvandlas till en *meningslös* soppa vilket möjligtvis massorna inte är sena med att se igenom.

Genom Baudrillards tänkande framträder följaktligen ett samhälle, präglad av tre sfärer eller domäner, fullkomligen bortkopplade från varandra i informativ och kommunikativ mening. *Den första domänen* utgörs av den seriösa (inte minst politiska) institutionella verksamheten som tvingas leva utan någon social kontakt med det samhälle det faktiskt representerar. *Den andra domänen* utgörs av massmedierna som trots sina försök att hålla ihop samhället kring något gemensamt, tenderar att förinta möjligheterna till kommunikation, inte minst vad beträffar relationen mellan den politiska institutionen och det omgivande samhället. *Den tredje domänen* representeras av de tysta massorna, denna abstrakta entitet som vägrar att förvalta institutionernas meningsproduktion därför att de inte finner något större intresse i det. De ges inte någon ärlig chans att följa med och engagera sig i exempelvis de politiska processerna på grund av massmediernas imploderande och icke-kommunikativa egenskaper.

Slutligen: Baudrillards abstrakta term *massorna* är kanske inte någon särskilt sympatisk beteckning av allmänheten eller medborgarna. Det tenderar att lukta elitism à la Lippman, kan man tycka.

Dock, om man läser Baudrillard mellan raderna, framträder en annan bild, nämligen att det är folkmajoriteten som besitter det *egentliga förnuftet*. Det handlar om det slags förnuft som det moderna samhällets institutioner har tenderat att avvisa och förbise. Baudrillards implicita framlyftande av denna sak, i kombination med det faktum att massorna besitter en potentiell (revolutionär) energi, bör kanske tolkas som en indikation på att det demokratiska samhället vi nu lever i *inte ännu är avslutat*. Om jag har tolkat Baudrillard rätt, måste den fortsatta demokratidiskussionen iscensätta en djupgående *funderare* över vad det är för slags förnuft och praxis som det moderna samhället i så hög grad har kommit att utveckla? Är det detta förnuft som ska dominera även i fortsättningen eller kan det finnas något bättre (förnuftsbegrepp) att bygga det framtida demokratiska samhället kring? tycks Baudrillard vilja mena.

Slutligen

Denna artikel ska följaktligen i första hand ses som en redogörelse för hur det vetenskapligt teoretiska tänkandet har sett ut och ser ut mot bakgrund av framväxten av ett modernt och i förlängningen ett senmodernt samhälle. Fokus har riktats mot relationen mellan institution (politiken, massmedierna) och medborgarna, och hela denna relationsproblematik har behandlats med utgångspunkt från begreppen *information* och *kommunikation*. Det står klart att det har handlat om ett tämligen strikt urval av teorier, men samtidigt vågar jag påstå att de teoretiska frågor och problem som har tagits upp, också bör uppfattas som tämligen centrala för den offentliga diskussionen kring demokratins utveckling och betingelser. Även om Lippmans elitism kan sägas utgöra ett klart störande element, kan man inte komma ifrån att dennes drömmar om den perfekta informationsförmedlingen mellan institution och medborgare lever och frodas i det nutida samhället. Även om Deweys tankar är hämtade från det amerikanska samhället under 1900-talets början, kan det konstateras att mycket av hans drömande om kommunikationens fundamentala betydelse för demokratin i hög grad finns närvarande i samband med dagens diskussioner kring demokratins kris. Baudrillards tänkande bör i viss mån uppfattas som en överdrift – inte minst i fråga om massmediernas imploderande av all kommunikation och information – samtidigt som det är svårt att avvisa det teoretiska resonemanget om den så kallade *tystnaden* i relationen mellan den politiska institutionen och medborgarna.

Frågan är då på vilket sätt detta slags teoretiska bidrag kan tillämpas på ett någorlunda *konkret sätt* inom ramen för en offentlig diskussion om demokratins tillstånd och utveckling? Samtidigt kan man fråga sig om detta verkligen är någonting att eftersträva alternativt om det är möjligt över huvud taget? Här bör något påpekas som säkerligen redan står klart för läsaren, nämligen att de presenterade teorierna inte kan ses som konkreta förslag på vad som bör göras för att vitalisera och förbättra den demokratiska ordningen i ena eller andra riktningen (vem skulle på allvar ställa upp på Lippmans idéer?). Detta indikerar följaktligen att denna artikel i första hand ska kunna fylla en *reflekterande funktion*. Enligt min mening besitter följaktligen de reflektioner som de aktuella teorierna möjligtvis kan generera ett mycket viktigt *egenvärde*. Denna uppfattning (reflektionens egenvärde) skulle jag vilja utveckla nedan och således avsluta denna artikel med:

Summan av de teoretiska redogörelserna (dock med särskilt fokus på Dewey och Baudrillard) kan delvis sägas *kontrastera mot* ett särskilt förhållande som i allt högre grad tenderar att prägla den etablerade politikens relation till medborgarna: nämligen den utveckling som bidragit till att demokratin som sådan och den demokratiska ordningen (relationen mellan institution och medborgare) i allt större omfattning hanteras som ett konkret *projektarbete* vars mål och syfte i första hand består i att *skapa effekt* i kombination med *snabba resultat*. I detta sammanhang åsyftas de så kallade *konkreta åtgärderna*, dessa reformer som följaktligen framproduceras av den politiska institutionen i syfte att vitalisera och förbättra det demokratiska samhället.

För att förtydliga detta resonemang kan följande exempel användas: Det stämmer att Baudrillards teoretiska tänkande i viss mån bör betraktas som en slags politisk science fiction-berättelse med klart överdrivna dystopiska och mardrömsliknande undertoner. Samtidigt säger hans tänkande en del om den slags desperation som numera faktiskt präglar den politiska institutionen i sin relation till medborgarna. Det råder inget tvivel om att det baudrillardska tänkandet skrattar den politiska institutionen rätt i ansiktet som vågar ventilera idén om att lagstifta om medborgarnas obligatoriska skyldighet att rösta i politiska val. Hur ett sådant förslag kommer att bemötas från medborgarhåll är följaktligen inte särskilt svårt att förutse. Vi måste följaktligen betrakta den tidigare behandlade *tystnaden* som en aktiv *handling* präglad av ett revolutionärt *trots* gentemot den auktoritära fadersgestalten (den etablerade politiken). Ett genomdrivande av obligatoriskt röstande, leder, om man följer Baudrillards resone-

mang, säkerligen till ökat valdeltagande, men samtidigt råder det inget tvivel om att viljan att *inte* inbefinna sig vid valurnorna kommer att öka. Här finner vi således ett konkret exempel på hur relationen mellan institution och medborgare blir till ett slags konkret projektarbete, präglad av mer eller mindre desperata reparationsarbeten som i marknadsekonomisk anda syftar till *effekt* och *resultat*, men som i förlängningen i stället tenderar att undergräva demokratin och relationen mellan den etablerade politiken och medborgarna.

Låt oss nu återvända till den förra paragrafens inledande part för att närmare komma in på vad frågan om vad summan av de presenterade teorierna i denna artikel faktiskt kan sägas *argumentera för*. Den argumentativa poängen består i konstaterandet att det demokratiska samhällets vitalitet i mycket stor utsträckning framträder (enbart) genom själva *diskussionen* och *debatten* om vad demokrati är för någonting, hur den ser ut i det samhälle vi lever i för tillfället samt hur den borde se ut (teoretiska utopier). Debatten som sådan har således ett fundamentalt egenvärde – och den behöver följaktligen inte alltid vara sammanfogad med begrepp som effekt och resultat: det hela behöver inte resultera i någonting annat än *reflektion*. Ju mer denna slags debatt förekommer, desto mer vital kan demokratin sägas vara. Denna ståndpunkt kontrasterar således mot det slags tänkande som tenderar att förvänta sig att diskussionen och debatten kring demokratins kris framför allt ska handla om att vaska fram konkreta åtgärder enligt det slags mönster som framkommit i ovanstående exempel (obligatoriskt röstande). Naturligtvis ska man från den politiska institutionens sida kunna reformera demokratin, men man bör följaktligen inte glömma att kommunikationen och debatten om demokratin och dess betingelser *har ett fundamentalt egenvärde*. I detta sammanhang kan kritik riktas mot såväl den etablerade politiken som massmedierna för deras hantering av denna sak.

Det är denna *ideologi* som således har omgärdat hela denna teori-redogörelse. Förvisso ger vissa delar av det presenterade teoriblocket uttryck för ett så kallat resultatriktat projekttänkande (Lippman), samtidigt som man bör ha klart för sig att samtliga teorier i första hand ska ses som teoretiska *debattinlägg*. I vilket fall som helst är det kanske framför allt *John Deweys* tänkande som representerar den ideologi som lyfts fram i detta avslutningsavsnitt. Här åsyftas Deweys hyllande av kommunikationens, samtalets och debattens egenvärde i ett demokratiskt samhälle. Kommunikation behöver inte nödvändigtvis utmyнна i ett konkret handlande vilket i sin tur förutsätts *resultera* i något eller framtvinga en särskild *effekt*. Deweys

resonemang hänger ihop med hans övertygelse om att samhället som bör förstås som en enda stor debatt som aldrig kan sägas avslutas. Inte minst gäller detta konversationen gällande *relationen mellan politiken, massmedierna och medborgarna*.

Noter

¹ Lippman, (1997), s. 226.

² Carey, (1989), s. 77.

³ Se Carey (1989) och Dewey (1991).

⁴ Vilket kan jämföras med Habermas teori om skillnaden mellan ett kommunikativt handlande och ett strategiskt handlande. Se Habermas (1995).

⁵ Se Ljunggren, (1996), s. 115–116.

⁶ Se not 1.

⁷ Baudrillard, (1983), s. 13–14.

⁸ Se gärna Kellners (1991) av Baudrillards explosionsbegrepp, s. 120–121.

⁹ Baudrillard, (1983), s. 98.

Referenser

- Baudrillard, Jean (1983) *In the Shadow of the Silent Majorities*. New York: Semiotext(e)
- Best, Steven, Kellner, Douglas (1991) *Postmodern Theory: Critical Interrogations*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & London: MacMillan
- Carey, W. James (1989) *Communication As Culture: Essays on Media and Society*. New York & London: Routledge
- Dewey, John (1991) *The Public and Its Problems*. Athens: Swallow Press, Ohio University Press
- Habermas, Jürgen (1984) *Borgerlig offentlighet*. Lund: Arkiv
- Habermas, Jürgen (1995) *The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationality of Society – vol. 1*. Cambridge & Oxford: Polity Press
- Lippman, Walter (1997) *Public Opinion*. New York: Free Press Paperbacks
- Ljunggren, Carsten (1986) *Medborgarpubliken och det offentliga rummet: Om utbildning, medier och demokrati*. Acta Universitatis Upsaliensis
- Thompson, John B. (1997) *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Oxford & Cambridge: Polity Press

Demokratin och globaliseringen

Om transnationell journalistik och politisk opinionsbildning

Stig Arne Nohrstedt

På en pizzeria i Söderbärke, en by med ett par tusen invånare i södra Dalarna, får besökaren hösten 1998 oväntat ta del av en "breaking news" som de ledande svenska nyhetsmedierna först förmedlade något dygn senare: Nelson Mandela är på besök hos Gadaffi i Libyen. Pizzerian drivs av en invandrad kurdfamilj och en kurdisk satellitkanal visas på TV-monitorn i taket. När nyheten senare når den del av svenskarna som enbart följer nyheterna i svenskspråkig TV rapporteras Mandelas besök med kommentarer från Washington, där det beklagas att han valt att bryta den bojkott mot Libyen som USA drivit igenom. Vid ungefär samma tid – men utsträckt över en betydligt längre period – rapporterar de svenska medierna utförligt och i detalj om alla turerna i Monica Lewinsky-affären.

Den alldagliga händelsen på pizzerian säger något betecknande om dagens mediesituation. Närmare bestämt vill jag lyfta fram tre saker: uppdelningen av den globala mediekulturen i olika världar, hybridiseringen av den lokala mediekulturen och Washingtons möjligheter att sätta ramarna för hur internationella händelser tolkas i nyhetsflödet globalt. Det är slående att mötet mellan de två afrikanska ledarna första gången når den svenske gästen på ett matställe som drivs av invandrare från Asien via en TV-kanal som främst riktar sig till deras landsmän i hemlandet. Gästen, som ändå får anses vara en uppmärksam nyhetskonsument, får på pizzerian i det kanske mest ursvenska av alla landskap oväntat en glimt av en delvis främmande nyhetskultur med andra prioriteringar och tolkningsramar än den som han dagligen möter i svensk TV. Skillnaden handlar förstås inte om att svenska medier inte alls skulle uppmärksamma Nelson Mandela eller hans besök i Libyen. Tvärtom har den syd-

afrikanske ledaren fått stort utrymme i både svenska och internationella medier. Nej, det som skiljer är att den kurdiska televisionen toppar med denna nyhet, vilket betyder att Mandelas motiveringar till att bryta bojkotten mot Libyen lyfts fram. Och detta är inte betydelselöst. Det är tvärtom avgörande för vem som i mediet får initiativet i tolkningsprocessen, dvs. vems tolkning av händelsen som tittarna möter. I det kurdiska nyhetsprogrammet är det Mandela själv (naturligtvis filtrerat och redigerat av redaktionen) och inte Washington som har kontroll över besökets symboliska innebörd. När händelsen omtalas i svensk TV dagen därpå är det däremot inte Mandela som har initiativet i meningsskapandet utan det politiska etablissemanget i Washington. Den svenska nyhetskulturen har ögon och öron vända mot den enda kvarvarande supermakten och en händelse som i tredje världen tillmäts stor betydelse blir först viktig när den uppmärksammas av de amerikanska medierna, skulle man kunna säga med en viss tillspetsning.

Med detta exempel som utgångspunkt ska jag utveckla några tankar om utvecklingen inom det internationella mediasystemet och vad det innebär för demokratin i små stater som Sverige. De omvälvande internationella förändringar som ägt rum under 1990-talet är i sig tillräckliga för att motivera ökade forskningsinsatser på detta område. Hur ser egentligen dagens informationsvärldsordning ut? Vad har kalla krigets slut och den snabba utvecklingen av ny kommunikationsteknik, t.ex. satellit-TV och Internet, betytt för makten över informationen i ett globalt perspektiv? Bara för att nu nämna några av de kanske viktigaste förändringarna. Jag menar att det finns goda skäl att i denna nya situation, den Nya världsordningen, återaktualisera några av de frågor rörande mediernas roll för de internationella maktförhållandena som diskuterades intensivt inom UNESCO för mer än tjugo år sedan. Men givetvis innebär den nya situationen både att frågorna måste få nya svar och att de delvis behöver formuleras om för att vara relevanta i dag. Jag ska här koncentrera framställningen till några centrala frågor:

1. Är kulturimperialismen ett relevant forskningsobjekt i globaliserings-tidearv och hur ska den i så fall studeras?
2. Är det rimligt att hävda att USA dominerar det internationella nyhetssystemet?
3. Förändras journalistiken i riktning mot en gemensam, global nyhetskultur?
4. Hur påverkas demokratin och opinionsbildningen av globaliseringen inom mediesektorn?

Kulturimperialismen som realitet i globaliseringens tidevarv?

Debatten om en ny informationsordning och teorin om kulturimperialism

Mot slutet av 1960-talet höjdes röster inom UNESCO om att den då rådande informationsordningen måste reformeras. Företrädare för länder i tredje världen understödda av öststaterna krävde en jämnare balans i informationsutbytet, framför allt nyhetsförmedlingen, mellan den industrialiserade delen av världen och utvecklingsländerna, och en mindre stereotyp mediebild av förhållandena i tredje världens länder. Kraven avvisades av de ledande västmakterna med motiveringen att de i själva verket var en attack mot informationsfriheten och yttrandefriheten. Både USA och Storbritannien valde att lämna UNESCO, vilket reducerade organisationens ekonomiska bas med ca en tredjedel. Debatten om den internationella informationsordningen dog ut och UNESCO inriktade sin verksamhet på andra frågor (för mer information om debatten, se Carlsson 1998; Hamelink 1997; *Many Voices One World*; Nohrstedt 1986).

Medieforskare inom fältet internationell kommunikation talar i dag sällan om en ny informationsordning, förmodligen för att termen anses belastad av betydelser och förutsättningar som inte längre är aktuella. Samtidigt kan det onekligen hävdas att det nu mer än någonsin finns anledning att tala om en ny informationsvärldsordning nära sammanhängande med den nya världsordning som proklamerades av president George Bush i samband med Gulf- eller Kuwaitkriget 1990–1991. Men medan uttrycket "ny informationsordning" i UNESCO-debatten på sin tid syftade på förslag om hur makten över informationen och medierna skulle kunna fördelas mer rättvist, kan det i dag endast syfta på den reellt existerande situationen som utmärks av allt tydligare skillnader mellan, å den ena sidan, ett fåtal globala mediemoguler med allt större mediemakt koncentrerad i sina händer och, å den andra sidan, majoriteten av världens befolkning vars betydelse för den globala medie- och informationsmakten inskränker sig till rollen som presumtiva konsumenter.

Den teoretiska bakgrunden till kraven på en ny informationsordning på 70-talet var den s.k. kulturimperialismteorin. Enligt denna hade imperialismen tagit sig nya former efter koloniernas frigörelse från kolonialmakterna. De gamla kolonialförvaltningarna hade ersatts av nya former av beroende och underordning, främst ekonomiskt och kulturellt. De nya staterna i tredje världen hade

visserligen uppnått nationell självständighet politiskt, men genom näringsstrukturen och genom allianser mellan främst över- och medelklassen i de nya staterna och tunga finans- och handelscentra i den gamla kolonialmakten befann man sig fortfarande i ett starkt beroendeförhållande till i stort sett samma herrar som tidigare. Detta beroende hade också en kulturell sida, enligt kulturimperialismteorin. Redan under kolonialtiden hade medelklassen blivit utbildad och socialiserad enligt kolonialstyrets behov och i urbana centra fanns ett växande om än inte alltid så omfattande kulturutbud med ursprung i Europa. Mediestructuren blev i hög grad en kopia av kolonialmaktens dito och flödet av exempelvis nyheter gick till övervägande delen i den ena riktningen: från centrum i kolonialmaktens metropolen, t.ex. London eller Paris, till periferin, dvs. länderna i tredje världen. Denna ojämlika struktur blev alltså bestående också efter koloniernas formella frigörelse, enligt kulturimperialismteorin. Ursprungliga kulturer trängdes alltmer tillbaka i takt med att industrialiseringen och förändringar av jordbrukets förutsättningar tvingade människorna att flytta till städernas förorter. Mediekonsumtionen ökade överlag. Särskilt televisionen lockade en allt större publik som fick ta del av ett utbud som till helt övervägande delen bestod av importerade program, ofta från Västeuropa eller "Made in USA". Vid sidan av den nya kulturkonsumtionen förändrades därmed inte bara vardagslivet och livsstilen utan även mer grundläggande värderingar och ideologiska föreställningar, menade anhängare av kulturimperialismtesen. Tredje världen indoktrinerades, västifierades och satt fortsatt kvar i en underordnad relation dominerad av de gamla kolonialmakterna och USA om än i mildare former än under kolonialtiden.

Globalisering: dominans eller pluralism?

Globaliseringen har blivit något av ett ledtema i 1990-talets kulturteoretiska och samhällsvetenskapliga diskussion. Det har till och med betecknats som början på ett paradigmskifte inom internationell kommunikation (Sreberny-Mohammadi et al. 1997; jfr Ekecrantz 1998). Andra uttrycker dock ett visst obehag med begreppet som sådant, därför att det tycks förknippat med förgivettagna värderingar och ställningstaganden samtidigt som det kan syfta på praktiskt taget alla relationer som sträcker sig över nationsgränserna. Ett mindre anspråksfullt ordval än globalisering kan då vara att i stället tala om transnationella processer (Hannerz 1996, s. 5–6). I

det följande ska jag koncentrera mig på hur mediefrågorna kommer in i globaliseringsproblematiken.

För det första är det uppenbart att medierna har avgörande betydelse för globaliseringsprocesserna. Samtliga teoretiker som försökt att beskriva de bakomliggande faktorerna nämner deras roll. Globaliseringen är alltså inte minst ett resultat av att medierna förmedlar information, bilder och intryck från andra länder och världsdelar samt att de lägger en grund för upplevelsen av världen som "a single place" (Robertson 1992, s. 6). Det är förvisso inte enbart medierna som bidrar till detta – handel, kapitalflöden och ekonomisk integration, turism och emigration/immigration är andra faktorer som driver på globaliseringen.

För det andra är det påfallande att de ökade informationsströmmarna och kontakterna mellan individer, folk och kulturer tolkas både utopiskt och dystopiskt. Marshall McLuhans vision om en global bygemenskap, "the global village" skapad genom de elektroniska medierna, hör naturligtvis till de optimistiska prognoserna, liksom Francis Fukuyamas tes om historiens död i bemärkelsen att de stora ideologiska systemen har gått i graven och ersatts med en pragmatisk politik som i grunden handlar om samma plånboksfrågor överallt på jorden. Emot dessa optimistiska tolkningar står det dystopiska perspektivet på globaliseringen, kanske främst uttolkat av Samuel Huntington. Han menar att de ökade kontakterna mellan olika kulturer – Huntington tänker framför allt på kontakterna mellan västvärlden och den islamska kulturen – kommer att leda till ökade friktioner och konflikter, kanske krig. I detta perspektiv kommer globaliseringen att framkalla nationalistiska och fundamentalistiska reaktioner. Konflikterna på Balkan under 1990-talet kan naturligtvis – i varje fall ytligt betraktat – uppfattas som bekräftelser på denna pessimistiska syn. Alltså: även om globaliseringen ökar kontaktytorna mellan olika folk och kulturer är det inte givet att det leder till ökat samförstånd och global fred.

För det tredje kan det noteras att dessa motsatta perspektiv också återfinns i synen på frågan om globaliseringen leder till ökad kulturell homogenitet eller heterogenitet. Med ett McLuhanskt eller Fukuyamskt synsätt blir svaret förstås att globaliseringen medför ökad kulturell homogenitet, medan Huntington ger det motsatta svaret – globaliseringen ökar den kulturella heterogeniteten. Mer intressant är emellertid ett tredje synsätt som har formulerats av bland annat Ulf Hannerz. Han har uppmärksammat det han har kallat kreolisering och hybridisering. Med hjälp av dessa begrepp kommer man ifrån en ofruktbar motsatsställning mellan antingen

homogenitet eller heterogenitet som resultat av globaliseringen och kan i stället se möjligheterna av andra kulturella formationer och nya identiteter i globaliseringens kölvatten. Om vi för ett ögonblick återvänder till den kurdiske pizzabagaren och hans familj så kännetecknas deras tillvaro i kulturell bemärkelse av att de bär med sig seder och bruk från den kurdiska traditionen samtidigt som de som invandrare i Sverige givetvis också har anammat vissa normer och regler, vilka skiljer sig från dem de är vana vid från sina hemtrakter. Men det vore för enkelt att se deras kulturella identitet som rätt och slätt en blandning mellan deras ursprungskultur och en svensk kultur. Poängen är i stället att de bägge kulturerna (låt mig tills vidare helt oproblematiserat använda ett språkbruk som tycks baserat på föreställningen om monolitiska åtskilda kulturer fastän detta snart ska överges) relativiseras i deras tillvaro – den kurdiska kulturen och identiteten blir aldrig riktigt densamma efter erfarenheterna från Sverige och kanske andra länder som de bott i efter att de lämnade Kurdistan. Och de kommer förmodligen inte heller någonsin att uppfatta sig som riktigt "svenska" i och med att de har ett ursprung som skiljer sig från de flesta andra "svenskar". Men denna upplevelse, denna hybridiserade kulturella identitet, kan faktiskt ligga till grund för en kulturell gemenskap på en annan, transnationell nivå. Jag tänker då inte på det tämligen självklara att de kan uppleva gemenskap med övriga kurder i exil utan på en slags minsta gemensam kulturnämning som de delar med andra individer och grupper som lösgjort sig från sin traditionella kulturella miljö. Det kan handla om flyktingar, livsvagabonder eller kosmopoliter, dvs. människor som av en eller annan anledning kommit att leva betydande delar av sitt liv i olika kulturer och därigenom tillägnat sig det som enligt Hannerz är en "metakulturell position", en beredskap att möta människor från andra kulturer och en öppenhet inför skilda kulturella synsätt (Hannerz 1992, s. 252). Men, som Hannerz också utvecklar, behöver det kosmopolitiska inte nödvändigtvis stå i motsättning till det lokala. Ty allt fler lokala miljöer kännetecknas av kulturell mångfald – Rinkeby säkert mer så än Söderbärke, men i alla fall – och medierna "now makes just about everybody a little more cosmopolitan" (Ibid., s. 255). Globaliseringen skulle i så fall genom tilltagande kulturell hybridisering kunna resultera i en gemensam upplevelse av kosmopolitisk identitet som går på tvärs över nations-, religions- och etniska gränser och utgör en grundsten för en slags potentiellt global kultur ovan nationen och det lokala. En konvergerande heterogenitet med andra ord.

För det fjärde har de olika perspektiven på globaliseringen också implikationer för hur man ser på USA:s roll i det internationella eller globala maktsystemet. Här kan man å den ena sidan urskilja ett synsätt som har beröringspunkter med tesen om kulturell hybridisering och som betonar nationalstatens minskade betydelse i det post-industriella informationssamhället och inte minst efter kalla krigets slut. Utvecklingen mot reglering av internationella förhållanden genom överstatliga överenskommelser och samråd, en utveckling som på engelska brukar sammanfattas med formeln "from government to governance", där nationalstater i och för sig utgör en typ av aktörer men numera inte längre i lika tydlig särställning som tidigare eftersom politiken nu utformas i samspel med multinationella industri- och kapitalkoncerner samt olika NGO:s, har enligt detta första synsätt tagits till intäkt för konstaterandet att samtliga nationalstater, inklusive USA, har försvagats globalt. Inte ens den enda återstående supermakten har full kontroll över det internationella systemet. Organ för internationellt samarbete såsom FN, NATO, Internationella valutafonden, Världsbanken, osv. kan inte styras av USA, och det kapital som rör sig tämligen obehindrat över nationsgränserna har inte längre någon nationstillhörighet. Kapitalet har inget hemland, som redan Karl Marx konstaterade. Mot denna tes om en transnationell politik, lösgjord från nationalstatens band, kan ställas en mottes om USA:s hegemoni i den Nya världsordningen. Enligt denna tes om amerikansk hegemoni har den internationella governance-politiken drivits på av starka amerikanska påtryckningsgrupper, främst näringslivet, och USA:s militära slagstyrka betraktas här som den yttersta garanten för systemet. Dessutom är USA:s försvarsindustri inte bara av stor militär betydelse – USA svarar i dag ensam för mer än 40 procent av världens samlade vapenexport (SIPRI 1996, s. 463). Gulfkriget och Kosovokrigen visar, enligt hegemonitesens förespråkare, vad den bakomliggande amerikanska militära styrkan betyder för möjligheterna att tvinga en stat till underkastelse som inte rättar sig efter USA:s vilja, samtidigt som dessa krig är exempel på USA:s möjligheter att tillvarata sina intressen, t.ex. tillgången på strategiska råvaror – oljan i Persiska viken – och marknadsekonomins penetration av Östeuropa. Dessa krig visar också, tvärt emot vad den första tesen hävdar, att USA inte bara kan driva igenom sin linje i FN och därigenom få legitimitet för sin politik (Gulfkriget) utan dessutom kan köra över FN och etablerad internationell rätt när man anser det nödvändigt (Kosovo).

Globaliseringsproblematiken är således tämligen komplex och berör flera samhälleliga nivåer. I den följande framställningen ska jag begränsa mig till i huvudsak två aspekter:

- a) den kritik av kulturimperialismteorin som globaliseringsdebatten har genererat och
- b) vad globaliseringen på nyhetsjournalistikens område innebär med avseende på eventuell amerikansk dominans.

Kritiken av kulturimperialismteorin

Globaliseringsdebatten återaktualiserar på ett intressant sätt flera av de frågor som kulturimperialismteorin väckte för ungefär trettio år sedan. En av de reflektioner man kan göra om detta är att det i så hög grad har handlat om att ta avstånd från denna teori. I och för sig är detta naturligtvis det vanliga mönstret i forskningen; teorierna prövas kontinuerligt och vilka perspektiv som uppfattas som mest fruktbara är i någon mån en del av tidsandan. Men det är ändå frapperande att den teori som – på gott och ont – mest energiskt drivit tesen om den amerikanska internationella dominansen blir föremål för ett relativt massivt avståndstagande just i en tid när USA:s ställning som ensam supermakt, med så gott som global hegemoni, är mer påtaglig än någonsin. Detta kan onekligen vara en utgångspunkt för funderingar om forskningens relation till makten och dess förmåga till reflexivitet.

Men här ska jag i stället uppmärksamma sakinnehållet i kritiken av kulturimperialismteorin och därefter diskutera hur forskningen skulle kunna gå vidare med de frågor som den satt på dagordningen. Nu är det inte helt enkelt att avgränsa de frågor som diskussionen kring kulturimperialismteorin handlar om. Den breddar sig lätt till en mängd i och för sig centrala teoretiska problem, t.ex. om det finns några egentligen ursprungliga kulturer, om människor är särskilt angelägna om eller i behov av en särskild kulturell identitet, osv. I det här sammanhanget ska jag i varje fall hålla mig till några mer avgränsade frågor rörande dels den eventuella amerikanska dominansen på mediemarknaderna, dels huruvida en global journalistkultur håller på att utvecklas som resultat av växande flöde av nyheter globalt och vad det i så fall betyder för opinionsbildningen i samband med internationella konflikter.

I UNESCO-debatten om en ny informationsordning var en av de stora farhågorna som uttrycktes av företrädare för bland annat tredje världens länder att deras nationella kulturer skulle brytas ned

och försvinna på grund av den omfattande importen av nyheter och medierad populärkultur (Hollywoodfilmer, TV-serier, musik, m.m.) från västvärlden (Many Voices One World). Debatten blev hårt ideologiserad och polariserad och som nämnts tidigare valde USA och Storbritannien att lämna UNESCO. På senare tid har dock kulturimperialismteorin blivit kritiserad ur mer vetenskaplig synvinkel. Kritikerna har således sagt att det kulturimperialistiska perspektivet är alltför endimensionellt och bortser från att utbytet av information och medieprodukter går i bägge riktningarna, inte bara från de högt utvecklade till de lågt utvecklade länderna utan också i andra riktningen. Ett par exempel som ofta nämns är reggin, en musik med creolskt ursprung som fått globalt genomslag, och telenovelas, brasilianska "soap-operas" för TV som också fått en betydande marknad i USA. Vidare har kritikerna ifrågasatt föreställningen om homogena nationella kulturer som skulle hotas av utplåning genom import av exempelvis Hollywoodfilm. I varje fall i modern tid, menar kritikerna, har det inte funnits några genuina och utifrån opåverkade kulturer. Det har ständigt förekommit utbyten och interaktion mellan olika kulturer, vilket innebär att importen av medierad populärkultur endast är ny vad beträffar själva tekniken. På samma sätt som tidigare skett med andra transkulturella och transnationella influenser blandas det nya med det gamla i ständigt föränderliga hybridkulturer, t.ex. när det gäller TV-tittande och musik- och klädsmaak. Ytterligare en kritik som anförts mot kulturimperialismteorin är att det inte går att dra omedelbara slutsatser om det symboliska och kulturella innehållet i exempelvis TV-serier och dess påverkanseffekter enbart utifrån var de har producerats. Att en TV-serie är gjord i USA innebär inte med någon automatik att dess innehåll, världsbild och värderingar är speciellt amerikanska. Tvärtom, hävdar kritikerna, innebär globaliseringen av marknaden för dessa produkter att producenterna försöker anpassa deras innehåll till en internationell publik och därför undviker sådant som skulle kunna uppfattas som alltför snävt vad gäller krav på kulturell förförståelse m.m. Ett exempel som här ofta nämns är MTV som inte bara vänder sig till en transnationell publik inom ett visst ålders- och kultursegment utan därtill har differentierat sitt utbud efter vissa kulturgränser och nu bland annat har särskilda sändningar för Europa. Slutligen invänder man mot den syn på mediernas allmänna påverkanseffekter som förknippas med kulturimperialismteorin. Den förutsätter, säger kritikerna, att man betraktar publiken som "kulturella drogmissbrukare" (cultural dopes) utan självständighet eller kritisk förmåga i sin mediekonsumtion. Mot detta stri-

der, menar kritikerna, den aktuella receptionsforskningens resultat som visar att publiken för det första inte är någon homogen massa med identiska tolkningar och reaktioner på mediernas innehåll och för det andra inte sällan utvecklar ironiska och kritiska tolkningar i sitt förhållningssätt till medierna. Mot denna bakgrund räcker det varken med att undersöka varifrån medieprodukterna kommer eller hur innehållet ser ut för att kunna säga något om hur de påverkar publiken i ett annat land eller en annan kultur (för översikter av kritiken mot kulturimperialismteorin, se t.ex. Ekecrantz 1998; Golding & Harris 1997; Sreberny-Mohammadi et al. 1997; Tomlinson 1997).

Mycket i denna kritik är träffande och viktigt för att korrigera en del förenklade antaganden och alltför lättvindiga slutsatser som förekom i debatten om en ny informationsvärldsordning på 1970-talet och första hälften av 1980-talet. Jag nöjer mig här med att ta upp några av de centrala diskussionspunkterna för att därefter utveckla en egen preliminär bedömning av kulturimperialismens teoretiska relevans i dag.

En del av kritiken mot kulturimperialismteorin är tämligen självklar och bestickande, men ändå inte så nedgörande som dess förespråkare vill hävda. Naturligtvis har det aldrig funnits några helt genuina, homogena kulturer som nu under 1900-talet plötsligt skulle riskera utplåning på grund av influenser utifrån. Detta är knappast heller något som teorin om kulturimperialismen påstår. Därför blir kritiken på denna punkt snarast ett sätt att undvika det som är den centrala frågan, nämligen om det globala flödet av medieprodukter innebär att vissa av västvärldens ideal, föreställningar och värderingar – kort sagt, en ideologiskt sammansatt världsbild som gynnar dess starka politiska och ekonomiska intressen – pressar tillbaka andra värderings- och tanke-system med andra kulturella rötter, och vad detta i så fall innebär för människorna i andra delar av världen. Man behöver inte vara fundamentalist i fråga om att bevara några till äventyrs existerande ursprungliga kulturer för att känna oro över vad utbredningen av en allt aggressivare konsumtionsideologi kan komma att innebära för den ekonomiska, sociala, politiska och kulturella utvecklingen i tredje världens länder. Likaså kan man instämma i invändningen att exempelvis amerikanska medieprodukter inte med nödvändighet förmedlar bilden av USA som ett idealsamhälle. Det är ganska lätt att hitta exempel som ger en kritisk och knappast idealiserad bild av det amerikanska samhället som TV-serien *Arkiv-X* eller filmen *Wag the Dog*.

Allt detta är tämligen okontroversiellt. Men diskussionen om kulturimperialismen rör också några mer väsentliga frågor där det är

mindre klart vilka slutsatser som är rimliga. En sådan är frågan om amerikanska medieprodukter verkligen tar över mer och mer av marknaderna från inhemska producenter i tredje världen eller för den delen i Europa. Detta var ju ett av de stora problemen, enligt förespråkare av en ny informationsordning. Men som jag tidigare nämnt har detta ifrågasatts med hänvisning till att inhemska medieprodukter, t.ex. TV-serier inom "soap-genren", har högre popularitetssiffror, vilket har påvisats bland annat i Sydamerika och Europa. För att ta Brasilien som exempel så har den brasilianska produktionen inom denna genre, de s.k. telenovelas, inte bara gått förbi de importerade amerikanska serierna utan också blivit en stor exportvara till både USA, Karibien, Östeuropa och Asien (Oliveira 1993, s. 117–118). Undersökningar av TV-utbudet i Europa visar å andra sidan att andelen importerade filmer och serier producerade i USA ökade mellan 1988 och 1991. För filmer var ökningen inte så markant som för serierna: andelen USA-filmer ökade från 46 % 1988 till 53 % 1991 medan andelen USA-producerade serier ökade från 36 % 1988 till 56 % 1991 (De Bens et al. 1992, s. 91, 94). Denna ökning har fortsatt under 90-talet (se nedan).

En allmän slutsats, som även bekräftas i en senare översikt, är att expansionen av TV-kanaler i Europa visserligen har medfört ökad inhemsk eller europeisk produktion i absoluta tal men att importen av amerikanska produkter ändå tagit en allt större del av den snabbt växande TV-marknaden, framför allt inom de kommersiella kanalerna (Ibid.: jfr Siune & Hultén 1998, s. 30). Samtidigt bör man vid tolkningen av dessa uppgifter minnas att också i Europa gäller det att publiken sätter större värde på de inhemska TV-produktionerna när de får välja, och att de importerade serierna och filmerna relativt ofta används som utfyllnad i programtablåerna på sändningstider som inte lockar den riktigt stora publiken.

Innebär då minskningen i publikgenomslag för USA-producerat material i t.ex. Brasilien att vi kan avskrika kulturimperialismteoriens tes om ökande amerikanska kulturell dominans inom mediesektorn? Oliveira diskuterar den frågan och hävdar att den inte kan besvaras enbart på kvantitativa grunder, eftersom det primära är vilken kulturell och social betydelse innehållet i de inhemska producerade TV-serierna har och om de skiljer sig från de amerikanska på något avgörande sätt. Ur denna kvalitativa synvinkel är de brasilianska telenovelas inte annorlunda än de amerikanska, de förmedlar samma konsumtionsideologi och livsstil som är ägnad att stärka de kommersiella intressena och nyliberala värderingarna, menar Oliveira. Deras "stories" och hjältar är inskrivna i ett sammanhang och en

social tillvaro där överklassen kan känna igen sig, men som inte har något att göra med den verklighet där största delen av publiken försöker överleva. I bästa fall ger de en stunds flykt i fantasin till en helt annan värld där även den fattige kan bli framgångsrik och lycklig bara han eller hon arbetar hårt och accepterar de villkor som samhället erbjuder. "In most Brazilian soaps, the American lifestyle portrayed by Hollywood productions reappears with a 'brazilianized' face." Inte heller kan man påstå, menar han, att telenovelas värnar den nationella kulturen mer än de amerikanska serierna (Oliveira 1993, s. 129). Herman och McChesney kommer till samma slutsats i sin analys av den helt dominerande brasilianska TV-koncernen: "In our view, the most important fact about Globo and the media system in place in Brazil is that it is advertisement-based and part of a global system that will press consumerist and neoliberal ideology, unremittingly and with vast resources." (Herman & McChesney 1997, s. 166)

Mot denna bakgrund är min preliminära slutsats beträffande kulturimperialismteorins relevans i dag att den visserligen i sin ursprungliga form hade betydande brister, men att detta inte bör leda till att forskningen måste överge frågorna om kulturell dominans. En viktig slutsats är vidare att det krävs ett teoretiskt och metodiskt utvecklingsarbete för att forskningen ska kunna producera relevanta och empiriskt underbyggda slutsatser på det här området. Jag ska i ett senare avsnitt återkomma till vad detta skulle kunna innebära.

USA och makten över det internationella mediasystemet

Det internationella politiska systemets omvandling efter kalla krigets slut är i mångt och mycket fortfarande något som är svårt att bedöma och därför föremål för intensiv debatt. Allt tydligare märks att perspektiven från den tidigare epoken är svåra att ompröva och att det ännu saknas riktigt bra begreppsbestämningar av den nuvarande situationen. Ett tydligt tecken på denna osäkerhet och detta sökande är hur de mest utopiska föreställningar blandas med de mest dystopiska.

Mot denna bakgrund kan det synas vara ett återfall i kalla kriget-tänkande att efterlysa närmare analyser av USA:s roll i den Nya världsordningen. Är inte detta just att ge eko åt resonemang som särskilt vänstern "åtminstone delvis influerade och inspirerade av de kommunistiska staterna" ägnade sig åt under 1960- och 70-talen?

Något som inget har med dagens realiteter att göra? Min uppfattning är den rakt motsatta. Om man i dag hävdar att frågor rörande maktförhållandena internationellt är irrelevanta och att det skulle vara irrelevant att diskutera USA:s ställning i det globala maktsystemet är det troligen en hållning som lever kvar i den ideologisering som utmärkte samhällsdebatten under kalla kriget. Man ser själva frågeställningarna som ett led i en ideologisk utmaning som ytterst gynnar ett konkurrerande politiskt system. Men detta är, menar jag, en ofruktbar hållning. Den nya situationen kräver nya perspektiv och analyser och innebörden av en världsordning med en enda kvarvarande supermakt kan inte bedömas utifrån de ideologiska förutsättningar som rådde under den bipolära världsordningen som kännetecknade perioden mellan 1945 och 1989.

Fyra aspekter rörande USA:s ställning i det internationella maktsystemet ska här kort behandlas:

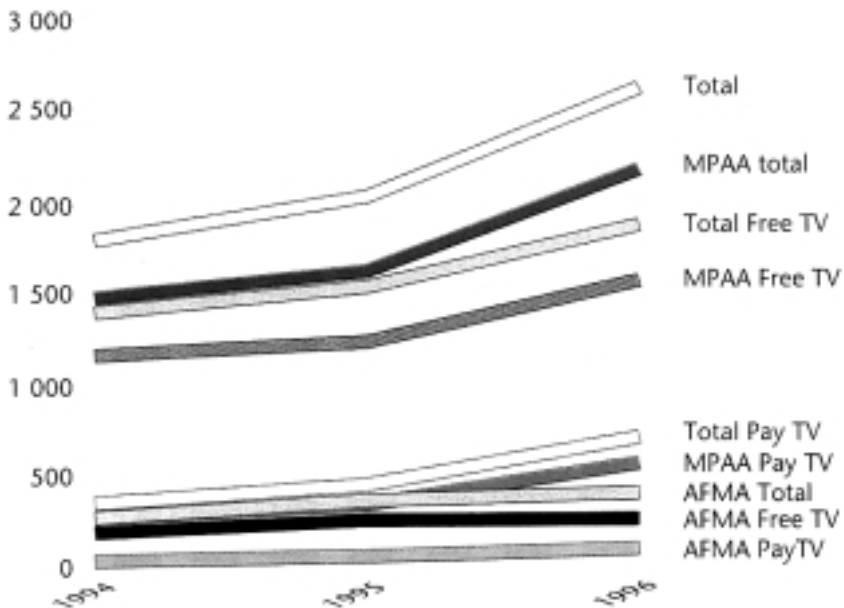
1. den allmänna inriktningen av USA:s utrikespolitik ur institutionell synvinkel;
2. maktförhållandena inom det globala mediestructuren;
3. mediepolitikens reträtt och
4. USA:s globala handlingsförmåga och beredskap att exploatera den nya situationen strategiskt.

1. Amerikansk utrikespolitik: från FN till marknad. Beträffande den första aspekten är det värt att komma ihåg att USA var pådrivande i bildandet av FN efter Andra världskriget. Under kalla kriget spelade FN:s säkerhetsråd en viktig roll som mötesplats och som en slags offentlighet där stormakterna, trots aktivt utnyttjande av vetorätten, kunde hantera vissa mellanhavanden, något som också från amerikansk sida uppfattades som positivt. Men i och med att antalet medlemsländer ökade som resultat av att kolonierna i Afrika och Asien erhöll nationell självständighet kom FN alltmer att marginaliseras som arena för USA:s utrikespolitik. I takt med att kalla kriget avmattades i och med att Sovjetunionen fick allt större interna problem och inte kunde svara på USA:s kraftiga upprustning under Reagan på 80-talet försköts tyngdpunkten i USA:s utrikespolitik till andra internationella organ som gav större utdelning åt landets ekonomiska och tekniska styrka såsom Världsbanken, Internationella Valutafonden, Internationella Teleunionen, GATT-avtalen, osv. På medie- och kulturpolitikens område var utträdet ur UNESCO i anslutning till debatten om en ny informationsordning bara toppen på isberget; en offensiv strategi för att stärka de ameri-

kanska kommersiella intressenas ställning på de framväxande marknaderna för satellitburen telekommunikation, reklam-TV och Internet kanaliseras via sådana internationella organ där makten fördelades efter medlemmarnas ekonomiska styrka och inte efter principen "ett land, en röst", som i FN. Mediepolitiskt har denna politik haft ett oerhört genomslag. Den har drivit alla försök till nationell kontroll över utvecklingen på reträtt och den privata marknadens aktörer har tagit kommandot.

2. De amerikanska mediemogulerna. Den andra aspekten hänger intimt samman med denna omorientering av USA:s utrikespolitik. De vidgade ramarna för kommersiella intressens exploatering av de nya och snabbt växande marknaderna för medieprodukter och distributionskanaler har framför allt inneburit att amerikanska mediekoncerner har flyttat fram sina positioner. Mediesektorn, inräknat IT-branschen, växer i dag snabbare än bruttonationalprodukten praktiskt taget överallt i världen. I Europa steg intäkterna från satellit-TV med 30 procent årligen i början av 90-talet och beräknades fortsätta i samma takt fram till millennieskiftet (Herman & McChesney 1997, s. 41 ff.). Ägandet inom branschen är i betydande utsträckning multinationellt. Men det råder ingen tvekan om att det är amerikanska intressen och USA-baserade mediekoncerner som dominerar marknaden. Mellan 1988 och 1995 tredubblades USA:s handelsöverskott med Europa inom mediesektorn och uppgick det senare året till 6,3 miljarder dollar (Ibid., s. 42). Försäljningen av amerikanska filmer och TV program för visning i europeiska TV-kanaler ökade med ca 42 procent mellan 1994 och 1996 (se figur 1). Och när det gäller antal biobesök i EU-länderna är det för år 1997 två tredjedelar av samtliga besökare som ser USA-producerade filmer (se figur 2). Av de fem största mediekonglomeraten med en årlig omsättning mellan sju och femton miljarder dollar är alla utom ett amerikabaserat. Dessutom har amerikanskt kapital avsevärt inflytande i medieföretag i klassen under de allra största. I första gruppen finns följande koncerner i rangordning efter omsättning (årlig omsättning 1996/1997 i miljarder dollar inom parentes): Time Warner (\$25), Disney (\$24), Bertelsmann (\$15), Viacom (\$13), News Corporation (\$10) och TCI (\$7). Till sammans med de ca 30–40 stora företag som placerar sig i storleksordning något under den ledande gruppen utgör de ett oligopoliskt system på mediemarknaden under nordamerikansk och västeuropeisk kontroll (Ibid., s. 70 ff.; 189).

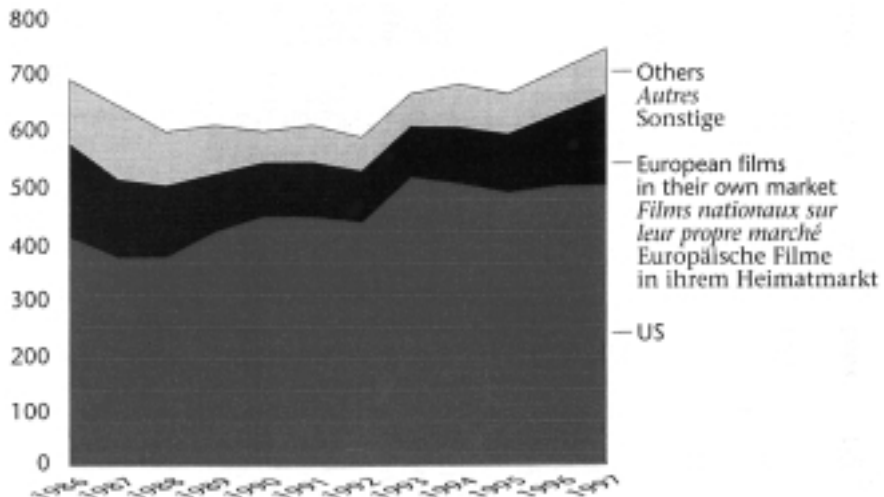
Figur 1. Försäljning av USA-filmer och TV-program till västeuropeisk television 1994–1996

Källa: Statistical Yearbook '99. Council of Europe: European Audiovisual Observatory, 1999, s. 204.

Som framgår av uppräknningen ovan är det i första hand s.k. mediemoguler med stark ställning inom underhållningsbranschen som skaffat sig en topposition på mediemarknaden. För Time Warner och Disney är t.ex. de stora filmarkiven i Hollywood hörnstenar i deras imperier. Men bägge koncernerna har omfattande delar av marknaderna inom andra mediesektorer. Time Warner t.ex. äger åtskilliga tidningar och magasin, TV-kanaler och kabel-TV-system, inkl. HBO som är den största betal-TV-kanalen i världen, musikbolag samt bl.a. CNN. Disney-koncernen har liksom Time Warner bokförlag, temaparker och musikbolag under sin kontroll och vidare TV-kanalen ABC och är helt dominerande på mediemarknaden för barn med den globala kabel-TV-kanalen Disney Channel och inom sportsektorn genom ESPN, ett nätverk med sportkanaler på TV som når minst 165 länder. News Corporation, styrd av australiensaren Rupert Murdoch, baserar sin ställning på både televisionskanaler, tidningar och film. Koncernen hör bland annat till de tre största tidningsgrupperna i världen, den inbegriper Twentieth Cen-

Figur 2. Marknadsandelar av biobesök för nationell och USA-film inom EU

Källa: Statistical Yearbook '99. Council of Europe: European Audiovisual Observatory, 1999, s. 99.

tury Fox's film- och televisionsfaciliteter, ett drygt tjugotal TV-stationer bara i USA och flera TV-kanalsystem både i USA och Asien. Dessutom har Murdoch stora ägarintressen i brittiska BSkyB och Granada Sky Television, liksom i tyska, latinamerikanska, japanska, indiska och australiensiska kommersiella TV-kanaler (Ibid., s. 71 ff.). Därutöver finns tydliga tecken på att integrations- och koncentrationsprocesserna mellan de stora medieföretagen sprider sig ytterligare och även kommer att inkludera IT-branschen genom kanske främst Microsoft, vilket genom bland annat joint venture med NBC skaffat sig möjligheter att ta sig in på den snabbt växande marknaden för hybridtekniken PC-TV. Microsoft Network kontrollerar redan ett antal televisionsliknande kanaler som är av speciellt intresse för annonsering till speciella målgrupper (Ibid., s. 123 ff.) Genomgående beräknas vinstandelen från exportdelen öka inom dessa koncerner. Detta tillsammans med att dessa mediemogulers företag sträcker sig över hela spektrat av medier och praktiskt taget alla led i produktions- och distributionskedjan gör att de har speci-

ella intressen att bevaka och också utgör synnerligen tunga påtryck-are inom mediepolitiken både nationellt och internationellt.

3. Mediepolitikens reträtt? Demokratiskt opinionsbildande och beslutsfattande inom mediepolitiken tycks hopplöst eller helt förlorat i denna snabba process. Försöken att reglera utvecklingen – om någon sådan vilja alls finns – blir slag i luften, inte minst på grund av det som har kallats "den reglerande viljans teknologiska förvirring" (the technological confusion of the regulatory mind), dvs. att lagstiftningen grundar sig på föråldrade gränser mellan olika typer av medier (Sreberny-Mohammadi, et al. 1997, s. xxiii). Medan infrastruktursektorn regleras genom konkurrenslagstiftning görs vissa mer eller mindre valhända försök att på innehålls- och servicesektorn hävda ett visst allmänintresse av att begränsa koncentrationen av ägandet samt att värna om mångfald och kvalitet i utbudet. Men det senare tenderar alltmer att reduceras till policydeklarationer när utvecklingen går från kommunikationspolicy till konkurrens- eller marknadspolicy (Ibid. ff.). Exempel på detta är de europeiska mediemogulernas – Berlusconi, Herseant, Bertelsmann, Murdoch – framgångar i att förhindra eller kringgå regler som skulle förhindra alltför långtgående koncentration av ägandet inom mediesektorn (Mazzoleni & Palmer 1992). Ytterligare exempel som kan nämnas i sammanhanget är hur fastställandet av standards för överföring av bland annat betal-TV, videofilm på beställning (video on demand, VOD), m.m., dvs. standards för s.k. conditional access, gått över från EU-institutionerna till näringslivet (Kaitatzi-Whitlock 1997).

Men det är inte endast teknologisk förvirring som lägger hinder i vägen för demokratisk styrning av medieutvecklingen. Det handlar också om att politiken avgörs på en övernationell nivå som ligger bortom den nationella politiska offentlighetens gränser. NAFTA- och GATT-överenskommelserna lägger fast konkurrensreglerna för infrastrukturteknologin inom medieområdet, men lämnar regleringen av innehåll och tjänster åt nationella eller privata beslutsfattare. Samtidigt tyder exempelvis den europeiska mediepolitiken – eller kanske snarare bristen på en sådan – på att de marknadsliberala principer som frihandelsöverenskommelserna grundar sig på i praktiken slår igenom också på de sektorer och nivåer som inte direkt regleras av dessa avtal. Lokalt bland annat genom att antalet kommersiella radio- och TV-kanaler växer som svar på kraven från framför allt reklam- och medieindustrin. Nationella mediasystem med betydande inslag av public service-företag, som de nordiska, hamnar under en utvecklingslogik som föga skiljer sig från den

kommersiella verksamhetens. Även på public service-området blir lyssnar- och tittarsiffror använda på ett sätt som om det vore exponeringen för reklamslag som utgjorde den ekonomiska grunden, trots att de allmännyttiga programföretagen både formellt och reellt har möjlighet och ansvar för att balansera det breda kommersiella utbudet med program, som inte samlar den riktigt stora publiken men som innebär att en totalt sett större del av befolkningen kan tillgodose sina skiftande preferenser av såväl underhållning som mer seriös mediekonsumtion. I ett globalt perspektiv är denna tendens mot marknadsliberalism parad med försvagad eller obefintlig nationell mediepolitik ännu mer markant. Världsbanken och Internationella Valutafonden tillämpar en låne- och bidragspolitik som ställer krav på liberalisering och avreglering av hela ekonomin, inklusive mediesektorn. Ett huvudmål är att utvecklingsländernas marknader ska göras tillgängliga för de expansiva multinationella företagen främst i USA, Västeuropa och Japan (Mohammadi 1997). Nationella prioriteringar av t.ex. kultur- och mediepolitiska mål kan inte göras annat än till betydande uppoffringar under detta tryck från de internationellt helt dominerande långgivarna. Som det konstateras i en forskningsöversikt:

Även om dessa överenskommelser kan bidra till ökad konkurrens mellan olika nätverksföretag och utgöra en grund för regional och global handel har de litet att tillföra när det gäller att stimulera ett mer globalt perspektiv på kommunikation, medborgarskap och demokrati. (Sreberny-Mohammadi et al. 1997, s. xxiv; min översättning SAN.)

4. USA:s handlingsförmåga. USA:s utrikespolitik har ofta beskrivits som en pendelrörelse mellan perioder av isolationism och perioder av mer aktivt ingripande i händelseutvecklingen utanför den amerikanska kontinenten. Efter kalla kriget slut är det emellertid klart att den återstående supermakten är inställd på att spela en aktiv roll och även verka för tämligen dramatiska förändringar av det internationella systemet för kollektiv säkerhet. Man kan diskutera hur stor betydelse inre och yttre faktorer har haft i denna process, men det är tydligt genom Gulfkriget och krigen på Balkan att USA är beredd att sätta in sin militära styrka för att försvara sina egna nationella intressen och politiska värden samt vänskapligt sinnade regimer oavsett var i världen dessa är hotade och oberoende av om aktionerna har legitimerats av FN.

I praktiken är detta knappast något helt nytt. Under kalla kriget genomförde USA, liksom huvudkontrahenterna Sovjet och Kina, militära operationer som hade mycket lite eller inget stöd i den

internationella rättsordningen och FN-stadgan. Exempelvis det amerikanska engagemanget i Koreakriget och i Vietnamkriget kan nämnas som fall där antingen FN-stadgan tänjts eller ignorerats för att passa Washingtons politiska syften. Men den Nya världsordning som president George Bush proklamerade i samband med Gulfkriget skulle innebära en ny era då den internationella rättsordningen äntligen skulle få råda i praktiken. Efter hand har det dock blivit alltmer uppenbart att den rättsordning som USA försvarar är den egna tolkningen av den internationella rätten. I och för sig är det vad förmodligen varje nation försöker göra, men den avgörande skillnaden är att USA har kapacitet och makt att göra sin tolkning till den rättsordning som kommer att gälla de facto om än inte de jure. Det finns allvarliga och av allt att döma välgrundade anklagelser mot alliansen i Gulfkriget för krigsförbrytelser, t.ex. att man avsiktligt begravnade irakiska soldater levande i deras värn med hjälp av bulldozers eller utsatte civilbefolkningen för oproportionerligt lidande, vilka säkerligen aldrig kommer att prövas i någon krigsförbrytarprocess. I Kosovo-fallet blev det helt klart att USA tillsammans med de andra västmakterna inte längre var beredda att respektera Jugoslaviens nationella suveränitet i flagrant strid med FN-stadgan. I stället för den gällande rättsordningen deklarerade man ensidigt en ny princip om rätten att ingripa militärt i ett annat lands inre angelägenheter för att förhindra folkfördrivning och etnisk rensning. Oavsett vilka bedömningar man gör av de motiv som låg bakom NATO:s anfall är det ovedersägligt att detta var ett brott mot etablerad internationell rätt och ett exempel på att USA – med stöd av de viktigaste västmakterna – både har styrka och beredskap att utöva hegemonisk makt i den Nya världsordningen.

Globalisering av nyhetsjournalistiken?

En ny global journalistkultur?

Nyhetsförmedlingen är ett specialområde som genom åren ägnats stor uppmärksamhet av medieforskarna. Möjligen har man varit alltför upptagen av just nyheternas betydelse som opinionspåverkande faktor och underskattat den opinionsmässiga och värderingsskapande betydelse som andra mediegenrer har som exempelvis populärfilm, TV-serier, m.m. Men inte minst nyheternas anspråk på att ge sann information om verkliga händelser och förhållanden gör naturligtvis att de har stor betydelse för våra föreställningar om t.ex. politik och andra viktiga samhällsfrågor. Inte minst är det genom

nyheterna som de flesta av oss får en bild av vad som händer i andra delar av världen, särskilt i samband med internationella konflikter, krig och katastrofer. Det är därför givetvis rimligt att uppmärksamma hur medierna rapporterar om sådant om man vill förstå hur människor skaffar sig uppfattningar och åsikter om tillståndet i världen.

Det är mot den bakgrunden som det har varit intressant för forskarna på området att närmare studera hur det internationella systemet för utbyte av nyheter är uppbyggt och fungerar. Som jag nämnde tidigare handlade debatten om en ny informationsordning mycket om dessa frågor. De som önskade en nyordning pekade framför allt på att flödet av nyheter till helt övervägande delen gick genom de stora nyhetsbyråerna AP, UPI, Reuter, AFP och Tass samt att ca 80 procent av världens nyhetstelegram passerade via New York, London och Paris, där nyhetsdeskarna valde ut de nyheter som sedan förmedlades vidare. En effekt av detta är att merparten av de nyheter som cirkulerar i världen handlar om de ledande industrinationerna i väst och mycket lite om situationen i tredje världen där majoriteten av jordens befolkning lever. Förutom att informationen från utvecklingsländerna var så begränsad kritiserades också att den blev så negativ, eftersom den helt övervägande delen av det som faktiskt rapporterades om förhållandena i dessa länder handlade om katastrofer, inbördeskrig, osv. (Many Voices One World).

Mycket har hänt sedan 1970-talet och bland annat har regionala nyhetsbyråer tillkommit som bättre tillgodoser informationsbehoven i t.ex. Afrika och Karibien. TV-kanalerna har vuxit i antal och därmed också handeln med visuellt nyhetsmaterial. Satellitkanaler som CNN och Sky News har kommit att få en roll för nationella TV-medier som liknar den som nyhetsbyråerna har för press och radio. Över huvud taget har globaliseringsprocesserna varit tydliga genom det ökade flödet av nyheter globalt och det har föranlett forskare att titta närmare på vad detta får för konsekvenser för nyheternas innehåll och form. Innebär globaliseringen att nyheterna i olika länder blir alltmer identiska och lika? Leder utvecklingen kanske till att människor överallt i världen får ungefär samma nyheter och världsbild? Kommer journalistkåren att bli alltmer homogen med en gemensam syn på professionen, med samma nyhetsprioriteringar och samma nyhetskällor och kommentarer oberoende av medium och hemland?

Stig Hjarvard har i sin avhandling från 1995 redovisat en analys av Eurovisionens nyhetsutbyte (Eurovision News Exchange = EVN). Systemet är i princip icke-kommersiellt och medlemmarna

kan fritt använda de inslag som erbjuds inom utbytet. Kostnaderna fördelas enligt en solidaritetsprincip som innebär att de stora TV-länderna subventionerar de mindre. Hjarvard undersöker utbytet av audiovisuellt material under perioden 16 februari till 1 april 1990. EVN kanaliserar framför allt utbytet mellan nationella TV-företag i Europa sinsemellan och från de stora TV-nyhetsbyråerna till de europeiska TV-bolagen. Hjarvard visar att av det totala materialet handlar 19 procent om Västeuropa, 16 procent om Östeuropa, 19 procent om Sovjetunionen och 13 procent om USA. Han redovisar även separata siffror för antalet inslag som kommer från TV-nyhetsbyråerna (Visnews, WTN, CBI och CNN), vilket utgör ca hälften av samtliga. Den geografiska fördelningen visar här att av TV-byråernas material handlar t.ex. 20 procent om Sovjet, 24 procent om USA och 15 procent om Afrika, inkl. norra, mellersta och södra Afrika. Som jämförelse kan nämnas att inslag om FN utgör ca 1 procent (bearbetning av tabell 11, s. 238 i Hjarvard 1995). Hjarvard har också jämfört sina resultat med tidigare undersökningar från början av 1970-talet. Han konstaterar att bilden inte har förändrats nämnvärt när det gäller den geografiska fördelningen, bortsett från en viss ökning av inslag om Sovjetunionen och Östeuropa samt Latinamerika (Ibid., s. 247). Hjarvards analys visar knappast på någon påfallande USA-dominans i EVN-materialet. Visserligen kommer ca hälften av materialet från TV-byråer som i några fall är fokuserade på den amerikanska scenen. Men i helhetsbilden är det knappast anmärkningsvärt att vart åttonde inslag handlar om USA. Detta mönster tycks heller inte ha förändrats i nämnvärd utsträckning de senaste tjugofem åren. Hjarvards egna slutsatser som bygger på ett både bredare material och djupare analyser än vad som här har fått plats att redovisa pekar också i samma riktning. Det finns skäl att hoppas på att det internationella nyhetssystemet i varje fall inte blir mer ojämnt och obalanserat över tid.

Också ett annat projekt, The Global Newsroom, har studerat EVN-utbytet. Men till skillnad från Hjarvard har man i detta projekt även ambitionen att studera nyhetsprocessen i dess helhet, inklusive nyhetsproduktionen, innehållet och publikens konsumtion och reception (Cohen et al. 1996, s. viii). Projektet startade med hypotesen att det allt intensivare transnationella utbytet av nyhetsmaterial skulle leda till att journalister i olika delar av världen utvecklar alltmer likartade professionella synsätt och bedömningar, kort sagt att en global nyhetskultur håller på att utvecklas. Efter hand kom forskarna dock att lägga allt större vikt vid en motverkande tendens som de kallar för "domestication", dvs. att medier i

olika länder och lokala kulturer ger de internationella nyheterna, som förmedlas genom exempelvis EVN, varierande uttolkning och mening i syfte att anpassa dem till den egna publiken. I projektet visar man också dels att transnationella nyheter som förmedlats av EVN får tämligen skiftande utformning och tolkning i olika länders TV-nyheter, dels att publikens värdering av olika nyheter inte alltid överensstämmer särskilt väl med vad redaktionernas gatekeepers tror om publikens preferenser. Deras generella slutsats är att också de journalister som sysslar med utlandsnyheter på nyhetsredaktionerna eller som utrikeskorrespondenter måste behålla sin nationella identitet för att kunna anpassa nyheterna till publikens kulturella förutsättningar. Endast en mycket liten kategori verkligt globala kommunikatörer eller journalister som fungerar som samordnare inom EVN eller som arbetar för de globala nyhetsnäten kommer att släppa förankringen i sin ursprungliga miljö och utvecklas till en slags övernationell eller överkulturell profession (Ibid., s. 152 ff.).

Dessa två studier ger en nyanserad bild av globaliseringsproblematiken i samband med transnationell nyhetsjournalistik. Det finns uppenbarligen delvis motverkande tendenser och det vore alltför enkelt att påstå att utvecklingen går mot en klart monolitisk situation där exempelvis amerikansk kultur och värdesystem väller in ofiltrerat genom de nationella medierna. Det kan visserligen vara viktigt att notera begränsningarna i de båda studierna – det är också något som forskarna själva framhåller. Exempelvis är det naturligtvis äventyrligt att generalisera från undersökningar som i bästa fall omfattar ett par månader. Inte heller kan man säga att projekten på ett tillfredsställande sätt lyckas besvara frågan om de nationella TV-systemen tenderar att konvergera eller divergera i kvalitativt hänseende, vilket ändå tycks ha varit en ursprunglig tanke i Global Newsroom-projektet (Gurevitch et al. 1991). För att genomföra en sådan analys är det viktigt att kunna följa nyhetsförmedlingen över tid i ett flertal olika kanaler och det har man tyvärr inte gjort i detta projekt trots att man i olika sammanhang indikerar ett processperspektiv på nyhetsflödet.

Om man ska kunna ge ett välgrundat svar på det problem som enligt min uppfattning är kärnfrågan som aktualiserades av kulturimperialismteorin, nämligen om utvecklingen går mot större globalt inflytande för synsätt och värderingar som är förankrade i den amerikanska kulturen krävs klarare begreppsbestämningar, större precision i analyserna och en metod som möjliggör systematiska komparationer över tid. För det första bör det i analyserna göras klart om konvergenstesens avser den kvantitativa utvecklingen av handeln med

medieprodukter eller om den avser förändringar rörande innehålls-
liga och kvalitativa förhållanden i de symbolflöden som rör sig över
nations- och kulturgränserna. För det andra förefaller det viktigt att
ge konvergensbegreppet en stringent innebörd, vilket innebär att
konvergens inte endast definieras som överensstämmelse vid en
given tidpunkt, dvs. synkront. I stället bör det definieras inom ra-
men för ett processperspektiv, vilket skulle innebära följande defi-
nition: konvergens innebär ett gradvis närmande av meningsskapandet
hos tidigare skilda nationella eller kulturella system. För det tredje är
det inte fruktbart att tolka kulturimperialismteorins tes om konver-
gens så att den skulle avse en generell, global tendens mot allt större
enhetlighet, t.ex. i nyhetsförmedlingens ämnesval och geografisk
fokusering. Snarare bör konvergenstesen definieras som ett anta-
gande om att den amerikanska uppfattningen över tid kommer att få
ökande genomslag i sammanhang där USA:s vitala intressen är
berörda, såsom i internationella konflikter där man är en av parter-
na. I varje fall om man ser konvergensfrågan i ett maktperspektiv är
det viktigt att den studeras i sammanhang där maktpåverkan kan
antas förekomma. Slutligen krävs att analyserna är både diakront
och synkront komparativa, dvs. att man utvecklar metoder för att
samtidigt jämföra "avståndet" mellan olika nationella nyhetssystem
och hur detta förändras över tid (jfr Ekecrantz 1998).

Ett försök att pröva dominans- och konvergensthypoteserna

Enligt min personliga uppfattning är det alltför vanligt att frågorna
om globaliseringen endast blir föremål för teoretiska resonemang
utan närmare underbyggnad i empirisk forskning. Här framstår de
två projekt som jag hänvisade till i förra avsnittet som positiva
undantag från mönstret. Men det finns uppenbarligen mer att göra
på området och jag ska här kort nämna erfarenheterna från ett pro-
jekt som jag själv medverkat i och där vi har försökt implementera
slutsatserna om vad som krävs för att på ett relevant sätt undersöka
frågan om USA:s dominans inom den medialiserade nyhetskulturen
i samband med internationella konflikter.

I projektet *Journalism in the New World Order*¹ har vi studerat
nyhetsförmedlingen från Gulfkriget 1990–1991 i fem länder med
olika metoder, både kvantitativa och kvalitativa. Enligt projektets
teoretiska perspektiv var Gulfkriget den första större konflikt där
frågan, om vad den Nya världsordningen egentligen innebär med
avseende på de globala maktförhållandena i allmänhet och för mak-
ten över medierna i synnerhet, ställdes helt konkret. Det blev med

andra ord särskilt intressant att undersöka om och i vilken mån den enda återstående supermakten hade möjlighet att kontrollera det globala nyhetsflödets dagordning och innehåll. Det har också funnits andra utgångspunkter för projektet, t.ex. mediernas roll för eskalerings- eller deeskaleringsprocesser i samband med internationella konflikter. Men jag begränsar mig här till dominans- och konvergensfrågorna.

Mediematerialet består av nyheter om Gulfkriget i tre tidningar och ett ledande TV-nyhetsprogram från vardera fem länder: Finland, Norge, Sverige, Tyskland och USA. Sammanlagt har ca trettio dagar från tio s.k. timespots fördelade över en period av ca två och ett halvt år valts ut. Detta för att få med rapporteringen från ett antal viktiga moment under det utdragna händelseförloppet. Allt som allt bestod materialet av drygt fyratusen artiklar och inslag.

Det är framför allt två huvudresultat som förtjänar att nämnas i det här sammanhanget: För det första kan vi konstatera att rapporteringen från Gulfkriget i betydande utsträckning handlade om att för en närmast global publik berätta om USA:s politiska linje i konflikten. Eftersom USA var drivande i processen fokuserade medierna genomgående på beslut, bedömningar och kommentarer på den amerikanska agendan. Därigenom kom den ledande supermakten att utöva internationell eller global makt delvis via medierna. Denna ledande roll blev desto tydligare eftersom de politiska eliterna i flera andra länder intog en vänta och se-attityd.

För det andra betyder detta emellertid inte att USA:s politiska linje i konflikten beskrevs på samma sätt i alla medier oberoende av nationell kontext. Även om USA:s syn uppmärksammades stort i samtliga medier varierade perspektiven och vinklingarna markant beroende på lokala historiska förhållanden i varje land. Nyheterna blev "domesticerade" på så sätt att bilden av USA:s politik färgades olika på grund av varierande prioriteringar och kommentarer i varje enskilt medium. I vissa fall beror detta uppenbarligen på medietyp eller mediegenre. Men mer betydelsefullt här är att rapporteringen kännetecknas av nationella mönster för tillägnelse och domesticering. Detta kan kort exemplifieras med hur propagandan påverkade mediediskurserna. Men innan jag gör det bör det understrykas att dessa nationella mönster inte automatiskt leder till någon given slutsats beträffande USA:s hegemoni. De behöver inte innebära att USA skulle sakna förmåga att prägla rapporteringen med sin propaganda. Huruvida detta är fallet är avhängigt karaktären hos dessa variationer, dvs. om de betyder att USA:s propagandaintressen gynnas eller missgynnas och hur stabila mönstren är över tid.

I en av delstudierna i projektet analyseras Voice of America's (VOA) ledare för att få en auktoritativ utgångspunkt för analyserna av i vilken utsträckning den amerikanska propagandan slog igenom i medierapporteringen. Laurien Alexandre som svarade för denna analys visar att USA-koalitionens agerande entydigt beskrevs som ett uppdrag från FN, att USA:s enda motiv var att befria Kuwait och att etablera en ny världsordning där frihet och rättvisa skulle råda. I denna propagandabild undviks eller nedtonas de ekonomiska sanktionerna, fredsinitiativ från tredje part uppmärksammas mycket sparsamt, om de inte avfärdas som ytterligare vilseledningsförsök från Saddam Hussein för att splittra koalitionen. Slutligen är ett centralt inslag i VOA:s ledare att Saddam Hussein beskrivs som ett lika farligt hot mot världsfreden som Adolf Hitler (Alexandre, under utgivning). Denna rekonstruktion av den amerikanska propagandabilden av konflikten bekräftas också i sina huvuddrag i flera andra studier (se t.ex. bidragen i Bennett & Paletz 1994 och Kellner 1992, s. 63).

Är det då denna bild som också nyhetsmedierna förmedlar? Som jag betonade ovan har vi inte utan vidare antagit att den bild av konflikten som USA:s politiska och militära ledning vill sprida automatiskt och oretuscherat förmedlas av medierna i det transnationella nyhetsflödet. Tvärtom har vi inriktat oss på att undersöka på vilket sätt nyheterna domesticeras och rekontextualiseras och hur de därigenom transformerar propagandan så att den anpassas till de lokala eller nationella kontexterna, vilket antingen kan innebära att den motverkas eller understöds.

I korthet blir projektets slutsats i denna del att ju mer medielandets utrikes- och säkerhetspolitik är förbunden med USA och NATO desto mer tenderar mediediskursen att understödja den amerikanska propagandaversionen om kriget. Exempel på detta är bland annat att bilden av Saddam Hussein som en ny Hitler överlag är betydligt mer framträdande i de amerikanska medierna än i de europeiska. Vidare ger analyserna vid handen att detta drag är mer framträdande i norska och tyska medier än i finska och svenska, när man jämför de europeiska medierna med varandra. Ytterligare en indikation bland flera ska nämnas här: FN uppmärksammas minst i de amerikanska medierna och mest i de finska och svenska, och det är också i de två sistnämnda mediegrupperna som idealiseringen av FN är mest framträdande (Nohrstedt & Ottosen, under utgivning).

Konvergensanalysen, som alltså går ut på att jämföra om de europeiska medierna över tid närmar sig den amerikanska propagandabilden i sin skildring av konflikten, visar bland annat att det är

de finska och svenska mediegrupperna som är minst benägna att ge uttryck eller utrymme för positiva attityder till president Bush och den amerikanska politiken initialt. Efter en tid blir dock rapporteringen också i dessa grupper mer "pro-amerikansk". Till detta ska också tilläggas att analyserna ger flera indikationer på att både den norska och den tyska kontexten innebär att medierna befinner sig i en korstryckssituation. Det förefaller t.ex. som att kurders och shias lidande i krigets förlängning innebär särskilt stor vända i mediediskurserna i dessa länder, eftersom det är i dessa medier som publiken får den allra mest positiva skildringen av införandet av de flygförbudszoner som självsvåldigt proklamerats och upprätthållits av USA, Storbritannien och Frankrike efter Iraks kapitulation. Vid denna tidpunkt är de norska och tyska medierna till och med mer pro-amerikanska än de amerikanska. Bidragande är här också att de amerikanska medierna i denna fas nedtonar sin rapportering och vänder uppmärksamheten mot bland annat de ekonomiska problemen på hemmaplan (ibid.).

Sammanfattningsvis leder projektet till slutsatsen att USA i Gulfkriget verkligen tycks ha haft en hegemonisk position som också innebär att den propagandabild som först utvecklades av en konsultfirma på uppdrag av exilkuwaitier och sedan användes i den amerikanska propagandan fick allt större genomslag i nyhetsflödet globalt. I vilken utsträckning denna position också på längre sikt innebär amerikansk dominans i det transnationella mediasystemet är svårare att säga. En hel del talar för att propandakriget i samband med större internationella konflikter innebär mycket speciella diskursiva förutsättningar för medier och journalister som inte kan generaliseras till mer normala tillstånd då det råder större diskursiv öppenhet. Detta innebär givetvis att de resultat som det här projektet kan rapportera inte är mer än ett begränsat bidrag till forskningen om kulturimperialismen. Mycket annat är viktigt att studera i framtiden om frågorna ska kunna få mer definitiva svar. Till exempel vilket meningsskapande som är kopplat till den betydande amerikanska exporten av krigs- och actionfilm. Eller vilken betydelse diskussionerna på Internet och webben om de vanliga massmediernas innehåll, exempelvis i samband med internationella kriser och konflikter, har för publikens meningsskapande och för opinionsbildningen. Eller vad avsaknaden av information i våra medier om hur man i tredje världen ser på det internationella mediasystemet får för konsekvenser för möjligheterna att i vår kultur tillägna sig en mer global utblick.

Demokratin och opinionsbildningen i en globaliserad värld

I samband med de amerikanska bombningarna av Hanoi julen 1972 gjorde Olof Palme, Sveriges statsminister, i ett tal ett mycket uppmärksammat och synnerligen kritiskt uttalande mot USA. Han liknade bombningarna med andra kända krigsförbrytelser som bland annat facisternas bombningar av Guernica under Spanska inbördeskriget. När USA under Kosovokriget 1999 bombar civilbefolkningen och TV-stationer i Belgrad uttrycker Sveriges politiska ledare "förståelse". Något har uppenbarligen förändrats i svensk utrikespolitik och jag hävdar att det har att göra med strukturella förändringar och därmed nya förutsättningar för att driva en nationellt självständig utrikespolitik i den Nya världsordningen. Det handlar alltså, enligt min bedömning, inte om att det här skulle vara en helt annan situation, att Kosovo 1999 inte kan jämföras med Vietnam 1972. Naturligtvis är det två olika historiska situationer, men det är inte detta som förklarar skillnaden i det svenska agerandet utan den måste snarare förklaras av faktorer som har att göra med den svenska politikens beroenderelationer till omvärlden.

Det är två saker som skett och som radikalt förändrat den svenska utrikespolitikens förutsättningar. För det första innebär det svenska EU-medlemskapet, som det tydligt angavs i samband med ansökan om medlemskap, att Sverige offerar en del av den nationella suveräniteten för att i gengäld få möjlighet att påverka unionens politik. Som medlem i EU är Sverige skyldigt att underordna sig utvecklingen mot en gemensam utrikes- och säkerhetspolitik. Det är alltså praktiskt taget otänkbart att Sverige offentligt skulle kritisera NATO:s krigföring på Balkan eftersom de ledande länderna inom EU samtidigt är medlemmar i det nordatlantiska försvarssamarbetet. Möjligheterna till en självständig svensk utrikespolitik har alltså urholkats. Politiken bestäms på en högre regional nivå, men detta är inte enbart en effekt av EU-medlemskapet.

För det andra är det nämligen inte bara till EU-nivån som Sverige har förlorat sitt utrikespolitiska initiativ. Den Nya världsordningens centrala ekonomiska och militära styrkeförhållanden innebär att det finns ett starkt egenintresse hos t.ex. svenskt näringsliv och svenskt försvar att upprätthålla goda relationer med USA. Att också den svenska politiska lyhördheten ökar för vad som är gångbart i Washington är knappast förvånande. På ett sätt som för tankarna till

svensk anpasslighet under Andra världskriget ser vi hur intressepolitiken ersätter en självständig politik med moralisk integritet.

Mediernas betydelse för hur utrikespolitiken utformas ska inte överdrivas. När allt kommer omkring låter sig knappast regeringar ledas av det som avhandlas på ledar- och debattsidor och knappast heller av det som rapporteras i nyheterna. Visserligen kan mediernas uppmärksamhet framtvunga ett ställningstagande i vissa frågor, men hur den politiska eliten förhåller sig, vilken politisk linje man väljer, baserar sig ändå på andra informationer och egna bedömningar. Men det finns en påverkan som medierna har på de politiska beslutfattarna som inte kan ignoreras. Nämligen att medierna skapar den bild av allmänna opinionen som i vissa fall kan bli vägledande för politikernas ställningstaganden. När det gäller internationella konflikter blir denna form av mediepåverkan särskilt intressant, eftersom det nästan uteslutande är mediernas prioriteringar som kommer att avgöra vilka opinioner som uppmärksammas. Medierna skapar en bild av en internationell eller global opinion, men det är troligt att denna endast existerar som en mediekonstruktion. I den mån föreställningen om denna opinion blir politikens utgångspunkt kommer medierna indirekt att gripa in i och påverka det faktiska skeendet (jfr Gurevitch 1991).

Den "världsopinion" som medierna sålunda konstruerar är någonting artskillt från vad som vanligtvis avses med begreppet opinion. Enligt en inom samhällsvetenskapen välkänd analys av Jürgen Habermas bör man skilja mellan en opinion som grundar sig på ett öppet och rationellt meningsutbyte mellan enskilda individer, å den ena sidan, och, å den andra sidan, en opinion som påförs allmänheten ovanifrån utan egentlig diskussion mellan medborgarna. Habermas talar om detta som olika slags offentligheter där den förra betraktas som en autentisk form och den senare som en mer eller mindre falsk eller acklamatorisk form av offentlighet (Habermas, 1984). Det finns en omfattande diskussion om hur hållbar Habermas' analys är som jag inte ska gå in på här. Mitt syfte är endast att använda hans distinktion för att karaktärisera den av medierna konstruerade opinionen kring internationella konflikter som ett extremt tydligt fall av "acklamatorisk" offentlighet eller opinionsbildningsprocess. De uppfattningar och åsikter som kommer fram i den transnationella nyhetsförmedlingen och i de medierade debatterna kring internationella konflikter kommer i ännu större utsträckning än när det gäller nationella eller lokala frågor att domineras av de internationellt ledande politikerna. Det finns knappast någon realism i föreställningen att medierna skulle kunna utgöra en

global offentlighetsfär av det slag som Habermas ser som autentisk, eftersom det finns föga utrymme för att en medborgaropinion underifrån skulle kunna få genomslag i denna (jfr Tomlinson 1994).

Däremot har politiker som USA:s president och andra stormaktsledare en självklar plats i denna transnationella offentlighet som upprättas av det transnationella nyhets- och opinionsutbytet. Även om också andra opinioner kommer till tals har de ett betydligt sämre utgångsläge, eftersom deras möjligheter att påverka den internationella konfliktens utveckling bedöms vara mindre, varför de tillmäts mindre intresse och får mindre uppmärksamhet i medierna. På detta sätt blir journalistiken en faktor som i själva verket bidrar till att reproducera de internationella maktförhållandena. I den mån som medborgarna tillfrågas om sin åsikt i frågan, t.ex. vid opinionsmätningar, är det denna supermaktsdominerade bild av "världsopinionen", som de i de flesta fall utgår från, och det vore närmast anmärkningsvärt om de förmådde inta en helt självständig hållning. Ur opinionsbildningssynpunkt medverkar alltså medierna till en process som i mycket liknar ett självspelande piano där musiken har skrivits av de internationellt ledande makthavarna. Både politiska ledare och allmänheten bibringas en självförståelse, en syn på Sveriges betydelse internationellt som ytterst marginell. Som exempel kan nämnas en analys av Dagens Nyheters rapportering om kriget i Bosnien där det framgår att denna riksledande tidning framställer riksdagsdebatten i början av augusti 1995 kring den svenska truppens ställning och uppgifter under NATO:s ledning som ett oväsentligt käbbel i en fråga som i praktiken redan är avgjord. EU:s "Höge representant", dvs. Carl Bildt – vid denna tid dessutom fortfarande moderat partiledare – får bland annat uttala sig och uttrycker sin "häpnad" över oenigheten i svenska riksdagen och att frågan hur som helst avgörs på den internationella nivån. I DN behandlas denna fråga, som rör fundamentala aspekter i den svenska utrikes- och säkerhetspolitiken, på ett sätt som inte inbjuder till en öppen politisk diskussion (Berglez 1999).

Det är sannolikt att en mediebild som beskriver den svenska demokratin debatter och beslut som betydelselösa dels minskar intresset för politiken, dels bidrar till att den svenska utrikespolitiken anpassas till framför allt den amerikanska politiska linjen – genom mediernas selektiva fokusering på och prioritering av hur tongångarna går i Washington framstår denna ju som det som "världsopinion" önskar och kräver. Mot den bakgrunden är det naturligt att också det svenska politiska etablissemanget ansluter sig till samma politiska linje. Endast om man aktivt efterfrågar alla de opinioner

och röster som inte blir hörda i medierna, t.ex. i tredje världen, finns det anledning att förvänta sig en mer självständig svensk utrikespolitik. För detta krävs alltså en verkligt global offentlighet där medborgarna har tillgång till ett brett spektrum av perspektiv och synvinklar på de internationella händelserna. Är det lokaler som den kurdiska pizzerian som krävs för att en sådan globalisering av vår offentlighet ska bli verklighet?

Noter

¹ Projektet har bl.a. erhållit forskningsanslag från Riksbankens Jubileumsfond och Nordiska samarbetsnämnden för samhällsvetenskaplig forskning.

Referenser

- Alexander, L. (under utgivning) "Voicing the Gulf: The Voice of America Constructs the Gulf War", i Nohrstedt, S. A. & Ottosen, R. (red.) *Journalism and the New World Order. Gulf War, National News Discourses and Globalization*. Nordicom
- Bennet, W. Lance & Paletz, David (eds.) (1994) *Taken By Storm: The Media, Public Opinion, and US Foreign Policy in the Gulf War*. Chicago, Ill: The University of Chicago Press
- Berglez, P. (1999) *Bilder av FN och NATO*. Örebro: Studier i kommunikation och medier, nr 15, Örebro universitet
- Carlsson, U. (1998) *Frågan om en ny internationell informationsordning*. Göteborg: Institutionen för journalistisk och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Cohen, Akiba A., Mark R. Levy, Itzhak Roeh & Michael Gurevitch (1996) *Global Newsrooms, Local Audiences. A Study of the Eurovision News Exchange*. London: John Libbey & Company Ltd.
- De Bens, E., Kelly, M. & Bakke, M. (1992) "Television Content: Dallasification of Cultures?" i Siune, K. & Truetzschler, W. (eds.) *Dynamics of Media Politics*. London: Sage
- Ekecrantz, J. (1998) "Modernitet, globalisering och medier", *Sociologisk Forskning*, nr 3-4
- Golding, Peter & Phil Harris (1997) "Introduction", i Peter Golding. & Phil Harris, (eds.), *Beyond Cultural Imperialism. Globalization, communication & th new international order*. London: Sage
- Gurevitch, M., Levy, M.R. & Roeh, I. (1991) " The Global Newsroom: convergences and diversities in the globalization of television news", i Dahlgren, P. & Sparks, C. (eds.) *Communication and Citizenship. Journalism and the Public Sphere*. London: Routledge
- Hamelink, C. (1997) "MacBride with Hindsight", i Peter Golding. & Phil Harris, (eds.), *Beyond Cultural Imperialism. Globalization, communication & th new international order*. London: Sage
- Hannerz, U. (1992) *Cultural Complexity*. New York: Columbia University Press
- Hannerz, U. (1996) *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London: Routledge
- Herman, E.S. & McChesnay, R.W. (1997) *The Global Media*. London: Cassell

- Hjarvard, S. (1995) Internationales TV-nyheter (Akademisk Forlag 1995)
- Kaitatzi-Whitlock, S. (1997) "The Privatizing of Conditional Access Control in the European Union", *Communications & Strategies*, nr 25, 1st quarter
- Kellner, D. (1992) *The Persian Gulf War*. Boulder, Col.: Westview Press
- Many Voices One World (1980) International Commission for the Study of Communications Problems. London: Kogan Page
- Mazzoleni, G. & Palmer, M. (1992) "The Building of Media Empires", i Siune, K. & Truetzschler, W. (red.) *Dynamics of Media Politics*. London: Sage
- Nohrstedt, S.A. & Ottosen, R. (under utgivning) "Summary and Conclusion: Globalization and the Gulf Conflict 1990–98: Challenges for War Journalism in the New World Order", i Nohrstedt, S.A. & Ottosen, R. (red.) *Journalism and the New World Order. Gulf War, National News Discourses and Globalization*. Nordicom
- Oliveira, O.S. (1993) "Brazilian Soaps Outshine Hollywood: Is Cultural Imperialism Fading Out?", i Nordenstren, K. & Schiller, H.I. (red.) *Beyond National Sovereignty: International Communication in the 1990s*. Norwood, N.J.: Ablex
- Robertson, Roland (1992) *Globalization. Social Theory and Global Culture*. London: Sage
- SIPRI (1996) *SIPRI Yearbook 1996. Armaments and Disarmament and International Security*. Oxford: Oxford University Press
- Siune, K. & Hultén, O. (1998) "Does Public Broadcasting Have a Future?", i McQuail, D. & Siune, K. (eds.) *Media Policy. Convergence, Concentration & Commerce*. London: Sage
- Srebreny-Mohammadi, et al. (1997) "Editors' introduction – Media in global context", i Srebreny-Mohammadi, A., Winseck, D., McKenna, J. & Boyd-Barrett, O. (red.) *Media in Global Context . A Reader*. London: Arnold
- Statistical Yearbook '99. Council of Europe: European Audiovisual Observatory, 1999

EU, medborgarkultur och mediernas demokratiska uppgift

Peter Dahlgren

Demokratien är ett ideal som de flesta i världen i dag kan ansluta sig till, även om innebörden av begreppet ofta kan vara omtvistad. I likhet med alla ideal finns det alltid diskrepanser till verkligheten (oavsett hur man definierar demokrati) men som den brittiska politiska filosofen John Dunn (1993) säger, även om demokrati är något vi aldrig kan uppnå fullt är det samtidigt något vi aldrig får sluta sträva efter. För demokratins skull får vi inte heller upphöra med att diskutera dess brister. För att något som vi kan betrakta som en demokrati ska kunna fungera finns det självfallet många olika villkor som måste uppfyllas. Inom de flesta västerländska nationalstater i dag, inklusive Sverige, finns det röster som menar att en del av dessa villkor har blivit problematiska. En del av de förutsättningar som de demokratiska systemen har byggt på under efterkrigstiden håller på att förändras och många anser att samhället generellt och i synnerhet demokratien befinner sig i en period av omdaning. I Sverige har vi kanske tenderat att ta demokrati för givet de senaste decennierna, men vi börjar inse att den kräver vår uppmärksamhet (se t.ex. Hvitfelt och Karvonen 1999). Historiskt sett finns det inga garantier för demokratibygget, bara bättre eller sämre förutsättningar. Vi bör därför inte inbilla oss att demokrati kommer till stånd bara för att reglementen och retoriken med god vilja framhåller begreppet.

Att man har byggt upp inom Europa en överstatlig struktur, den Europeiska unionen, EU, som ska fungera på ett demokratiskt sätt, gör inte situationen enklare. Den demokratiska utmaningen blir alltså ännu större när den ska avnationaliseras och globaliseras (se t.ex. Amnå 1999a, 1999b). Sveriges inträde i EU 1995 utgör den mest omfattande och komplexa utmaningen av demokratien under andra halvan av 1900-talet. Hur man tar steget från en föreställning

om demokrati som har formats av nationalstaten under århundradena till en demokrati som ska fungera inom ett politiskt-administrativt system vars konturer ligger helt utanför den nationella erfarenheten är inte någonting vi har fullt grepp om. Min utgångspremiss är att eftersom vi befinner oss inom EU och EU gör anspråk på att te sig som en demokratisk konstruktion, är det angeläget att demokrati som en normativ princip inte släpps eller försvagas, utan utnyttjas och utvecklas så mycket som möjligt. Vi måste ständigt försöka höja oddsen för demokratis framgång. Vi kanske slutligen kommer fram till att EU är omöjligt sett från ett demokratiperspektiv. I så fall kan vi fundera på utträde, men enligt min uppfattning är det än så länge för tidigt att dra en sådan slutsats. Att bygga upp fungerande demokratiska strukturer, processer och rutiner i ett nytt sammanhang tar lång tid och vi befinner oss fortfarande i starten av våra ansträngningar inom EU.

I detta kapitel tar jag upp Sveriges EU-medlemskap utifrån demokratis horisonter. Demokrati är ett prismatiskt begrepp; begreppet belyser olika saker beroende på hur vi vinklar det. Min vinkel betonar vikten av en medborgarkultur för EU:s demokratiska karaktär samt mediernas roll i detta. När vi resonerar om medierna och demokrati framhåller vi vanligtvis betydelsen av information för den demokratiska offentligheten. Medborgarna måste ha tillgång till såväl viktiga och korrekta fakta som idéer och debatt om aktuella händelser. Detta stämmer, det är centralt. Men det är inte tillräckligt; utöver det dagliga informationsflödet krävs också det jag kallar för en medborgarkultur, något som har en förankring i människors sedvanor, deras sätt att tänka och agera i vardagen, något vars beskaffenhet är mer långvarigt och som kan utgöra ett sorts kulturellt förråd av relativa stabila demokratiska resurser i samhället.

Medborgarkulturen är något som (i bästa fall) växer fram hos allmänheten och den gör så i samspel med medierna och deras journalistiska uppgifter. Medierna kan inte på egen hand skapa en medborgarkultur – andra samhällsfaktorer bidrar också till hur allmänheten förhåller sig till demokratin – men jag skulle framhålla att i det medialiserade senmoderna samhället får medierna en alltmer framträdande roll inom de flesta sfärerna, inte minst i det politiska livet (Björnsson och Luthersson 1997; Castells 1999; Thompson 1995). Man kan säga att i dagsläget är det inte bara så att medierna bevakar det politiska livet, utan att en stor del av det politiska livet äger rum i mediernas symboliska rum. Dvs. mycket av politiken – händelser, uttalande – existerar enbart i relation till medierna och är direkt skapade för mediebevakning. Denna tendens i sig är inte helt

oproblematisk, men vissa har kanske överskattat dess omfattning (Baudrillard 1983) genom att hävda att politiken har reducerats till att enbart bli ett mediaspektakel. Utan att ta till sådana överdrifter kan vi ändå konstatera att mediernas innehåll och framställningsformer spelar en viktig roll för att upprätthålla och prägla medborgarkulturen.

Utöver att uppfylla de klassiska journalistiska dygderna vad gäller information måste medierna alltså även främja en medborgarkultur. I ett internationellt perspektiv har medierna i Sverige lyckats ganska bra med detta, även om de i nuvarande läge har blivit allt mer kritiserade. Frågan är om det blir möjligt att – på sikt – bygga upp någon modest motsvarighet till den nationella medborgarkulturen på europeisk nivå. Detta kan vi inte veta på förhand, men vad jag ska göra här är att specificera de viktiga dimensionerna i den nationella medborgarkulturen – särskilt medborgarnas identitet – och förtydliga vilken roll medierna har för denna kultur på nationell och internationell nivå. Därefter tar jag upp några tendenser i det senmoderna samhället som inverkar på medborgarkulturen och jag avslutar med ett resonemang om mediernas villkor och möjligheter att främja en demokratisk medborgarkultur inom EU.

Mitt syfte är alltså att förtydliga vilken utmaning medierna står inför, i kampen att förstärka EU:s demokratiska karaktär: hur blir det nu när vi har förflyttat oss till den europeiska nivån? Självfallet är kampen för demokrati inte enbart mediernas ansvar – den angår oss alla – men det är detta jag lyfter fram här. I konkreta termer är grundfrågan hur de svenska medierna kan bidra till att skapa en medborgarkultur inom den europeiska offentliga sfären. Jag är inte själv journalist och gör inte anspråk på att säga hur medierna konkret ska sköta sitt jobb. Däremot hoppas jag kunna precisera några fundamentala villkor vad gäller medierna för demokratin inom EU.

Medlemskapets ambivalens

Tre glimtar från den svenska mediala offentligheten:

1) Under våren 1998 stod Sverige inför en mycket viktig fråga: att ratificera det nya Amsterdamfördraget eller inte. I Danmark, Irland och Portugal hade man bestämt sig för att folkomrösta om detta fördrag, som utgör en ny grundlag för EU. Det omfattande Amsterdamfördraget medför viktiga förändringar bl.a. i sysselsättningskapitalet, öppenhetsåtaganden, jämställdhetsambitioner och miljömål. Fördraget utgör ett steg mot ett mer federativt system,

samtidigt som det främjar demokratin inom EU bl.a. genom ökad öppenhet och en förstärkt roll för Europaparlamentet visavi EU-Kommissionen. Detta fördrag är komplext, det är ett resultat av politiska förhandlingar och kompromisser och är av sådan karaktär att det tillfredsställer många på en del punkter men säkert inte alla på samtliga punkter. I Sverige bestämde man på regeringsnivå att inte hålla någon folkomröstning eftersom man ansåg att fördraget trots allt inte ändrade på maktbalansen mellan EU och medlemsländerna.

I medierna var information om och debatten kring detta viktiga steg minimal. Några stickprov ger en viss bild: Sverige skrev på avtalet den 29 april. Under hela april hade Aktuellt's kvällssändning kl. 21.00 totalt två inslag om Amsterdamfördraget. Det ena visades den 28 april, ett inslag på nio minuter, inklusive en fyra minuter lång intervju med utrikesministern Hjelm-Wallén. Det andra inslaget visades dagen därpå och var två minuter långt. TV4:s Nyheter hade under perioden 980201 till 980429 ett inslag, detta den 29 april. Aftonbladet hade 7 artiklar under samma period. Det var betydligt bättre ställt med Svenska Dagbladet som ägnade 40 artiklar åt Amsterdamfördraget under perioden 980101 till 980429, men profilen på dess läsarkrets är knappast representativ för den svenska allmänheten.

2) Ett år senare, under våren 1999 var det dags för EU-val och inför valet var prognoserna något pessimistiska vad gäller valdeltagande: Sifo spådde att det skulle bli drygt 58 procent, medan Temo endast förväntade ett deltagande mellan 52 och 57 procent. Som bekant blev valdeltagandet 38,3 procent. Sverige kan kanske trösta sig en aning med tanke på att vi knappast var värst i detta avseende. I vårt grannland Finland, som vi i Sverige ibland kan uppfatta som betydligt mer EU-entusiastiskt, låg valdeltagandet på 30,1 procent, medan i det motsträviga Storbritannien var det 23,0. Det kosmopolitiska Holland visade endast 29,9 procent deltagande – medan dennes granne Belgien, där EU har sitt högkvarter, presterade 90,0 procent. Bland de stora EU länderna ledde Italien valdeltagandet med 70,8 procent, Spanien följde med 64,3 procent, Frankrike 47,0 procent och Tyskland 45,2 procent. Spridningen var alltså stor och även i de äldre medlemsländerna var deltagandet i stort sett inget att jubla över. Valdeltagandet är givetvis enbart en indikation på hälsotillståndet i en demokrati, men det måste betraktas som en central sådan. I Sverige blev det naturligtvis mycket diskussion om det låga valdeltagandet, om "sveket" bland väljarna, om politikerna som inte

drev en mer engagerande debatt kring de stora frågorna och om medierna som inte gjorde mer för att informera och entusiasmera väljarna. (En analys av de svenska medierna inför EU-valet finns i Johansson 1999.)

3) I dag tycks svenskarna vara mycket missnöjda med EU. På frågan om det egna landet har fått nytta av EU-medlemskapet ligger Sverige lägst (Lindahl 1999); endast 27 procent av väljarna svarar ja. Näst lägst siffror visas för Storbritannien med 37 procent, tätt följt av Finland och Tyskland med 39 procent. På övre delen av skalan finns ”de nöjda”: Irland toppar med 85 procent, Grekland med 76 och Danmark 70. I Sverige har utvecklingen av väljarnas åsikter om EU lett till att ca 40 procent i huvudsak är för EU-medlemskap och ca 40 procent som i huvudsak är emot. Cirka 20 procent har ingen bestämd åsikt i frågan.

Dessa tre glimtar visar på en bild av ett Sverige (som stämmer för många andra EU-länder i varierande utsträckning) som ännu inte har lyckats integrera EU med sitt existerande politiska liv. EU-händelser och -beslut överskrider de nationella sammanhangen men den nationella politiken fungerar som en oundviklig instans för EU-frågor inom Sverige (och varje medlemsland). De nationella partierna i den svenska riksdagen positionerar sig vis à vis EU-frågor samtidigt som de måste agera i andra politiska konstellationer i EU-parlamentet. All-EU politiska partier, politiker och valkampanjer finns inte, politiken ska alltså gå via de nuvarande nationella systemen. EU kan inte framstå som en politisk enhet som är direkt ansvarig mot medborgarna på samma sätt som nationalstaten.

Medierna förstärker denna struktur genom att låta nationalpolitikerna bestämma EU-dagordningen. Det saknas en tillräckligt utvecklad infrastruktur för opinionsbildning och opinionsförmedling inom alla nationalstaterna för EU-frågor. Nationalstaternas offentlighet bygger på nationella medier, nationell identitet och lingvistisk gemenskap (och därmed har etniska minoriteter ofta haft svårt att hävda sig och engagera sig i nationalstatens politiska liv). Kunskapen om hur EU fungerar brister hos många – politiker, journalister och allmänheten. Man har knappast hunnit etablera några journalistiska traditioner för att bygga upp rapporteringen om EU på ett sätt som appellerar till allmänheten både som medborgare av en nationalstat och av EU. I många människors ögon finns det ett demokratiskt underskott inom EU, ett legitimitetsproblem. Än så länge upplevs EU av de flesta som fjärran från människors vardag och otillgängligt

för politiska initiativ från vanliga medborgare. EU uppfattas av många som eliternas maktspel, präglad av byråkrati, formalism och även korruption.

Mycket av den kritiska reaktionen i Sverige efter EU-valet över bristande engagemang bland politikerna, medierna och medborgarna är säkert befogad, men samtidigt kan man också ställa frågan om inte förväntningarna är orimliga. Kan man verkligen inom en nationalstat på förhållandevis så kort tid förankra ett fungerande överstatligt och transnationellt system som ska fungera enligt demokratiska normer och procedurer? Särskilt som vi kan konstatera att Sverige (och de övriga medlemsstaterna) som samhälle och som demokrati redan befinner sig i en tid av omdaning?

Den stora framtidsbilden är oklar. Vi kan inte säga om Europa förmår att förändras till ett demokratiskt system med fungerande representation, och förmår att fördjupa den faktiska demokratin. Det är många variabler som ska samverka på ett framgångsrikt sätt för att detta ska bli av. För vår del kan vi emellertid konstatera att ett villkor för denna utveckling är ett brett engagemang i det embryoniska europeiska statskicket, tillsammans med en betydande förskjutning av lojalitet mot den europeiska nivån. Framväxten av en "europeisk allmänhet" och "europeiska medborgare" ur de nuvarande förhållandena handlar om en långsiktig utveckling mot en medborgarkultur på EU-nivå. Hur kan man nå dit?

Medborgarkulturens villkor

Demokratin bottnar i folkstyre och folket – "demos" – består i detta sammanhang av medborgarna. I Demokratirådets senaste rapport (Pettersson m.fl. 1998) menar författarna att medborgarskap förutsätter formell statstillhörighet och att det också ger en rad rättigheter samt att det ställer vissa krav på samhällsmedlemmarna. De definierar medborgarstyre "som en förening av effektivt deltagande, politisk jämlikhet, makt över dagordningen, upplyst förståelse och tolerans" (s. 144). Dessa definitioner och kategorier utgör det normativa fundamentet till ett fruktbart sätt att analytiskt närma sig demokrati. Om vi tar två steg tillbaka och reflekterar över hur man uppnår dessa kriterier – dvs. vilka de (många) villkoren som måste uppfyllas för att en sådan situation ska förverkligas är – föreslår jag att vi gör en enkel schematisk indelning. Å ena sidan har vi vad jag skulle kalla för de strukturella villkoren. Här finns allt det fundamentala kring statskicket, de viktiga juridiska ramarna, de centrala

civila och politiska institutionerna och deras sätt att fungera. Å andra sidan har vi de kulturella villkoren, de aspekter och processer som ligger till grund för en vital medborgarkultur. Jag använder alltså begreppet ”kultur” i en antropologisk bemärkelse: medborgarkultur handlar om föreställningsvärldar, värderingar och levnadssätt.

Vi är förmodligen mest vana att tänka på demokrati i strukturella termer, men demokrati kräver också en förankring i medborgerliga dygder och vardaglig praktik (cf. Preston 1997; Islin och Wood 1999). De strukturella och kulturella villkoren samspelar med varandra och står i ömsesidigt beroende. De strukturella aspekterna kan inverka på de kulturella. Samtidigt är strukturerna beroende av att de kulturella villkoren är uppfyllda, att människor tänker och agerar på sätt som överensstämmer med demokratis behov. Annars blir demokratin endast ett tomt, formalistiskt skal. I Sverige har teman om medborgarnas praktik och värderingar tagits upp under 1990-talet i diskussionerna kring begreppet ”civilsamhället” (Trägårdh 1995; Amnå 1999c) där man just har hävdats vikten av demokratis förankring i människors vardag. Människor kan i sina många olika aktiviteter i samhällslivet ”träna upp” och utöva en sorts medborgarkompetens och bidra till en medborgaranda i samhället. Jag vill poängtera att den sortens medborgerligt ”socialt kapital” som växer fram i det civila samhällets sammanhang utgör en viktig del av medborgarkulturen, men att medborgarkulturen i min bemärkelse syftar till något större, som innefattar människors relation till såväl det politiska som det civila samhället. Vidare är medborgarkulturen något som även tillhör och kännetecknas av den mediala offentligheten, inte enbart medborgarnas vardag. Något skissartat omfattar medborgarkulturen följande dimensioner:

- *Relevanta kunskaper och kompetenser.* Människor måste ha tillgång till tillförlitliga verklighetsgestaltningar, analyser, debatter, osv. och de måste kunna tillgodogöra sig dessa. I diskussioner om offentligheten säger vi att det behövs information och det är riktigt. Men den goda demokratin kräver också att medborgarna kan ta till sig informationen och använda den för att utveckla sina kunskaper och sin förståelse av världen så att de kan reflektera över sin egen situation. Vidare behöver medborgarna kommunikativt kunna delta i det offentliga livet. Dessa teman har varit diskussionsföremål så länge demokratin har funnits. Vilken kunskaps- och bildningsnivå samt hur stor andel av medborgarna som bör kunna uppfylla dessa nivåer kommer att förbli omtvistade. Självklart förväntas man sig inte att den stora majoriteten av

medborgarna ska kunna prestera expertkunskaper eller att de kan hålla offentliga tal, men frågor om deras kunskapsnivåer och analys- och kommunikationsförmåga är ständigt relevanta frågor för demokratin vitalitet. (Och i vårt alltmer heterogena samhälle uppstår även frågan om *vilka* kunskaper som är mest relevanta.) Nyligen har Petersson m.fl. (1998) slagit larm för att i deras uppfattning håller inte kunskapsnivån hos medborgarna måttet.

- *Lojalitet till demokratiska värderingar och procedurer.* Utan dygder som tolerans och vilja att ansluta sig till demokratiska principer och spelregler i vardagen kommer inte demokratin som system att fungera. Samtidigt ska vi inte underskatta komplexiteten och tvetydigheter som kan uppstå. Bara för att ta ett vanligt exempel: invandrare av icke-europeisk härkomst kan ibland komma i kläm när något i deras tradition vad gäller kvinnans roll och rättigheter står i konflikt med europeiska traditioner. Att avgöra vilket tillvägagångssätt som bäst speglar demokratiska värderingar i sådana situationer är inte alltid självklart. Däremot råder det ingen oklarhet kring vikten av att ständigt hålla möjligheterna till diskussion öppna. Demokratiska värderingar och procedurer måste ständigt prövas och omtolkas inför nya situationer och mediernas betydelse för denna uppgift kan knappast överskattas.
- *Praktik, rutin, tradition.* Det är viktigt att demokratin blir förkroppsligad i konkreta, återkommande handlingar i vardagen (jfr civilsamhället, ovan), t.ex. hur man håller ett möte, hur man hanterar en debatt och kommer fram till beslut. Samtidigt behövs det större, integrerande kollektiva handlingar – med symboliska laddningar – som aktivt förenar människor till ett gemensamt demokratiskt ideal. Valkampanjer och valdeltagande är exempel på detta, men det finns många sorters handlingar – även med rituella inslag (t.ex. partikongresser och –nomineringar samt installationsceremonier) – som kan befrämja och befästa demokratin som ideal. Över tid växer traditioner fram, ett minnesföråd av erfarenheter som sätter nuet i ett större sammanhang. Traditioner förmedlar en kollektiv uppfattning om handlingar och deras betydelse i ett perspektiv som inbegriper det omedelbara konkreta i någonting större. Svårigheten att få demokratin att fungera i frånvaron av sådana traditioner exemplifieras av erfarenheterna från de forna kommuniststaterna under det gångna decenniet.

- *Människors identitet som medborgare.* Detta har att göra med människors subjektiva uppfattning om sig själv som medlem och potentiell deltagare i ett politiskt samfund. Denna dimension är kanske den mest svårfångade aspekten av medborgarkulturen eftersom en sådan självförståelse oftast fungerar på en omedveten nivå. Man kan likna denna dimension med en lins: man ser verkligheten genom linsen, men själva linsen är oftast svår att se. Jag utvecklar denna dimension mera nedan.

Dessa fyra dimensioner ska ses som ett kretslopp, inte en lista av separata punkter. De olika dimensionerna samspekar med varandra och förstärker varandra. Återigen: mediernas betydelse är här mycket stor. De kan främja respektive motarbeta medborgarkulturen vad gäller alla dessa dimensioner. Det är naturligtvis många samhälleliga faktorer som kan inverka, t.ex. hur utbildningssystem fungerar, tillgång till resurser för volontärverksamheter och det rådande politiska klimatet, men mediernas bidrag till medborgarkulturen är central (se t.ex. Dahlgren och Höijer 1997). I de västländska demokratierna i dag finns det en del bekymmer över mediernas utveckling och deras agerande inom ramen för det politiska livet. Det skrivs mycket om "infotainment" och om en utarmning av den mer seriösa journalistiken (Fallows 1997; Franklin 1997). Visst finns det fog för kritisk reflektion över mediernas bidrag till demokratin. Vi kan betrakta detta bekymmer inte minst som oro över mediernas inverkan på medborgarkulturen, en oro över vilka kunskaper medierna förmedlar, vilka värderingar de främjar vad gäller demokratin, vilka traditioner de uppmärksammar, och inte minst, vilken sorts medborgaridentitet som medierna inbjuder till genom sitt sätt att tilltala publiken.

En levande medborgarkultur kräver kunskap och engagemang från (en betydande del av) allmänheten, den förutsätter att folk diskuterar aktuella frågor med varandra, att de agerar tillsammans och att de ser sig själva som medborgare. Medierna har till uppgift att stimulera medborgarna till diskussion, samt även att ibland provocera på ett sätt som kan gynna fruktbara samtal och debatt. Kriterierna för en levande offentlig sfär och demokrati inkluderar alltså inte enbart ett mångfaldigt medieutbud, utan även en resonerande allmänhet. En medborgarkultur främjar demokratin just genom att den formar demokratis resonerande aktörer. Denna syn på demokratin – samtalsdemokratin (Forstorp och Linell 1998; Benhabib 1996) förutsätter att medborgarna ingår i mediepubliken, men att de

inte nöjer sig med denna roll, utan att de även pratar och agerar tillsammans.

Frågan om möjligheterna till en medborgarkultur med EU som horisont är mycket komplicerad. Alla fyra dimensionerna är relevanta, men jag vill framförallt uppmärksamma medborgaridentitet, eftersom det är denna dimension – trots att den är den svåraste att få grepp om – som på sikt kommer att vara mest avgörande för EU:s demokratiska utveckling.

Medborgare som nationalstatens medlemmar

Vanligtvis associerar vi medborgarskap med statstillhörighet och en uppsättning juridiska rättigheter och plikter. Detta är den strukturella aspekten av medborgarskap. Den har också en kulturell sida, som man under de senaste åren utvecklat inom en växande teoretisk litteratur (Mouffe 1992, 1993, Clarke 1996). Man menar att det är angeläget för demokratin att människor faktiskt kan betrakta sig själva som medborgare, att de ser på sig själva som individer som tillhör ett demokratiskt samhälle och att de kan delta i dess utveckling. Så långt är resonemanget ganska självklart. Mycket av denna litteraturen använder sig av aktuella identitetsteorier som betonar människors pluralistiska jag, ett resonemang som har mycket gemensamt med den mer traditionella rollteorin. I det moderna samhället ingår människor alltså i allt fler olika sammanhang, där de intar olika roller/identiteter, med olika kunskapsområden, olika krav, olika lojaliteter. Dessa identiteter kan ibland t.o.m. stå i konflikt med varandra: t.ex. kan en persons identitet som miljö-kämpe kollidera med yrkesidentiteten om företaget han eller hon arbetar på agerar på ett miljöskadligt sätt. Några identiteter är mer centrala i vårt psyke och andra är mer perifera; vissa är mer en fråga om kulturarv, andra, som t.ex. de som vi utvecklar på fritiden genom livsstilskonsumtion, är mer ett uttryck för ”tillval” (Fornäs 1995; Slater 1997; Miles 1998).

Poängen är att ”medborgare”, sett från demokratin perspektiv, måste utgöra en central identitet bland människors mångfald av identiteter. Om demokratin ska frodas måste ”medborgarskap” också utvecklas – och betraktas som – en del av individens mångsidiga identitet, någonting som integreras med hennes subjektivitet och psykologi (Alejandro 1993). Gellner (1994) använder metaforen ”modulmänniskor”. Detta kan låta något motbjudande – man

associerar till roboten osv. – men Gellner menar att den moderna människan som medborgare i en demokrati har en mängd identiteter utan att någon av dessa nödvändigtvis är totala eller utesluter de andra. Människor kan uppleva att de ingår i civila eller politiska samfund i närsamhället (grannskapet), inom kommunen eller regionen, och/eller på nivån av nationalstaten, men medborgaridentiteten behöver inte bara vara en spegling av formella politiska strukturer. I dagens Sverige finns det bl.a. de traditionella folkrörelserna, olika intresseorganisationer och nyare rörelser av olika slag kan främja känslor av medborgarkollektivitet. Hos en individ kan sådana tillhörighetskänslor bygga på flera sammanslutningar eller sammanhang av civil eller politisk relevans. Man kan vara inbegripen i nätverk av relationer och gemenskaper som kan samexistera inom samma person – t.ex. partimedlem, intresseförespråkare, fredsaktivist och feminist. Vi kan ”vara” medborgare på olika sätt och utöva demokratin genom vårt handlande och deltagandet på många olika vis – fast olika identiteter som medborgare måste ha ”ett hem”. De måste vara förankrade inom ramen för någon samhällelig gruppering och/eller någon politisk enhet; de kan inte bara vara en produkt av tankevärlden.

Hittills är det onekligen så att det övervägande starkaste sätt på vilket människor är medborgare är i relation till nationalstaten. Demokratin i västvärlden har för det mesta vuxit fram i samband med framväxten av nationalstaten. Även om vi i dag ser en pluralisering av medborgaridentiteter måste vi komma ihåg att det var nationalstatens konstruktion som formade mycket av vår uppfattning av demokratin och som trots allt utgör de dominanta uppfattningarna av vad medborgarskap går ut på. ”Medborgare” som en identitet blev starkt knuten till känslor av nationalism. Det är här svårigheten och utmaningen ligger vad gäller EU: att kunna sära på det som handlar om känslor för det nationella och det som angår demokrati och dess principer. De blir sammanflätade i nationalstatens medborgarskap, men i EU-sammanhanget är det viktigt att utveckla en syn på medborgarskap som inte uteslutande tillhör det nationella. Detta blir givetvis inte lätt, med tanke på de historiska betingelserna.

Begreppet ”den föreställda gemenskapen” (Anderson 1993) har under de senaste åren stimulerat reflektion kring nationalstatens framväxt och karaktär. Hur miljontals människor som personligen aldrig har träffat varandra med åren kan komma att uppleva en samhörighet med varandra – en ”vi-känsla” – och identifiera sig med en och samma nationalstat var något man länge tog för givet, men på sistone har man inte minst betonat mediernas roll för detta.

De sociala och kulturella band som utgör den kollektiva identiteten att tillhöra en nation har vuxit fram dels genom gynnsamma omständigheter (geografi, etniska sammansättningar, osv.), dels genom medvetna policyåtgärder på många olika nivåer. I den europeiska historien ser man hur även våld ibland har använts för att sammansvetsa en gemensam nationell kultur och kväva separatistiska strömningar i situationer där stat och "nation" inte perfekt sammanfaller (t.ex. Spanien och Storbritannien). En nation utgör en komplex och abstrakt gemenskap. Historiskt sett har det visat sig att bildandet av en nation är en process fylld med motsättningar (James 1996) och den gemenskap som uppstår är inte bara en produkt av "naturligt" umgänge, utan även ett resultat av långsiktiga strategier.

Medier har varit ett självklart instrument i uppbyggnaden av nationell kultur; även innan tryckpressen utvecklades ser man hur det skrivna språket, oftast genom kyrkan, tjänade som fundament till en nationell kultur och nationsomfattande värdegemenskap, åtminstone på en miniminivå. Medier användes av stater för att samtala med och inbegripa sina medborgare i samhället; i den demokratiska traditionen har detta varit ett viktigt led i att förevisa maktens legitimitet. Orvar Löfgren (1990) skriver om hur det under 1700- och 1800-talen bedrevs en medveten politik för att nationalisera kulturen: ett språk, ett arv, en flagga, svenska sånger och litterära traditioner (se också Ehn, Frykman och Löfgren 1993). Dåtidens medier användes medvetet för att bygga upp en nation med gemensamma referensramar och värderingar. Läskunnighet i samband med framväxten av bl.a. dagspress och familjetidningar blev ett viktigt led i detta projekt, men även bilder spelade en stor roll. I familjetidningar och senare också på vykort fanns det rikligt med svenska fosterländska bilder med pittoreska vyer av åker, vattenfall, fjäll, kyrkoruiner, den faluröda stugan med vita knutar, osv. I och med lansering av radion på 20-talet och TV på 50-talet kunde nationaliseringen kopplas ihop med folkupplysning och folkbildningsarbetet på ett mycket effektivt sätt. Public service radio och TV hade som uppgift att vara till för alla och deras bidrag till nationaliseringen av kulturen kan nästan inte överskattas.

Med åren kom det oundvikligt en rutinisering av svenskheten i medierna; nationaliseringen av kulturen blev i stort ett faktum. Det som från början utgick från en medveten strategi övergick undan för undan till tillämpning av självklara och cementerade referensramar. Det växte inom medierna i alla västländer fram en sorts vardaglig "banal nationalism" (Billig 1995) där dess utbud rutinmässigt be-

fäste de kollektiva synsätten. Denna symboliska ordning förstärkte mycket av svenskarnas uppfattning om sig själva och sitt land: ett socialt progressivt folkhem med en lysande framtid, befolkat av ärliga, hårt arbetande, plikttrogna medborgare som var tekniskt innovativa, med ett speciellt förhållande till naturen, osv. Det svenska medborgarskapet var kulturellt inbegripet i allt detta.

Transnationell gemenskap?

Runt om i världen ser vi en försvagning (men absolut inte ett försvinnande!) av nationalstaten, som är klämd mellan utvecklingen på både den globala och lokala nivån. Det nationella "medierummet" blir alltmer uppluckrat och betraktas av många som en onödig begränsning, samtidigt som transnationaliseringen av medierna i viss grad kan motarbeta den mediebaserade nationella identiteten (Morley och Robins 1995). Vissa menar att nationalstaterna befinner sig på en "marknad" där de måste konkurrera mot utländskt medieutbud för att få medborgarnas uppmärksamhet och engagemang (Price 1995). Dessa utvecklingar har väckt frågan om möjligheter till någon sorts pan-europeisk identitet genom medierna, men allt tyder på att detta är orealistiskt (Schlesinger 1995). Känslor av nationstillhörighet lever kvar på ett mycket påtagligt sätt; man ser t.o.m. ett uppsving för nationalism på många håll i världen. Om ett transnationellt medieutbud kan sägas ge utvidgade referensramar så är det desto svårare för sådant utbud att verkligen fånga många människors djupare lojalitet till någon större kollektiv. Även med utgångspunkt i de institutionella ramar som byggts upp inom EU är de allra flesta medborgares lojalitet till sin egen nation starkare än den till EU. En identitet som "europé" tenderar att vara ytlig och kan nog inte tillfredsställa de psykologiska behov som en nationell identitet fyller för de allra flesta.

De allra flesta människor i Europa är inte ens benägna att titta på TV-sändningar från andra länder om de inte är på det egna språket (det finns förvisso tyska och franska språkområden och TV-sändningar som korsar statsgränser); i bästa fall lockar vissa kategorier av "internationellt" utbud på satellitkanalerna. Svenskarna föredrar oftast t.ex. engelskspråkiga satellitprogram före sändningar från Norge eller Danmark. Försöket att lansera satellitkanalen Euro-News som europeisk konkurrent till CNN har enbart haft begränsad framgång (Richardson och Meinhof 1999). Man har försökt att göra ett "all-europeiskt" nyhetsprogram som är uppbyggt som ett

kollage av inslag hämtade från olika länder. Redigeringen lämnar ifrån sig inslag med enbart speakertext, så att varje land kan lägga till sitt eget språk. Formen blir konstig: det finns inga synliga nyhetsuppläsare eller reportrar. Ännu mer problematiskt är att de allra flesta inslag ändå blir nationella till sin karaktär: det finns lite av ett utvecklat "europeiskt perspektiv", trots att ordet "Europa" förekommer ofta. Hittills har EuroNews inte haft den finansiering som skulle möjliggöra en rejäl satsning, men experimentet tycks ändå visa svårigheten att tala till en så pass heterogen publik. Man utgår från premissen att publiken i de olika länderna har mycket gemensamt tack vare sitt EU-medlemskap, men uppenbarligen upplever tittarna det inte så. Deras identiteter som européer är inte stark nog att framkalla en ändring i tittarvanorna.

Teoretiska rön om en medial offentlighet på EU-nivå som i stort sett speglar en sorts public service TV- modell ger inte mycket uppmuntran. Massiva kulturella svårigheter talar emot en sådan utveckling inom mediepolicy (Schlesinger 1997). Dessutom, gör den nyliberala trenden mot avreglering och marknadskrafter som ram för mediernas utveckling detta ännu mer svårt: ett sådant koncept skulle helt enkelt inte vara ekonomiskt gångbart på TV-marknaden. Nationell policy de senaste två decennierna och inte minst EU policy under 90-talet framhåller industriella och ekonomiska perspektiv på bekostnad av allmänhetens medborgerliga intressen. Vi saknar i dag den historiska distansen att med någon säkerhet kunna säga vad alla dessa samhälleliga och mediala förändringar innebär för den nationella identiteten. Det är emellertid tydligt att nationalism kommer att bestå som en viktig källa till den stora majoritetens medborgerliga identitet trots mediernas ökade transnationalisering.

Det finns emellertid intressanta skillnader mellan EU-länderna att notera vad gäller "europeisk identitet". EU:s egen Eurobarometer nr. 50 visar under hösten 1999 att Sverige och Storbritannien är de länderna där man har minst europeisk identitet (Barkman 1999). På frågan "Har du en nationell eller europeisk identitet" svarade 60 procent av svenskarna att de har enbart en nationell identitet, 37 procent en blandidentitet och endast 2 procent en enbart europeisk identitet. Siffrorna för Storbritannien var 62, 35, respektive 5 procent, medan i många av de andra länderna är siffrorna omvända. Där säger en majoritet sig ha en europeisk identitet. Man kan naturligtvis fråga hur djupt dessa europeiska identiteter sitter och hur väl de skulle stå sig när intressekonflikter blommar upp mellan EU och den respektive nationalstaten, men de tyder ändå på ett annat läge i Sverige och Storbritannien (som också speglas i opinionen i frågor

kring EU-medlemskap). Detta läge har sin historiska förklaring – t.ex. Sverige och Storbritannien har haft mindre erfarenhet av tätt europeiskt samarbete än många av de andra länderna – och därmed måste betraktas som något som kan förändras genom historisk erfarenhet. Medierna kan alltså ”mjuka upp” nationella identiteter, men kan ingalunda utplåna dem eller på egen hand skapa djupgående transnationella identiteter. Sådana utvecklingar måste bygga på betydande nationella erfarenheter, där medierna kan samverka genom att beskriva, tolka och betona. Med Sveriges EU-medlemskap öppnas dörren till sådana erfarenheter. Även inom Sverige pågår det saker som inverkar på identitetsfrågor (se nedan); det gäller för medierna att aktivt samspela med dessa utvecklingar.

Mot pluralisering

Den objektiva homogenitet och den subjektivt föreställda gemenskapen har alltså haft en avgörande betydelse för framväxten av den svenska demokratin i allmänhet och för medborgarkulturen i synnerhet. De har underlättat ömsesidig förståelse i det politiska livet och främjat en politik som i internationella sammanhang måste betraktas som relativt konsensusinriktad. Samtidigt ser vi att den knappast kommer att ge vika i första hand för de globaliseringstendenser som vi bevittnar inom medierna. Detta betyder inte att samhället, kulturella mönster eller identitetsprocesser på något sätt har stått stilla. Tvärtom: vi ser en del intressanta strömningar som kan ha relevans för vägen mot en EU-medborgarkultur.

Den objektiva homogeniteten och förmodligen även den upplevda gemenskapen har emellertid blivit något uppluckrad de senaste decennierna. Nationalstaten har blivit mer mångfacetterad och komplex i sin sammansättning. Samhällsstrukturer och -processer som bidrar till homogenisering och integrering – till en föreställd gemenskap – har förvisso fortfarande en mycket stark närvaro i Sverige, men i dag delar de plats med krafter som främjar heterogenitet och fragmentisering. Dessa krafter är inbyggda i hela den senmoderna utvecklingen som har präglat Sverige (och de flesta västländerna) de senaste decennierna.

Det finns många analyser och infallsvinklar på Sveriges nuvarande situation, men de centrala aspekterna av dagens utveckling som driver fram heterogeniteten kan kort sammanfattas. Vi befinner oss i en omvandling av den korporativistiska strukturen som har rått under ett halvt sekel. Detta innebär bl.a. en viss upplösning av den

svenska modellens maktstruktur, med en de fakto förskjutning av informell makt från det formella politiska systemet och den politiska eliten till sfären av marknadskrafter och den ekonomiska eliten. Begreppet ”folkhemmet” klingar svunna tider. Ekonomin och finansvärlden har blivit mer ”global” till sin karaktär. I samband med dessa trender bevittnar vi en reducering av den i många årtionden dominerande konsensus inom det politiska livet, som i sin tur ger upphov till styrproblem på systemnivå.

De traditionella politiska partierna och folkrörelserna har allt svårare att rekrytera nya medlemmar, samtidigt som nya politiska aktörer i form av olika medborgarsammanslutningar och nya rörelser uppstår. Det sociala läget har försvårats på många håll: klassklyftorna och social marginalisering växer; situationen i synnerhet för kvinnor har blivit hårdare. Vidare har Sverige under de senaste decennierna fått stora grupper av nya invandrare och är i dag ett multikulturellt samhälle. Detta dock i en tid då de sociala svårigheterna växer och tendenser till diskriminering av människor av utländsk härkomst fortsätter. Jämte denna utveckling ser vi trender i de kulturella mönster där livsstilskonsumtion har fått en allt starkare position och spelar en viktigare roll för identitetsarbete på individnivå och för kulturell differentiering på samhällsnivå. Ett mångfaldigande av hela medialandskapet och en fragmentisering av mediepubliken utgör viktiga aspekter i denna trend. I dag går medierna mer mot differentiering och skiktning; mediepubliken fortsätter att indelas i allt flera nischer, baserade på smak, kön, samhällsklass, ålder och geografi.

Övergången från svensk modernitet till senmodernitet har fört med sig en del trauma och det är svårt att föreställa sig att innebörden av identiteten som medborgarna i Sverige i dag skulle lämnas oberörd. En del av de tidigare orienteringsmallarna för det civila och politiska samhället fungerar inte längre på samma sätt. Det är inte så att människor har släppt sin identitet som medborgare i Sverige; Sverige fortsätter att som nationalstat vara hemvisten för de allra flestas identitet som medborgare. I denna bemärkelse lever nationalism otvetydigt kvar. Poängen här är snarare att utvecklingen har problematiserat vad det *betyder* att vara medborgare i Sverige, i en tid där själva medborgarkulturen befinner sig i en övergång. Identitetsdimensionen inverkar ömsesidigt på de övriga dimensionerna av medborgarkulturen och dess betydelse kan därmed inte isoleras från de övriga dimensionerna. Detta kan hypotetiskt innebära att det finns små ”öppningar” i den svenska medborgaridentiteten som delvis kan ”överföras” till EU-sammanhanget.

Det finns en annan aspekt här som har att göra med medborgaridentitet som jag gärna vill nämna men inte kan utveckla i detta sammanhanget. Det handlar om identitetspolitiken i frågan om gränsdragningar: vem är svensk och vem är inte? Kort sagt befinner vi oss i övergången från en uppfattning av svenskhet som har en stark prägel av etnicitet – namn, språk och uttal, klädsel och andra kulturmarkörer, religion och inte minst utseende (en markör som används rutinmässigt även av passkontrollen) – till en som bottnar i juridisk status. Frågan ”Men är han svensk?” syftar bara i vissa sammanhang till vilket pass vederbörande har; i många fall är det spörsmål om etnisk tillhörighet. Medborgarskap i juridisk bemärkelse innebär gränsdragningar; det inkluderar och exkluderar. Samma sak gäller medborgarskapet som en identitetsfråga: det är inte enbart en fråga om en individs egna uppfattningar, utan det handlar också om kulturella definitioner som kan innesluta och utesluta grupper och individer. Att det har kommit så mycket litteratur de senare åren om demokrati, medborgare och det multikulturella samhället (Kymlicka 1995; Spinner 1994) är ett tecken på de svåra situationer många länder befinner sig i.

Medierna mot en EU-medborgarkultur

Jag har betonat hur framväxten av medborgaridentitet har varit starkt knuten till nationalstaten och hur försök att utveckla mer övergripande europeiska identiteter – särskilt via medier – inte har rönt större framgång. Medborgarskap är fortfarande i hög grad sammanflätat med nationalism. Tanken att vi ”ska bli européer” på ett sätt som är så djupgående att det kan tjäna som plattform för medborgerlig i EU-sammanhang – att vi på något sätt ska ”byta ut” svenskheten med något allmänt europeiskt – är inte särskilt realistisk. Samtidigt har jag hävdad att våra identiteter blir alltmer pluralistiska samt att det svenska samhället och dess kulturella mönster har blivit alltmer heterogena. Det är just denna senare utvecklingstrend som erbjuder några öppningar mot medborgarkulturens identitetsdimension: pluraliseringen av identiteter och fragmentisering av det svenska socio-kulturella landskapet kan utgöra viktiga förutsättningar i detta avseende.

Grundtanken här är att en EU-medborgarkultur och särskilt identitetsdimensionen bör minimera betoningen på nationell kontra europeisk tillhörighet. EU-medborgarskap måste betraktas som något bortom denna identitetsmotsättning. Det är inte fråga om att ta

bort eller byta ut något; frågan om EU-identitet måste i grunden "avetniciteras". I stället måste det handla om att lägga till en identitetskomponent hos medborgarna som vilar på en lojalitet till demokratiska värderingar och som bottenar i ett instrumentellt – inte ett affektivt, emotionellt – förhållande till den politiska konstruktionen. Våra svenska identiteter inbegriper till stor del våra medborgerliga identiteter – att "vara svensk" innefattar för det mesta att vara svensk medborgare. Den nationella identiteten är dock mycket mer än detta, och mobiliserar en mängd olika känslor och uppfattningar om hur vi är som ett folk, som en kultur, som ett samhälle. "Svenskheten" är mångbottnad och anspelar på vår syn på vår historia, vårt kulturarv, vår specifika geografiska tillhörighet inom Sverige m.m. Som svenskar är vi alltså medborgare i den formella juridiska bemärkelse, men vi är mycket mera också.

Dessa element kan i princip lämnas orörda, de behöver inte sättas i någon konkurrenssituation med vårt EU-medborgarskap. Att vara EU-medborgare kan betraktas som något kulturellt ganska obestämt och personligt sett relativt ytligt. Man behöver inte se sig själv som "europé" i det abstrakta. Det räcker med att man dels är svensk eftersom Sverige tillhör EU, dels att man har ett förtroende för demokratiska ideal och förlitar sig på demokratiska tillvägagångssätt, i klassisk republikansk anda. EU förblir ett multinationellt, multietniskt och multilingvistiskt projekt. Med andra ord medborgaridentitet i relation till EU blir någonting vi utvecklar utöver vår identitet som svensk just med avsikt att ta hand om politiska frågor som uppstår inom ramen för EU.

Konflikter mellan Sveriges intressen och EU:s uppstår givetvis, men sådana konflikter uppstår även inom det nationella, det regionala, det kommunala, det privata och det offentliga. Vi slits ofta mellan intressekonflikter vi bär inom oss själva. Som pluralistiska "modulmänniskor" måste vi ibland vara kluvna; detta är oundvikligt. Huvudfrågan blir i stället vilka identiteter som för oss är personligen centrala och vilka som är perifera. Bland våra olika medborgaridentiteter sitter EU-modulen en bra bit från centrat. Däremot måste den vara betydelsefull för oss av praktiska politiska skäl: EU-beslut inverkar på våra liv och vi måste på något sätt kunna påverka dessa beslut om EU ska kunna fungera någorlunda demokratiskt och anspela på någon legitimitet.

Detta är naturligtvis en idealbild som jag skissar upp. Den pekar på en riktning att sträva efter, men vi måste inse att det kräver ett långtidsperspektiv. Det handlar om att utveckla en ny politisk kultur och vi är definitivt inte där än; och som jag sa inledningsvis finns

det inga garantier att vi når dit. Men det är viktigt att vi strävar mot detta; demokratin och den nödvändiga EU-medborgarkulturen är inte förhandsbestämda.

Hur ska vi då se på mediernas roll i denna utveckling? Min egen önskelista över de svenska mediernas agerande vis à vis EU utgår från det kretslopp som utgör dimensionerna i medborgarkulturen. Vi kan alltså säga att en EU-medborgarkultur självfallet förutsätter relevanta kunskaper och kompetenser. Men det handlar inte enbart om sedvanlig journalistisk bevakning, utan sammanhållna bildningsprogram. På olika håll i medierna ser vi redan tecken på satsningar i denna riktning, men det behövs mera, inte minst i landsortspressen. Medborgarna behöver ett kunskapsförråd och möjlighet till att uppdatera referensramar för att begripa innebörden av de fortlöpande nyheterna. Gissningsvis vet t.ex. inte de flesta svenskar vilka beslut som tas i Stockholm och vilka som fattas av EU. Vi måste förstå hur EU fungerar och hur EU bör fungera, vad gäller demokratiska procedurer och medborgarnas relation till dem. Medierna måste också bidra till att bemyndiga medborgarnas egna kommunikativa kompetenser i den bemärkelsen att de visar var man kan hämta information, hur olika handlingsmöjligheter ser ut och hur de olika nivåerna av politisk kommunikation inom EU ter sig. Detta ställer stora krav på journalister och redaktioner; i grunden handlar det om ett fortlöpande bildningsprogram för journalister också. Många behöver fördjupa sina kunskaper om EU och periodvis uppdatera dem.

Lojalitet till demokratiska värden och procedurer är en viktig stolpe för EU-medborgarkulturen. Det är detta som i bästa fall kan "förena" svenskar och alla de andra nationaliteterna inom EU-projektet och samtidigt driva EU:s utveckling i en demokratisk riktning. Främjandet av sådana lojaliteter är något de svenska medierna redan är i färd med att göra genom sina ofta kritiska anmärkningar på hur EU fungerar. Visst får det bli medieskandal när det är befogat (t.ex. när EU-kommissionen fick avgå under våren 1999), men det är också viktigt att medierna tar fram de demokratiska landvinningarna när de äger rum och engagerar svenska medborgare i de principiella diskussionerna om partirepresentation och offentlighet kontra hemlighet vad gäller beslutsfattande och tillgång till dokument. Att å ena sida insistera på demokratiska principer i EU-sammanhang, och å andra sidan öppna upp frågor för demokratisk debatt är en central publicistisk uppgift för medierna. Med tanke på de olika ländernas varierande politiska kulturer kunde även diskussioner och debatt kring olika uppfattningar om demokrati ibland bidra

till reflektion över detta något slitna begrepp. En lojalitet till demokratin måste innefatta en tolerans för skilda åsikter om hur den ska förkroppsligas samt en acceptans av de etablerade spelreglerna.

Vad gäller praktik, rutin och tradition – som förutsätter kunskaper, kompetenser och lojaliteter – är syftet att integrera EU med det svenska politiska livet och det svenska vardagstänkandet. Här har televisionen en speciell roll att spela. TV-journalistiken i sina olika former har en unik förmåga att upplevelsemässigt förmedla världen in i vår vardag genom sina bilder på ett sätt som pressens tryckta ord inte kan jämföras med. TV-mediet kan i sina bästa stunder påtagligt bidra – bortom informationsförmedlingen – till våra gemensamma referensramar (Dahlgren 1995). Än så länge upplevs EU som fjärran och på sikt är detta förödande för demokratin. Praktik består av återkommande handlingar; TV:n och de andra medierna kan visa dels vilka som är de viktiga praktikerna inom EU, dels vilka som är de praktiker som vi medborgare kan och bör utöva (Dahlgren 1997). Hur får vi som medborgare i Sverige politisk kontakt med EU? Vilka steg kan vi ta? Medier kan hjälpa till att göra sådan praktik tillgänglig och självklar, som ett rutininslag i våra liv. På lång sikt får vi traditioner som vi kan betrakta som våra egna. Dessa traditioner, med sin praktik, tillsammans med kunskaperna, kompetenserna och lojaliteten utgör i sin tur fundamentet till den EU-medborgaridentiteten jag har diskuterat ovan. Kretsloppet – i bästa fall – fortsätter och förstärks.

Medierna i omvandling

En sådan vision är ohämmat ambitiös, men jag ser ingen annan väg. Jag tror att många inom medievärlden i princip skulle godkänna denna framtidsbild som ett ideal, men de skulle med all rätt påpeka att en del problematiska villkor står i vägen. Vi behöver bara konstatera att det även inom Sverige finns förhållanden som motarbetar en medborgarkultur. En del av dessa har att göra med de samhällsliga svårigheter som alla västländer kämpar med, som jag nämnde alldeles i början. Och vad gäller medierna är det onekligen så att aspekter av deras utveckling de senaste åren kan även motarbeta en svensk medborgarkultur. T.ex. kan det hårdnande kommersiella klimatet göra att en del av mediernas bevakning av samhällsfrågor och politik har blivit tunnare och/eller mer populistisk på senare år (se t.ex. Hultén 1999). På senare tid har medierna alltmer börjat tilltala oss som konsumenter snarare än som medborgare. Man kan

säga att en nationell medborgarkultur blir mer och mer oförenlig med den kommersiella medieindustrin och detta är illavarslande för en EU-medborgarkultur. Detta är en viktig och känd diskussion och jag ska inte fördjupa mig i den här. Jag vill bara poängtera att denna utveckling är problematisk sett från ett demokratiperspektiv och det kommer att kräva all vår kreativitet att få en bättre balans mellan de ekonomiska villkoren och det publicistiska uppdraget.

I dagens medievärld utgör digitaliseringen den mest genomgripande utvecklingen och särskilt introduktionen av Internet har gjort att vi fått ett medielandskap som är markant annorlunda än det vi hade för tio år sedan. Vi har nu kommit förbi den fasen av Internets utveckling där debatterna till stor del består av utopiska och dystopiska visioner. Numera gäller det konkreta analyser av nuläget och försiktiga prognoser om framtiden, inte minst vad gäller Internets betydelse för demokrati (Olsson 1999). Forskningen hittills tyder på att Internet kan tjäna till att bredda offentligheten genom att flera grupper deltar i politiska diskussioner. Internet är en utmärkt resurs för alla aktörer – partier, organisationer, rörelser, grupper och individer – som vill delta i det offentliga samtalet, bilda opinion och samordna aktiviteter och även aktioner. På det sättet kan Internet bidra till att vidareutveckla en medborgarkultur. För individer blir det ett smidigt sätt att ta kontakt med myndigheter, politiska partier och även enskilda politiker. Vad som blir särskilt relevant i EU-sammanhang är just hur lätt det är att kommunicera över nationella gränser: man kan bli politisk aktör i europeiskt sammanhang.

Internet används i många syften, men det är bara en liten bråkdel av nätanvändarna som brukar mediet i något politiskt sammanhang; hittills ser vi inga tecken på att det är på väg att revolutionera det politiska livet (Hill och Hughes 1998). Interaktiv, horisontell kommunikation för politiska ändamål kommer förmodligen att förbli en sfär för en liten minoritet av aktivister och mycket engagerade medborgare. Internet har blivit ett starkt kommersialiserat medium på relativt kort tid, och det används mycket som ett medium för handel; de allra flesta nya hemsidor som etableras numera är kommersiella. Det finns däremot ytterligare en trend att notera här: tidningar, nyhetsbyråer och på sistone även TV-stationer och radio-kanaler håller på att flytta in på Nätet. Internet är alltså på väg att i betydande utsträckning bli ett massmedium (Roscoe 1999). Med detta menas en modell där ett litet antal begränsade produktionscentra distribuerar innehåll till ett stort antal mottagare. Detta betyder bl.a. att journalistik är något som kommer att finnas – och vidare utvecklas – på nätet, och detta gäller inte bara globala medie-

aktörer utan även de svenska. Även om man kan ”kringgå” journalister och söka sin egen information om vissa händelser kommer detta mönster att förbli ett undantag. Snarare blir det att fler och fler människor kommer att använda Internets journalistiska utbud, med de möjligheter som finns för länkar, arkiv och även diskussion. Mediernas uppgift att främja en medborgarkultur på EU-nivå minskas inte av Internet; i stället utgör Internet en ny växande terräng för den journalistiska verksamheten.

Slutligen vill jag fästa uppmärksamheten på några politiska aspekter som är relevanta för mediernas framtida utveckling. För det första står det helt klart att EU-medlemskap ändrar på den svenska nationalstatens suveränitet. Sveriges agerande numera måste samordnas med EU och med andra medlemsstater inom många områden; de geografiska gränserna försvinner inte, men de får en annan innebörd. Detta betyder att det politiska livet måste anpassa sig till dessa omständigheter och vi ser redan hur denna omstruktureringsprocess är påbörjad, men den är långt ifrån avslutad. Dessa förändringar i det politiska livet tvingar i sin tur fram omdaningar i mediernas sätt att arbeta. De svenska medierna blir tvungna att mer och mer inbegripa ett EU-perspektiv. Det journalistiska arbetet är på väg att få en starkare fokusering på Bryssel, men nya rutiner, nya sätt att dela upp bevakningsområden, nya källor och samarbetspartner. De svenska medierna befinner sig alltså redan i begynnelsen av en Sverigeanpassad EU-offentlighet. Inom EU växer det fram transnationella regioner som väcker speciella politiska frågor och kräver i sin tur en utvecklad hörna av den offentliga sfären; Öresund är en av de främsta av dessa regioner inom EU och kommer också att få ökad betydelse för det politiska livet och det journalistiska arbetet.

Medan EU-politiken bottnar i medlemsländernas deltagande visar utvecklingen redan att det kan bli svårt att betrakta varje enskilt land i alla sammanhang som en sammanhållen aktör. I vissa EU-frågor kan man säga att en specifik lösning är bra eller dåligt för Sverige, men mer och mer förstår vi att ett beslut kan skapa både vinnare och förlorare inom Sverige. Dvs. att det inte är så att alla vi svenskar kommer att dela samma intressen visavi EU: vi kommer att få alltmer intressekonflikter sinsemellan. Detta öppnar dörren till mer tillspetsad EU-politik inom Sverige och därmed – kan man spekulera – nya uppläggningar av det journalistiska arbetet. Än så länge är det i stort sett den svenska politiska (och ekonomiska) eliten som bestämmer den politiska dagordningen inom medierna vad gäller EU. På sikt kan man emellertid förvänta sig en förändring där medierna tar mer initiativ. I ett läge där bestämmandemakten för-

skjuts från Stockholm till Bryssel kommer en del journalister inte längre så rutinmässigt följa dessa signaler; de kommer att mer självständigt ta intryck av dagordningar inom EU-parlamentet och EU-kommissionen och förmedla dessa tillbaka till Sverige. Inledningsvis kan man föreställa sig en maktkamp mellan den svenska politiska eliten och dessa svenska journalister, men på sikt kan vi nog förvänta oss framväxten av svenska journalister med en annan yrkesidentitet: de blir eurojournalister med svensk förankring, i stället för svenska journalister som bevakar EU.

EU behöver en demokratisk medborgarkultur och medierna i Sverige har en central roll i dess utveckling. Det finns tendenser i samhället i stort och inte minst i medierna som försvårar denna uppgift. Samtidigt finns det förändringsbanor inom medierna som kan erbjuda nya möjligheter att länka människor till EU och förstärka medborgarkulturen. Det gäller att ta tag i dessa möjligheter.

Referenser

- Alejandro, Roberto (1993) *Hermeneutics, Citizenship and the Public Sphere*. Albany: State University of New York Press
- Amná, Erik, red. (1999a) *Bör demokratin avnationaliseras?*. Demokratiutredningen, skrift nr 21. SOU 1999:11
- Amná, Erik, red. (1999b) *Globaliseringen och demokratin*. Demokratiutredningen, skrift nr 22. SOU 1999:56
- Amná, Erik, red (1999c) *Civilsamhället*. Demokratiutredningen, forskarvolyt VIII. SOU 1999:84
- Anderson, Benedict (1993) *Den föreställda gemenskapen*. Göteborg: Daidalos
- Barkman, Clas (1999) ”Svensken ingen europé”. *Dagens Nyheter*, den 4/12, s. A12
- Benhabib, Seyla, red. (1996) *Democracy and Difference*. Princeton: Princeton University Press
- Billig, Michael (1995) *Banal Nationalism*. London: Sage
- Björnsson, Anders och Lutherson, Peter, red. (1997) *Medialiseringen av Sverige*. Stockholm: Carlssons
- Castells, Manuel (1999) *Informationsåldern. Bd 1: Nätverkssamhällets framväxt*. Göteborg: Daidalos
- Clarke, Paul Barry (1996) *Deep Citizenship*. London: Pluto
- Dahlgren, Peter (1995) *Television and the Public Sphere*. London: Sage
- Dahlgren, Peter (1997) ”Enhancing the civic ideal in TV journalism” i K. Brants m.fl., red. *The Media in Question*. London: Sage
- Dahlgren, Peter och Birgita Höijer (1997) *Medier, oro och medborgarskap*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar
- Dunn, John (1993) *Western Political Theory in the Face of the Future*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgen, Orvar (1993) *Försvenskningen av Sverige: det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur
- Fallows, James (1997) *Breaking the News*. New York: Vintage Books
- Fornäs, Johan (1995) *Cultural Theory and Late Modernity*. London: Sage

- Forstorp, Per-Anders och Linell, Per, red. (1998) *Samtal pågår*. Stockholm: Carlssons
- Franklin, Bob (1997) *Newzak and News Media*. London: Edward Arnold
- Gellner, Ernest (1994) *Conditions of Liberty*. London: Allen Lane/Penguin
- Hill, Kevin A. och John E. Hughes (1998) *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield
- Hultén, Lars J. (1999) *Orden och pengarna. Om kamp och kapitulation inom journalistiken*. Stockholm: Natur och Kultur
- Hvitfelt, Håkan och Lauri Karvonen, red. (1999) *Den svala demokratin*. Sundsvall: Demokratiinstitutet
- Inin, Engin F. och Patricia K. Wood (1999) *Citizenship and Identity*. London: Sage
- James, Paul (1996) *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community*. London: Sage
- Johansson, Debora (1999) *En ganska dålig nyhet. EU-bevakningen i svenska medier inför valet 1999*. Sundsvall: Demokratiinstitutet, Rapport nr 12
- Kymlicka, Will (1995) *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press
- Lindahl, Rutger (1999) "Mångtydig EU-opinion" i S. Holmberg och L. Weibull, red. *Ljusnande framtid*. SOM rapport nr 22. Göteborgs universitet
- Löfgren, Orvar (1990) "Medierna i nationsbygget" i Ulf Hannerz, red., *Medier och kulturer*. Stockholm: Carlssons
- Miles, Steven (1998) *Consumerism as a Way of Life*. London: Sage
- Morely, David & Robins, Kevin (1995) *Spaces of Identity: Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. London: Routledge
- Mouffe, Chantal, red. (1992) *Dimensions of Radical Democracy*. London: Verso
- Mouffe, Chantal (1993) *The Return of the Political*. London: Verso
- Olsson, Anders R. (1999) *Elektronisk demokrati*. Demokratiutredningen skrift nr 16: SOU 1999:12
- Petersson, Olof m.fl. (1998) *Demokratirådets rapport 1998. Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: SNS Förlag

- Preston, P. W. (1997) *Political/Cultural Identity: Citizens and Nations in a Global Era*. London: Sage
- Price, Monroe E. (1996) *Television, the Public Sphere and National Identity*. Oxford: Oxford University Press
- Richardson, Kay och Meinhof, Ulrike (1999) *Worlds in Common? Television Discourse in a Changing Europe*. London: Routledge
- Roscoe, Timothy (1999) "The construction of the World Wide Web audience". *Media, Culture & Society* 21 (5) september.
- Schlesinger, Philip (1995) *Europeanisation and the Media: National Identity and the Public Sphere (Working Paper No.7)*. Oslo: ARENA
- Schlesinger, Philip (1997) "From cultural defence to political culture: media, politics and collective identity in the European Union". *Media, Culture & Society* 19 (3) July
- Slater, Don (1997) *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge: Polity Press
- Spinner, Jeff (1994) *The Boundaries of Citizenship*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Thompson, John B. (1995) *The Media and Modernity*. Cambridge: Polity Press
- Trägårdh, Lars red (1995) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS

TV-tittarna och demokratin

Mats Ekström

Att titta på TV är en av de mest utbredda, vardagliga och självklara aktiviteterna i det samtida samhället. I Sverige tittar vi på TV i genomsnitt ungefär två timmar om dagen (Mediebarometern 1997). Siffrorna är ungefär desamma i andra nordiska länder men betydligt högre i t.ex. USA. Vi organiserar våra vardagsliv kring TV-apparater och TV-tablåer. Inga andra händelser samlar samtidigt så stora delar av befolkningen som de händelser som utspelas i TV (Castells 1998, s. 339).

Som Dahlgren (1995) påpekar är televisionen en av de dominerande institutionerna i det moderna samhällets offentliga sfär. Inom televisionens (och de övriga massmediernas) ramar produceras inte bara ett omfattande flöde av nyheter och information. Här utspelas också offentliga debatter och allehanda politiska händelser. Televisionen kan ha en avgörande betydelse för att händelser över huvud taget blir stora politiska händelser. Det är i stor utsträckning som TV-tittare vi tar del av, och engageras i, politik och samhällsdebatt. Som TV-publiker är vi en del av det som kallats en medialiserad politik; en politik som anpassas till mediernas sätt att fungera, och som iscensätts i medierna inför en tänkt publik.

En demokratis vitalitet är i stor utsträckning en fråga om hur kunskaper och åsikter formas, förmedlas och kommuniceras. De institutionaliserade formerna för kommunikation tillhör det demokratiska samhällets grundläggande villkor. Detta är ett viktigt argument i denna uppsats.

Kommunikationsformerna erbjuder medborgarna olika roller, de skapar möjligheter men sätter också gränser för deltagande i politiska demokratiska processer. Televisionens utveckling, och etableringen av TV-tittandet som vardaglig aktivitet, har i grunden påverkat villkoren för informationsspridning, opinionsbildning, medborgarnas deltagande och deras relationer till det politiska livet (Corner 1995).

Det är mot bakgrund av detta som jag i denna uppsats ställer följande frågor: Vilken demokratisk potential har de kommunikationsformer som televisionen skapar? Vad kännetecknar TV-tittandet som en särskild relation till politik och samhällsdebatt? På vilka sätt kan TV-tittandet utgöra ett hot respektive en resurs i en demokrati?

Det är just TV-tittandet som en särskild roll och relation till den offentliga sfären som utgör uppsatsens fokus. Detta innebär att många andra frågor av stor betydelse för diskussionen om television och demokrati utelämnas. Det gäller frågor om mediernas institutionella relationer till stat och marknad; konsekvenserna av televisionens kommersialisering och globalisering; de olika mekanismer som styr TV-produktionen; utbudets karaktär i termer av mångfald, fragmentarisering och förekomst av kritisk granskning; skillnader i mediekonsumtion mellan olika grupper; vilka effekter televisionen har på människors föreställningar; hur televisionen fungerar i opinionsbildning och "agenda-setting" (se t.ex. Hjarvard 1995, McCombs 1998, Kellner 1990).

Många kritiska röster har under senare år höjts gällande televisionens negativa konsekvenser. Det har sagts att televisionen fördummar, trivialiserar och reducerar allt till ytlig underhållning; att televisionen reproducerar ideologier, ojämlikhet och etablerade maktförhållanden. Det har t.o.m. hävdats att televisionen underminerar demokratin. Andra har tvärtom argumenterat för att televisionen bidragit till en ökad offentlighet och till att skapa inte bara väl-informerade utan också engagerade och kritiskt resonerande medborgare (jfr Bourdieu 1998, Corner 1995, Fallows 1996, Scanell 1989).

Denna uppsats kommer inte att leverera några enkla slutsatser vare sig i den ena eller den andra riktningen. Forskningen om televisionens publik har visat att det inte går att dra sådana enkla generaliserande slutsatser, vare sig positiva eller negativa. TV-tittande är en föränderlig och mångfacetterad social praktik som måste förstås ur många olika aspekter. Olika tendenser påverkar TV-tittandet i delvis motsatta riktningar. Jag skall i uppsatsen lyfta fram ett antal tendenser som jag uppfattar som väsentliga för diskussionen om televisionens möjligheter och begränsningar i ett demokratiskt samhälle.

De senaste decenniernas vetenskapliga analyser av medier, demokrati och den offentliga sfären har varit mycket starkt påverkade av Jürgen Habermas teorier (Habermas 1984a, 1984b). En offentlig sfär är för Habermas när människor möts på olika sociala arenor

(som inte styrs av vare sig staten eller kommersiella intressen) för att debattera, utbyta information och åsikter. Ur dessa samtal kan allmänna opinioner skapas. Idealt har alla grupper i samhället i princip samma möjligheter att delta, på lika villkor, i diskussioner som inte präglas av dominans och maktutövning. Idealt vägleds också samtalen av ett kritiskt resonerande där olika uppfattningar prövas mot varandra och där deltagarna är öppna inför andras uppfattningar och beredda att ompröva sina egna. Enligt Habermas har den offentliga sfären underminerats inte minst genom utvecklingen av massmedier som styrs av en kommersiell logik. Medborgarna tilltalar här som åskådare till spektakulära och underhållande tillställningar i stället för att erbjudas möjligheten att delta i debatter där det kritiska resonerandet står i centrum.

Det ligger mycket i Habermas karakterisering av televisionens publik. TV-program produceras för att beskådas av TV-tittare. Även samtal och debatter i TV, där personer diskuterar aktuella sociala och politiska frågor med varandra, är iscensatta uppträdanden så till vida att de sker inför en TV-publik och anpassas till just detta. De är inte enbart eller ens i första hand rationella samtal utan registrerade föreställningar. Att debatterna blir spännande, dramatiska, underhållande och sevärda för tittarna är det primära. Om debattörerna kan komma fram till något nytt och eventuellt nå en ömsesidig förståelse är ofta av underordnad betydelse i produktionen av TV (Ekström och Eriksson 1996, Ekström 1997, 1998, se även Christian Svenssons uppsats i denna volym). Självklart kan vi inte heller som TV-tittare bli delaktiga i något som skulle kunna likna ett rationellt samtal med debattörerna på TV (även om vi i vissa fall kan ringa in våra åsikter eller skicka dem via e-post). TV är ett massmedium och har som sådant både möjligheter och begränsningar. Om vi värderar TV-tittandet med utgångspunkt i Habermas modell kan vi emellertid knappast komma till någon annan slutsats än att TV-tittandet är ett hot och inte en resurs. Men eftersom nu TV-tittande utgör en dominerande publikroll i det massmediesamhälle som skapats under senare hälften av 1900-talet framstår det som mer fruktbart att ta TV-tittandet på allvar och inte döma ut det på förhand. Jag vill dock framhålla att jag trots denna reservation betraktar Habermas teori som en av de mest fruktbara utgångspunkterna för en kritisk analys av mediesamhället (för en diskussion kring detta se t.ex. Dahlgren 1995, Ekström 1996, Livingstone och Lunt 1994, Thompson 1995).

I likhet med Habermas menar Thompson att en fungerande demokrati förutsätter att medborgarna har reella möjligheter att som autonoma aktörer forma övervägda ståndpunkter i politiska frågor,

att delta med argument och motargument i öppna offentliga diskussioner, att genom opinionsbildning påverka politiska processer. Han använder begreppet ”deliberativ demokrati” för att uttrycka detta. En deliberativ demokrati behöver emellertid inte bygga på direkta mellanmänniska dialoger, utan kan likaväl utvecklas i de former av medierad kvasiinteraktion som televisionen och andra massmedier skapar. Detta är Thompsons kritik mot Habermas. Televisionen har skapat delvis nya former för offentlighet och deltagande som måste tas på allvar i en analys av medier och demokrati. Även om Thompson ser risker i massmediernas utveckling framhåller han också de unika möjligheter som denna utveckling skapat. Massmedierna kan t.ex. under vissa villkor erbjuda individerna unika möjligheter till information samt även kanaler för artikluering av åsikter, värden och värderingar som annars skulle förbli marginaliserade i den offentliga sfären (Thompson 1995, s. 257).

I det avsnitt som nu följer skall jag mycket kortfattat försöka urskilja vad som är typiskt för TV-tittande till skillnad från andra publikroller. Jag tror att detta är en viktig utgångspunkt för en diskussion om TV-tittande och demokrati. Därefter skall jag under några rubriker ställa olika bilder av televisionens publik mot varandra. Dessa bilder skall ses som motsatta men inte motsägelsefulla. Syftet är att peka på tendenser som påverkar TV-tittandet i olika riktningar. Jag skall t.ex. argumentera för att TV-tittande inte skapar antingen engagemang eller likgiltighet – antingen en kritisk eller en okritisk publik – utan snarare både och. I ett särskilt avsnitt skall jag också ge exempel på former av publikdeltagande som kan skapas i kombinationen av television och ny informationsteknologi. Underlaget för denna uppsats hämtas dels från tidigare forskning, dels från egna empiriska studier inom ett projekt med rubriken ”TV-journalistikens giltighet”. I det senare projektet undersöktes bl.a. hur ett antal grupper av TV-tittare mottog och tolkade fem olika nyhets- och aktualitetsprogram som de fick se (se t.ex. Ekström 1997, 1998).

TV-tittande – några grundläggande karakteristika

För att få en uppfattning om vad vi kan förvänta oss av TV-tittande som resurs i en demokrati kan det vara en poäng om vi först försöker klargöra vad som är typiskt för den publikroll som televisionen skapar. Jag har försökt sammanfatta detta i tio punkter varav flerta-

let kanske framstår som självklara men som likafullt är av avgörande betydelse. Det har i samtliga fall att göra med TV-mediets generella egenskaper och inte kvaliteten hos enskilda program.

1. Televisionen ger publikerna möjlighet att i bild följa händelser som inträffar på andra platser och vid andra tidpunkter. Som TV-tittare kan vi etablera relationer till personer som vi ser och hör men aldrig möter ansikte mot ansikte. TV-mediet har utan tvekan inneburit att sociala miljöer, kulturer, enskilda händelser och personer blivit synliga för människor på ett helt nytt sätt, relativt oberoende av rumsliga och tidsmässiga avstånd (Thompson 1995).
2. Televisionen är ett globalt medium och många tittare har i dag tillgång till ett stort antal program som produceras av olika bolag och sänds från olika delar av världen. Den tid då en auktoritativ institution bestämde det utbud som alla TV-tittare i Sverige skulle se på är förbi.
3. Televisionen skapar en enkelriktad kommunikation där ett relativt fåtal producerar program, framträder och uttalar sig, inför en stor massa. Av detta följer två viktiga förhållanden. För det första att TV-program vanligen produceras för att de skall passa många samtidigt. För det andra att vi som TV-tittare kan titta och lyssna men inte svara eller gripa in i de offentliga debatter som förs.
4. Rollen som TV-tittare är i första hand reaktiv. Vi får reagera på och förhålla oss till händelser, verklighetsbeskrivningar och debatter som väljs ut och produceras utanför vårt eget inflytande. Vi kan ha åsikter om det som visas, göra olika tolkningar och diskutera det vi ser med människor i vår omgivning. Vi har emellertid ingen (eller mycket begränsad) makt att påverka innehållet. Som enbart TV-tittare har vi vare sig ansvar för, eller reella möjligheter att, formulera utgångspunkterna för det offentliga samtalet.
5. Som TV-tittare är vi i första hand åskådare. TV-program produceras med hänsyn till just detta, att det skall visas upp för åskådare. Produktionen av spektakulära mediehändelser, spännande reportage, välregisserade politiska debatter, intervjuer och framträdanden av olika slag är uttryck för detta. TV-program måste i första hand tillfredsställa de krav vi ställer som åskådare. Som TV-tittare förväntas vi inte heller inta någon annan roll. TV-tittande är en vardaglig aktivitet där vi slår oss ner framför TV-apparaten och tittar en kortare eller längre stund, men utan att vi

direkt förväntas agera utifrån det vi ser, eller använda det vi tar del av på något särskilt sätt. Emellanåt uttrycker vi kanske dåligt samvete för att vi bara tittar och inte gör något, men TV-tittandet är en social praktik som i vanliga fall inte alls ställer några sådana krav. Detta har också att göra med att TV primärt är ett medium för fritid och avkoppling (Castells 1998, Silverstone 1990/1998). Som tittare går vi in i den kommunikativa situationen med föresatsen att det inte skall vara ansträngande, utan att vi skall få lata oss.

6. TV är ett medium för hemmabruk (Silverstone 1990/1998). Det var genom att TV:n anpassades till det som kallats "home-based consumerism" som mediet fick sitt stora genomslag (Stevenson 1995, Williams 1974). TV-tittande är en aktivitet som sker i den privata sfären och i avskildhet från de många andra som tittar på samma program och som kanske reagerar på liknande sätt på det de ser. Detta begränsar naturligtvis TV-tittandet som resurs i opinionsbildning. I TV tenderar politiken att bli till iscensatta händelser för privat konsumtion.
7. TV-tittande är en relativt odisciplinerad kommunikativ praktik (jämfört med t.ex. en undervisningssituation eller ett möte på jobbet). Vi är fria att sätta på, zappa eller stänga av när vi vill. Vi kan titta koncentrerat eller okoncentrerat och göra andra saker samtidigt. Vi kan kommentera personer och deras åsikter hur vi vill utan att ta hänsyn till dem vi kommenterar. Det finns naturligtvis normer som styr det vi gör när vi tittar på TV. Men vi är osynliga för dem som talar till oss på TV, och de kan vare sig ställa krav på oss eller anpassa sitt beteende efter våra reaktioner. Framför TV:n kan vi med familjen och vänner diskutera makthavare som framträder på skärmen utan att ta någon som helst hänsyn till deras närvaro och utan att de kan lägga sig i och dominera diskussionen.
8. TV producerar en strid ström av nyheter, bilder, berättelser och budskap. Ang (1985, s. 22) beskriver televisionens flöde som "a coming and going of programmes without their individuality leaving any specifically deep impression" (se även Williams 1974, Castells 1998). Varje program innehåller i sig många olika inslag. Det ena avlöser det andra i ett omfattande flöde där inslagen inte sällan är mycket korta. I nyhetsproduktionen betraktas ett reportage på tre till fyra minuter som långt även om det handlar om komplicerade sakförhållanden och sådant som kan vara svårt att begripa. Som TV-tittare får vi mycket lite tid för eftertanke,

reflektion och diskussion. Som normala TV-konsumenter tar vi del av många gånger mer information än vad vi i någon rimlig mening kan ta till oss och engagera oss i. TV skapar förgängliga bilder av världen och som tittare lär vi oss titta på det mesta utan att bry oss i någon djupare mening.

9. TV är samtidigt ett berättande bildmedium med stor potential att skapa dramatik, spänning, inlevelse och engagemang (Corner 1995). Mediet kan erbjuda unika möjligheter till identifikation med människor som lever i kulturer och sociala miljöer långt bortom vår egen vardagsverklighet. Dessa egenskaper – det förgängliga flödet (punkt 8) å ena sidan och den engagerande kraften i televisionens berättelser (punkt 9) å andra sidan – är två tendenser som delvis kan motverka varandra. TV är vidare ett medium ägnat att skapa känslor, upplevelser och intryck men inte analys och intellektuell reflektion.
10. Som TV-tittare är vi indragna i en kommersiell verksamhet där ekonomiska intressen styr och där storleken på publiken blivit allt mer avgörande (Mcmanus 1994). För de reklamfinansierade TV-kanalerna är storleken på publiken det man har att erbjuda annonsörerna/finansierarna. Men publiksiffrorna har blivit viktigare även för public service televisionen. I den allt hårdare konkurrensen om tittare (som följer av ett ökat utbud men en relativt konstant publik) utvecklar TV-bolagen olika strategier för att öka programmets ”ratings”. Publikmätningar och utvärderingar av dessa, utformningen av såväl TV-tablåerna som de enskilda programmen, direkt och indirekt marknadsföring av programmen är exempel på detta (Ang 1991, Garnham 1997). Televisionens utbud anpassas på olika sätt till kommersiella intressen. Programmets innehåll och form anpassas till en minsta gemensam nämnare som inte provocerar eller riskerar att stöta bort tittare. Men det finns naturligtvis också krafter som motverkar denna kommersialisering av TV-mediet.

Låt mig nu lite närmare utveckla några teman som på olika sätt belyser uppsatsens grundläggande argument – att TV-tittande inte är ett hot *eller* en resurs i ett demokratiskt samhälle, utan snarare både och.

De desinformerade och välinformerade TV-publikerna

När vi som medborgare tänker på, och pratar om, nationella och internationella politiska händelser, och tar ställning i pågående debatter, så gör vi detta i stor utsträckning utifrån bilder och berättelser hämtade från televisionen och andra massmedier. Vi utgår från det vi sett på TV utan att tänka på att programmen är producerade av organisationer som valt att beskriva verkligheten på ett visst sätt.

Kritiker har hävdad att medierna och journalistiken ger en skev och ytlig bild av verkligheten. Trots ambitioner att vara objektiva, sakliga och allsidiga tenderar journalistiken att marginalisera vissa kunskaper, samtidigt som inflytelserika aktörers kunskaper och värderingar får stort genomslag i massmedierna (Kellner 1990). Det finns många studier som visar att medierna spelar en viktig roll i reproduktionen av dominerande ideologier och stabiliseringen av maktförhållanden. Medierna normaliserar budskap som skulle kunna uppfattas som kontroversiella. Ett konkret exempel är den forskning som visat att nyheterna gett stereotypa bilder av invandrare. Invandrare har ofta beskrivits som hot eller problem i en journalistik som präglas av ett vi mot dom perspektiv. Mediernas genomslag innebär att dessa bilder kan få status av "common sense", kunskaper som uppfattas som naturliga och självklara. Detta har bidragit till att legitimera invandrares underordnade position i samhället (Löwander 1997, van Dijk 1991).

Men detta är bara ena sidan av saken. Massmediernas utveckling har också inneburit att medborgarna numera har en helt annan tillgång till regelbunden information än tidigare i historien. Det har blivit väsentligt svårare för olika aktörer (makthavare) att undanhålla information från offentligheten. Inte minst politiken är föremål för en helt annan synlighet och offentlighet än tidigare. Corner (1995, s. 45) uttrycker detta på ett mycket träffande sätt:

However fragmented and superficial public political understanding may be, and however much television might be seen to be susceptible to information control, no previous period has seen citizenries larger, better informed or more regularly updated.

Det finns emellertid betydande skillnader mellan olika grupper i samhället med avseende på hur mycket man utnyttjar massmedierna för att hålla sig informerad och uppdaterad. Massmedierna skapar delvis nya former av skillnader mellan grupper i samhället. Hadenius

och Weibull (1999) påpekar t.ex. att dagstidningsläsningen under 1990-talet minskat bland arbetarfamiljer.

Det finns således fog för att beskriva televisionen som både hot och resurs. Valrörelsernas utveckling i Sverige och andra länder illustrerar väl denna dubbelhet (Esaiasson 1990). Televisionen har å ena sidan gjort politiken mer synlig och erbjudit TV-tittarna offentliga debatter, kritiska analyser och en omfattande information som kan användas som underlag för självständiga beslut. Som TV-tittare möter vi å andra sidan en politik som anpassats till mediets specifika logik i en sådan utsträckning att man allvarligt kan ifrågasätta om inte detta är ett hot mot demokratin (se t.ex. Ekström och Eriksson 1999). Politiken personifieras och anpassas till reklamens språk. Lyckade TV-framträdanden blir viktigare på bekostnad av det sakpolitiska innehållet. Televisionen blir en arena för opinionskänsliga partier som satsar alltmer på professionaliserade valkampanjer i kampen om väljare. Politiska debatter får karaktären av iscensatta mer eller mindre underhållande battaljer. Televisionen har, sammanfattningsvis, bidragit till demokratisering men har samtidigt en del i det vissa beskrivit som demokratins kris (Kellner 1990).

De engagerade och likgiltiga TV-publikerna

En gemensam ambition med många aktualitetsprogram som produceras för TV (allt från traditionella nyheter till talk shows) är att redaktionerna vill skapa engagemang och debatt. I ett projekt studerade vi det redaktionella arbetet bakom fyra i sig mycket olika program (Svart eller vitt, Striptease, Mosaik och Aschberg och co). På samtliga redaktioner framhölls denna ambition som en av de viktigaste. En programledare uttryckte det på följande sätt: "Det handlar ju om att engagera, uppröra och väcka debatt, att få folk att lyfta på sin tunga bak och agera."

Televisionen har som få andra kulturella uttrycksformer en möjlighet att framkalla starka känslor, intryck och identifikation (Corner 1995). TV-mediet är ett bildmedium som kan skapa upplevelse av autenticitet och närvaro. Som tittare kan vi uppleva att vi är med och tar del av något verkligt som sker här och nu, trots att det vi ser är både producerat/redigerat och förmedlat över tid och rum. I syfte att beröra och engagera tittarna kan TV-journalistiken utnyttja sådana uttrycksmedel och berättarformer som används även i produktionen av fiktionsfilm.

Den undersökande journalistiken är ett exempel på detta. Reportagen är inte sällan konstruerade som spännande och dramatiska berättelser där journalisternas avslöjanden står i centrum (Ekström och Eriksson 1998). Valet av fall, valet att lyfta fram vissa uppgifter och bortse från andra, sättet att använda kamera och ljud, iscensättningen av intervjuer, redigeringen osv. – styrs till väsentlig del av ambitionen att producera upprörande och dramatiska berättelser om missförhållanden i samhället. I den undersökande journalistiken händer det att personer visas upp på ett för dem kränkande sätt. I fall som vi studerat har redaktionen motiverat detta med hänvisning till det övergripande målet att man på detta sätt vill få tittarna att reagera på orättfärdigheter i samhället. Att vi som tittare får se de drabbade och utpekade/skyldiga personerna i bild är viktigt för att reportagen skall kunna skapa inlevelse och engagemang.

Skapar då dessa program engagerade TV-publiker? Det enkla svaret är både ja och nej. Det beror självklart delvis på vilket program det är, vilka det är som tittar, i vilket sammanhang osv. Men låt mig utveckla detta svar med några konkreta illustrationer och några mer teoretiska resonemang om TV-tittandets innebörder.

I den redan refererade studien av aktualitetsprogram genomförde vi en s.k. receptionsstudie där vi undersökte hur åtta grupper av TV-tittare förhöll sig till TV-program som de fick se. (Självklart kan man inte dra några enkla generella slutsatser från dessa åtta grupper. I detta sammanhang använder jag materialet mest för att illustrera några olika sätt på vilka TV-program kan mottas och uppfattas.) En av de grupper som ingick i studien bestod av fem kamrater 19–25 år. Studien genomfördes hemma hos en av personerna. I denna hemmiljö fick de se fyra olika aktualitetsprogram, samt två nyhetsprogram (detta vid olika tillfällen utspridda under cirka ett år). De ombads titta på programmen som om det vore en vanlig ”TV-kväll”. Vi åt tillsammans under inledningen av programmen och som forskare försökte vi bidra till att situationen skulle bli så vardagslik som möjligt. Konversationen som uppstod under programmen spelades in och efteråt ställde forskaren frågor till gruppen. Vid ett av tillfällena fick gruppen se ett program producerat av Striptease, vilket innehöll avslöjanden om misstänkt fusk med EU-bidrag bland bönder, ett reportage om missförhållanden i skolan samt ett reportage som avslöjade kopplingar mellan den frivilliga befälsutbildningen (FBU) och högerextremistiska organisationer.

Trots att redaktionen utnyttjat TV-mediets möjligheter för att ge reportagen karaktär av anmärkningsvärda och upprörande avslöjanden intog denna grupp ett mycket distanserat och närmast likgiltigt

förhållningssätt till innehållet i programmet. Programmet aktualiserade ingen diskussion kring de frågor som togs upp. Vid upprepade tillfällen framhöll personerna att reportagen var långråkiga och att de helst ville zappa. Ironiskt kommenterade en av personerna programmet på följande sätt: ”Jaa vi lärde oss väl en massa saker, att betygssystemet är dåligt, att bönderna fuskar och att det finns smånassar i FBU”. Kommentaren följdes av skratt. Vid flera tillfällen skämtade personerna ironiskt och spontant om de dramaturgiska grepp som redaktionen använt för att skapa dramatik. Ett liknande mottagande fick programmet också i flera av de andra grupperna.

En distanserad likgiltighet präglade över huvud taget, i större eller mindre utsträckning, de olika gruppernas reception av de program de fick se. Naturligtvis fanns undantag vilket jag återkommer till. Det kan inte uteslutas att dessa reaktioner delvis var ett uttryck för den speciella tittarsituationen (att vara med i ett forskningsprojekt) eller att vissa tittare kanske inte var så intresserade av de frågor som togs upp i just dessa program. Detta är dock inte hela förklaringen. Att TV-programmen inte skapade det engagemang man kanske kunde förvänta sig, tolkar vi delvis som uttryck för mer grundläggande förhållanden som påverkar det konkreta TV-tittandet.

De enskilda programmen är en del i ett omfattande flöde av information, bilder och berättelser. Varje person som tittar på TV har som Thompson (1995) framhåller varit vittne till oräkneliga mord, dödsfall, barn som svälter, personer som berättar om tragiska levnadsöden, politiska skandaler osv. Som enskilda fall borde dessa kunna beröra, men när mängden av händelser blir tillräckligt omfattande kan detta skapa en likgiltighet, en känsla av att inget egentligen är nytt, att man hört och sett allt förut. En av personerna i den ovan nämnda gruppen uttryckte det själv på följande sätt ”man blir så matad att man till slut inte orkar bry sig.” Kanske är det så att TV-redaktionerna, genom sina dramatiseringar, avslöjanden och bilder av tragiska händelser, paradoxalt nog bidrar till att skapa publiker som blir allt svårare att beröra och uppröra? Kanske bidrar televisionen till att skapa en särskild typ av inflation, där budskapen får allt mindre av meningsfullt innehåll och där det krävs mer och mer för att budskapen verkligen skall nå fram?

Den distanserade likgiltighet som vi kunde iaktta i vår studie hängde också samman med att ett flertal tittare uppfattade inslagen i flera av programmen som långråkiga och ”sega”. Trots att inslagen inte var mer än cirka 10–15 minuter långa och trots att journalisterna, inte minst i samband med redigeringsarbetet, verkligen an-

strängde sig för att det i reportagen hela tiden skulle ”hända något” (som de själva uttryckte det), uppfattade tittarna reportagen som långa och händelsefattiga. På ett närmast självklart sätt värderade många tittare programmen med avseende på deras underhållningsvärde. Den roll som TV fått i många människors vardagsliv innebär att de av TV-programmen i första hand förväntar sig en stund av tillfällig underhållning och avkoppling.

Baudrillard (1983, 1992) har argumenterat för att kommunikationen i massmediasamhället utvecklats dithän att den blivit till kvassikommunikation utan mening och innehåll. Som TV-tittare blir vi översköjda av budskap som inte handlar direkt om den verklighet vi lever i. Vi kan inte bemöta dessa budskap och upplever kanske inte heller att det finns några kanaler genom vilka vi i handling kan påverka det som tas upp i medierna. I en situation då vi som publik konfronteras med mängder av budskap och retoriska strategier i syfte att påkalla vår uppmärksamhet – samtidigt som vi saknar reella möjligheter att påverka det vi ser och hör – kan den distanserade likgiltigheten bli en form av försvarsstrategi. Den massiva överproduktionen av budskap tenderar enligt Baudrillard att skapa en publik för vilken tystnaden är den mest rimliga handlingen. Enligt Baudrillard är det inte bara så att denna överproduktion – mängden av händelser som passerar förbi på TV-skärmen – gör det praktiskt omöjligt att som individ verkligen ta till sig annat än möjligen en bråkdel. Det är också så att televisionen i sig skapar en ytlig relation till den verklighet som presenteras (Stevensson 1995). Gränserna mellan den verkliga världen och en virtuell låtsasvärld suddas ut. Baudrillards resonemang kan med rätta kritiseras för att vara allt för generaliserande och svepande. Som jag skall visa nedan är det inte alls så att publikerna genomgående möter budskapen i TV med tystnad. Baudrillard fångar emellertid tendenser som utan tvekan påverkar TV-publikernas situation och demokratins villkor i det senmoderna mediasamhället.

Trots dessa tendenser finns i våra studier också gott om exempel på hur programmen stimulerar till engagerade diskussioner. Något som tycks vara avgörande för tittarnas engagemang är i vilken mån de har egna erfarenheter av det som tas upp i programmet, om programmet på ett meningsfullt sätt relaterar till tittarnas vardagserfarenheter. Striptease reportage om missförhållandena i gymnasieskolan skapade t.ex. diskussioner om skolan, framför allt i två grupper där det inte bara fanns lärare utan också flera som hade egna barn som gick eller nyss slutat på gymnasiet. Några tittare framhöll också att Striptease just denna kväll inte innehöll så mycket att reagera på

men att de i andra fall brukade bli både engagerade och förbannade när de tagit del av Striptease' s avslöjanden.

Att TV-mediets egenskaper under vissa omständigheter har en särskild kraft att beröra och engagera blev extra tydlig i ett fall. Det var i en grupp bestående av tre par i 50-årsåldern, samtliga tillhörande samhällets överklass. När de fick se programmet Svart eller vitt, som vid denna tidpunkt hade en mycket tydlig tabloidkaraktär, och vars första inslag innehöll ett spektakulärt framträdande av en ung artist som under en konsert påstods ha uppträtt drogad och iklädd pyjamas på scen, blev tittarna inte oväntat mycket kritiska till programmet. De beskrev programmet som rent trams, något som de absolut inte skulle titta på i vanliga fall. Den starka kritiken kan delvis ses som ett uttryck för att denna populärjournalistik inte alls passade tittarnas kulturella smak. De försvarade den ”seriösa” journalistiken. Med dessa utgångspunkter kunde man förvänta sig att tittarna också skulle vara kritiska till resten av programmet. Inslaget som sedan följde handlade om två bröder som dödat sin pappa efter att den senare under många år misshandlat både mamman och bröderna. Presenterat på ett visst sätt skulle säkerligen även detta inslag ha väckt kritik. Dessa tittare skulle mycket väl ha kunnat uppfatta det som att redaktionen, likt annan sensationsjournalistik, cyniskt utnyttjade en tragisk händelse för att locka tittare. Inslaget fick dock ett helt annat mottagande i gruppen. Tittarna berördes mycket starkt av brödernas berättelse och identifierade sig med deras levnadsöden. I denna, och i ett par andra grupper, fördes relativt engagerade diskussioner dels om pojkarnas situation, dels i mer generella frågor gällande t.ex. de sociala myndigheternas ansvar för det som inträffat, samt vilka straff som bör utdelas till människor som dödar någon annan i den situation som pojkarna befann sig. Inslaget fungerade i flera grupper som en inspirationskälla för samtal kring politiska, juridiska och moraliska frågor som också gick utöver det konkreta fall som togs upp i programmet. Det sätt på vilket inslaget var gjort hade enligt vår tolkning avgörande betydelse för att även de på förhand kritiska tittarna tog till sig berättelsen och engagerades av den. Programledaren framstod som autentisk när hon med allvarlig blick introducerade inslaget och berättade om den tragiska händelsen. Reportaget var uppbyggt kring en intervju med bröderna vilken var iscensatt inom ramen för en lyrisk framställningsform som skapade tryckt stämning och starka känslor. Bröderna framställdes som närmast oskyldiga offer som ångrade det de gjort och som nu av fri vilja berättade om det fruktansvärda de varit med om. I studion diskuterades sedan fallet av brödernas advokat

och en rad andra personer som på olika sätt förstärkte berättelsen, samt gav trovärdighet och legitimitet åt inslaget.

De program som skapade det genomgående mest oengagerade TV-tittandet var utan tvekan de traditionella nyhetsprogrammen (jfr Dahlgren 1995). Receptionerna präglades av ett passivt registrerande. Bara undantagsvis gjorde tittarna korta kommentarer till det de såg. När de efter programmet ombads kommentera vad de sett, dominerades dessa kommentarer av att de återgav och försökte minnas vad nyheterna hade handlat om. Det de då återgav var i huvudsak de övergripande temana för respektive nyhet. Nyheter har naturligtvis stor betydelse för att hålla allmänheten informerad. Att titta på nyheter är för många en vardaglig rutin och ritual som ger en känsla av att vara välorienterad, utan att man för den skull behöver fästa någon särskild vikt vid vad som egentligen tas upp. Det viktiga är att ha sett dagens nyheter. Detta behöver naturligtvis inte betyda att innehållet i nyheterna saknar betydelse för människors värderingar och handlingar mer långsiktigt.

Genom televisionen kan händelser utanför vår egen vardagsverklighet integreras i våra liv och bli en del av det vi känner ansvar för. I autentiska bilder och engagerande berättelser som handlar om politiskt maktmissbruk, ojämlikhet, människors utsatthet eller globala miljöproblem finns en uppmaning till moraliskt och politiska engagemang. Vi möter dessa bilder dagligen. Men televisionens sätt att fungera är motsägelsefullt. Som jag försökt visa finns flera olika mekanismer som snarare bidrar till ett TV-tittande präglad av distans och likgiltighet. I televisionen riskerar även händelser med tydliga moraliska och politiska innebörder att bli till avkopplande visuella upplevelser och tillfälliga begivenheter för åskådare. När politiken blir politik i TV, och därigenom en del i en privat konsumtion av tillfälliga upplevelser, kan detta enligt vissa forskare bidra till att potentiellt kontroversiella frågor i praktiken avpolitiserar (Stevenson 1995, s. 183).

De kritiska och okritiska TV-publikerna

Inom medieforskningen har två olika perspektiv ofta ställts mot varandra (se t.ex. Corner, 1996, Jansson 1998). Enligt det ena betonas mediernas och hela kulturindustrins makt över publikerna. Publikerna förstås i huvudsak som passiva konsumenter påverkade (för att inte säga manipulerade) av dominerande ideologier, liksom av de smaker, livsstilar och identiteter som kulturindustrin skapar

och lanserar. Dominerande värderingar och bilder av verkligheten reproduceras effektivt genom medierna och övertas okritiskt av publikerna. Enligt det andra perspektivet betonas att publikerna har, och faktiskt utnyttjar, en frihet att tolka budskap i medierna på olika sätt, utifrån egna erfarenheter och referensramar. TV-tittande inbegriper alltid någon form av aktivt tolkande. Frågan om hur vi utifrån våra egna referensramar tolkar eller avkodar det vi ser på TV, är mycket komplicerad och jag väljer att inte gå in närmare på detta här (se t.ex. Morley 1992). En slutsats vi definitivt kan dra av den forskning som bedrivits under de senaste decennierna är att vi som TV-tittare inte är vare sig helt fria att tolka det vi ser hur vi vill, eller helt styrda av programmets budskap. TV-tittare är inte antingen kritiska och aktivt tolkande eller okritiska och manipulerade – utan snarare både och.

Med utgångspunkt i vår studie av nyhets- och aktualitetsprogram skall jag här undersöka två speciella frågor: (1) Vad var det som de undersökta TV-tittarna var kritiska till och vad tenderade de att ta för givet? Resultatet på den första frågan leder fram till den andra: (2) Vad kommer det sig att personerna i samtliga grupper med få undantag accepterade nyheternas verklighetsbeskrivningar som självklara sanningar?

De grupper vi studerade accepterade inte alls TV-programmen rakt upp och ner. Tvärtom skapade programmen både enskilda spontana kritiska kommentarer och kritiska diskussioner. Av allt att döma intog åtminstone vissa av TV-tittarna ett mer kritiskt förhållningssätt än vanligt, detta som en följd av forskningssituationen och de förväntningar som skapas i en sådan situation. Detta gör det inte mindre intressant att undersöka vad de kritiska kommentarerna handlade om samt vad tittarna tenderade att ta för givet.

De kritiska kommentarer som förekom, särskilt i vissa grupper, riktades i många fall mot själva programmen. Striptease och Mosaik beskrevs t.ex. som ointressanta och långtråkiga, medan Aschberg och co och Svart eller vitt kritiserades för att vara ointressanta men också tramsiga, meningslösa och inte heller särskilt underhållande. Kommentarer riktades också mer direkt mot journalistiken, vilken kunde beskrivas som hafsigt, vinklad, tendentiös, exploaterande och hänsynslös.

Kritiken mot programmen kan delvis ses som uttryck för publikernas *smak*. De gillade vissa program men inte andra. Som Bourdieu (1979/1984) framhållit är människors smak kulturellt bestämd. Smaker är en viktig del i de kulturella praktiker som skapar och upprätthåller distinktioner mellan olika livsstilar och klasser i samhället.

Människor från olika klasser gillar (och lär sig att gilla) olika saker. Detta gäller också TV-program. I vår studie kunde en del av tittarnas kommentarer tolkas som uttryck för att de indirekt markerade sin sociala och kulturella tillhörighet. Typiskt för vissa tittare med rötter i en intellektuell överklass var t.ex. att de på förhand värderade de ”seriösa” nyheterna mycket högt samtidigt som de avfärdade tabloidjournalistiken som ”oseriöst trams” och uttryck för dålig smak. För andra tittare var tabloidprogrammen en självklar del av deras normala mediakonsumtion och inget som de på något sätt skämdes för att de tittade på.

Tittarnas kritiska kommentarer var också i många fall uttryck för att de upplevde att programmen och journalistiken gjorde anspråk som inte alls uppfylldes; anspråk på objektivitet, sensationella nyheter, intressant information eller underhållning. Programmen (och de som framträdde i programmen) försökte vara något som det (de) inte levde upp till. De spontana kommentarerna till programmen var inte sällan ironiska. Några exempel: ”Ja det där var ju väldigt sensationellt.” ”Vad är det för nytt med det där?” ”Skulle det där vara ett debattprogram?” ”Nu var han ju väldigt rolig.” Detta drabbade samtliga program utom nyhetsprogrammen. Nyhetsprogrammen bemöttes inte alls med denna typ av kritik. Dessa tycks representera en på förhand accepterad programform; en genre som av tradition, genom sina väl etablerade presentationsformer, fått en närmast självklar legitimitet.

Som TV-tittare ligger det nära till hands att rikta sin uppmärksamhet mot det man ser och inte minst de personer som uppträder i programmen. I den studie vi genomfört handlade mycket av tittarnas spontana kommentarer om hur personer såg ut, vilka de var, hur de uttalade sig och agerade i programmen. Särskilt i pratprogram som Aschberg och co och Svart eller vitt blir huvudpersonernas förmåga att vinna TV-tittarnas förtroende och gillande avgörande för hur väl programmen som helhet går hem. Tittarna roades av att ironisera över huvudpersonernas uppträdanden, det de sa, hur de såg ut och vilka de försökte vara. En programledare som råkade säga fel kunde hånas och beskrivas som en ”förvirrad klantskalle”. En person som försökte skämta bemöttes med kommentarer som ”ja det där var ju djävligt kul”. Personer beskrevs som ”uppblåsta”, ”själv-goda” eller ”tramsiga”. I de olika TV-programmen framträdde ett antal personer mer eller mindre kända från tidigare framträdanden i medierna. Den underliggande meningen i många spontana kommentarer till dessa mediekändisar kan sammanfattas på följande sätt: Vad får dem att tro att vi skulle vara intresserade av att höra deras åsikter

om allt möjligt; vilka tror dem att dem är? Den ironiska kritiken mot programmen och personer som medverkar behöver inte innebära att tittarna i vanliga fall undviker de aktuella programmen. Tvärtom tyder våra intervjuer på att man som tittare roas av att kritisera och ironisera, att häckla dem som genom att framträda i TV gör anspråk på auktoritet. Detta kan vara en del i en underhållande och avkopplande TV-konsumtion (jfr Fiske 1992).

Tittarna intog också ganska ofta ett kritiskt reflekterat förhållningssätt till de sätt på vilka programmen var konstruerade: att journalisterna valt ut vissa (och valt bort andra) intervjupersoner för att det skulle passa det budskap som man vill förmedla; att journalisterna överraskade människor med kameran för att ge en bild av att de var skyldiga; att reportagen var redigerade så att de skulle bli så spännande och dramatiska som möjligt; att debatter var iscensatta så att det skulle bli en stark konfrontation osv. Men det var också vanligt att TV-tittarna relaterade till det de såg som om det vore verkligheten de såg. Det tycks vara typiskt för TV-tittande att vi pendlar mellan dessa två olika förhållningssätt – att ena stunden betrakta programmen som konstruerade och producerade för att i nästa stund betrakta det vi ser som om det vore verkligheten vi såg med egna ögon.

Jag har nu gett exempel på olika former av kritik som tittarna gav uttryck för när de fick se programmen. Ingen av TV-tittarna accepterade okritiskt allt de såg. Men jag har också kunnat konstatera att tittarnas kritik bara undantagsvis, i enstaka fall, innebar att de ifrågasatte sanningshalten i den kunskap som förmedlades, och/eller utvecklade tolkningar som radikalt avvek från de dominerande budskapen i reportagen. Jag ger ett exempel. Samma tittare som resonerade kritiskt om hur reportagen i Striptease var konstruerade, kunde i nästa stund ta redaktionens bild av verkligheten för given. När Striptease-redaktionen gjorde det ovan nämnda reportaget om bönderna och EU-bidragen var redaktionens tes att det förekom ett stort fusk med dessa bidrag, att bönder försöker fuska sig till högre bidrag än vad de är berättigade till. Det fanns siffror som talade för detta. Redaktionen åkte ut för att intervjua vad man trodde var några riktiga storfuskare. Det visade sig dock att man i de flesta fall inte alls kunde bevisa att bönderna fuskat. Tvärtom kunde det faktiskt finnas andra rimliga förklaringar till att dessa bönder sökt mer bidrag än vad de fått. I det färdiga reportaget iscensattes ändå flera av bönderna inom ramen för en berättelse som tydligt antydde att de fuskat (utan att man uttryckligen påstod det i de enskilda fallen). Tittarna tolkade genomgående reportaget inom ramen för denna

övergripande berättelse utan att ifrågasätta om den var sann eller inte. De resonerade på ett självklart sätt om bönderna som fuskare. Programmet skapade det Fiske (1992) kallat för "a believing subject". Tittarna accepterade i huvudsak programmets dominerande budskap som om det vore självklara sanningar.

Fiske (1989, 1992) vänder sig mot den kritik som ofta riktats mot tabloid- och populärjournalistiken. Den har beskrivits (och fördömts) som osaklig, oetisk och oseriös. Den traditionella nyhetsjournalistiken har vanligen betraktats som mer värdefull för en upplyst allmänhet. Fiske vänder på dessa resonemang när han argumenterar för att tabloidjournalistiken spelar en viktig roll för demokratin eftersom den stimulerar publikerna till kritik och opposition. De traditionella nyheterna tenderar däremot att skapa "a believing subject". Nyheterna presenteras i en form som ger dem karaktären av objektiva sanningar. I dessa nyheter får makthavare (politiker, företagsledare etc.) ofta framträda som officiella representanter utan att deras status och ställning ifrågasätts, utan att deras åsikter kritiseras. Tabloidjournalistiken gör inte samma anspråk på objektivitet utan låter subjektiviteten slå igenom. I förhållande till makthavare, samhällets etablissemang, dominerande normer och värderingar, intar tabloidjournalistiken enligt Fiske rollen som en ironisk, skeptisk provokatör. Därigenom kan denna journalistik stimulera publikerna till det Fiske kallar "the pleasure of disbelief", att roas av att ironisera, se igenom och rikta sin misstro mot makthavare och etablerade sanningar.

Våra egna empiriska studier bekräftar delvis Fiskes teori. I förhållande till de traditionella nyhetsprogrammen var publikerna i huvudsak passivt registrerande. Nyheterna betraktades med få undantag som självklara sanningar. I stället för att engagera sig i programmen, kritisera och problematisera det som sas, ägnade sig publikerna mer åt det Fiske kallar för "dechiffreering", dvs. man försöker uttyda och komma ihåg vad som sas. Publikerna kritiserade inte heller journalistiken utan betraktade den i huvudsak som självklart legitim och viktig. Nyhetsprogrammen, men också program som *Striptease* och *Mosaik* skapade "believing subjects" i betydligt större utsträckning än de mer tabloidorienterade programmen *Svart* eller *vitt* och *Aschberg och co.* De senare stimulerade till väsentligt mer ifrågasättande och ironiserande jämfört med nyheterna.

Det finns exempel i vår studie på att tittarna aktualiserade och uttryckligen ifrågasatte sanningshalten i det som sas i programmen. Detta var dock mer undantag än regel. Reaktionerna på programmen handlade vanligtvis om annat. Det var åtta grupper som deltog i

studien, de fick se fyra olika aktualitetsprogram och två nyhetsprogram. Det hände bara undantagsvis att någon antingen under programmet eller i diskussionen efteråt kom med kommentarer av typen: "Det där tror jag inte på"; "Det där är inte sant"; "Det där tror jag inte han har stöd för att påstå"; eller att de gav en radikal annorlunda tolkning av de händelser som inslagen handlade om. Det i denna mening okritiska förhållningssätt var särskilt påtagligt då det gällde mottagandet av nyhetsprogrammen. Undantagen från detta var framför allt då programmen i några fall tog upp sådant som någon av tittarna hade egna direkta kunskaper om. Mot bakgrund av egna kunskaper eller erfarenheter reagerade några tittare på att den bild som gavs i programmet var delvis felaktig eller förenklad och missvisande. Men i de flesta fall handlade programmen om sådant som tittarna saknade egna direkta kunskaper om.

Vi skall naturligtvis vara försiktiga med att dra alltför generella slutsatser utifrån den här refererade studien. Mycket tyder dock på att TV-journalistiken (och då i synnerhet nyheterna) tenderar att skapa det Fiske kallar "a believing subject". Det finns också rimliga orsaker till detta. Jag skall här presentera sex samverkande orsaker.

För det första är journalistiken en institution med hög legitimitet i samhället. Journalistiken och inte minst TV-nyheterna har en mycket hög trovärdighet som kunskapskälla. Detta kan låta som ett märkligt påstående med tanke på den kritik som riktas mot journalistiken och den allmänna diskussionen om dess reducerade förtroendekapital. Det verkar dock finnas en mycket tydlig skillnad mellan denna allmänna kritik och den legitimitet som journalistiken har i praktiken. Journalistiken och journalisterna står i centrum för samhällsdebatten och refereras regelbundet i olika sammanhang. Många människor tittar regelbundet på TV-nyheter och läser dagligen morgontidningar. I vardagslivets samtal talar vi om det vi sett på TV och läst om i tidningarna som om det vore en oförmedlad verklighet vi tagit del av. En rad såväl amerikanska som svenska enkätstudier har också visat att publikerna i stor utsträckning tror på det de ser i TV-nyheterna. Studierna visar att publikerna uppfattar televisionen som särskilt trovärdig (McManus 1994, Hadenius och Weibull 1999).

I konstruktionen av nyhetsprogram, men även andra program, tillämpas *för det andra* s.k. diskursiva (språkliga) strategier som gör att journalisterna framstår som objektiva och neutrala och att det som sägs och visas framstår som självklara sanningar och väl underbyggda fakta (Potter 1996). Det finns inte utrymme att gå in närmare på dessa strategier här. Låt mig bara nämna några exempel. Pro-

gramledaren i en nyhetssändning använder ett sakligt, korrekt språk och distanserar sig själv från det som sägs genom att t.ex. inte referera till egna åsikter. Journalisterna låter andra personer uttala påståenden eller hänvisar till oidentifierbara andra. I stället för att säga "jag tycker" eller "vi tror" (med hänvisning till redaktionen) väljer journalistiken formuleringar som "det har hävdats", eller "man påstår att". På ett självklart sätt beskriver journalisterna hur det är och vad som faktiskt hänt utan att aktualisera sanningsproblem eller tolkningsproblem. Ingen har hört en journalist i en nyhetssändning säga: "Jag är inte säker på om detta är sant, men vi har fått denna uppgift och valt att tro på den" eller "det finns säkert flera sätt att beskriva denna händelse, vi har valt detta perspektiv." Typiskt för nyhetsjournalistiken är att nyhetsankaret och nyhetsreportrarna framträder med en formell, distanserad och auktoritativ röst, detta i en miljö (nyhetsstudion) som symboliserar en organisation som regelbundet får in fakta från världens alla hörn (Dahlgren 1988).

I inte minst den undersökande journalistiken är konstruktionen av sammanhängande berättelser en viktig diskursiv strategi. Typiskt för berättelser är att de som Dahlgren (1992) påpekar skapar en värld i sig själva. Styrkan i televisionens berättelser är att de med hjälp av en genomtänkt dramaturgi, visuella effekter, ljud etc. kan skapa en helhet som tittaren fångas av. En berättelse som fungerar, som tittarna dras in i och accepterar som tillräckligt trovärdig, skapar tittare som inte reflekterar över om de enskilda delarna är sanna eller inte.

För det tredje är TV ett medium som innebär att vi blir ögonvittnen till det som sker. Vi ser det som händer, att det som sker faktiskt sker, att personer säger det de säger. Varför skulle vi inte tro på detta? Att framställningen kan vara konstruerad för att underbygga ett visst budskap, att slutprodukten är ett resultat av en rad strategiska val, är inget vi tänker på om vi inte börjar reflektera över den bakomliggande produktionsprocessen. Det ligger i TV-journalistikens presentationsform att denna process förblir dold och sällan eller aldrig aktualiseras. TV-bilden har som Corner (1995, s. 12) säger en "indexikal karaktär", vilket syftar på att bilden framstår som en direkt bild av verkligheten. TV:n fungerar ofta likt ett teleskop som vi använder för att se hur det ser ut utanför det rum vi sitter i. Bilden har en stark bevisande/dokumenterande karaktär som kan utnyttjas för att skapa budskap vars sanningshalt sällan aktualiseras.

För det fjärde handlar nyheter och aktualitetsprogram bara undantagsvis om sådant som publikerna har egna direkta erfarenheter eller kunskaper om. Hur vi tolkar det vi ser är i stor utsträckning

beroende av vilka erfarenheter och föreställningar vi har med oss. Det finns ingen anledning att ifrågasätta en beskrivning av verkligheten när man inte själv har en kunskap som säger något annat. Som Roscoe m.fl. (1995) framhåller förutsätter en kritisk tolkning av innehållet och budskapet att tittarna kan gå utanför det som sägs i texten. Det var i vår studie (liksom i den studie Roscoe m.fl. presenterar) mycket ovanligt att tittarna gjorde detta. De hade inte tillgång till alternativa kunskaper om det som togs upp. Detta resulterade i att tittarnas benägenhet och vilja att vara kritiska till programmet i stället kom till uttryck i kritik mot själva programmets form, i ironiska kommentarer till personerna som deltog, eller i sådana allmänna kommentarer som att journalistiken säkert är vinklad, utan att tittarna angav hur man kunde tolka och beskriva den aktuella händelsen på ett annorlunda sett. Ett särskilt demokratiskt problem är att det i många fall saknas alternativa offentligheter som kan erbjuda medborgarna motbilder, alternativ till de bilder av verkligheten som dominerar i massmedierna.

För det femte dominerar många aktualitetsprogram av iscensatta personliga framträdanden och subjektiva tilltal. Det finns en tendens att TV-journalistiken utvecklas allt mer från en objektiv till en subjektiv presentationsform. Detta bidrar till att skapa en reception där mycket av publikernas kommentarer och värderingar kretsar kring just personers framträdanden, deras utseende, personlighet och trovärdighet. Frågan om sanning blir mindre viktig än frågan om personernas sannfärdighet och autenticitet. Avgörande blir det som inom retoriken kallas talarens *kommunikativa etos*, dvs. personers förmåga att övertyga med sin personlighet och karaktär.

Att TV-tittarna inte i någon större utsträckning ifrågasatte sanningshalten i det som påstods har *för det sjätte*, enligt min tolkning, att göra med den form av kommunikation som TV-tittandet är en del i. I vissa kommunikativa situationer finns förväntningar på att de som deltar skall inta ett kritiskt förhållningssätt och värdera det som sägs med avseende på dess sanningshalt. Det gäller bl.a. vetenskapliga seminarier, överläggningar i domstolar och debatter på tidningarnas debattsidor. Att värdera hållbarheten i påståenden är ett centralt inslag i dessa praktiker. Detta gäller knappast TV-tittandet? TV-mediet inbjuder inte i första hand till sådana kritiska värderingar. TV-program värderas huvudsakligen utifrån andra kriterier; utifrån smak, vad man gillar och inte, underhållningsvärdet, de känslor som programmen väcker etc. Så till vida stämmer våra studier mycket väl Habermas (1984) analys av televisionens publik: ”Den läsande publikens resonemang viker tendentiellt undan för

konsumenternas utbyte av smak och böjelser” (Habermas 1984, s. 220).

Vad gör det för skillnad om tittare hemma i TV-sofforna diskuterar politik och intar kritiska ståndpunkter?

I föregående avsnitt argumenterade jag för att televisionen skapar både kritiska och okritiska publikker. Frågan om televisionen stimulerar människor att tänka annorlunda och ifrågasätta dominerande uppfattningar, är naturligtvis i sig en viktig demokratisk fråga. En förutsättning för att politiska oppositioner skall kunna uppstå är att människor stimuleras till att tänka annorlunda.

Men vad gör det egentligen för skillnad om människor hemma i TV-sofforna gör olika tolkningar, diskuterar och intar kritiska ståndpunkter?

Kännetecknande för mycket forskning om televisionens publikker har varit en stark fokusering på den avgränsade receptionen, dvs. publikernas tolkningar av de enskilda program som undersökts. Därigenom har man underlåtit att undersöka vilken skillnad dessa tolkningsprocesser egentligen gör i ett större samhälleligt och politiskt perspektiv, och på vilka sätt TV-programmen, via tittarnas receptioner, direkt eller indirekt kan leda till olika former av kollektivt handlande, opinionsbildning och organiserade försök att påverka förhållanden i samhället.

Enligt Jensen (1986) finns få eller inga vetenskapliga studier som talar för att människor i någon större utsträckning omsätter de kunskaper de får som TV-konsumenter i handling. Jensen drar denna slutsats delvis utifrån resultat av egna empiriska studier. Cook (1992) kritiserar de forskare (framför allt Fiske) som lovordat den demokratiska potentialen i en aktivt tolkande mediapublik. Cook menar att Fiske talar om hur publikerna gör motstånd mot dominerande budskap i TV utan att undersöka vilken betydelse detta motstånd egentligen har. Vilken förändrande demokratisk kraft ligger det i ett TV-tittande som i och för sig är kritiskt, men som i praktiken legitimerar dels en dominerande medieindustri, dels medborgarnas roll som åskådare (de som *tittar på*)? I en situation där människor nöjer sig med rollen som TV-tittare utmanar de knappast några dominerande maktförhållanden och de är knappast heller aktiva aktörer i demokratiska processer.

Det är naturligtvis orimligt att förvänta sig att vi som TV-publiker i handling skulle reagera på annat än en bråkdel av allt som vi tar del av på TV och har åsikter om. Mängden av potentiellt viktiga samhällsfrågor som vi konfronteras med är ofantlig. Men det är naturligtvis också så att de eventuella relationerna mellan TV-tittande och politisk handling är indirekta, långsiktiga och därmed svåra att identifiera. Det är ju inte särskilt troligt att människor som sitter och tittar på TV tillsammans en kväll, efter en diskussion om vad de sett, bestämmer sig för att direkt försöka göra något åt det de reagerat på. Däremot är det sannolikt så att vi bär med oss det vi sett på TV in i andra sammanhang – i arbetet, organisationslivet och politiska partier – där detta kan påverka vårt handlande. TV-program som stimulerar oss att tänka annorlunda, att känna moraliskt och politiskt engagemang, kan mer långsiktigt påverka vårt handlande i olika sammanhang.

Men det är just de långsiktiga effekterna som vissa mediekritiker lyft fram då de hävdat att televisionen kan utgöra ett hot mot demokratin. TV-mediets centrala ställning i den offentliga sfären och i människors vardagsliv har långsiktigt bidragit till att göra rollen som åskådare till en dominerande publikroll. Som Kellner (1990) påpekar håller televisionen publikerna kvar i hemmen borta från deltagande i en offentlig sfär. TV-tittandet är en i huvudsak isolerad och individualiserad social praktik utan kopplingar till kollektiva samtal där offentliga opinioner kan skapas. Som TV-tittare nöjer vi oss med att vara åskådare. Det motsägelsefulla med televisionen är att den å ena sidan kan *dra in* medborgarna i mängder av politiska händelser och samtidigt *dra bort* samma medborgare från offentliga arenor för politiska samtal och debatter.

I en situation då konkurrensen om publikerna blir allt skarpare blir det för TV-redaktionerna allt mer väsentligt att utnyttja strategier för att attrahera tittare. Alla TV-redaktioner är direkt eller indirekt beroende av tillräckligt höga tittarsiffror och ingen kan räkna med en sådan monopolsituation som Sveriges Television hade för inte så många år sedan. Vissa TV-redaktioner litar i huvudsak till att de ämnen de tar upp i sig skall vara tillräckligt intressanta och relevanta för att tilltala en tillräckligt stor publik. I mycket TV-produktion försöker man emellertid attrahera tittare, inte bara med hänvisning till informationsvärdet, utan genom att skapa sensationella mediehändelser, dramatiska berättelser och spektakulära attraktioner (Ekström 1998). Producenterna försöker beröra och skapa känslor genom förenklingar, dramatiseringar och starka uttrycksmedel. Det får inte bli alldagligt, det måste vara alarmerande

och iögonfallande, annars är risken att tittarna byter kanal. Hur påverkar denna utveckling TV-publikernas engagemang? Jag har delvis varit inne på denna fråga tidigare och framhållit risken för att publikerna blir allt svårare att engagera i takt med den inflationen på starka budskap som mediekonkurrensen bidrar till att skapa. Låt mig här utveckla detta något.

I studien *Talking politics* varnar Gamson (1992) för att de som med ärligt uppsåt är ute efter att skapa politiskt engagemang i vissa fall litar för mycket till det han kallar en "hot button approach". Förvisso kan starka, alarmerande budskap provocera fram kraftiga reaktioner bland människor. Men de ökar knappast människors tilltro till sina möjligheter att påverka. I stället för att stärka människors känsla av delaktighet kan budskapen bidra till att skapa indignation, frustration, uppgivenhet och cynism.

I ett av de reportage som publikerna fick se i den studie vi genomfört hade Striptease intentionen att följa upp ett tidigare reportage där man visat att det inom den Frivilliga befälsutbildningen (FBU) fanns en lokalförening med starka högerextremistiska eller t.o.m. nazistiska kopplingar. I denna uppföljning kunde man nu avslöja att det bland de förtroendevalda inom FBU fortfarande fanns en person med bakgrund i högerextremistiska organisationer trots att man påstått sig ha gjort upp med dessa kopplingar. Reportaget var uppbyggt kring en intervju med den utpekade personen. Intervjun var noggrant planlagd, iscensatt och redigerad som ett sensationellt och dramatiskt avslöjande. Intervjun fick formen av en anklagelseakt där den svarande (först ovetande om vad som skulle hända) snärjdes i sina egna svar. Offentligt avslöjades han som skyldig och som en lögnare. Med vällovligt syfte nöjde sig inte TV-redaktionen med att informera TV-publikerna om förhållandena, utan ville skapa en händelse som kunde beröra och engagera publikerna.

Publikernas reaktioner på denna mediehändelse bekräftar delvis det Gamson varnar för. Inom publikgrupperna skapades inga diskussioner om t.ex. högerextremismens eventuella utbredning i samhället, än mindre om vad man borde göra åt detta. Däremot förekom tre andra typer av reaktioner på det iscensatta avslöjandet, vilka kan sammanfattas med begreppen indignation, underhållning, samt likgiltighet. *Indignationen* kom till uttryck i att några tittare upprördes över att den intervjuade var en riktigt lögnare som försökte slingra sig. Han blev en representant för kategorin inflytelserika personer som man inte kan lita på. En vanligare reaktion var dock att tittarna *underhölls* av inslaget. De skrattade spontant, ironiserade och raljerade över huvudpersonens försök att förklara sig. De här-

made hans kommentarer och skrattade tillsammans. Dramaturgin, då huvudpersonen blev bortgjord och tappade masken inför kameran, fungerade underhållande. Många tittare uttryckte också vad som närmast liknade *likgiltighet* inför inslaget. Deras reaktion kan sammanfattas på ungefär följande sätt: ”Jaha och än sen då?” Dessa tittare uppfattade det som att redaktionen försökte förstora upp och göra något sensationellt av något som egentligen inte var särskilt anmärkningsvärt.

Journalistiken kan med sina sensationella budskap bidra till indignation och cynism. Men det finns också gott om exempel på att uppseendeväckande händelser som visats i TV kan ha stor betydelse i opinionsbildning och för ett ökat engagemanget i sociala och politiska rörelser. Reportage med skakande bilder på människor som lever under svåra förhållande har bidragit till människors engagemang i olika hjälpinsatser. Miljöhot exponerade i medierna har sannolikt påverkat anslutningen till miljörörelserna, osv. Det är inte medierna som skapat fredsrörelser, miljörörelser, rörelser mot rasism etc. Samspelet mellan sådana kollektiva rörelser och medierna är betydligt mer komplicerat än så. Att televisionen kan inspirera till politiska kollektiva handlingar torde dock vara helt klart.

Aschberg och co:s chattsida – ett tankeväckande exempel

Jag hävdade ovan att televisionen *drar bort* medborgarna från arenor där de mer aktivt kan delta i offentliga debatter och opinionsbildning. Det finns stöd för att påstå detta, men kanske är det ändå en sanning med viss modifikation. Vad jag tänker på här är framför allt den medieutveckling som skapar nya sätt att använda televisionen i kombination med andra medier. Multimedieutvecklingen erbjuder möjligheter att kombinera rollen som åskådare med andra mer aktiva roller. TV-tittande kan t.ex. kombineras med diskussioner och opinionsbildning via internet.

Den politiska demokratiska potentialen i internet är en stor fråga i sig som jag inte skall behandla här. Liksom vad gäller TV-mediet finns olika argument. Vissa framhåller mediet som ett rum för demokratiska praktiker med unika möjligheter till globala politiska aktioner och debatter över nationella och kulturella gränser. Det finns också gott om exempel på hur e-post och diskussionssidor på nätet använts i opinionsbildning och för offentliga debatter där många medborgare deltagit aktivt (Castells 1998, s. 366). Andra

framhåller att internet är ett medium för eliter som skapar nya former av ojämlikhet i samhället (Andersson 1999).

Ett exempel på hur internet och televisionen kombineras är de diskussions- (eller chatt-) sidor som öppnas i anslutning till specifika TV-program. Till programmet Aschberg och co knöts en sådan sida som tittarna uppmanades att utnyttja för att inte bara komma med synpunkter på programmet utan över huvud taget diskutera de frågor som togs upp. Vi gjorde en särskild studie av alla de inlägg som gjordes på denna sida under tre veckor (cirka 150–200 inlägg per dag). Jag ska ta upp några resultat från denna specialstudie. Jag har valt att ta upp det här eftersom det är ett exempel på att televisionen inte bara *drar bort* utan också kan *dra in* tittarna i offentliga debatter.

En sådan chatsida erbjuder en möjlighet till samtal och diskussioner som många andra sammanhang inte gör, så till vida att det är möjligt för många att inte bara ta del av inläggen utan också aktivt delta i diskussionerna. Aschberg och co tillhör den typ av program som enligt vissa medieforskare torde väcka engagemang hos tittarna inte minst genom sin provokativa ton och prioriteringen av tabloidorienterade ämnen (se t.ex. Fiske 1989). En uttalad ambition med programmet var också att beröra och engagera. Mot bakgrund av detta – kombinationen av internets potentialitet och programmets ambitioner – blir det särskilt intressant att undersöka de samtal som etablerades på sidan. En fördel med detta material – ur ett metodiskt perspektiv – är att vi här kan studera hur en stor grupp tittare förhåller sig till programmet utan att detta påverkas av forskarnas närvaro. (Därmed inte sagt att gruppen är representativ för vare sig svenskar i allmänhet eller programmets tittare.)

Jag har här valt att särskilt uppmärksamma en aspekt av detta, nämligen det sätt på vilket det rationella samtalets (den demokratiska dialogens) grundprinciper tillämpades och motverkades på hemsidan (jfr Habermas 1984a, Thompson 1995). Vi kan sammanfatta dessa principer (som bör betraktas som en slags vägledande ideal) i följande punkter: att alla har samma principiella rättigheter att delta med sina åsikter; att det för samtalet vägledande målet är en ökad gemensam förståelse; att deltagarna tar det som andra säger på allvar och försöker förstå andras argument; att deltagarna är beredda att stå för sina egna påståenden och även är beredda att ge argument för dessa samt eventuellt ompröva tidigare uppfattningar. På Aschberg och co:s hemsida ställdes det rationella samtalet på spel på ett för diskussionen om medier och demokrati intressant sätt.

Varje kväll var det personer som på hemsidan reagerade på sådant som togs upp i programmet. De förde fram sina ståndpunkter på ett sätt som tydligt visade att de ville utnyttja mediet för en diskussion i moraliska och politiska frågor. Det kunde handla om t.ex. miljöfrågor och skolfrågor eller om det moraliskt riktiga i redaktionens sätt att arbeta. De som skickade in sina inlägg tycktes ha den outtalade förhoppningen att även andra skulle betrakta detta som ett forum för ett rationellt samtal. Det uppstod dock bara undantagsvis sådana samtal. Det vanliga var att inläggen antingen lämnades okommenterade, eller att de (vilket skedde mycket ofta) bemöttes med ironiska kommentarer, trams, häcklande och fördömande som knappast bidrog till ett rationellt samtal.

Ett exempel: Den 1:a maj deltog Christer Pettersson (som var misstänkt för mordet på Olof Palme) i programmet. Detta var bara några program efter att en av Palmes söner varit gäst i programmet. Petterssons deltagande kommenterades flitigt på hemsidan. En stor del av dessa kommentarer var uttryck för ett häcklande som drabbade de allra flesta gästerna som över huvud taget deltog i programmen. En typisk kommentar: ”Dom som tror att Christer har mördat Palme kan inte vara så smarta Jag säger bara ... Kolla in killen!” Flera tittare kritiserade dock redaktionen och argumenterade för att det var på flera sätt oetiskt att låta Pettersson delta som gäst. Redaktionen svarade typiskt nog inte på denna kritik och de tittare/chattare som svarade gjorde det på ett sätt som knappast förde diskussionen vidare. Här följer ett kort utdrag från samtalet.

- Gör ni vad som helst för att få tittare? Att ta dit en sån som Christer Pettersson är väl verkligen ett stort misstag. Mårten Palme måste känna sig kränkt av det här, jag hoppas att han inte ställer upp för det här programmet mer. (Inlägget hade rubriken: ”Du går för långt Robban”)
- Jag är böjd att hålla med ... men vilket drag i programmet om Mårten och CP var med samtidigt.
- Var inte så jävla känslig...

Kommunikationen på hemsidan präglades också i andra avseenden av förhållanden som inte är förenliga med ett rationellt samtal. En grundprincip i ett rationellt samtal är att de som talar tar ansvar för det de säger, att de kan göras ansvariga för sina påståenden och avkrävas argument. En stor del av kommunikationen på Aschberg och co:s hemsida präglades tvärtom av grundprincipen att man inte kan göras ansvarig för det man säger. Många deltog anonymt, vanligen med någon pseudonym. Mediets karaktär gör det möjligt att delta med någon annans namn, med olika namn från gång till gång etc. På

nätet kan man agera som en fiktivt konstruerad person, som bara existerar i den virtuella verkligheten, och som kan säga vad som helst och byta uppfattningar hur som helst. Det finns inget ansvarigt subjekt bakom talhandlingarna.

Grundläggande för ett rationellt samtal är själva dialogen, samt deltagarnas villighet att ta intryck av andras argument. Bland de hundratal inlägg på hemsidan fanns mycket få exempel på att någon efter en dialog med någon annan omprövade sina uppfattningar i en fråga. En stor del av inlägg tycks över huvud taget inte vara uttryckta med förväntningar på att det skulle bli en dialog, att någon annan skulle svara, instämma eller på annat sätt bemöta inlägget. Merparten av inlägg hade karaktären av självständiga uttryck, en slags fragmentariska kommentarer. I vissa fall reagerade personer på att ingen besvarade deras inlägg. Om de därpå fick ett svar var det ofta med ironiska kommentarer riktade mot att personen inte fattat vad detta chattande går ut på, dvs. att man inte skall förvänta sig ett svar.

Det rationella samtalet förutsätter att vi kan skilja mellan skämt och allvar. Det förutsätter att de som talar menar något med det de säger, att de gör anspråk på att uttrycka sig sannfärdigt och ärligt om förhållanden i verkligheten. I det chatt som utvecklades på hemsidan blandades allvar och skämt på ett sätt som gjorde att det inte sällan var mycket svårt att dra gränserna däremellan. Typiskt var också att personerna uttalade sig på ett sätt som tydligt demonstrerade att de inte gjorde några anspråk på sannfärdighet och inte ville säga något som var viktigt och hade någon djupare mening. Om någon ifrågasatte det de sa kunde de alltid undvika en kritik med uttryck av typen: ”vem bryr sig”, ”det struntar väl jag i” eller ”det var faan va du blev allvarlig nu då”.

Samtalen blir i stor utsträckning en form av lek och förströelse. Det är lek dels så till vida att man tycks delta för att det är roligt. Chattarna leker vidare med etablerade genrer och samtalsformer. Det är en undflyende form av kommunikation där deltagarna ofta gör varandra påmind om att det man säger ändå inte har någon betydelse, att det ändå inte är någon med inflytande som lyssnar och låter sig påverkas. På hemsidan fanns exempel där det faktiskt etablerades en dialog som kan betraktas som ett rationellt samtal där fler personer utnyttjade möjligheten att öppet diskutera. Två sätt att använda internet i vardagslivet stod mot varandra. Vissa försökte använda mediet för att säga något viktigt, för att argumentera och debattera i angelägna frågor, andra använde det som en form av lek. Leken tog för det mesta överhanden. Seriösa inlägg bemöttes och

anklagades för att vara alltför tråkiga och pretentiösa. Andra framhöll (direkt eller indirekt) att det ändå är meningslöst att diskutera. En kortare diskussion om jobben och orsakerna till arbetslösheten, vilken initierades efter att ämnet togs upp i programmet, kunde t.ex. avslutas med att någon ironiskt konstaterade att inläggen var ”väldigt djupsinniga”, följt av ett annat inlägg där någon säger att det enda rätta är att gå och lägga sig.

I vissa fall gjordes denna kamp om samtalets grundprinciper till en explicit diskussion. Det skedde när personer försökte återföra samtalet till en rationell dialog och explicit kritiserade dem som hotade detta genom sina meningslösa och oseriösa kommentarer. Den som försökte återupprätta det rationella samtalet kunde i sin tur få utstå hånfulla kommentarer för sina anspråksfulla ambitioner.

Kombinationen av ett provokativt och samhällskritiskt TV-program och en hemsida till vilken människor inbjuds till en offentlig diskussion, skulle kunna vara en möjlighet för publikerna att aktivt delta i en samhällsdebatt där även frågor som inte ges något större utrymme i den etablerade mediedebatten kan göras till politiska frågor. Denna möjlighet utnyttjades knappast i detta fall. Det fanns de som försökte men de bemöttes ofta av ironiska kommentarer av typen: ”Tror du att det är någon som bryr sig om dina jävla åsikter”. Vad är orsakerna till att försöken att etablera ett rationellt samtal möttes av sådant motstånd och trängdes tillbaka av ett ironiserande, lekfullt och i många fall föraktfullt chattande utan intresse av en reell dialog? Jag tror att detta hänger samman med åtminstone tre samverkande förhållanden: TV-programmets (och TV-mediets generella) karaktär, chattandet som kommunikationsform, samt den specifika publiken.

Aschbergs program var vanligtvis spektakulära och provokativa. Ett genomgående grepp som användes för att skapa ett underhållande TV-program var att bryta mot konventioner. En vägledande princip för programmet var att det mesta är tillåtet bara det blir tillräckligt kul. Det fick absolut inte bli konventionellt eller pretentiöst. I reportagen drev man med konventionella journalistiska metoder; programledaren använde ett språkbruk som programledare vanligen inte använder; gäster benägna att uttrycka spektakulära uppfattningar och vara allmänt lustiga prioriteras osv. Samtalen i programmet (med snabba subjektiva kommentarer kring olika ämnen; blandningen av skämt, ironi och allvar etc.) hade många likheter med publikernas chattande. Pratet i ett TV-program som Aschberg och co kan i själva verket beskrivas som en typ av chattande.

Det finns många olika sätt att använda internet. Chattandet är ett sätt. Här integreras den nya datatekniken i vardagslivet i en form av underhållande och lekfullt prat. Chattandet tycks (åtminstone i vissa fall) var förknippat med en särskild samtalskultur; där skämt och allvar blandas; där ironi och hånfulla kommentarer värderas högt; där det är viktigare att vara rolig och okonventionell än att vara seriös och saklig. I chattandet är det inte ovanligt att personer utger sig för att vara någon annan än den de är och det förekommer också relativt ofta meddelanden präglade av cynism, råa skämt och obsceniteter (jfr Eklund & Enstad 1999). TV-program som Aschberg och co erbjuder ett utomordentligt underlag för just chattande, genom de ämnen som tas upp, de bilder som visas, de personer som framträder och de åsikter som förs fram.

Programmet Aschberg och co, och internet med sin tillhörande "chattkultur", drar naturligtvis till sig en viss publik men bidrar också till att skapa denna publik. Att döma av språket, och inte minst alla de kommentarer som anspelar på kvinnor och sex, tycks det vara en mycket mansdominerad publik. Gemensamt för de medier som här förs samman är att de i stor utsträckning är förknippade med förströelse och eskapism. De som tittar på programmet Aschberg och co och samtidigt chattar på nätet tycks knappast vara ute efter att delta i politisk debatt. De är ute efter en stunds underhållande avkoppling. Kanske är detta också en publik som har liten tilltro till sina möjligheter att påverka genom opinionsbildning. Den lekfulla ironin blir ett uttryck för att man inte låter sig invaggas i en föreställning om att någon verkligen skulle lyssna på vad man tycker, att det verkligen skulle vara meningsfullt att försöka påverka politiken.

Chattandet har likheter med publikernas sätt att kommentera programmen i de studier som vi genomfört. Skämotsamma och ironiska kommentarer är vanligt. Inte sällan valde tittarna att kommentera personernas utseende och agerande i stället för innehållet i det de så. Typiskt är också att merparten av tittarnas kommentarer var fragmentariska och lösryckta, och inte en del i en längre sammanhängande diskussion. Programmets karaktär stimulerade sällan till eftertanke och längre mer fokuserade diskussioner. Att titta på TV är att ta del av ständigt nya händelser, bilder, budskap som far förbi. Hela tiden händer något nytt. Vi kan se chattandet som ett (särskilt tydligt) uttryck för hur televisionen som ett undflyende medium skapar en undflyende publik, hur mediets virtuella verklighet skapar en publik som leker, spelar och hycklar.

Vår fallstudie av den chattsida som knöts till programmet Aschberg och co visade avslutningsvis också en annan intressant sak. Den typ av populärjournalistik som programmet var ett exempel på kan uppenbarligen stimulera publikerna att inta ett kritiskt och ironiskt förhållningssätt till makthavare, ”dem där uppe”, och de institutioner och grupper i samhället som förknippas med någon form av etablissemang (inklusive journalistiken själv). En mycket stor del av kommenterarna på chattsidan uttryckte en sådan kritik.

Så länge som medborgarnas kritik och ironi uttrycker en misstänksamhet mot makthavare och en benägenhet att inte ta etablerade auktoriteter för givna torde det vara rimligt att se detta som en viktigt demokratisk egenskap. Men på Aschberg och co:s chattsida slog kritiken ofta över i indignation och cyniskt förakt. Denna kritik uttryckte ingen tilltro till demokratiska processer och kollektivt politiskt handlande utan i stället ett förakt för politiken, men också populistiska och odemokratiska (t.ex. rasistiska och kvinnoförnedrande) värderingar. Dessa uppfattningar fick inte alltid stå oemot-sagda men de utgjorde ett starkt inslag på chattsidan.

Här följer ett exempel på hur politiker kommenterades på hemsidan. I ett program refererade Aschberg ett uttalande av Stig Malm som i en föreläsning påstods ha sagt att enda skillnaden mellan Göran Persson och Margaret Thatcher är att Persson är man och tjockare. Gästerna på redaktionen diskuterade om detta var ett träffande och roligt personangrepp eller inte. På Aschberg och co:s hemsida kommenterade man på bl.a. följande sätt:

- Göran är inte tjock han är bara uppblåst.
- Jag tror att Göran Persson fattade för sent att han satt i regeringen. Han trodde att han fortfarande kunde agera som en kommunalpolitiker i Katrineholm. Stick tillbaka och fiffla i Katrineholm.
- Feta har många stora män varit men det är inte många som varit så dumma som Göran Persson och kommit till den ställning där han sitter. Sossarna för en högerpolitik
- Sossarna för ingen högerpolitik. De för ingen politik alls. De har tappat sin ideologi.
- Vi i Katrineholm vill inte ha honom tillbaka. Här i Katrineholm finns för mycket pengar att göra av med. Det är bättre att vi lägger ut honom på hela Sverige och låter honom förstöra allt och inte bara idyllen Katrineholm.

Den misstro och förakt som riktades mot politiker och det politiska systemet är naturligtvis inte skapad av det enskilda programmet. I många fall är det dock tydligt att publikerna inspireras av det sätt på vilket politiken togs upp i programmet (men i programmet fanns

vanligen olika åsikter). Vissa tittare hyllade t.o.m. Aschberg för hans ”hårda kommentarer till dumma politiker” (som en av chattarna uttryckte det).

Fiske (1989, 1992) tycks ha rätt när han argumenterar för att populärjournalistiken kan inspirera sina publikker till det han kallat ”the pleasure of disbelief”. Chattarna roades uppenbarligen av att misstro och raljera över politiker och andra auktoriteter. Men vår studie ger också stöd för de som kritiserat Fiske och framhållit att denna misstro, och det motstånd som den uttrycker, inte alls behöver vara positivt ur ett demokratiskt perspektiv (Kellner 1995). När misstron slår över i cyniskt förakt, populism och odemokratiska värderingar blir den i stället ett uttryck för demokratins problem.

Sammanfattning

TV-tittande är en komplex social praktik som påverkas av en rad delvis motsatta tendenser. TV-tittande kan skapa politiskt engagemang men också ligkiltighet, såväl aktiva och kritiska som passiva och okritiska tittare. Televisionen kan dra in sina publikker i politiska och moraliska frågor med global räckvidd, men kan samtidigt dra bort publikerna från arenor för offentlig politisk debatt genom att tilltala medborgarna i rollen som åskådare hänvisade till hemmets avskildhet. Televisionen är en del i ett massmediesystem som bidragit till att medborgarna i dag sannolikt är mer uppdaterade och väl-informerade om politiska händelser än tidigare. Men televisionen spelar samtidigt en aktiv roll i reproduktionen av dominerande ideologier och maktförhållanden. Televisionen kan inspirera till ironi och sund misstänksamhet mot etablerade auktoriteter men kan också bidra till cynism och förakt. TV-tittande kan som publikroll vara både ett hot och en resurs i det demokratiska samhället. Det är inte antingen eller utan både och.

Referenser

- Andersson, M. (1999) *Politik, identitet, internet: möjligheter och risker i nätverkssamhället*. (Uppsats presenterad vid 14:e nordiska konferensen för medie- och kommunikationsforskning)
- Ang, I. (1985) *Watching Dallas: Soap Opera and the Melodramatic Imagination*. London: Methuen
- Ang, I. (1991) *Desperately Seeking the Audience*. London: Routledge
- Baudrillard, J. (1983) *In the Shadow of the Silent Majorities*. New York: Columbia University
- Baudrillard, J. (1992) *Selected Writings*. Cambridge: Polity Press
- Bourdieu, P. (1979/1984) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge
- Bourdieu, P. (1998) *Om televisionen*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag
- Castells, M. (1998) *Nätverkssamhällets framväxt*. Göteborg: Daidalos
- Cook, D. (1992) "Ruses de Guerre: Baudrillard and Fiske on Media Reception". *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 22: 227–238
- Corner, J. (1995) *Television Form and Public Address*. London: Edward Arnold
- Corner, J. (1996) "Reappraising Reception: Aims, Concepts and Methods", i J. Curran & M. Gurewitch (eds.) *Mass Media and Society*. London: Arnold
- Dahlgren, P. (1988) "Berättande och betydelser i TV-nyheter", i Carlsson, U. (red.) *Forskning om Journalistik*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet
- Dahlgren, P. (1992) "Introduction", i P. Dahlgren & C. Sparks (red.) *Journalism and Popular Culture*. London: Sage
- Dahlgren, P. (1995) *Television and the Public Sphere. Citizenship, Democracy and the Media*. London: Sage
- Eklund, H. och Enstad, A. (1999) "Nya medier – nya kommunikationsmöjligheter" (i en kommande antologi från humanistiska institutionen, Örebro universitet)
- Ekström, M. & Eriksson, G. (1996) *Det iscensatta talet på TV. Aktualitetsprogram i det svenska TV-mediet*. Örebro: Örebro universitet

- Ekström, M. & Eriksson, G. (1998) *Avslöjande journalistik och underhållande dramatik. En fallstudie av programmet Striptease*. Örebro: Örebro universitet
- Ekström, M. & Eriksson, G. (1999) "Den medialiserade politikens paradoxer", *Nordicom Information* (kommande)
- Ekström, M. (1996) "The Validity of TV Journalism. Theoretical Starting Points for Critical Journalism Research". *The Nordicom Review*, 1:129–152
- Ekström, M. (1997) *TV-journalistikens intentioner och publikens reaktioner: En fallstudie av programmet Svart eller vitt*. Örebro: Örebro universitet
- Ekström, M. (1998) "Attraktionens TV-journalistik". *Sociologisk Forskning*. 35: 143–170
- Esaiasson, P. (1990) *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget
- Fallows, J. (1996) *Breaking the News. How the Media Undermine American Democracy*. New York: Pantheon Books
- Fiske, J. (1989) *Reading the Popular*. London: Routledge
- Fiske, J. (1992) "Popularity and the Politics of Information". I: P. Dahlgren och C. Sparks (red.), *Journalism and Popular Culture*. London: Sage
- Gamson, W. (1992) *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Garnham, N. (1997) "On the Cultural Industries", i P. Marris & S. Thornham (red.) *Media Studies. A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Habermas, J. (1984a) *The theory of Communicative Action*. Cambridge: Polity Press
- Habermas, J. (1984b/1962) *Borgerlig offentlighet*. Lund: Arkiv förlag
- Hadenius, S. och Weibull, L. (1999) *Massmedier. En bok om press radio och TV*. Stockholm: Bonnier
- Hjarvard, S. (1995) *Nyhedsmediernes rolle i det politiske demokrati*. Köpenhamn, Medieudvalget Statsministeriet
- Jansson, A. (1998) "Smakernas begränsade frihet: Om kulturindustrins makt över sin publik" *Sociologisk Forskning* 35: 7–32
- Jensen, K. (1986) *Making Sense of the News*. Aarhus: Aarhus University Press

- Kellner, D. (1990) *Television and the Crisis of Democracy*. Boulder: Westview Press
- Kellner, D. (1995) *Media Culture*. London: Routledge
- Livingstone, S. och Lunt, P. (1994) *Talk on Television*. London: Routledge
- Löwander, B. (1997) *Rasism och antirasism på dagordningen. Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 1990-talet*. Umeå: Sociologiska institutionen Umeå universitet
- McCombs, M. (1998) "News Influence on Our Pictures of the World", i Dickinson m.fl. (red.) *Approaches to Audiences*. New York: Arnold
- McManus, J. H. (1994) *Market-Driven Journalism*. London: Sage.
- Mediebarometern 1997 (1998) Stockholm: Sveriges radio, publik och programforskning
- Morley, D. (1992) *Television, Audiences and Cultural Studies*. London: Routledge
- Potter, J. (1996) *Representing Reality*. London: Sage
- Roscoe, J. m.fl. (1995) "The Television Audience: A Reconsideration of the Taken for granted Terms Active, Social and Critical." *European Journal of Communication*. 10:87–108
- Scanell, P. (1989) "Public Service Broadcasting and Modern Public Life", *Media, Culture and Society* 11:134–66
- Silverstone, R. (1990/1998) "Television and Everyday Life: Towards an Anthropology of the Television Audience", i Dickinson m.fl. (red.) *Approaches to Audiences*. New York: Arnold
- Stevenson, N. (1995) *Understanding Media Culture*. London: Sage
- Thompson, J. B. (1995) *The Media and Modernity*. Cambridge: Polity Press
- Van Dijk, T. (1991) *Racism and the Press*. London: Routledge.
- Williams, R. (1974) *Television: Technology and Cultural Form*. London: Fontana/Collins

TV-debatter som demokratiskt forum?

Christian Svensson

Tio direktsända program under våren med livliga debatter, engagerande ämnen, färgstarka gäster, drabbade och makthavare.

Citatet ovan är hämtat från TV-programmet Svar Direkts hemsida.¹ I den här uppsatsen är det just TV-debattprogram, som behandlar aktuella och samhällsrelevanta frågor och vars aktiva deltagare består av såväl officiella representanter som representanter för allmänheten, som kommer att stå i fokus. Denna typ av diskussions- och debattprogram i TV har på senare år nämnts som ett nytt potentiellt demokratiskt forum där allmänheten kan göra sin röst hörd och utmana makten i direkta samtal. Med utgångspunkt i detta kommer jag att beskriva och analysera innehåll, deltagarstrukturer och interaktionsmönster i ett antal svenska TV-debattprogram, med förhoppning om att kunna problematisera deras demokratiska möjligheter och begränsningar.² Jag frågar mig dels hur man belyser samhällsproblem i dessa program, dvs. hur tar sig dessa "livliga debatter" och "engagerande ämnen" uttryck? Dels frågar jag mig hur representanter för olika samhällsgrupper kommer till tals i programmen, dvs. vilket deltagande är möjligt för de "färgstarka gästerna", "de drabbade" och "makthavarna"? Huvudfrågan handlar om på vilket sätt och i vilken mening dessa program kan anses demokratiska och/eller hur de kan anses bidra till demokratin.

Uppsatsen disponeras på följande sätt: Inledningsvis presenteras några mycket kortfattade utgångspunkter för min syn på medier och demokrati. Därefter följer ett avsnitt om diskussions- och samtalsprogram i TV. Avsnittet redovisar dels olika subgenrer och dels redovisas den tidigare (amerikanska och brittiska) forskning som sett såväl demokratiska möjligheter som risker i dessa program. Sedan behandlas de svenska programmen i undersökningen. Först beskrivs programmens allmänna förutsättningar. Därpå följer själva analysen av programmens uppbyggnad och deltagare, sett ur både

programmakarnas och gästernas perspektiv. Sist följer så en avslutande diskussion kring debattprogrammets demokratiska potentialer, både utifrån analysen av de svenska programmen och utifrån den tidigare (utländska) forskningen.

Medier och demokrati – några utgångspunkter

I västerländska samhällen som vårt används ofta "demokrati" för att referera till medborgarnas rättigheter och skyldigheter. Folkets vilja, uttryckt genom representation, samtycke och deltagande, spelar en central roll för att legitimera en demokrati. En öppen och livaktig relation mellan beslutsfattare och medborgare är avgörande för att demokratin ska fungera. Det innebär också att (den representativa) demokratin förutsätter, och till stor del handlar om, olika former av kommunikation. Denna kommunikation har under årens lopp tagit sig många olika uttryck och utspelats på skiftande platser, men i dag sker onekligen allt mer av samhällsdebatten och de viktiga politiska mötena i massmedierna.

Flera forskare (t.ex. van Dijk 1991, Asp och Esaiasson 1996) menar också att vi får det mesta av vår (särskilt politiska) kunskap genom medierna. TV-mediet, som intar en självklar plats i de flesta människors vardag, utgör kanske en särskilt betydelsefull faktor i detta sammanhang. För att nå ut med sina budskap är det nödvändigt för beslutsfattare och samhällsdebattörer att ha tillgång till medier. För medborgarna är det likaledes nödvändigt att ha tillgång till medier för att kunna följa med i, ta ställning till och delta i aktuella frågor. Samtidigt är medierna själva i behov av tillgång till olika typer av deltagare för att kunna arrangera intresseväckande debatter. Men mediernas återgivning av samhällsfrågor och samhällsdebattörer innebär inte en enkel och oproblematiserad överföring av kunskap, mening och förståelse. I stället är det uppenbart att all mediering måste innebära olika former av (ur)val och perspektiv. Medierna (i form av dess olika ägare, redaktioner, journalister osv.) har ett stort inflytande när det gäller vad som anses som viktiga ämnen och hur de presenteras och i fråga om vem eller vilka som får tillgång till medierna och hur de tillåts delta. Medierna kan därför ses som både en arena för samhällsdebatt och en aktiv aktör i det offentliga samtalet, dvs. de både förmedlar och bidrar till att formulera politiska och moraliska värderingar.

TV-debatter och andra samtalsprogram

Intresset för samtals- och diskussionsprogram i TV (jfr engelska Talk shows) som en etermediagenre värd vetenskaplig text-, samhälls- och kulturanalys är en sentida utveckling.³

Att prat- och diskussionsprogram i TV är en svårdefinierad genre verkar de flesta forskare vara överens om (se t.ex. Munson 1992, Rose 1985) och förslagen på hur de kan delas in i underavdelningar är många (Livingstone & Lunt 1994, Bruun 1994, Leurdijk 1997, Ekström 1997). Ett mycket generellt kriterium torde dock vara; en (eller flera) programledare som talar med (en eller) flera personer (i en studio). Men samtidigt är inte alla program där man samtalar ett diskussions- eller pratprogram, eftersom samtal förekommer i så gott som alla program. Det är knappast heller program där man enbart samtalar. Många av de program som kallas Talk shows innehåller t.ex. musikunderhållning (t.ex. David Letterman) och modeuppvisningar (t.ex. Oprah Winfrey). Kanske kan prat- och diskussionsprogram därför karakteriseras som program där man i huvudsak samtalar, oftast om ett visst ämne/område. De flesta av dessa program sänds också direkt eller är inspelade utan omtagningar. Inte sällan är det också en relativt stark fokusering på den (mer eller mindre) kända programledaren. När man studerar de faktiska program som lever upp till dessa definitioner finner man emellertid ett antal olika programtyper, som utmärks av vissa skillnader. Utan att göra anspråk på en heltäckande redovisning skulle dock några grundläggande skillnader mellan olika programtyper kunna listas enligt deras relation till typ av samtal, ämnesinnehåll och typ av deltagare⁴.

När det gäller det sätt som man samtalar på, kan man t.ex. skilja på intervjuprogram (t.ex. Skytte), debatt- eller diskussionsprogram (t.ex. Svar Direkt) och program med en mer informell samtalsstil (t.ex. Knesset, Tete-a-tete).

Ett annat sätt att skilja olika program från varandra är genom den typ av ämnen som behandlas (även om många program består av en kombination av t.ex. journalistiska och underhållande element). En grundläggande skillnad skulle då vara den mellan program inriktade på personer (t.ex. Skytte, Ekdal) respektive program inriktade på olika ämnen (de flesta). I USA finns en relativt tydlig uppdelning mellan program inriktade på nyhetsanalys eller politisk analys, program inriktade på underhållning och de program som kallas "social issue talk show" (t.ex. Oprah Winfrey). De senare sänds oftast på dagtid och dess innehåll berör sociala problem (t.ex. droger) eller

privata angelägenheter som anses aktuella och socialt relevanta (t.ex. könsbyte). Denna (sub)genre har dock delvis förändrats på 1990-talet. Ämnena har blivit mer inriktade på interpersonella konflikter, konfrontation, känslor och sex. Inga ämnen är tabu, i stället eftersträvas chock och provokation. Man har kallat denna typ av program för "bizarr talk" (exempel på denna typ av program är t.ex. Ricki Lake).

Många av de amerikanska underhållnings- och social issue-programmen sänds också i Sverige. När det gäller svenska program finns dels program som diskuterar nyhetsrelaterade, samhällsrelevanta och politiska frågor (Speciellt, Efter 7, Svar Direkt osv.). Dels finns program som tar upp mänskliga relationer (Renée, Alice Bah, Lotta, Mänskligt m.fl.). Möjligen skulle man kunna säga att Mänskligt i viss mån motsvarar "bizarr-talk-trenden" i USA genom sin inriktning på sexuella avvikelser etc. Däremot är det svårare att se några program som direkt motsvarar "social issue"-typen (t.ex. Oprah Winfrey). Det finns också program som bygger på kändisar och underhållning (t.ex. Adam, Luuk, Pettersson, Tengby). Till detta kan läggas s.k. konsumentmagasin, vilka utgör ett blandformat med intervjuer eller samtal, korta diskussioner och presentationer kring konsumentfrågor som mode, trädgård, matlagning osv. (t.ex. Emmas hus, Hemma, Livslust). I det svenska utbudet finns också diskussionsprogram som på ett eller annat sätt tar upp de stora existentiella frågorna eller vardagsfilosofiska spörsmål (t.ex. Tete-tete, Knesset, Samtiden).

En ytterligare möjlighet att skilja program åt är deras sammansättning av deltagare. Det finns program med en (t.ex. Nattöppet, Lotta) eller flera programledare (t.ex. Speciellt, Samtiden). Det finns program med endast två deltagare, s.k. dyader (t.ex. Skytte, Ekdal) och det man kan kalla gruppdiskussioner (de flesta). Det finns program enbart baserade på experter (t.ex. Speciellt), på kändisar (t.ex. Luuk), på experter och privatpersoner (t.ex. Svart eller vitt), på privatpersoner (t.ex. Mänskligt). Det finns också program med eller utan studiopublik och olika typer av program där studio-publiken spelar en mer eller mindre aktiv roll; en publik som hörs (skrattar, applåderar), en publik som syns men inte hörs, en aktiv och deltagande publik.

Demokratiskt forum eller skendemokrati?

Av det ovanstående borde framgå att det finns ett antal olika typer av program med olika karakteristika som på ett eller annat sätt kan

hänförs till genren debatt- eller samtalsprogram. Det är därför viktigt att påpeka att diskussionen om debattprogrammen som ett nytt demokratiskt forum främst har gällt vissa av dessa program, nämligen den typ av program som kallas "social issue" (eller social service). Främst gäller detta amerikanska (Oprah Winfrey, Donahue, Sally Jessy Rafael, Geraldo etc.) och engelska program (Kilroy, The Time, The Place). Detta är debatt- eller diskussionsprogram som tar upp aktuella sociala (och politiska) frågor och där en studiopublik aktivt deltar i diskussionen. Ett flertal forskare har föreslagit att just dessa program utgör ett slags alternativ offentlighet som kan erbjuda ett nytt demokratiskt forum (Livingstone & Lunt 1994, Munson 1993, Carpignano et al. 1990, Leuridijk 1997).⁵ Detta forum skiljer sig från traditionella uppfattningar av det offentliga samtalets deltagare, innehåll och form, bland annat i följande avseenden.

Det nya med dessa program antas vara att a) de erbjuder möjlighet till deltagande för grupper som normalt inte hörs i offentligheten b) de tar upp frågor och perspektiv som vanligtvis inte diskuteras i det offentliga samtalet men som är relevanta i många människors liv och c) de gör det genom att använda en annan typ av dramaturgi än traditionella journalistiska (och politiska) format.

a) Om den offentliga samhällsdiskussionen historiskt har befolkats av personer (ofta män) i olika officiella roller så antas dessa samtalsprogram vara nydanande. Här erbjuds deltagande för människor som annars sällan får en möjlighet att delta i det offentliga samtalet. "Vanliga medborgare" och privatpersoner får chansen att göra sin röst hörd och att utmana makten ansikte mot ansikte. Såväl kvinnor, svarta och unga arbetslösa män är några grupper som har nämnts som nya aktiva deltagare i samhällsdebatten (Se t.ex. Livingstone & Lunt 1994, Shattuc 1997, Carpignano et al. 1990). Genom att deras vardagsfarenhet har blivit socialt och kommersiellt relevant antas samtalsprogrammen ha bidragit till att förändra synen på politik och samhällsförändring.

b) Dessa samtalsprogram antas också introducera nya ämnen och perspektiv i samhällsdebatten. Samhällsdebatt (och politik) har oftast förknippats med frågor som rör parlamentet och de formella politiska institutionerna. På det viset har man uteslutit det privata och, indirekt, kvinnor och familjen från samhällsdebatten. Men om politik också antas inkludera det personliga, livsstil, och vardagskultur så kan dessa samtalsprogram fylla en viktig funktion. Man kanske inte diskuterar specifika parlamentariska eller sociala institutioner, men genom att placera det privata i ett offentligt sammanhang kan man tydliggöra familjens och hemmets (allt starkare?) re-

lation till det samhälleliga. Samtalsprogram som handlar om hustru-misshandel, utseendefixering, medborgargården etc. kan därför utmana accepterade uppfattningar om vad den politiska diskussionen ska handla om (Shattuc 1997).

c) Dessa samtalsprogram bygger också på en annan dramaturgi än traditionella journalistiska format och traditionella uppfattningar om politik. De erbjuder inte en balanserad översikt på argument och "fakta", utan ett spektrum av erfarenheter och åsikter. På så vis bryter de med den dramaturgi eller pedagogik som varit så dominant i offentlig television, dvs. att presentera viss information om den sociala verkligheten och på så vis erbjuda de nödvändiga verktygen för deltagande demokrati (Shattuc 1997). Dessa samtalsprogram har andra mål och en annan filosofi. I dessa program finns ingen absolut sanning, utan främst ett uppvisande av olika åsikter och känslor. Programmets styrka antas ligga just i konfrontationen mellan konkret vardaglig erfarenhet och abstrakt eller politisk diskurs. Programmen kan då erbjuda en insikt i olika sätt som människor upplever sociala realiteter på och visa på skillnader mellan officiella policys och akademisk kunskap visavi vardagligt liv. I den meningen kan de ses som kollektiva försök att definiera sociala problem och konstruera en inventering över olika intressen och perspektiv på problemet (Shattuc 1997). Man kan också hävda att de synliggör och låter publiken identifiera sig med olika vardagliga omständigheter (att vara arbetslös, vara sjuk osv.) och på så vis kan enskilda erfarenheter bidra till förståelsen av sociala problem och därmed till den offentliga sfären (Masciarotte 1991).

Uppfattningen om dessa programs potential som nytt demokratiskt forum har dock inte stått oemotsagd. Kritikerna har bland annat hävdats att programmen består av tramsig och fördummande underhållning som trivialiserar viktiga sociala och politiska frågor (se t.ex. Elfferding 1993). Man har också hävdats att programmen lider brist på analys och fakta och kritiska diskussioner (Leurdijk 1997). Från olika håll har man också påpekat att detta rör sig om styrda shower där deltagarna/tittarna saknar faktiskt inflytande, makt och viktiga roller. Här ses "det nya deltagandet" som en mediestrategi för att effektivare kunna rekrytera folk som aktörer/-publik (och därmed manipulera dem) (Thompson 1990). I det avseendet anses programmen vara skendemokratiska. Man har också hävdats att programmets debatt och/eller kontrovers skapas genom valet av gäster, vilket ofta leder till ett moralspel där motpoler som man-kvinna, madonna-hora, bra-dåligt etc. stereotypiseras (Maclaughlin 1993). På liknande sätt har man kritiserat programmen

för att de framställer vanliga medborgare som irrationella offer (Shattuc 1997). Risken med detta antas vara att (debatten i) programmen begränsas till att på sin höjd visa upp olika livsstilar och vardagliga praktiker (vilka kan accepteras eller förkastas). På det viset antas programmen motverka (viljan att åstadkomma) verkliga och strukturella förändringar (Maclaughlin 1993). Man har också kritiserat programmens inriktning på enskilda personers erfarenhet. Faran med detta anses vara tvåfaldig. Om alla frågor personaliseras riskerar vi dels att förlora förmågan att underhålla idéer, att generalisera från vår egen till andras erfarenhet, att tänka abstrakt (Kaminer 1993). Dels handlar det om faran att se den individuella erfarenheten som den primära källan till sanning eftersom det göder en självhjälpslogik som innebär att man är maktlös att ändra något bortom sitt eget liv. Det handlar om att hela sig själv och inte om en kollektiv, politisk förändring (Peck 1995). Risken skulle alltså vara att programmen individualiserar vad som borde förstås som sociala frågor.⁶

Svenska program

Utmärkande för den tidigare forskningen är att den i mycket liten utsträckning har rört svenska program och förhållanden.⁷ I Sverige finns knappast någon direkt motsvarighet till program som Oprah Winfrey. Jag har dock valt att titta närmare på några svenska debattprogram som behandlar aktuella och samhällsrelevanta frågor och där olika typer av experter, makthavare och allmänhet aktivt deltar i diskussionen.⁸ Programmen är:

SVT: Svar Direkt, Nattöppet
TV 4: Svart eller Vitt

Mycket av den tidigare forskningen har också främst på ett mer övergripande plan diskuterat diskussionsprogrammets innehåll, möjligheter och begränsningar. Jag menar att det därför finns anledning att studera enskilda fall (program och inslag) i detalj. Analysen kommer därför att bestå i ett kritiskt detaljgranskande av ett mindre antal program. På så vis hoppas jag kunna svara på inte bara vad som sägs, utan av vem, när och hur. Det handlar på så vis inte bara om vilka ämnen och deltagare som förekommer, utan på vilka sätt dessa framträder. Främst handlar det om på vilket sätt olika samhällsgrupper kan göra sina röster hörda i dessa program (i vilka roller, som representanter för vad).

Innan jag går in på själva analysen vill jag dock säga något mer generellt om dessa program.

Programmets allmänna förutsättningar och ramar⁹

Utmärkande för den här typen av program är att de är billiga att göra, att de sänds sent på kvällen och att de sänds direkt eller att de är inspelade utan omtagningar. Programmen kan sägas rikta sig till vuxna (sen kväll), men annars till alla samhällsintresserade medborgare. De är samtliga ungefär 40 minuter långa. Samtliga program utspelas i en studio med någon form av läktare där studiopublik och aktiva gäster sitter (mer eller mindre) blandat och där en programledare (relativt avskilt) leder debatten genom att ställa frågor och fördela ordet. Programmen är knappast särskilt komplexa i visuell bemärkelse (jfr t.ex. musikvideo).¹⁰

Nattöppet sänds i SVT från Umeå. Varje program innehåller oftast två olika debattämnen. Scenen är rund och utgörs av tre rader höga läktare som omgärdar en liten cirkulär yta på golvet där programledaren (Sverker Olofsson) huserar. Totalt finns cirka 60 personer i studion. Av dessa är cirka 5–10 personer per inslag aktiva. Svart eller vitt, som sänds i TV 4, produceras av produktionsbolaget Dabrowski TV och produktionen sker i Stockholm. Programmet har marknadsfört sig (i TV 4:s text-TV) med reklamfrasen "granskar och roar" och innehåller oftast två debattinslag (ett "tyngre" och ett "lättare" inslag). De har också ett artistinslag varje gång. Scenen utgörs av en plan golvyta med ett högt bord till vänster där programledaren (Karin Pettersson) står. Sedan finns till höger en stor läktare med ett antal gäster. Totalt finns ca 35 personer i studion och ungefär 5–6 personer kommer till tals i varje inslag. Mittemot läktaren finns också en artistscen som endast visas i början av programmet och när artisten uppträder (inför studiopubliken på läktaren). Svar Direkt sänds i SVT från Göteborg. Varje program innehåller oftast två debattinslag (dock har det varit endast ett eller tre vid olika tillfällen). På programmets hemsida skriver man bland annat "Siewert Öholm skapade programmet för 14 år sedan och fortsätter att ställa svenska folkets frågor som får svar direkt i Svar Direkt" (se också inledningscitaten s.1). Scenen utgörs av en cirkelformad läktare i tre sektioner med två bänkrader på varje sektion. Mitt på golvet, framför ena läktarsektionen, finns ett bord och tre fåtöljer. Oftast sitter programledaren (Siewert Öholm) i fåtöljen i mitten och har en gäst i fåtöljen bredvid sig. Totalt finns ca 50 personer i studion. Av dessa är ca 10 aktiva i varje inslag.

Produktionen av den här typen av program involverar en rad olika personer med en rad olika roller.¹¹ Under sändning har naturligtvis programledaren en oerhört viktig funktion. Det är han eller hon som ska ro själva diskussionen i hamn genom att ställa rätt frågor till rätt personer vid rätt tillfälle etc. Kameramän och bildproducent bidrar också till helhetsintrycket genom att påverka vilka som syns i bild, när och på vilket sätt. För ett lyckat program krävs dock väldigt mycket förarbete. I en undersökning (Ekström 1997) av programmet Svart eller vitt har man t.ex. konstaterat att redaktionens arbete till stora delar handlar om att till varje program hitta två bra ämnen, söka rätt på bra gäster, samt arbeta fram ett manus (programmet följer ett relativt detaljerat manus) som följer en viss dramaturgi. Man har också visat att diskussionen på redaktionsmötena handlar mycket om hur man på bästa sätt använder de gäster som ska delta. Därför är det också viktigt att gästerna förbereds (peppas) inför programmet, vilket görs genom att beskriva vilka frågor de ska få och vad man önskar att de ska svara. Redaktionen tycker också att rätt gäster är det viktigaste för ett bra inslag. Researcharbetarna har därmed en nyckelroll i produktionen eftersom deras arbete är inriktat på att ringa tänkbara gäster, intervjua dem om deras åsikter, kolla om de "håller" och skaffa underlag för att se om och hur de kan användas, hur de förhåller sig till andra gäster etc.

Vad handlar inslagen om och vilka deltar?

I TV-debatter är det medieinstitutionen som bestämmer vad diskussionen ska handla om, vilka som ska delta, hur interaktionen inleds och avslutas. Medierna kan således bestämma villkoren för debatten genom att fastslå roller och status och genom att kontrollera innehåll och stil. Hur och när ämnen och deltagare presenteras påverkar såväl deltagarnas möjligheter att komma till tals som tittarnas uppfattning av dessa olika röster och representanter. Förhoppningen är att detaljerade studier av innehåll och deltagare kan bidra till att belysa viktiga förutsättningar i den demokratiska processen.

Utmärkande för dessa program är att man diskuterar aktuella frågor som anses samhällsrelevanta. Ofta ligger en färsk undersökning, nya siffror eller ett stundande beslut som underlag för diskussionen. Typiskt är också att ämnena har en tydlig relation till andra medier och andra delar av det offentliga samtalet. Oftast bygger ämnena på något som redan har ventilerats i andra medier.

Det är också utmärkande att samtliga ämnen kretsar kring ett problem av något slag: polisens förtroende har minskat, demokratin är i kris, människor är narkotikapåverkade på arbetsplatsen, försäkringsbolag betalar inte ut ersättning trots att de fällts i domstol etc.

För att kunna genomföra dessa debatter, diskutera ämnet, krävs självfallet relevanta gäster. Vilken typ av deltagare som förekommer i olika inslag beror således på det ämne som diskuteras. Samtidigt kan man generellt säga att gästerna oftast är rekryterade från någon av följande kategorier: vanliga medborgare/privatpersoner, olika typer av experter, politiker samt representanter för olika organisationer/grupper.

I min analys har jag funnit att samtliga inslag kan sägas bestå av ett antal olika faser eller delar. Schematiskt skulle dessa återkommande delar kunna beskrivas som nedan. Undantaget a), b) och h) är dessa inte alltid i samma kronologiska ordning, även om så ofta är fallet:

- a) Rubrik
- b) Ämnet (problemet) introduceras av programledaren.
- c) Problemets existens bekräftas av någon drabbad.
- d) Problemets existens bekräftas av expert.
- e) Problemet debatteras (av personer med olika åsikter).
- f) Problemet försvaras av ansvariga personer.
- g) Problemet återintroduceras av programledaren.
- h) Inslaget (ämnet) avslutas.

I det följande ska jag kort kommentera dessa olika delar.

Inslagens rubrik

Inslagen börjar oftast med en textgrafik eller en voice-over som presenterar inslagets ämne. Detta kan kallas inslagets rubrik. Denna består ofta i en fråga (Demokrati en bransch i kris?, Vad gör man när polisen inte sköter sitt jobb, tar lagen i egna händer eller polis-anmäler polisen?, 100 000 svenskar är knarkpåverkade på jobbet, är det dags för obligatoriska drogtester på jobbet?, De blev friade av domstolen men fällda av försäkringsbolaget, hur kommer det sig att bolagen kan sätta sig över lagen?, Bättre vara sjuk privat?). I något fall utgörs rubriken av ett påstående "Unga politiker anklagas för okunnighet och överlöner". Dessa frågor/påståenden är antingen ganska allmänna (Demokrati en bransch i kris?), men oftast antyder

rubriken en debatt med två läger, som kan delas in i ja/nej eller rätt/fel (Är det dags för obligatoriska drogtester på jobbet?).

Man kan säga att dessa rubriker delvis sätter ramen för den fortsatta debatten genom att fokusera på en viss aspekt eller förståelse av ämnet. Ett inslag bygger på en undersökning som visar att förtroendet för polisen har minskat. Inget i inslaget tyder dock på att undersökningen visar varför förtroendet har minskat. (Gästerna i studion är medborgare som inte har fått hjälp när de ringt efter polisen, en journalist med polisen som expertområde, företrädare för olika avdelningar inom polisen, representanter för såväl regering som opposition m.fl.) Inslaget inleds med en voice-over:

Exempel 1

(Voiceover) – vad gör man när polisen inte sköter sitt jobb, tar lagen i egna händer eller polisanmäler polisen.

(Svar Direkt, SVT, 16/10 1998.)

Vad som avspeglas i denna rubrik är ett visst förhållningssätt, nämligen att "polisen inte sköter sitt jobb". Alternativa rubriker kunde ha varit "vad gör man om polisen inte hinner med sitt jobb" eller "vad gör man när förtroendet för polisen minskar". Genom valet av rubrik framställs polisen som några som inte gör vad de ska. Samtidigt antyds ett dilemma för den drabbade allmänheten ("man"); ska de tvingas agera själva och till vem anmäler man polisen?

Problemet introduceras

Efter rubriken inleds alla analyserade inslag med en introduktion från programledaren där han eller hon vänder sig mot kameran, adresserar tittarna och definierar problemet, dvs. det ämne man ska prata om. Exempel 2 är från introduktionen till ett ämne som bygger på att medborgarna i Malå ska folkomrösta om huruvida de kan tänka sig att Svensk Kärnbränslehantering (SKB) undersöker möjligheterna att förvara kärnavfall i deras kommun.

Exempel 2 (P = Programledare)

P – ja, alltså i tysthet pågår en stor och mycket viktig debatt kan man säga, det handlar om var åttatusen ton livsfarligt avfall från de svenska kärnkraftsverken ska förvaras de närmaste, ja, de närmaste hundratusen åren kan man väl säga, egentligen borde det här förstås vara en viktig fråga för våra riksdagspolitiker, men i stället så är det så att den just nu i alla fall ligger i knät på ungefär fyratusen medborgare i Malå Kommun i Västerbottens inland, det är det privatägda SKB, alltså Svensk Kärnbränslehantering Aktiebolag som har statens uppdrag att hitta ett

ställe som är tillräckligt säkert och som är tillräckligt villigt att ta emot det här avfallet (...)

(Nattöppet, SVT, 20/3 1998.)

Det utmärkande med introduktionerna är att programledaren förklarar vad problemet handlar om och vilka konsekvenser det kan få. Det är också typiskt att dessa konsekvenser beskrivs som något negativt, ofta i form av vilka risker det innebär. På detta vis fokuserar programledaren ytterligare (jfr rubrik) på en viss aspekt av ämnet. I det här fallet är riskerna uppenbara, förvaring av kärnavfall är riskfyllt, men programledaren understryker allvaret i frågan på ett speciellt vis; det är mycket avfall ("åttatusen ton"), det är "livsfarligt" och det gäller en lång tidsperiod ("hundratusen år"). Programledaren konstaterar också att det är en "stor och mycket viktig debatt".¹² Efter detta förklarar programledaren problemet, nämligen att medborgarna i Malå ska besluta om denna svåra fråga. Detta görs dock på ett särskilt sätt, nämligen genom att hävda att:

egentligen borde det här förstas vara en viktig fråga för våra riksdagspolitiker, men i stället så är det så att den just nu i alla fall ligger i knät på ungefär fyratusen medborgare i Malå Kommun.

Detta antyder att rikspolitikerna (orättmätigt) har överlåtit frågan till fyratusen medborgare i Malå. På detta vis placerar programledaren debatten inom en viss ram, vilket bland annat innebär att riksdagspolitikerna inte har tagit sitt ansvar. Detta förhållningssätt följs också kontinuerligt upp av programledaren i hans fortlöpande frågor och påståenden genom hela inslaget:

Exempel 3(P = Programledare)

P – (...) den här frågan har ju blivit väldigt mycket en kommunal fråga å väldigt lite en riksfråga (...) tycker du att det är bra.

P – (...) tycker du att det är ett svek från riksdagspolitikerna, att man överlämnar till dig å polarna i Storuman.

P – (...) tycker du att riksdagspolitikerna har så att säga lämnat den här frågan alldeles för lättvindigt till kommunerna.

(Nattöppet, SVT, 20/3 1998.)

Genom att ständigt ta upp frågan om rikspolitikerna har överlämnat ansvaret för frågan till kommunerna behålls just det perspektivet på ämnet. Deltagarna tvingas tala inom den ramen vare sig de förnekar eller bekräftar problemet. Det är också tydligt att programledaren formulerar problemet som att rikspolitikerna inte har gjort vad de borde ("alldeles för lättvindigt", "svek").

Problemets existens bekräftas av någon drabbad

I de flesta inslagen vänder sig programledaren efter introduktionen till personer som har personlig erfarenhet av problemet och ber dem att berätta sin historia om hur de har påverkats av det definierade problemet. I exempel 4, från inslaget om polisens minskade förtroende, händer detta efter att man har visat rubriker från tidningar som talar om polisens misslyckanden och otillräcklighet att hjälpa medborgare i behov av assistans.¹³ Programledaren vänder sig till ett inbrottsoffer:

Exempel 4 (P = Programledare, I = Inbrottsoffer)

P – ja, Patrik Brandt sitter här, du är faktiskt bakom en av de här rubrikerna kan man säga

I – ja, det stämmer det

P – ja, kan du berätta

I – äh, jag kom hem efter jobbet en dag och fann att min, jag (hade) haft inbrott i min lägenhet och då ringer jag naturligtvis till polisen och jag väntar mig å få hjälp men i stället får jag höra att polisen håller på å omorganisera och-

(Svar Direkt, SVT, 16/10 1998.)

Det typiska här är att programledaren understryker problemets autenticitet genom att presentera en person som faktiskt har upplevt det problem som diskuteras. Det är också typiskt att han frågar efter en berättelse om hur denne personligen har påverkats. Programledaren frågar dessa personer efter deras erfarenhet och inte deras professionella kunskap. Det är också utmärkande att vi som tittare inte får veta deras yrken (vare sig av programledaren eller den skylt som visas i rutan). Till skillnad från andra gäster händer det att dessa "drabbade" personer helt saknar skylt i rutan eller bara presenteras med namn och inget epitet. När de presenteras med epitet är det lika ofta en erfarenhet (mannen i exemplet ovan har epitetet "inbrottsoffer" under sitt namn i rutan) som en yrkestitel.

Ett utmärkande drag är också att programledaren inte ifrågasätter dessa drabbade personer, utan uppmuntrar dem att berätta, ställer intresserade/klargörande följdfrågor etc. På det här viset fungerar denna person som en illustration till problemet och bara genom att finnas i studion kan han sägas bevisa problemets existens och därför blir det nästan omöjligt att senare ifrågasätta dess relevans.¹⁴ I exempel 5 kan vi se hur programledaren (senare i programmet) använder de drabbade personernas berättelser som bevis för problemets autenticitet.

Exempel 5 (R = Justitieminister, P = Programledare)

R – så är det ju oerhört viktigt att polisen också arbetar aktivt med det som är betydelsefullt för vanliga människor å-

P – å det upplever ju inte folk (L – nej) i de berättelser du hör här...

(Svar Direkt, SVT, 16/10 1998.)

Vad som ses i det här exemplet är två saker. Dels en vanlig strategi från makthavarna, nämligen att påpeka att man bryr sig om vanliga människor. Dels hur programledaren använder de (i detta fall tre) drabbade privatpersonerna i studion som representanter för "folk" och "vanliga människor". I detta läge kan justitieministern knappast hävda att problemet inte är verkligt eller allvarligt, utan kan snarast välja mellan att försvara eller försöka förmildra det problematiska.

Problemets existens bekräftas av en expert

Nästa steg från programledaren är vanligen att utveckla denna personliga erfarenhet genom att fråga någon typ av expert hur detta, nu etablerade problem, skulle kunna påverka saker (negativt) i ett större perspektiv. I samma inslag, om brist på förtroende för polisen vänder sig programledaren till en journalist:

Exempel 6 (P = Programledare, J = Journalist)

P – ska vi höra, Marie Söderqvist du har ägnat mycket, du är ledarskribent på Svenska Dagbladet, du har analyserat rätt mycket utav det här med förtroendet för polisen å vad tror du händer om, om det är såna här berättelser mer å mer som vi får.

J – jag tror att det är jättefarligt, å SIFO kommer ju ut med en sån här samhällsbarometer å dom har precis i dagarna kommit ut med en där dom mäter förtroendet...

(Svar Direkt, SVT, 16/10 1998.)

Som visas här ser programledaren alltid till att presentera dessa personers expertis ("du är ledarskribent på Svenska Dagbladet, du har analyserat rätt mycket") och på så vis legitimerar han dem som auktoriteter på ämnet. Ett annat typiskt drag från programledaren är att be dessa personer att förklara vad problemet kan leda till, dvs. vilka risker det innebär (här spekulerar programledaren också i att vi kan få fler och fler av dessa berättelser). Dessa personer framställs i relation till sina yrken och mer abstrakta kunskap. De framställs som personer med fakta, som ett slags kunskapsbanker som man kan låna ur. Dessa personer presenteras alltid med fullständigt namn och yrkestitel i skylten i rutan (ofta påpekas detta också av programledaren). Genom att vända sig till denna typ av expert har pro-

gramledaren verifierat problemets vikt. (Det är knappast heller en slump att den tillfrågade experten inte säger "det är inget större problem".)

Problemet debatteras

I samtliga inslag finns personer med olika åsikter om problemet som de uttrycker eller ombeds uttrycka. Exempel 7 är från inslaget om var kärnavfall ska förvaras och huruvida kärnavfall ska vara en nationell eller lokal fråga.

Exempel 7 (P = Programledare, I = Lokalpolitiker, Å = Malåbo)
P –...Irma, till hösten då ska ni i Malå folkomrösta om ni vill att SKB ska fortsätta å undersöka förutsättningarna uppe i, i er kommun (I: ja)
tycker du att det är bra det här, tycker du det är bra att ni folkomröstar, att ni hanterar den här frågan på det här sättet
I – ja, eftersom fullmäktige då vi tog det hära beslutet om förstudie, då tog vi ju redan då ett beslut om att då förstudien å granskning var klar så skulle vi ha en folkomröstning å då tycker jag att det är vår skyldighet att hålla det löftet till Malåborna
P – men alltså en sak är att det är er skyldighet, men tycker du, alltså den här frågan har ju blivit väldigt mycket en kommunal fråga å väldigt lite en riksfråga om man uttrycker sig så, tycker du att det är bra
I – jo, tycker jag
P – du tycker att de sköter sig bra, du är nöjd så att säga (I: jodå) tycker du att SKB sköter sig bra uppe hos er (I: jo då det gör dom)
P – delar du hennes uppfattning
Å – nej, det gör jag inte, jag tycker inte att det här är nånting som ska bestämmas av medborgarna i Malå
P – varför inte det då
Å – det är för stor fråga helt enkelt,
(Nattöppet, SVT, 20/3 1998.)

I denna fas låter programledaren gästerna uttrycka sina åsikter och visar på så vis att det finns olika åsikter (och att de alla ges utrymme i debatten). Det vanligaste är att programledaren ber om en specifik (ofta känd) åsikt. Här ser vi hur två tänkbara åsikter i denna fråga presenteras genom att programledaren ber om en särskild åsikt (om en folkomröstning är bra eller inte) och därefter låter en annan gäst motsäga denna första åsikt. På detta vis visar programledaren upp en konflikt mellan dessa båda och kan själv förbli neutral. En viktig uppgift för programledaren är att tydliggöra de olika åsikterna och att spela ut dem mot varandra, att skapa konflikt.¹⁵ Ett sätt att göra detta är att alltid söka/kräva ett enkelt ja eller nej och på så vis

framhålla vilka som är antagonister. I exemplet syns t.ex. hur I:s åsikt att folkomröstning är en skyldighet behandlas som "fel" åsikt, som en teknikalitet som döljer frågan om bra eller dåligt.

Personerna i denna fas framställs som åsiktshållare med intressanta och, framför allt, motsatta åsikter. Det viktiga här är personernas åsikt och därmed finns ingen tydlig koppling till deras erfarenhet respektive yrke (alla kan ha en åsikt).

Problemet försvaras av ansvariga

I samtliga inslag finns personer som på något vis kan anses vara ansvariga för det beslut som ligger bakom eller för de åtgärder som bör bli följden av problemet. Detta syns i nästa exempel från inslaget om kärnavfall där programledaren konfronterar en riksdagsledamot:

Exempel 8 (P = Programledare, O = Riksdagsman, f.d. minister)

P – men alltså ni (O: XX) får jag säga det, du var ju miljöminister när den här processen drog igång å, å nu är du kritisk till processen, har du, har du så att säga ångrat dig

O – kritisk, jag är, jag måste ju tolerera demokratiska beslut likaväl som alla andra, det vill säga jag blev nedröstad om kommunalt veto, det tyckte jag var fel, det blev Birger Schlaug också tror jag, åh, Miljöpartiet och vi har samma uppfattning i den här frågan och vi har, vi har fått tolerera detta, som minister har man att följa riksdagens beslut.

(Nattöppet, SVT, 20/3 1998.)

Vad som är typiskt här är att programledaren gör en poäng av att denna person var inblandad i att fatta beslut. Det är också typiskt att programledaren ifrågasätter dessa personer, kräver att de ska förklara beslut och försvara sig själva. Ofta finns en (mer eller mindre tydlig) önskan om att de ska ändra sig, be om ursäkt eller tillstå att de handlat fel ("har du så att säga ångrat dig"). De framställs som potentiellt ansvariga för problemets existens och lösning. Deras yrke, befattning eller officiella status i förhållande till problemet är viktigt och dessa presenteras alltid med namn och yrke i rutan (och ofta av programledare). Genom att vända sig till den här typen av personer visar programledaren att han inte räds den politiska makten, utan utmanar den (som en representant för de drabbade (i studion) och de potentiellt drabbade (tittarna)).

Problemet återintroduceras

När programmen närmar sig slutet brukar programledaren ofta återvända till de förhållningssätt han/hon drivit i programmet och på så vis avsluta med att fastslå det perspektiv han/hon själv förfäktar. Detta görs antingen genom att upprepa samma frågor/påståenden som har framförts genom hela inslaget eller genom att ge sista ordet till någon som tidigare har visat att man delar detta förhållningssätt.

I Polis-inslaget får experten ordet, den expert som programledaren använt för att bekräfta krisen inom polisen och som nu åter fastslår denna kris:

Exempel 9 (P = Programledare, J = Journalist)

P – (xx) Marie, nu har vi väldigt kort tid på oss, vänta nu, nu ska du få sista ordet här

J – det är otroligt å sitta å säga att, att det inte är kris, jag menar nittonhundrafemti så löste man nitti procent av alla våldsbrott, i dag löser man hälften av alla våldsbrott å så kan man hålla på å rabbla statistik hur mycket som helst, polisen klarar inte sitt jobb

(Svar Direkt, SVT, 16/10 1998.)

Inslaget avslutas

Oftast innehåller programmen ingen konklusion, utan de bryts mitt i. I de flesta inslag är det dock så att någon hinner ta ytterligare en replik efter programledarens utvalda avslutare. I Polis-inslaget hinner justitieministern lova mer resurser till polisen. Det är endast i något enstaka inslag som programledaren ger sig på en egen (torftig) konklusion och tackar för att deltagarna kom dit. I de andra programmen fortsätter till synes debatten medan namnen rullar i rutan, dvs. de bryts "mitt i".

Dessa avslut ger ett intryck av att vi som tittare har tagit del av en debatt som fortsätter även när vi slutat titta (vilken den naturligtvis också gör i någon mening). Kontentan av inslagen blir på detta vis att problemet kvarstår och därmed att det fanns och att det var/är värt att diskutera (och att vi därför kan ha fler debatter om samma eller liknande ämnen). På detta vis framstår det som om det viktiga är samtalet i sig och inte att nå en lösning, utan att låta olika åsikter höras och konkurrera med varandra.

Programmakarnas perspektiv

Vad denna genomgång förhoppningsvis visar är att dessa inslag har vissa återkommande delar, ofta i en viss ordning, där gästerna tilltalas och presenteras på olika sätt. Ofta är det också en viss syn på ämnet som återfinns i rubriker och programledarens introduktioner och förhållningssätt. När det gäller gästerna skulle man kunna säga att de tilltalas i olika verksamhetsroller, dvs. de fyller (ur programmakarnas perspektiv) en viss funktion i debatten. Detta kan sammanfattas enligt nedan:

Man kan tala om att gästerna i debatten kan tilltalas i exempelroller (personer som har personlig erfarenhet av ämnet och berättar om sin privata upplevelse), expertroller (personer som har professionell kunskap om ämnet och förklarar större strukturer), åsiktsroller (personer som håller en vis åsikt i frågan och argumenterar för denna), ansvarsroller (personer som har ansvar för frågan och ska försvara och förklara t.ex. beslut). Dessa roller är dock inte statiska (och säkert kan de delas in i ytterligare underavdelningar eller på andra sätt), en och samma person kan agera i flera av dessa roller i samma inslag. Alla kan också agera i åsiktsrollen. Däremot tilltalas de flesta gästerna främst i en bestämd roll. Exempelrollen är förbehållna de med personlig erfarenhet av problemet, expertrollen är förbehållna de med professionell insikt i problemet och ansvarsrollen är förbehållna de med anknytning till ansvar för beslut eller omständigheter som rör problemet.

När det gäller ämnet presenteras det dels i rubriker och introduktioner på vissa sätt, nämligen som något man kan vara för eller emot och ofta tillspetsat. Dels tar man alltid fasta på det negativa, på de risker som är förknippade med ämnet. Intressant med detta är också att programledaren oftast företräder ett visst förhållningssätt som gynnar vissa grupper, t.ex. tar man ställning för drabbade medborgare mot polisen som "inte sköter sitt jobb". Detta innebär att deltagarnas verksamhetsroller inte enbart är personliga, utan också interpersonella. Att vara exempelperson (berätta om sin personliga upplevelse av ett problem) innebär också att man är det i allians med de som framhäver allvaret och riskerna med problemet (experter, vissa åsiktspersoner och programledaren) och i konflikt med de som vill mildra problemets allvar och risker (ansvariga och vissa åsiktspersoner).

Deltagarnas möjligheter

Om det föregående har behandlat programmens struktur, den ram inom vilken debatten utspelas, ska jag här säga något om vilka möjligheter gästerna har att agera inom denna ram. Vilket utrymme ges eller tar gästerna i debatten? Hur mycket kan de tala, när, om vad och med vem?

Av naturliga skäl är det programledaren som talar mest i de inslag som analyserats (ca 22–35% av talutrymmet räknat i antal ord). Talutrymmet för de övriga deltagarna skiftar väldigt. Naturligtvis är det inte helt avgörande hur mycket man får prata, utan vad man kan säga och när.¹⁶

Detta för in på nästa punkt, nämligen att programledaren kontrollerar samtalet i stor utsträckning. Det är programledaren som inför nya ämnen, som ställer frågor och kräver svar. Den vanligaste talarkonstellationen är också att programledaren talar med en gäst. Det är sällsynt att gästerna inför nya ämnen, ställer frågor till eller talar direkt med andra gäster. Huruvida gästerna lyckas införa ämnen, ställa frågor eller tala med varandra beror helt på om programledaren tillåter det. Programledaren styr bort från ämnen som anses fel/ointressanta eller framförda vid fel tidpunkt. Han eller hon tillåter inte alltid att frågor ställs eller att de svaras på. Oftast ställer programledaren också specifika frågor som han/hon vill ha svar på.

Programledaren bestämmer således vem som ska tala och när. Detta är i sin tur kopplat till gästernas olika roller och den övergripande kronologin. Programledaren tilltalar främst gästerna i en speciell roll (dvs. de får speciella frågor) och oftast accepterar gästerna denna roll.¹⁷

Det innebär t.ex. att exempelpersonerna, som ombeds berätta vad de har upplevt och känt, också gör det. Typiskt är också att de framställer sig som vanliga, vettiga, hederliga, hjälpsamma, hårt arbetande och ansvarsfulla samhällsmedborgare.¹⁸ Dessa personer kommer sällan med kritik mot specifika personer eller myndigheter och de kräver sällan att något ska ändras (och de får inte heller frågor om hur problemet ska lösas).

Expertpersonerna, som ombeds förklara större strukturer och tillstånd, brukar alltid se till att legitimera sin egen roll som expert och redogöra för sina grunder att uttala sig om sakernas tillstånd i ett större perspektiv. Dessa experter är också måna om att framföra att de talar för allmänhetens bästa, att deras expertis gagnar medborgarna. Dessa personer kräver ändringar av beslut och åtgärder (de får också frågor om vad man bör göra).

Åsiktspersoner kan vara av olika slag och därför skiftar deras ut-sagor. Vissa ombeds i stort sett bara säga ja eller nej och gör så. Andra ombeds förklara varför de tycker som de gör och då handlar det om att försöka vara övertygande och tydlig. Argumenten kan skifta från känsloladdade till mer logiska. Ett återkommande drag är dock att alltför teoretiska eller tvetydiga resonemang inte tillåts. Våldigt ofta framställer de sina åsikter som något som gagnar allmänheten. Vissa kräver också ändringar och föreslår hur problemen ska lösas medan andra nöjer sig med att kritisera.

Ansvarskyldiga personer (som ifrågasätts och avkrävs svar), till skillnad från experter, är noga med att påpeka att de inte kan eller är något. Man betonar att man inte är direkt ansvarig eller att man delar ansvaret med någon. Ett utmärkande drag är också att de framställer sina försvar som gynnande allmänheten.¹⁹

Finns det då ingen öppning för att tala fritt i dessa debatter? Jo, det händer att gästerna får ordet utan någon specifik fråga eller att de lyckas bryta in i samtalet utan att ha tilldelats ordet. Huruvida de lyckas behålla det är dock också upp till programledaren.

De som lyckas bäst med att behålla ordet (och därmed får mycket utrymme) är de som:

- agerar i sin roll (säger vad som förväntas),
- följer dagordningen (oftast att problemet är ett problem som innebär vissa risker),²⁰
- inte komplicerar ämnet (undviker teoretiska resonemang, är kategoriska, svarar ja/nej eller rätt/fel),
- är konfliktlystna (de som direkt konfronterar eller kritiserar andra gäster).

För gästerna innebär detta självklart vissa begränsningar i fråga om möjligheten att utveckla tankar/idéer och uttrycka åsikter. Huruvida gästerna framstår som "lyckade" eller trovärdiga för TV-tittarna är dock en annan historia, som är avhängig en rad komplexa faktorer.

Diskussion

Välregisserade föreställningar

Programmakarna väljer ämne, perspektiv på ämnet, gäster, hur gäster ska tilltalas, när de ska tilltalas, var de ska sitta och när de ska synas i bild. Den tydliga programstrukturen gör det inte orimligt att anta att programmen följer ett relativt detaljerat manus.²¹ Allianser

och konflikter verkar således i stor utsträckning redan finnas inbyggda i berättarstrukturen. Vi har också sett att gästerna har relativt litet utrymme att bryta berättarstrukturen och att de oftast ifrågasatts om de gör det. Den övergripande alliansen skulle på detta sätt kunna sägas vara att alla är överens om att följa manus, dvs. att leva upp till sin roll och inte motsäga perspektivet (man kan tala om att programmakarna och gästerna utför ett samarbete).²² Detta innebär också att de allianser/konflikter som utspelas knappast är oväntade. Man kan också säga att det finns ett ganska litet utrymme för prövande argument och utbyte av idéer, snarare handlar det om att uttala (förväntade) erfarenheter/åsikter i motsats till andra.

Av detta följer att vi knappast har att göra med rationella samtal, i betydelsen kritiskt resonerande där olika uppfattningar provas mot varandra, där debattörerna är beredda att ompröva sina uppfattningar, där de olika uppfattningarna värderas med avseende på hållbarheten i de argument som framförs, där processen och den pågående oförutsägbara diskussionen är det centrala. Snarare handlar det om berättelser eller välregisserade föreställningar som spelas upp inför publik.²³ De som deltar gör detta inom ramen för på förhand bestämda roller. Det är dramaturgin och inte samtalets innehåll i sig som är det viktiga. Deltagarna förväntas därför hålla fast vid sina uppfattningar eftersom de är en del av dramaturgin. Man skapar inte förutsättningar för kritiskt resonerande som kan leda till gemensam förståelse. I stället skapas tydliga motsättningar och konflikter.

Verksamhetsroller och samhällsroller

Vad som hittills endast har antytts är att verksamhetsrollerna har en koppling till olika samhällsgrupper. Exempelrollen innehas oftast av vanliga medborgare/privatpersoner, expertrollen innehas oftast av högutbildade (journalister, akademiker), åsiktsrollen oftast av högutbildade, men inte alltid, och ansvarsrollen oftast av politiker och myndighetspersoner. Denna återkommande distribution av roller (till representanter för olika samhällsgrupper) indikerar också en syn på hur vi ska hantera och uppfatta frågor om socialt ansvar; Vanligt folk påverkas av men är inte ansvariga för lösningen av problemen. De är endast ansvariga för att dela med sig av sin historia och sin erfarenhet. Olika typer av experter och åsiktspersoner (akademiker, journalister etc.) är ansvariga för att dela med sig av sin kunskap och att presentera alternativa lösningar, men inte för själva lösningen. Politiker och andra i beslutande position är ansvariga för att förklara problemet och vidta åtgärder, dvs. att agera på

de andras delgivande. Programledaren (media) kan också, direkt eller indirekt, sägas framställa sig själva på olika vis. Genom att framställa ämnena som viktiga, verkliga och i behov av en lösning och som något som annars inte skulle diskuteras framställer de sig själva som behövda och som de som kan tillhandahålla en möjlighet att lösa problemet. På det viset framstår de som ansvariga för själva debatten, för att dela med sig av ett diskussionsutrymme. Programledarna tar också ofta folkets perspektiv genom att vända sig mot kameran och tala om "oss" och "vi". Detta förstärks ytterligare av det faktum att de tar sin utgångspunkt i vanliga medborgares berättelser, litar på dem och använder dem för att utmana makten. På det viset framställs de som ansvariga för att granska makten och lösa (vanligt folks) problem.

De debatter som iscensätts vilar därför i någon mening på motsättningen mellan "folket och makten". Redaktionen framställer sig i dessa debatter som folkets talesman och försvarare genom att lyssna på dess berättelser och genom att ifrågasätta makten. Detta förstärks också genom själva kronologin där privatpersoner först (utan ifrågasättande) berättar hur de har drabbats och därefter får experter (förmodat "neutrala" personer som antas besitta fakta och kunskap) verifiera berättelsernas relevans. På det viset har programledaren, privatpersonerna och experten ingått i ett slags (ifrågasättande) allians som företrädarna för makten (ansvariga/-myndighetspersoner) sedan måste förhålla sig till och försvara sig emot. På ett plan kan man därför säga att programmakarna framställer det vardagligt autentiska och den levda erfarenheten som norm och rättesnöre i dessa program (den vanlige medborgaren har till synes alltid rätt).²⁴ På ett annat plan kan man säga att programmakarna främst använder den vanlige medborgaren (och den levda erfarenheten) som ett alibi för programmets autenticitet. Genom att (direkt eller indirekt) hänvisa till "vanligt folk" kan man få TV-publiken att känna sig inbjuden, involverad och deltagande (i stället för passiv och duperad). På detta vis skapar programmakarna också legitimitet åt sin egen verksamhet. Att den vanlige medborgaren oftast bara får ganska begränsat utrymme (som exempel i början på inslagen), och inte bemöts som expert eller en person med en intressant åsikt avslöjar att programmakarnas ställningstagande för folket kanske inte är helt oproblematiskt.

Individer och samhälle

Att programledarna (och redaktionen) tar ställning för den lilla människan mot myndigheter och makthavare är annars varken förkastligt eller märkligt. Det ingår i mediernas demokratiska uppdrag att granska makten kritiskt och därmed skydda medborgarna mot maktmissbruk. Det är också en uttalad ambition från programkarna att ställa "ansvariga mot väggen". Vad som dock är utmärkande är på vilket sätt det görs. I dessa program framställs "vanliga människor" oftast som offer och den del av deras erfarenhet som efterfrågas är den drabbade. Den vanlige medborgaren framstår därmed som ett (passivt) offer för ett system han/hon själv inte kan påverka. De kan endast hjälpas genom att makthavarna ångrar/ändrar ett beslut (på debattledarnas initiativ). Man kan fråga sig om denna syn på/behandling av "vanliga" medborgare uppmuntrar till politiskt engagemang och deltagande? Vilken annan funktion fyller medborgaren – som berättande offer – än att tala ut i Debattakuten? Gagnar det medborgarna – och demokratin – att medierna ständigt reproducerar en stereotyp bild av ett orättvist samhälle där makten dominerar ett passivt och utsatt folk (som endast kan få hjälp av medierna)?

Vi har alltså att göra med debatter där enskilda individer och personlig erfarenhet konstrueras som påverkade i relation till makten och större beslut. Den syn som förmedlas är att individer utsätts för olika problem av samhället och dess institutioner, utan att kunna påverka detta själva. Detta kan kontrasteras mot de undersökningar av amerikanska "social issue talk shows" som har nämnts tidigare. Dessa program har liknats vid terapi och man har påpekat deras tydliga fokusering på individer som ansvariga för och kapabla att lösa sina egna problem. Man har kritiserat dessa program för att de ständigt behandlar det potentiellt politiska som något privat. I de program jag har undersökt här är det snarast tvärtom, dvs. det (potentiellt) privata behandlas alltid som något politiskt. De initiala personliga historierna är i det avseendet inte primärt personliga utan typiska, de används för att exemplifiera hur vilken individ som helst skulle kunna drabbas av ett institutionellt eller strukturellt orsakat problem/fenomen. Dessa program är i det avseendet snarare ett forum för debatt av offentliga och politiska frågor som rör folk i deras liv som del av ett kollektiv, inte som privatpersoner.²⁵

Demokratiska potentialer

Själva debatterna i dessa program kan knappast betraktas som demokratiska, om man med det menar ett fritt utbyte av idéer mellan deltagare som på lika villkor diskuterar samhällsfrågor. För, utan att påstå att debatterna är helt förutsägbara (det finns ett visst utrymme för oplanerade inlägg och fritt utvecklande av åsikter), så är programmen ofta väl regisserade i förväg såväl vad gäller vad som ska sägas, när och av vem. I viss mån skulle man därför kunna instämma i den kritik som figurerat i samband med forskning kring amerikanska Talk shows. Det rör sig om välregisserade program där deltagarna saknar inflytande, deltagarna framställs delvis stereotypiskt, vanliga människor framställs som offer osv. På en punkt skiljer sig dock dessa program. Här finns inte inriktningen på enskilda personer, på en självhjälpslogik som riskerar att skymma sociala frågor, snarast är det tvärtom, dvs. det sociala betonas så starkt att det personliga tenderar att försvinna.

Samtidigt kan man fråga sig om kraven på jämlikt deltagande, ett "fritt" utbyte av idéer och idel rationella argument är realistiska att ställa på TV-mediet. Går det att producera TV-program (som någon vill titta på) där alla tillåts delta lika mycket, på lika villkor? Vilka är i så fall "alla"? Demokratin kräver alltid någon form av representation och kanske är vi mer betjänta av att diskutera vilka rimliga, snarare än riktiga, krav som går att ställa på TV-mediet som demokratisk arena? Om man antar att demokratin grundas på att den är förankrad i folks vardagsliv, dvs. att människor tycker att det är värt att försvara de demokratiska värdena, så kan dessa debattprogram kanske uppmuntra till vissa av dessa värden? Kan deras inriktning på och utrymmesskapande för vardagsliv och vanliga medborgare ses som ett sätt att stärka medborgarnas tro på, och möjlighet att utöva, demokratiska ideal som yttrandefrihet och vikten av att uttrycka sin åsikt/erfarenhet, att påverka? Vi vet i alla fall att programmets redaktioner har en uttalad ambition att ta upp intressanta frågor och att väcka debatt och de verkar anse att denna välregisserade form fyller denna funktion. Man kan också utgå ifrån att de gäster som kommer till programmet anser sig ha någonting viktigt att berätta och att de accepterar att göra det inom denna genres former. Med utgångspunkt i programmets möjligheter snarare än dess begränsningar vill jag därför återvända till de fördelar som påpekats i samband med amerikanska studier och program.

Erbjuder de svenska programmen, i likhet med de amerikanska, en möjlighet till deltagande för grupper som normalt inte hörs i

offentligheten? Ja, i viss mån gör de det. Det är väldigt få andra program (och andra sammanhang) där vanliga medborgare har en möjlighet att (direkt) göra sin röst hörd och tala direkt med makt-havare.

Tar de upp frågor och perspektiv som vanligtvis inte diskuteras i det offentliga samtalet men som är relevanta i många människors liv? Detta är mer tveksamt. Det som äsyftas i de amerikanska undersökningarna och programmen är ämnen som tidigare har varit tydligt kopplade till den privata sfären och ofta till kvinnors vardag. Det rör ämnen som: hur handskas man med barn som använder droger, vad gör man när ens partner misshandlar en, är könsbyte en mänsklig rättighet, ska homosexuella få gifta sig etc. I de här undersökta svenska programmen behandlas oftast ämnen av en mer traditionell offentlig (och politisk) karaktär. Möjligen kan man säga att man tillför nya perspektiv på dessa områden genom att tillåta vanliga medborgare deltagande, att låta dessa berätta om sina erfarenheter. Annars är det snarare program som *Mänskligt*, *Lotta*, *Alice Bah* m.fl. som i ett svenskt sammanhang tar upp frågor från den privata sfären. Det är också här som vissa mer specifika samhällsgrupper kan träda fram (homosexuella, transvestiter etc.). Det finns därför anledning att studera även dessa program närmare, ur ett demokrati-perspektiv.

Använder programmen en annan typ av dramaturgi än traditionella journalistiska format? Ja, om man med det avser t.ex. nyheter (där omvärlden presenteras på vissa sätt för tittaren och där allmänheten endast förekommer i redigerade intervjuer som mannen på gatan) eller program som *Speciellt* (som bygger på rationella argument och kritiska diskussioner mellan olika typer av auktoriteter). TV-debatterna syftar knappast till att nå sanningen, eller till att (om)pröva argument och föra en kritisk diskussion. De erbjuder snarast, för deltagarna, en möjlighet att få uttrycka en åsikt/erfarenhet och, för tittarna, att få ta del av olika åsikter. Programmets styrka kan därför anses ligga i uppvisandet av olika åsikter och konfrontationen mellan levd erfarenhet, (olika typer av) expertis och myndighets/politiskt beslutsfattande. I det avseendet kan TV-debatterna ses som ett komplement, snarare än ett alternativ, till andra typer av (medierade) samtal som rör samhällsfrågor i bred mening.

Framtiden och tittarna

Det är svårt att se att den här typen utav program skulle bli färre i framtiden. De är billiga att producera och lockar relativt många tittare (Weibull & Gustafsson, denna volym). Om man tar fasta på de här analyserade programmens möjligheter så har de onekligen också en potential att fungera som (en typ av) demokratiskt forum, som kan uppmuntra (vissa) demokratiska ideal. Frågan är emellertid i vilken mån denna potential uppfylls i programmens nuvarande form. Som analysen visar hörs förvisso olika åsikter, men vissa åsikter får företräde framför andra och vanliga medborgare får chansen att delta, men främst de som råkat ut för eller drabbats av ett speciellt problem. Ytterst handlar det alltså om programmens hårda styrning och tilldelning av mer eller mindre färdiga roller till gästerna, vilket i sin tur riskerar att resultera i en stereotyp bild av samhället, dess problem och aktörer. Kanske måste inte alla intressanta samhällsfenomen behandlas som problem där risker framhävs på bekostnad av möjligheter? Kanske kan man göra program där representanter för olika samhällsgrupper framställs mindre statistiskt? Kanske kan t.ex. den vanlige medborgaren fylla en funktion i debatten utan att vara drabbad och kanske kan till och med makthavarna tilltalas som medborgare ("vanliga människor")? Kanske skulle program med mer varierade infallsvinklar rent av locka fram en mer kreativ och konstruktiv sida hos gästerna (och tittarna), utan att därför bli mindre konfliktfylld (och därmed tråkig)? Det får ses som en utmaning för programmets redaktioner att göra program som vågar utmana dessa stereotyper. Det borde vara möjligt, utan att man förlorar konfrontationen av åsikter eller möjligheten att ställa de ansvariga mot väggen, när det är befogat. Att inte behandla medborgare, makthavare och samhällsfenomen som stereotyper är således att ta dem på allvar och att våga problematisera detta är också att ta tittarna på allvar.

Detta för in på TV-publiken. Som forskare ser man självfallet dessa program på ett annat sätt än den genomsnittlige tittaren. Det är därför högst osäkert om tittarna upptäcker de mönster och roller som jag tycker mig ha funnit i min närläsning av programmen. Programmen försöker trots allt ge sken av att vara spontana samtal. Om tittarna uppfattar programmen som styrda eller spontana kan jag därför inte svara på. Det innebär emellertid alltid vissa risker för en journalist att driva vissa perspektiv. Ett alldeles för tydligt ställningstagande från programledaren kan lätt genomskådas och förkastas av en kritisk publik. Programmets dramaturgi kan också an-

ses vila på en bräcklig grund, eftersom den till så stor del vilar på gästernas agerande. En mindre trovärdig inledande berättelse kan omtintet göra utgångspunkten för hela dramaturgin och en skicklig politiker/ansvarig kan få det att framstå som han/hon inte alls är ansvarig. Människor har också en förmåga att höra vad de vill höra och ofta har man en bestämd åsikt om frågor och personer redan innan man börjar titta som styr ens tolkningar. Hur tittaren, medborgaren i TV-soffan, tar till sig dessa program är därför en viktig nästa uppgift.²⁶

Noter

¹ www.svt.se

² Analysmetoden kan kallas diskursanalytisk (Fairclough 1992, 1995) eller dialogteoretisk (Linell 1998). Perspektivet innebär ett fokus på språkliga analyser av programmen i sig, men analysen sker mot bakgrund av relevanta institutionella och samhällsliga kontexter och (makt)relationer.

³ Detta kan jämföras med den omfattande forskning som varit fokuserad på nyheter (för några aktuella exempel se t.ex. bidragen i Bell & Garrett 1998 och Hadenius & Weibull 1999).

⁴ Det finns naturligtvis fler sätt att kategorisera program. Det kan t.ex. gälla programmets övergripande socioekonomiska ramar (public service kontra kommersiella kanaler med deras olika institutionella premisser). Olika program begagnar sig också av olika former av scenisk inramning: (amfiteater, rundabordssamtal, soffprogram, vardagsrum etc.). Programmets tekniska format kan också vara av intresse (t.ex. direktsändning kontra olika typer av redigering). I USA skiljer man också på program som sänds på dag- respektive kvällstid.

⁵ Det "nya" relateras här dels till historiska omständigheter, dvs. hur och av vilka det offentliga samtalet faktiskt har förts och dels till tidigare (dominerande) antaganden om hur och av vilka det offentliga samtalet bör föras (detta gäller särskilt Habermas (1984) idéer om den offentliga sfären och det goda samtalet).

⁶ Från psykologiska perspektiv har programmen också kritiserats för att utnyttja människor med svåra problem i t.ex. rådgivningsfrågor (t.ex. Abt 1994, 1997). Liknande kritik har gällt exploateringen av personer från (sexuellt) avvikande grupper (t.ex. Priest 1995).

⁷ Studier av svenska samtals- och diskussionsprogram är begränsade, men några finns: Kleeberg 1996, Ekström 1997, 1998a, 1998b, Camauer 1994, Davidsson 1998, Nylund u.u.

⁸ Analysen grundar sig på ett material bestående av 22 program med 35 inslag (varje program innehåller ofta två inslag) från 1996–1999. Hela materialet har använts för övergripande och jämförande analyser medan ett mindre antal inslag (15) har valts ut för närmare analys och transkription. Eftersom materialet är från 1996–1999 har dessa program hunnit genomgå vissa förändringar. Svart eller Vitt slutade ett tag att sändas. Det ersattes med programmet Efter 7, vilket i sin tur

ersattes av det återuppståndna Svart eller Vitt, i delvis ny form och med ny programledare (Lennart Ekdal). Svar Direkt har hunnit byta namn och form till Debattakuten medan Nattöppet behållit sitt namn men delvis ändrat form. Det innebär att korpusen förutom programmen ovan innehåller några inslag från Efter 7 och Debattakuten, vilka främst fungerar som referensmaterial. För en närmare beskrivning av materialet se Svensson 1999.

⁹ Beskrivningen grundar sig på de näranalyserade inslagen (15 stycken) i materialet.

¹⁰ Detta beror naturligtvis på att i debattprogram är det just talet, den språkliga diskussionen och dess deltagare som står i centrum. Eftersom talet är i fokus krävs att tittarna kan följa med i debatten och det viktiga blir att visa de talande deltagarna. Den vanligaste bilden är också mediumbild/närbild i ögonnivå på talaren. Dessutom spelar dessa program ofta på att de sänds direkt och en poäng med denna livekänsla är att det ger en känsla av att kameran bara registrerar vad som händer. Detta kan vara en anledning till att det sällan används hastiga/-fragmentariska klipp eller inklippta bilder som illustration i dessa program. Detta skulle kunna distrahera tittarna och göra dem uppmärksamma på att debatten faktiskt är televiserad. Den övriga dekoren i studion är också sparsmakad. Man kan också konstatera att studiopubliken inte ges särskilt mycket (visuellt) utrymme i programmen.

¹¹ Efter t.ex. programmet Nattöppet syns följande yrken (med antal personer, fler än en, inom parentes) i rutan (programledare undantagen): redaktion (3), teknisk ledning, ljud, ljudassistent, ljus, bildingenjör el, kamera (4), studioassistent, bildmixer, service, studiomän, smink (2), värdinna, dekorfoto, scenograf/grafiker, redaktionsassistent/scripta, bildproducent, projektledare, redaktionssekreterare, producent.

¹² Genom att hävda att den viktiga debatten pågätt "i tysthet" påpekar programledaren också implicit att Nattöppet gör någonting eftersträvanvärt, eftersom de uppmärksammar denna "nedtystade" debatt.

¹³ Det är ett mycket vanligt grepp i dessa program att använda uppgifter från andra medier (t.ex. genom att visa eller referera till tidningsrubriker eller TV-inslag) som underlag för det sanna och relevanta i ett påstående.

¹⁴ Det innebär inte att jag menar att programledaren borde ifrågasätta att just denna individ råkat ut för det han berättar om. Det är självklart sant och han är ditbjuden av just den anledningen. Frågan handlar i stället om hur den enskilda berättelsen framställs som representativ för ett vittomspännande problem och hur den används som bevis för denna sanning.

¹⁵ Konflikter åstadkoms på flera sätt. Förutom att som ovan låta en gäst motsäga en annans kan det t.ex. handla om att förstärka gästernas kritik av varandra eller genom kameraanvändning (t.ex. att låta kameran visa en antagonist till den som talar).

¹⁶ Samtidigt kan man konstatera att det inte är helt oviktigt. I ett inslag om demokratins potentiella kris finns t.ex. en expert som stödjer programledarens tes att demokratin faktiskt är i kris. Denne har 22 % av utrymmet, vilket är extremt mycket. En annan person (med liknande expertkunskap) som antyder att demo-

kratin har positiva utvecklingspotentialer har 5 % av utrymmet och får inte lika många frågor.

¹⁷ Att de inte förekommer mycket till motstånd mot rollindelningen beror förstås på att gästerna är inbjudna av vissa anledningar och under vissa förespeglningar. De är t.ex. inbjudna för att de tycker en viss sak eller har råkat ut för något. Det finns få anledningar till att de inte skulle uppfylla sin roll. De vill naturligtvis framstå som trovärdiga (inte göra bort sig i TV) utifrån de förutsättningar som gives. Kanske är man inte heller van vid att framträda i TV. De som främst gör motstånd och motsäger sin roll är naturligtvis de som tilltalas i ansvarsroller. Vad de motsäger sig är dock snarast graden av ansvar medan de inte kan neka till sina faktiska beslut eller sin sociala status (som programledaren lyfter fram). Deras val skulle vara att inte delta, genom vilket de skulle riskera att framstå som än mer ansvariga (skyldiga) och kanske också feiga. Genom att de deltar kan de därför sägas acceptera sin roll, att försvara sitt ansvar.

¹⁸ Detta kan kanske förstås mot bakgrund av att deras berättelser måste framstå som trovärdiga. Det blir då viktigt för dem att inte framstå som gnälliga, krävande och jobbiga personer. Om deras berättelse och problem ska tas på allvar bör det de berättar framstå som värt att berätta (något uppseendeväckande/ovanligt/farligt).

¹⁹ Det är också typiskt att ansvarspersonerna försvarar sig genom att påpeka/hålla med om frågans komplexitet. Det är också vanligt att dessa personer håller med om eller instämmer i kritiken (samtidigt som man förklarar varför man själv inte är inblandad). Det är också vanligt att tala om att man är öppen och lyssnar, att man håller på med insatser eller är beredd att förändra.

²⁰ Att inte erkänna problemets existens eller allvar är att ifrågasätta själva grundvalen för debatten.

²¹ Detta överensstämmer med tidigare studier av hur vissa av dessa program produceras, dvs. att programmakarna först väljer ämne och dess perspektiv och därefter gäster som kan fylla olika funktioner. Sedan utarbetas ett detaljerat manus med en viss kronologi (jfr s. 9 i denna uppsats).

²² Det betyder inte att gästerna skulle kompromissa med sina åsikter, men att de accepterar att framföra dem inom denna genrens former. Camauer, i denna volym, visar hur t.ex. vissa kvinnoorganisationer anser att själva möjligheten att få framföra sina åsikter i ett brett medium som TV kan vara värd att utnyttja, trots att de ofta har upplevt sig bli förvandlade till stereotyper som drunknar i den övergripande dramaturgin.

²³ Idén om debatten som välregisserad föreställning har jag lånat av Ekström (1997).

²⁴ Inom ramen för denna iscensättning är det inte särskilt märkligt att gästerna ständigt, i positiva ordalag, refererar till "allmänheten" och "vanligt folk" (utan att specificera vad detta är).

²⁵ Denna skillnad beror delvis på de skilda programtyperna, men kanske finns det också en kulturell skillnad mellan en amerikansk inriktning på individer och en svensk inriktning på kollektiv? Några studier har uppmärksammat kulturella skillnader när det gäller Talk shows, t.ex. mellan tyska och amerikanska (Krause & Goering 1995), mellan holländska och amerikanska (Leurdijk 1997), mellan

brittiska och amerikanska (Livingstone & Lunt 1994), mellan franska, italienska och spanska (Calsamiglia et al. 1995).

²⁶ Denna fråga behandlas i denna volym av Ekström.

Referenser

- Abt, V. & M. Seesholtz (1994) "The Shameless World of Phil, Sally and Oprah: Television Talk Shows and the Deconstructing of Society". *Journal of Popular Culture*, 28(1)
- Abt, V. (1997) *Coming after Oprah: cultural fallout in the age of the TV talk show*. Bowling Green State Univeristy Popular Press
- Asp, K. & P. Esaiasson (1996) "The Modernization of Swedish Campaigns: Individualization, Professionalization and Media-ization". I: Swanson och Mancini (red.) *Politics, Media and Modern Democracy*. Praeger
- Bell, A. & P. Garrett (eds.) (1998) *Approaches to Media Discourse*. Blackwell: Oxford
- Bruun, H. (1994) "Snakkeprogrammet – Inkredsning af en TV-genre". Arbejdspapir nr 3, TV:s æstetik. Aarhus Universitet
- Calsamiglia, H., J. Cots, C. Lorda, L. Nussbaum, L. Payrato & A. Tuson (1995) "Communicative Strategies and Sociocultural Identities in Talk Shows". *Pragmatics*, 5:325–339
- Camauer, L. (1994) "En fallstudie av I kväll med Robert Aschberg". I: Dahlgren, P. (red.) *Den mångtydiga rutan*. Nordisk forskning om TV
- Carpignano, P., R. Andersen, S. Aronowitz & W. Difazio (1990) "Chatter in the Age of Electronic Reproduction: Talk Television and the Public Mind". *Sociotext* 25/26: 33–55
- Davidsson, Susanne (1998) "Ett retoriskt perspektiv på pratshow". I: Karlberg, M. & Mral, B. *Heder och påverkan – Att analysera modern retorik*. Stockholm: Natur och Kultur
- Elfferding, W. (1993) "Die Talk-Show als Form des Schweigens über Politik: Eine Diskurspolemik". *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 4:463–476
- Ekström, M. (1997) *TV-journalistikens intentioner och publikens reaktioner: En fallstudie av programmet Svart eller vitt*. Högskolan i Örebro
- Ekström, M. (1998a) "När verkligheten inte duger som den är – En studie av TV-journalistikens praktik". *Nordicom-Information* 20 (4)
- Ekström, M. (1998b) "Attraktionens TV-journalistik". *Sociologisk forskning* 3–4/98, s. 143–169

- Fairclough, N. (1992) *Discourse and Social Change*. Oxford: Polity Press
- Fairclough, N. (1995) *Media Discourse*. London: Edward Arnold
- Habermas, J. (1984) *Borgerlig offentlighet*. Lund
- Hadenius, S. & Weibull, L. (1999) *Massmedier: en bok om press, radio och TV*. 7:e upplagan. Stockholm: Bonnier
- Kleberg, M. (1996) "Mänskligt avpolitiserar privatsfären". I: Becker, K., Ekekrantz, J., Frid, E-L. och Olsson, T. *Medierummet*, 236–246. Stockholm: Carlssons
- Kaminer, W. (1993) *I'm Dysfunctional, You're Functional: The Recovery Movement and Other Self-Help Fashions*. New York: Vintage
- Krause, A. & E. Goering (1995) "Local talk in the global village: an intercultural comparison of american and german talk shows". *Journal of Popular Culture* 29(2):189–207
- Leurdijk, A. (1997) "Common Sense versus Political Discourse: Debating Racism and Multicultural Society in Dutch Talk Shows". *European Journal of Communication*, 12(2):147–168
- Linell, P. (1998) "Interaktionen i samtal – en teoretisk bakgrund". I: Forstorp, P-A. & P. Linell. *Samtal pågår. Dialogiska perspektiv på svenska mediedebatter*. Stockholm: Carlssons
- Livingstone, S. & P. Lunt (1994) *Talk on Television: Audience Participation and Public Debate*. London: Routledge
- Masciarotte, G-J. (1991) "C'mon Girl: Oprah Winfrey and the Discourse of Feminine Talk". *Genders* 11: 81–110
- Mclaughlin, L. (1993) "Chastity Criminals in the Age of Electronic Reproduction: Reviewing Talk Television and the Public Sphere". *Journal of Communication Inquiry* 17.1: 45–55
- Munson, W. (1993) *All Talk: The Talk Show in Media Culture*. Philadelphia: Tempel University Press
- Nylund, M. u.u. *Iscensatt interaktion – Strukturer och strategier i politiska mediesamtal*. Doktorsavhandling. Institutionen för kommunikationslära. Helsingfors Universitet
- Peck, J. (1995) "TV Talk Shows as Therapeutic Discourse: The Ideological Labor of the Televised Talking Cure". *Communication Theory*. 5.1.:58–81
- Priest, Patricia Joyner (1995) *Public Intimacies: Talk Show Participants and Tell-All TV*. Cresskill, NJ: Hampton

- Rose, B. (1985) "The Talk Show". I Rose, B. (red.) *TV Genres: A Handbook and Reference Guide*. Westport, CT: Greenwood Press
- Shattuc, J. (1997) *The Talking Cure: TV Talk Shows and Women*. New York: Routledge
- Svensson, C. (1999) "Det offentliga samtalets röster och representanter – Innehåll, interaktion och deltagare i svenska TV-debattprogram". Opublicerat manus. Tema Kommunikation, Linköpings Universitet
- Thompson, J.B. (1990) *Ideology and modern culture: Critical social theory in the era of mass communication*. Cambridge: Polity Press
- van Dijk, T. (1991) "The interdisciplinary study of news as discourse". I: K. Jensen & N. Jankowski (red.) *A Handbook of qualitative methodologies for mass communication research..* London and New York: Routhledge

Mediedebatter som samtal i offentligheten

Om budskap och betydelser i förändring

Åsa Kroon

Ibland bryter korta intensiva mediedebatter ut kring ett visst ämne i våra massmedier. Plötsligt riktas blickarna mot en specifik fråga under en kortare period, för att efter hand ge plats för andra och mindre omfattande nyheter när uppmärksamheten för ämnet har svalnat. Eftersom dessa debatter ofta utlöser en intensiv aktivitet från många medier under en begränsad tidsperiod är de speciellt tacksamma att studera om man är intresserad av att undersöka nyhetstexter ur ett s.k. dialogiskt perspektiv. Genom att i viss mån se den medierade diskussionen som ett samtal som bärs fram via repliker (muntliga och skriftliga ”texter”) som görs i olika sociala sammanhang, av olika deltagare med olika mål och syften med kommunikationen, kan relevanta resultat om mediernas sätt att diskutera olika frågor erhållas.

I själva förmedlingen av nyheten omvandlas den s.k. verkligheten via språket till en text. Texten kan sedan bli till flera olika texter, t.ex. i olika genrer i en tidning, och kan i sin tur leda till att andra medier refererar eller framställer nya texter som bygger på de första. Mediedebatterna kan därför ses som kedjor av texter kring en specifik fråga. Här kommer mina analyser av två olika mediedebatter användas för att visa på hur man i medietexter kan tilldela politiken olika roller inom ramen för en debatt, och därmed också positionera den på olika sätt till dess motpart eller granskare, journalistiken. Jag kommer också att visa på hur betydelser och formuleringar gärna glider och förändras under en intensiv debatts gång, då olika debattörer, i olika sammanhang, tar upp en aspekt men samtidigt också förändrar dess innehåll över tid.

Först inleder jag dock med en presentation av analysobjekten för att sedan ge en kortare översikt över forskningen på området. Därefter redovisas min forskningsfråga och teoretiska grund. Därpå redogör jag för mina analyser och avsnittet avslutas med en diskussion och slutsats.

Bakgrund

Vad är en mediedebatt?

I september 1993 startade Expressen en artikelserie som skulle ta upp olika aspekter av den flykting- och invandrapolitik som fördes i Sverige. Men debatten om den invandrapolitiska problematiken fick konkurrens med en diskussion som mer handlade om huruvida kvällstidningen hade överträtt några moraliska och pressetiska gränser med sin löpsedel ”Kör ut dom! Så tycker svenska folket om invandrare och flyktingar”. Den intensiva diskussionen ledde sedermera till att chefredaktören för Expressen avgick från sin post.¹

I början av 1996 utvisades familjerna Sincari ur Sverige efter att ha gömt sig i kyrkan i Åsele under sexton månader. Utvisningen som fångades av massmediernas kameror och reportrar blev mycket tumultartad, och upprörde många av de som följde de dramatiska TV-bilderna. Utvisningen startade en intensiv mediedebatt som under de veckor den pågick kom att behandla olika frågor som väckts i dess spår, bl.a. en bys agerande (den s.k. Åseleandan), barnens rätt i samhället, föräldrars moral, kyrkans roll och flyktingpolitikens möjligheter och begränsningar.

Hösten 1997 publicerade Dagens Nyheter två omfattande artiklar om steriliseringspolitiken i Sverige under 1930–1970-talen av DN-journalisten Maciej Zaremba. I artiklarna kritiserades framför allt socialdemokratin för att, i sin vilja att bygga ett folkhem för alla, ha låtit sterilisera de som inte ville inordna sig i det samhälleliga systembygget. Innehållet i artiklarna väckte såväl sympati som motstånd från olika politiska läger, men fick också konkreta politiska beslut till stånd. Regeringen beslutade t.ex. om inrättandet av en steriliseringsutredning som bl.a. fick till uppgift att utreda frågan om ersättning till de drabbade.²

Listan på frågor eller händelser som lett till att en mer omfattande mediediskussion har startats, i olika medier och i olika genrer, kan naturligtvis göras mycket längre. Mona Sahlins kontokortsanvändning, det giftiga tätningsmedlet i Hallandsåsen, Motalapoliti-

kernas resor, Ecce Homo-bilderna och diverse missförhållanden inom vården är ytterligare några exempel, och det finns ännu fler. Dessa ämnen har alla varit föremål för diskussioner som har fått ett stort genomslag i medierna under en begränsad tidsperiod. Debatterna ovan kan tjäna som några utvalda illustrativa exempel på dessa relativt korta men intensiva mediedebatter.

Inom medieforskningen har dessa intensiva virvelvindar i medierna väckt olika sorts intresse. Ibland har man fokuserat sig på fenomenet i sig, men ibland ligger den huvudsakliga tyngdpunkten på en mer generell nivå. Man önskar t.ex. få ökad kunskap om mediernas roll i samhället, eller om strukturella och organisatoriska förutsättningar för nyhetsproduktion i olika medier. Nedan ges endast en kort beskrivning av några av de frågor man tidigare har undersökt.

Tidigare forskning

Varför blossar mediedebatter upp?

När medierna ibland gör ganska små frågor till stora menar vissa att det främst kan ses som ett uttryck för mediernas sensationslystnad och jakt på upplagor i en konkurrensutsatt bransch. Där passar olika händelser, personer eller företeelser in i det mediedramaturgiska systemet för att sedan levereras till publiken som underhållning.³ Mediedebatterna kan också ses som ett resultat av att medierna fått en ökad insyn i den politiska verksamheten samt att politiken blivit mer publik och öppen och beroende av mediernas medverkan.⁴ Det blir helt enkelt lättare att gräva fram explosivt stoff som kan ligga till grund för debatter.

Varför skapar vissa frågor debatt och inte andra?

På ett mycket generellt plan vet man inom forskningen att medierna helt enkelt sätter sin egen agenda för vad som kan och bör diskuteras. Man bestämmer också vad som skall definieras som ett problem och hur detta skall presenteras på lämpligaste sätt. Likaså vet man att medierna ger företräde åt händelser och personer som uppfyller vissa kriterier. Till exempel är det mycket troligare att en händelse som involverar någon eller några kända personer och dessutom är negativ får ett större genomslag än en nyhet där detta inte existerar. Allmänheten har å sin sida svårt att komma till tals. Att medierna gärna agerar i flock och plockar upp varandras nyheter, och då också

som kollektiv kan bidra till att förstora något som inledningsvis inte var så omfattande, är också ett välkänt faktum.⁵

Hur kan intensiva mediediskussioner karaktäriseras?

Mediedebatter av den typ som diskuteras här ges ibland benämningen ”mediehändelse” eller ”skandal”. Mediehändelsen kopplas ofta ihop med spektakulära situationer eller skeenden som tillåts att ta ett stort utrymme i medierna, t.ex. i form av ett idrottsevenemang eller en Oscarsgala.⁶ Det iscensatta och konstruerande elementet betonas hos vissa, och ibland poängteras det negativa i att ge en sådan uppmärksamhet till s.k. oäkta händelser eller ”pseudohändelser”⁷. Mediehändelsen tenderar också som begrepp att kopplas ihop med något som medierna blåser upp i brist på annan rapportering och associeras då med nyhetstorka, innehållslöshet och bristande relevans. Begreppet skandal används å andra sidan av vissa forskare för att benämna de debatter som uppstår då samhällliga regler och konventioner för vad som är rätt och fel överträds, t.ex. när en politiker bedöms ha begått ett misstag som kan anses som moraliskt oförsvarbart.⁸ Upprätthållare av dessa konventioner, och de som också identifierar när något fel begåtts, är bl.a. just medierna.

Utanför det vetenskapliga sammanhanget finns det också de, inte sällan politiker eller journalister, som själva varit föremål för en debatt (eller skandal) och sedemera också delger sina upplevelser av detta i bokform.⁹

Min forskningsfråga och perspektiv

I kontrast till ovanstående forskning studerar jag däremot dessa korta och intensiva debatter ur ett annat, mer textorienterat, perspektiv. Min huvudsakliga frågeställning handlar om att i en näranalys av texterna i olika mediedebatter beskriva hur de uppkommer och utvecklas över tid i samspelet mellan olika debattörer, medier och genrer. En viktig poäng är att fånga hur själva debatten *i sig*, i interaktion med och mellan texter, skapar förutsättningar för den inriktning som debatten sedan får. Den medierade interaktionen jämförs då, om än inte jämförs, med samtal i en mer vardaglig bemärkelse.¹⁰ Denna analogi gör att även mediedebatten ses som uppbyggd av repliker som följer på varandra som kan ses bilda sin egen interna struktur och logik för hur diskussionen sedan kommer att, och kan, utveckla sig. En av poängerna med detta textnära perspek-

tiv är att lyfta fram nyhetsproduktion, textförmedling och textkonsumtion som sociala handlingar i ett visst sammanhang och betona att det rör sig om kommunikation mellan människor, om än i en specifik typ av institutionellt sammanhang. Syftet är att komplettera de forskningsperspektiv som nämnts ovan där debatterna som fenomen stått i centrum, men där texterna som ingår i debatten kanske ägnats mindre intresse.

Teori

Utan att försöka komplicera den teoretiska ingången allt för mycket är det inte desto mindre lämpligt att klargöra några utgångspunkter som är viktiga att ha i åtanke vad gäller detta perspektiv, som också kan kallas dialogiskt eller diskursorienterat.¹¹ Detta grundläggande synsätt på kommunikation som nu i korthet kommer att beskrivas har också, som vi kommer att se, vissa konsekvenser för hur man sedan ser på den journalistiska praktiken och på texten.

I det demokratiska samhället är det styrande idealet för den journalistiska verksamheten att nyhetsförmedlingen skall ske på ett så opartiskt sätt som bara är möjligt. Detta föga omtvistade ideal gör att själva verksamheten av naturliga skäl är impregnerad av begrepp som "objektivitet", "neutralitet", "saklighet" och "sanning". Den flitiga användningen av spegelmetaforen (medierna speglar verkligheten) är ett exempel på att man, både inom medierna och inom de institutioner som inrättar lagar och regler för dessa, ser det som önskvärt att sträva efter trovärdighet och legitimitet genom ett så neutralt rapportering som möjligt. Det man ser reflekterat i spegeln skall också föras vidare så – in i den journalistiska texten. Endast på detta vis kan allmänheten ges en verklig möjlighet att bedöma värdet på de nyheter de tar del av.

I mitt och andra diskursorienterade forskares arbeten betonas nyhetstexten som en kommunikativ handling i ett visst sammanhang, vars utformning får vissa konsekvenser för förståelsen och tolkningen av det sagda. Detta kan ses som ett alternativ till att endast se texten som ett resultat av ett neutralt återberättande av något som hänt i omvärlden, som kanske är det perspektiv som journalisten själv, och också lagstiftare, önskar att upprätthålla. Men kommunikation i sig, oavsett sammanhang och oavsett yrkesroll, innebär alltid att man anlägger ett visst perspektiv, vare sig man är medveten om det eller ej, och naturligtvis görs detta t.ex. också i den vetenskapliga texten. Det som skiljer den vetenskapliga från den journalistiska texten är att man i den förra strävar efter att, så långt

det är möjligt, blottlägga sina utgångspunkter bakom resultaten. Journalistens utgångspunkter är å andra sidan inte frilagda på samma vis, utan återfinns i generella regler, allmän praxis osv., medan antaganden om relationer och förhållanden som har bäring på textens utformning inte görs i omedelbar anslutning till densamma. I stället fyller vi som läsare i det som texten bygger på, och journalisten hjälper oss med detta arbete genom olika språkliga medel.

Kommunikationsforskare menar å sin sida alltså att kommunikation mellan individer har mycket lite att göra med att vi för över information till varandra på ett oproblematiskt vis, eller att vi speglar verkligheten med våra ord. Det som sägs är i stället beroende av vem som säger vad, när och hur, och även sammanhanget är avgörande för hur något uppfattas. Man brukar tala om tolkning och förståelse som kontextberoende.¹² Exakt samma uttalande kan i själva verket uppfattas diametralt olika beroende på var det förekommer. Och ibland kan förflyttningar av ord – genom olika sammanhang – göra att innebörden skiftar i betydelse under resans gång.¹³ Detta kallas ibland för *rekontextualiseringar*, ett byte av sammanhang.¹⁴ Därför menar man också att betydelser av olika uttalanden, enstaka ord, bilder eller metaforer inte är statiska utan att deras innebörder är dynamiska och flytande. Varje ord eller begrepp bär dessutom på ett bagage av historiska innebörder som den som använder det kan välja att utnyttja. Man brukar säga att texter ekar av andra texter. Samtidigt är det inte möjligt att eliminera icke önskade innebörder i de ord som används. När begreppet *intertextualitet* används innebär det att man menar att alla utsagor och texter egentligen är länkade (och beroende av) varandra. Dessa grundläggande antaganden om kommunikationens inneboende natur har företrädesvis använts för att analysera muntliga samtal, men har på senare år också övertagits av diskursorienterade och medieintresserade samtalsforskare.¹⁵

Genom att koppla detta, här kraftigt förenklade, kommunikationsperspektiv till den korta intensiva mediedebatten, kan man närmare se hur man inom ramen för det medierade samtalet kommunicerar sina bilder av världen, vare sig man är journalist, forskare eller fristående debattör, med hjälp av anspelningar på andra texter och på historiska innebörder av ord som på olika sätt hjälper till att skänka betydelser och mening till olika frågor. Med analyserna som grund kan man sedan visa att mediernas olika texter inte endast formas av strukturella och organisatoriska förutsättningar och begränsningar, utan att man också i själva den kommunikativa handlingen skapar en slags intern dynamik som får vissa effekter på hur

mediedebatten sedan kommer att utvecklas. Dessa kunskaper kan sedan bidra till en ökad förståelse för debatterna som en speciell typ av mediefenomen, jämte den forskning som redan existerar.

Det är slutligen mycket viktigt att återigen poängtera att denna mer nyanserade syn på kommunikation som diskursforskare använder som utgångspunkt i sina analyser är just en teoretisk ansats som får konsekvenser för hur man tolkar resultaten. Ansatsen skall dock *inte* uppfattas som att man som forskare anser att journalister och andra som kommer till tals i medierna medvetet försöker att manipulera människor för egen vinnings skull, eller att man försöker att fabricera eller hitta på historier för att få intressanta saker att skriva om. Men i och med att allt som skall förmedlas till någon måste iklädas en språklig dräkt så blir vi alla, i viss mån, till konstruktörer av den verklighet vi lever i. Att ansatsen ibland ändå kan uppfattas som kontroversiell beror säkerligen på att man med denna infallsvinkel också problematiserar journalistikens möjligheter att leva upp till sina egna ideal.

I de följande analyserna kommer jag nu, med hjälp av två exempel, för det första att illustrera hur man inom ramen för en pågående, eller just initierad, mediedebatt, genom rekontextualiseringar av ord, bilder och begrepp, och genom dolda referenser till andra texter (intertextuella referenser), kan kommunicera mer än det som omedelbart och direkt möter ögat. Det som jag här har tagit fasta på är den bild av politiken och politiker som framkommer i Expressens svart på vitt-debatt och i Dagens Nyheters steriliseringsdebatt.

För det andra kommer jag att illustrera ordens och begreppens flytande och dynamiska karaktär inom debatterna med hjälp av ett exempel från nämnda steriliseringsdebatt. Exemplet som har valts ut handlar om hur man i texterna diskuterar hur många det var som egentligen drabbades av steriliseringsingreppet, och huruvida de gjordes med tvång eller ej.

Analyser

Politiska bilder

Svart på vitt-debatten

Måndagen den 6 september 1993 löd Expressens löpsedel; *Kör ut dom! Så tycker svenska folket om invandrare och flyktingar*¹⁶. De svarta rubrikerna hade föregåtts av en massiv och kontroversiell reklamkampanj för en kommande artikelserie i samma tidning om tillståndet i Sverige vad gällde relationerna mellan svenskar å ena sidan och flyktingar och invandrare å den andra, en relation som beskrivits som allt annat än friktionsfri:

Hur länge kan vi i Sverige ge sken av att vi välkomnar invandrare och flyktingar? För det gör vi inte. Svenska folket har en bestämd åsikt om invandringen och flyktingpolitiken. Makthavarna har en helt motsatt åsikt. Det går inte ihop. Det är en opinionsbomb på väg att brisera. Därför berättar vi, med start imorgon. Precis som det är. Svart på vitt. Innan det smäller. (Ur annonssida för Expressen i DN 1993-09-05)

Löpsedeln visade sig vara en tolkning av en opinionsundersökning som Expressen låtit SIFO genomföra där fem frågor om svensk flyktingpolitik ställts till ett urval av svenskar i en telefonintervju, frågor som redovisades i tidningen samma dag. Resultatet sammanfattades av chefredaktör Erik Månsson i rubriken *En bomb på väg att brisera*, där en klyfta målades upp mellan politikerns och folks åsikter, och svar avkrävdes makthavarna om vad de skulle göra åt saken.

Följande dags löpsedel hade till synes ett motsatt budskap; *Ta hand om dem! Så tycker Expressen om invandrare och flyktingar*. Den första dagens konflikttema hade fått ge plats för en diskussion om ansvar, vilket senare under veckan ytterligare mildrades till reportage som med en sympatisk och förstående ton skildrade invandrarernas och flyktingarnas situation i Sverige. Artikelserien kallad *svart på vitt* och tillhörande reklamkampanj fick ta emot mycken kritik från andra journalister och från forskare som ansåg argumentationen vara för dåligt underbyggd och budskapet för tillspetsat. Stormen kring Expressens serie ledde till att dåvarande chefredaktören avgick från sin post, drygt 1,5 vecka efter dess inledning.

När *svart på vitt* inleds uppger tidningens chefredaktör tydligt att Expressen vill dra fram en kontroversiell och känslig politisk fråga i ljuset och diskutera denna på ett öppet sätt. Mediet vill i detta fall både delta i, och vara forum för, en politisk debatt för vilken de själva lägger grunden med hjälp av en opinionsundersökning om läget i landet. På artikelseriens första stormiga dag beskrivs politikerna som innehavare av bestämda åsikter om flyktingpolitiken som uppges gå på tvärs med svenska folkets attityder. Chefredaktören uppmanar politikerna att ta situationen på allvar och göra något åt saken innan den annars förestående explosionen.

Påföljande dag dras partiledarna direkt in i diskussionen på tidningens ledar-, kultur- och nyhetssidor. Ledarskribenten varnar för politisk undfallenhet och ovilja att inte önska diskutera ett brännbart ämne samtidigt som denne kommer med egna förslag för att förbättra politiken. På kultursidan anses det att politikerna varit alltför liberala med att släppa igenom fördomsfulla aktörer som på ett ofördelaktigt sätt höjt ribban i debatten. De annars dominerande reportagen denna dag är två politikerintervjuer, dels med dåvarande statsminister Carl Bildt, och dels med Leif Blomberg som just avgått som Metall-ordförande en vecka tidigare. I båda reportagen konfronteras politikerna med Expressens SIFO-resultat och ges utrymme att kommentera och diskutera frågan utifrån olika synvinklar. I Ulf Nilsons intervju med Carl Bildt varvas reporterns frågor med statsministerns svar i texten, och i artikeln med Leif Blomberg ges han stort utrymme i texten för sina tankar kring reporterns frågor. Även bildmässigt understryks denna dialog mellan politiker och journalist, där Carl Bildt syns bladdrande bland Expressens fram-sidor och löpsedlar på ett bord, och där en fundersam Leif Blomberg i sin artikel syns sittande i en busskur där ena sidan av glasväggen täcks av en affisch från Expressens reklamkampanj. I följande dags tidning filosoferar och reflekterar Marit Paulsen över den svenska främlingsfientligheten medan kds-representanten Hardy Hedman kritiserar Expressen för sin lansering av flyktingproblematiken.

Efter att *Expressen* sedan fokuserat mycket av krafterna på att skildra s.k. offer för den svenska flyktingpolitiken hamnar politikerna åter i fokus i form av Bengt Westerberg (*Expressen* 1993-09-10). Den dåvarande folkpartiledaren talar ut om flyktingpolitikens svagheter i en stor intervju och medger att politiker i många fall varit för passiva och tysta, skriver reportern, som också syns i bild i diskussion med politikern. Återigen poängteras dialogen mellan journalist och politiker både i text och bild. Den dominerande bilden som tar upp större delen av ett uppslag visar Westerberg ensam

vid hörnet av en hög, nedklottrad och smutsig murvägg. Bilden kan sägas framhäva flera av de argument som tidningen velat framföra under artikelseriens gång. För det första syns politikern både faktiskt och metaforiskt ställd mot väggen av en frågvis och vetgirig reporter som är på jakt efter sanningen. För det andra säger artikeltexten att muren i fråga återfinns i invandrartäta Husby, varför Westerberg vid betongväggen också kan associera till fångenskap. Muren separerar invandrare och flyktingar från andra svenskar, liksom skiljer politikernas värld från den värld som övriga svenskar lever i.

Efter den första turbulenta tiden med artikelserien avslutas veckan med att man på ledarplats i *Expressen* ser tillbaka på de senaste sju dagarna och konstaterar att man trots en hel del kritik fått igång ett viktigt och öppet samtal om flyktingpolitiken, och att politikerna på detta sätt och med tidningens hjälp tvingats ta sitt ansvar. Indirekt betyder det att journalistiken därmed också tagit *sitt* ansvar för att en viktig fråga börjat diskuteras.

I *Expressens svart på vitt* är politikerna i hög grad delaktiga och aktiva i det medierade politiska samtalet. Redan inledningsvis adresseras de direkt med frågor om hur de skall agera varpå tidningen också publicerar flera stora intervjuer med ledande politiker där dialogen mellan massmedium och politiker på olika sätt poängteras, såväl i text som i bild. Några politiker fattar också själva pennan för att kommentera och kritisera artikelserien och blir också publicerade i tidningen. *Expressen* ställer politiker till svars samtidigt som man från tidningens håll också identifierar fel och ger förslag på politiska åtgärder som skall förbättra situationen. Politikens nuvarande svagheter belyses genom flyktingreportage där det berättas om invandrare och flyktingar som behandlas illa av institutioner. Även om kvällstidningen understödjer sina egna argument i intervjuerna framkommer även kritik mot *Expressen* från politikernas sida vilket också kommer fram i den text som möter läsaren. Politikerna som inledningsvis beskrivits som ovilliga och undfallande i flyktingfrågan får komma till tals och nyansera den polariserade bild som inledningsvis ges av debatten, dock utan allför stora avsteg från tidningens inledande argumentationslinjer. Politikerna framställs i flera stora intervjuer som resonerande, argumenterande och lyhörda för den debatt som tidningen har startat, även om de också får motaga ironiska kommentarer för sin ovilja att aktivt ta ställning.

”Svenska folket”, ”opinionen” och ”allmänheten” har en stor plats i debatten både indirekt och mer direkt. Indirekt används opinionens eller ”svenskens” åsikter som start för en debatt i och

med SIFO:s telefonintervjuer. Dessa resultat, tolkade och formulerade på lite olika sätt av journalisterna, i olika genrer, blir sedan basen för den argumentation som sedan riktas till politikerna. Redan efter första dagens presentation av *svart på vitt* uppmanas läsarna att ringa in och säga sin åsikt i frågan, åsikter som sedan publiceras över ett uppslag påföljande dag. Dessa inringda åsikter tillsammans med frågor till folk ”på gatan” blir sedan ett återkommande inslag under debattens gång. De flesta av artiklarna i *svart på vitt* är dessutom av karaktären nyhetsartiklar, även om vissa inslag även återkommer på ledar-, debatt- och kulturplats.

Steriliseringsdebatten

Den 20:e respektive den 21:a augusti 1997 publicerade Dagens Nyheter två artiklar på kultursidorna som kom att röna stor nationell och internationell uppmärksamhet. Med löpsedlar, framsidor och rubriker förmedlades det att 60 000 svenskar hade steriliserats, många mot sin vilja, och att detta till stor del kunde skyllas på socialdemokratin och dess uppbyggnad av folkhems-Sverige, och kopplingar gjordes till rasism och nazism. Maciej Zarembas artiklar *Rasren i välfärden* och *Oönskade i folkhemmet* följdes av fler DN-artiklar i samma ämne och föranledde andra debattörer och medier att följa i DN:s spår.

Kort efter de första artiklarna gav Aftonbladet svar på tal på ledarplats och hävdade att DN var fel ute när de pekade ut socialdemokratin som boven i dramat. Skulden för praktiken var i stället delad mellan olika partier eftersom det kunde bevisas att det råde en politisk enighet kring steriliseringspolitiken. I stället för att utpeka välfärdsbygget och tron på folkhemmet som något ont kunde steriliseringarna bl.a. förklaras med den specifika tidsanda som råde tillsammans med en övertro på vetenskapen, som i sin tur var starkt influerad av Darwinism och rasbiologiska tankar. Alternativa scenarier ställdes på detta sätt mot Zarembas teser i andra medier, men trots detta var det många som tog DN:s artiklar som en skandalös upptäckt över vilken alla svenskar borde skämmas, inte minst i utländska medier. Det fanns dock de som hävdade att det som DN avslöjat inte alls var något nytt utan tvärtom känt sedan länge. Dessutom hävdade somliga att Zarembo starkt vinklat artikelinnehållet för att passa sina egna och DN:s syften, och att det inte var någon egentlig sanning som nu kommit i dagen.

Artikelanstormningen benämndes snart *steriliseringsdebatten* och fick utrymme i både tidningar, TV och radio i ca 1,5 månads tid. Det

utländska intresset blev flyktigt men intensivt. Nyheten slogs upp stort i flera europeiska länder och föranledde många utländska korrespondenter att åka till Sverige för att se vad som orsakat en sådan buckla i den svenska modellen. Även när debattens intensiva period klingat ut och året gått över i ett nytt skrevs flera artiklar och bakåtblickande analyser i olika fora i såväl inom- som utomvetenskapliga sammanhang, av vilka somliga orsakade flera av de tidigare debattörerna att åter fatta pennan och diskutera ämnet.

Ett år före valet och i ett välkänt liberalt forum pekar alltså Maciej Zaremba, sedemera understödd av annat DN-material, ut socialdemokratin och dess jakt på välfärdsstaten som de huvudsakligen skyldiga till steriliseringarna av landets svaga medborgare. Även om den socialdemokratiska politiken i detta avseende omedelbart involveras i diskussionen och därtill utpekas som part i en hemsk praktik, öppnas inte diskussionen med nutida politiker som aktiva deltagare. Ändå ses dagens politiker i texterna som medskyldiga då deras politik bygger på ett idéarv som inte förändrat sig över tid, antyder Zaremba. Det är själva den socialdemokratiska ideologin och dess vilja att bygga en välfärdsstat som är rutten, menar han. Som garant för sanningshalten och trovärdigheten i artiklarna står bl.a. vetenskapen och de forskare som nu fått möjlighet att föra ut sina resultat till en bredare publik.

Bilden av politiken som målas upp i artiklarna, här till stor del företrädd av socialdemokraterna, är inte vacker. Socialdemokraterna, om än understödda av andra partier, framställs som lurendrejare som förtvivlat velat upprätthålla myten om att de endast företrätt det goda samhället som i alla avseenden värnat om de svaga. De skall ha trott blint på dåligt underbyggd rasforskning och tagit politiska beslut som varit kraftigt färgade av egna fördomar. De visas upp som inhumana bödlar som i statens namn hänsynslöst berövat sina offer fortplantningsförmågan i jakten på ekonomiska besparingar. Även om de inte varit direkt involverade beskrivs politiker i allmänhet som feiga eftersom så få vågat opponera sig mot den förda politiken. För att förstärka sina argument klipper Zaremba in uttalanden av dåtida politiker ur akter, journaler, riksdagsprotokoll och motioner:

Under riksdagsdebatten 1941 anförde Gustav Möller att om man genom steriliseringar kunde avskaffa hela släkter, som generation efter generation belastar anstaltsvården, 'så har ingen verklig orätt skett mot någon individ, men däremot har samhället gjort en vinst, som man, även

om den inte är så stor, efter min uppfattning bör beakta.’ (DN 1997-08-21.)

Bildsammansättningen i olika artiklar tjänar också till att på olika sätt ”hänga ut” politiker, en teknik som inte bara används i DN, utan också i AB där svartvita närgångna porträtt av bistra män radas upp sida vid sida som vid en konfrontation hos polisen, och där bildtyperna inte så lite påminner om det sätt att porträttera kriminella som bildade skola redan i slutet av 1800-talet.¹⁷ I Zarembas sista artikel inom ramen för den intensiva delen av debatten, *Ett offer för rekordåren* (DN 1997-09-27), drivs denna politikerframställning till sin spets. Sex kvinnliga politiker och tidigare ledamöter av Medicinalstyrelsens Socialpsykiatriska nämnd (de flesta socialdemokrater) radas upp sida vid sida ovanför en ung vacker kvinna, som på ett stort svartvitt porträtt ler mot betraktaren. Till skillnad från den unga kvinnan, som med perfekt lagd frisyra och ett vackert smycke om halsen uppenbarligen varit beredd för fotografen, undertrycks politikerkvinnornas professionalitet och kompetens bildmässigt. Flera av bilderna är tagna lite underifrån medan en av kvinnorna tittar bort och ner. En annan av kvinnorna är lite rufsig i håret och klädd i vad som ser ut som vardagskläder, och ytterligare någon ser mer ut som en käck hemmafru än en slipad och kunnig politiker. Deras auktoritet och makt gentemot en svagare part förstärks däremot i och med placeringen ovanför den unga kvinnan som enligt bildtexten steriliserats mot sin vilja 1946. När de politiska ledamöterna dessutom radas upp sida vid sida bildar de en ogenomtränglig mur som skulle kunna tolkas som svår för den ensamma ”lilla” människan att tränga igenom. Att politikerna här, enligt Zarembo, också har varit oerhört nonchalanta i sina attityder poängteras sedan i texten:

Jag har försökt räkna ut hur lång tid det tog för Inga Thorsson att komma fram till att Mathildes barn inte var önskvärda i folkhemmet. Med tanke på att nämnden hade 85 liknande ärenden samma dag kunde det inte ta längre stund i anspråk än ett besök på damrummet. (DN 1997-08-27.)

Samtida politiker får också kritik då de uppges ha velat gömma undan föregångarnas förehavanden. Zarembo menar att inget står om steriliseringarna i skolböcker eller i uppslagsböcker och forskningen därom varit skral på grund av statligt motarbetande. Ej heller har nutida politiker tagit avstånd från, eller bett om ursäkt för, tidigare praktik, eller närmare rannsakat vilket tankegodis som ligger

bakom dagens socialdemokratiska förehavanden, något som också skulle tala till samtida socialdemokraters nackdel.

Trots att Zarembas kritik mot socialdemokraterna i hög grad också gäller samtida politiker och politik fortsätter det att vara relativt tyst kring dagens politiker i tidningstexterna. Enda undantaget är dåvarande socialminister Margot Wallström som tillfälligt hamnar i fokus då hon på en presskonferens med anledning av DN-artiklarna lovar att åter diskutera kravet på ersättning till de drabbade med regeringen. Wallström håller också kort därefter en ny presskonferens för de nyfikna tillresta utländska reportrarna och meddelar också tillsättningen av en kommission som skall utreda omständigheterna kring den förda steriliseringspolitiken. Kommissionen och Wallströms ageranden föranleder vissa kommentarer och inte minst det utländska intresset gör att främst TV:s nyhetssändningar kommer att innehålla en viss flyktig fokusering på Wallström som politisk aktör och intervjuobjekt.

Förutom de politiska handlingar som själva steriliseringsdebatten orsakar förblir fokuseringen på dagens politik mer indirekt än direkt. I stället utvecklar debatten ett spår där en dispyt mellan olika debattörer förstärks allt eftersom diskussionen fortlöper. Debattspåret uppkommer främst i ett replikskifte mellan Aftonbladets Olle Svenning och DN:s Maciej Zaremba men fortsätter sedan att löpa debattperioden igenom mellan olika debattörer. Den ibland hetsiga och irriterade diskussionen gäller huruvida steriliseringsdebatten är en debatt som skall tjäna de drabbades syften eller om den är iscensatt av någon/några som har andra partipolitiska syften. Debattens eventuella politiska karaktär diskuteras nu alltså livligt, men utan egentlig inblandning av politiker. I stället är det främst journalister som diskuterar andra journalisters och mediers intentioner:

(Ur Studio Etts morgonsändning, P1 1997-08-26.)

Olle Svenning:

(...) Och själva undertexten nämligen att folkhemsstrukturen, välfärdspolitiken egentligen bygger på tanken att man ska tillämpa någon form av rashygien, det finns ju direkt antytt här. Och det gör att jag tycker att debatten får en lite egenartad karaktär, och lite- blir lite partipolitisk. Och det förtjänar den inte.

Morgonvärd: Maciej Zaremba finns med i studion, vad säger du om det?

MZ: Nej jag bara suckar och blir lite trött. Nu är det så att- det har ju inte börjat någon debatt ännu om detta. Olle Svenning börjar med att, eeh, börjar debatten med att så att säga diskutera den partipolitiska dimensionen. Man har frågat mig under dagarna här varför det har varit så

tyst om detta i Sverige så länge, varför det inte förekommer i skolböckerna, va- varför det inte finns i historieböckerna. Och jag har haft lite svårt att svara på den frågan, men nu tycker jag att Olle Svenning lämnar en utomordentlig illustration, till frågan om varför det har varit så tyst. Han citerar mig i Aftonbladet två gånger, båda citaten är falska, dom här uttrycken som han använder här, Z- Zaremba skriver om den citat socialdemokratiska raspolitiken slut citat. Nå- något, något sådant citat finns inte i mina artiklar.

(Intervjun fortsätter)

Det är svårt att inte kalla steriliseringsdebatten en i hög grad politisk debatt. Den skuld som socialdemokratin åläggs uppges ha sina grunder bakåt i tiden men antyds även ha konsekvenser på nutida politiska ageranden, inte minst på grund av en kontinuerlig och samfäll socialdemokratisk tystnad om sin historia. Men med undantag av uttalanden och beslut som tas av socialministern med anledning av debattens nationella och internationella utbredning, syns som sagt inte politikerna i diskussionen i medierna. I stället är det forskare, journalister och för övrigt kända samhällsdebattörer som ges utrymme att kommentera och reflektera över debatten. Den politiska diskussionen i steriliseringsdebattens fall, och som den breda publiken ser den, förs inte mellan eller med inslag av dagens politiker i någon högre grad. Däremot är gårdagens politiker, speciellt de som var aktiva från 30–50-talet, rikligt representerade med hjälp av korta inklipp från gamla dokument och föga smickrande bilder som leder tankarna till kriminell aktivitet och skuldtyngda brottslingar. Den sammantagna bilden av politiken som växer fram mot bakgrund av många av steriliseringsdebattens texter är obehaglig. Även när den socialdemokratiska politiken försvaras görs detta av andra än politiker själva, med några få undantag. Resultatet blir att en i hög grad politisk debatt i ett känsligt ämne startas av ett massmedium som, i samspel med andra medier, bidrar till ett politiskt agerande i nuet. Detta leder i sin tur till nya nyhetsrapporter, men där den egentliga politiska diskussionen, såväl om historien som om nuet och framtiden, drivs framåt av journalister och forskare, nationalekonomer och kulturdebattörer, med minimal inblandning av faktiska politiker.

Genom det faktum att dagens politiker är så få i debatten förstärks det samlade intrycket av att politiker är passiva som försöker gömma undan sin smutsiga byk för allmänhetens och världens ögon. När politiker kommer till tals i texterna är det ofta i fördomsfulla och ålderdomliga citat som i ett modernt sammanhang kan uppfattas som mycket stötande. I bilder förstärks bilden av politikern som

makthungrig, nonchalant och hård som utan samvetsqual sätter staten före individen. I och med att politikerinslaget i debatten för övrigt är så litet görs också makten osynlig och antyds därför kanske vara desto farligare. Politikernas roll i debattexterna blir undanskymd medan politiken, som den definieras av andra än politiker, trots allt står i centrum för diskussionen. Det politiska inslaget förskjuts också en aning när man i ett irriterat meningsutbyte journalister emellan träter om vad diskussionen egentligen handlar om, partipolitik, mediepolitik eller möjligtvis både och?

Som redan nämnts kan det sägas att steriliseringsdebatten är en diskussion som till största delen förs på ledar-, kultur- och debattsidor med ett mindre inslag av rena nyhetsartiklar. Aktuellts och Rappports nyhetssändningar tar ett flertal tillfällen upp ämnet, främst under den period när den utländska bevakningen är som störst, medan TV4 väntar lite längre innan ämnet letar sig in i kanalens nyhetsprogram. Antalet insändare som förekommer i debatten är ytterst få. "Allmänheten" eller "opinionen" är heller inga begrepp som utnyttjas i någon högre grad i diskussionen. Vid några enstaka tillfällen talas det om hur svenska folket skäms över upptäckterna och i TV intervjuas två personer "på gatan" som säger att det som hänt är förfärligt, men annars är de involverade grupperna i debatten främst representanter från olika institutioner; massmedier, vetenskapen, läkarkåren, rättsväsendet och politiken.

Efter att ha presenterat två på 90-talet förekommande mediedebatter i Sverige och övergripande beskrivit den öppna och mer dolda bild av politik och politiker som där förmedlats till tittare, lyssnare och läsare, görs nu en kortare jämförelse mellan de två debatternas sätt att hantera bilden av det politiska.

Två debatter – två bilder av det politiska

Det är naturligtvis viktigt att poängtera att debatterna i DN och Expressen skiljer sig åt på många punkter, inte bara vad gäller ämnet för debatterna. DN är en stark morgontidning medan Expressen är en kvällstidning som generellt sett har en betydligt lägre status ur trovärdighetssynpunkt (Hadenius & Weibull 1997), och som också har en delvis annan typ av publik. Medan *svart på vitt* pågick i knappt två veckor sträckte sig steriliseringsdebatten över ca 1,5 månad och hade sålunda ett helt annat omfång än den förra. Men i båda fallen startade ett medium medvetet en debatt i en politiskt

känslig fråga och kom aktivt att driva diskussionen framåt under en viss begränsad tidsperiod. Båda medierna fick också mottaga kraftig kritik för sitt agerande från olika håll, inte minst från andra journalister.

Inledningsvis tecknas en konfliktsituation upp i Expressens *svart på vitt* där en klyfta uppges löpa mellan politiker och allmänhet. Politikerna framställs som ovilliga att lyssna till en sjudande oro vilket förklaras med en generell rädsla hos politiker vad gäller att hantera brännbara och kontroversiella frågor. Politiken identifieras av tidningen som felaktig vilket leder till att svaga människor kommer i kläm. Flyktingproblematiken, som den framställs i Expressen, är ett problem i nuet och direkta svar liksom ansvar och omedelbara reaktioner avkrävs dagens politiker, innan det är för sent. I DN fokuserar man däremot i tidningstexterna på en politisk fråga vars konsekvenser inte bara börjar skönjas utan som redan har skördat många oskyldiga offer. Det som anses vara ett oförlåtligt agerande är som det hävdas, inte enbart en historisk skuld, utan är något som också har implikationer för nutida politikens ideologiska rötter, på vilka dagens politiska beslut vilar.

I *svart på vitt* konfronterar reportrarna politikerna med sina opinionsresultat och frågor. Politikerna dras på detta sätt in i debatten och för i texterna en dialog med journalisten. Från att ha beskrivits som passiva institutionsföreträdare som sticker huvudet i sanden, får de en aktiv, förklarande och diskuterande roll i diskussionen, om än med journalisten som den pådrivande kraften. I DN konfronteras inga politiker på det direkta sätt som sker i Expressen. I TV visas en pressad Margot Wallström på en presskonferens med utländska reportrar men intervjuas inte annat än flyktigt i det forum som initierar och driver steriliseringsdebatten. I stället för att som i Expressen visa på en dialog mellan journalist och politiker i nuet, förs dialogen mellan icke längre existerande politikens utsagor ur protokoll och institutionella akter, och mellan den kommenterande och reflekterande journalisten. Även om samtida politik också diskuteras så utmanas inte politikerna till ett direkt och aktivt samtal utan används för att mer indirekt stödja den argumentation som drivs. Den typiske politikern i DN-debatten är därför aktiv, illvillig och fördomsfull på 1920–50-talen men tystnar och intar på 90-talet en passiv, svag och skuldmedveten roll, likt en brottsling som förgäves försöker dölja sitt brott. Politikern i steriliseringsdebatten blir företrädare för en verksamhet som har mycket på sitt samvete och får representera en stat som inte dragit sig för att utnyttja sina svagaste medborgare. Politikern i *svart på vitt* får kraftig kritik för att

inte ha velat se existerande samhällsproblem men ges ändå möjlighet att kommentera problemen, något som möjligen kan leda till slutsatsen att politiska och sociala förändringar och förbättringar trots allt är möjliga. I DN inbjuds inte läsaren att reagera på det som kommit fram och endast några insändare i ämnet förekommer. "Opinionen" som retoriskt medel letar sig också mera sällan in i texterna. I Expressen uppmanas läsarna att ringa in sina åsikter vilka också publiceras ett flertal gånger, liksom "svenskar" eller "allmänheten" används som ett av de viktigaste argumenterande inslagen i debatten.

Sammanfattningsvis framställs politikerna i Expressens debatt som handlingsförlamade myndighetspersoner som inte vågar ta tag i brännbara frågor men som, när de blir tvingade till det, kan resonera kring viktiga frågor. I Dagens Nyheters debatt dominerar bilden av den skurkaktige politikern som hänsynslöst utnyttjar sin makt gentemot en svagare part. Politiken beskrivs i kvällstidningen som ologisk och verklighetsfrämmande, medan politiken i morgontidningen framställs som kusligt logisk och beräknande. Den sammantagna bilden av det politiska blir på detta sätt negativ. Samtidigt som politikens passivitet poängteras, i olika avseenden och i båda debatterna, träder bilden av det handlingskraftiga och orädda massmediet fram som vågar lyfta på locket, öppna debatten, och ta i det tidigare onämnbara.

Nu övergår jag till att visa hur s.k. faktauppgifter i själva verket förändras under debattens gång, beroende på vem som säger vad i vilken genre.

"60 000 tvångssteriliserade" – fakta eller förskjutning?

Ett viktigt underlag för argumenten i steriliseringsdebatten handlar om antalet steriliserade och graden av tvång vad gäller steriliseringslagens tillämpning. I de medietexter som snarare refererar innehållet i debatten än driver den framåt nämns efter en kort tid att 60 000 svenskar tvångssteriliserats, detta utan att varken antalet eller omständigheterna ifrågasätts:

Att sextiotusen svenskar tvångssteriliserades av rasbiologiska skäl mellan 1934 och 1976 bör utredas av en oberoende kommission. Det anser moderatledaren Carl Bildt idag i ett brev till statsminister Göran

Persson. Och dom svenska tvångssteriliseringarna uppmärksammas just nu stort i utländska medier... (Aktuellt 1997-08-26.)

Steriliseringar blir alltså ganska snart tvångssteriliseringar. I en jämförelse mellan olika texter kan man dock se en gradvis förändring av såväl antalet som omständigheterna kring steriliseringarna, liksom man också kan finna ifrågasättanden av dessa "fakta" som av många tas för givna.

På DN:s löpsedel 1997-08-20, löd texten; *Sverige tvångssteriliserade 10 000-tals*, medan man på framsidan samma dag i underrubriken kunde läsa; *60 000 steriliserades*. Informationen i artiklarna bygger naturligtvis på Zarembas första artikel i vilken journalisten bl.a. anklagar socialdemokratin för att ha tystat ner steriliseringarnas existens. I artikeln sägs inte uttryckligen att 60 000 tvångssteriliserats, men andra omskrivningar som antyder detta faktum återfinns i flera versioner i texten. Zarembo talar om *sextonårige Nils /som/ skulle steriliseras mot sin vilja*, vilket senare följs av en (retorisk) fråga; *hur och på vilka grunder ... Nils och 60 000 andra svenskar berövats fortplantningsförmågan*. Vidare nämns forskning som visar på *statlig utsovring* och att välfärdspartierna visat en iver att *rensa befolkningen*. Tvångssteriliseringar nämns som begrepp men inte uttryckligen i relation till statens handlingar även om Zarembo refererar till politiska protokoll som visar på en vilja att *bruka mer tvång* vad gällde lagens tillämpning, och att forskning visat att lagens *frivillighet var helt illusorisk*. I Zarembas andra artikel talas det vidare om *sanering* och att politiker ansåg att man genom *steriliseringar kunde avskaffa hela släkter*. I den senare delen av artikeln skriver Zarembo:

Även om långtifrån alla steriliserade tubbats till operationsbordet (bland de 60 000 finns en del rent medicinska fall samt en stor grupp 'utsläpade mödrar') behåller folkhemmet sin dystra andraplats i Europa efter Nazi-Tyskland i antalet kirurgiskt utsovrade 'mindervärdiga' medborgare.

Brasklappen hindrar inte att det totala intrycket, mot bakgrund av de två artiklarna och deras olika omformuleringar av "tvång", i samspel med löpsedel och framsida, ger intrycket av att 60 000 faktiskt steriliserats mot sin vilja. Att man även i andra artiklar i DN uppfattat detta på samma sätt bevisas av den faktaruta som 1997-08-23 återfinns på inrikessidan, där det står; *Totalt tvångssteriliserades cirka 60 000 personer i Sverige*. Den eventuella osäkerhet som Zarembo ville framföra är nu i sin rekontextualisering, i ett annat samman-

hang, ett definitivt faktum. Detta blir också till en presupposition i den fortsatta diskussionen i olika medier och genrer.

Det förekommer också kritik mot detta faktum som bl.a. framförs i AB och i senare artiklar i DN:

...det är svårt att säga hur många av dessa som övertalades eller utsattes för indirekt tvång, eftersom de flesta steriliserade själva undertecknat sin ansökan (AB 1997-08-28).

När Guillou kritiserar DN för att ha framfört felaktiga faktauppgifter ilsknar Zaremba till och försvarar sig med att han aldrig sagt att 60 000 steriliserats med tvång. I TV4:s Nyhetsmorgon 1997-09-03 tycks han dock vara mer säker, även om han väljer att tillskriva informationen till någon annan:

Zaremba: ...det är ju historikerna som står för det alltså, att man nu mera kan säga med stor säkerhet att merparten av dessa människor steriliserades under tvång.

Zaremba som får mottaga en hel del kritik för sina artiklar kommer sedan tillbaka i debattens sista skälvande minut för att återigen understryka sina inledande argument:

Hur kunde en stat som trodde sig humanast i världen samtidigt slå världsrekord i fysisk stympning av sina egna medborgare och sedan så grundligt förtränga vad den gjort (DN 1997-09-27).

Från att ha omtalats som *steriliseringar* benämns nu handlingarna som *fysisk stympning* av samma skribent.

En liknande stegring kan spåras vad gäller antalet steriliseringar i förflyttningen mellan olika sammanhang. På löpsedeln sades dessa vara ”10 000-tals”, medan Zaremba nämner ”60 000” och i andra artiklar nämns siffran ”62 000”. I några artiklar som refererat hur utländska rapporter återgivit steriliseringsdebatten dyker begreppet *massteriliseringar* upp. Denna ospecificerade beskrivning av antalet övergrepp används också av DN-journalisten Kerstin Vinterhed då hon i DN 1997-09-07 återger sina reflektioner över de uppgifter som kommit i dagen genom DN:s försyn:

Den socialdemokratiska ambivalensen gentemot avvikande har alltid funnits, men att man kunde gå till sådana ytterligheter som massterilisering hade ingen anat.

På detta sätt förvandlas ”10 000-tals” (tvångs)steriliserade till ”massteriliseringar” på sina resor mellan olika medietexter, medan

”steriliseringar” snabbt transformeras till ”tvångssteriliseringar”, som i sin mest tillspetsade form blir till ”fysisk stympling”.

Diskussion och slutsats

Jag har nu visat, utifrån några illustrativa exempel, hur man kan förmedla bilden av en part (person, myndighet eller representant för en institution), i detta fall politiken, på olika sätt. Analysen av bilden av det politiska i två olika mediedebatter visar att man genom ordval, positionering, referenser till andra texter, och genom att spela med innebörder mellan text och bild, kan kommunicera budskap som inte omedelbart friläggs vid bara en ytlig betraktelse av texterna.

I Expressens fall, där den konfronterade politikern står i centrum, kan man säga att man från journalisternas sida, i själva rapporterandet av flykting- och invandrarfrågan, också samtidigt arbetar för att stärka och legitimera sina egna roller som undersökande reportrar i jakt på sanning och rättvisa. Reportern syns som aktiv utfrågare både i text och bild. På detta sätt kan Expressen sägas indirekt upprätthålla den traditionella och gängse bilden av journalisten som ”den tredje statsmakten” som är en viktig del av diskursen (det sätt på vilket vi talar om och förstår) journalistiken och dess roll. Ändå kan man säga att tidningen personligen misslyckades eftersom artikelserien fick mottaga en massiv kritik, vilket troligen orsakade såväl upplagefall som förlorad status.

I DN är det den osynlige politikern som står i centrum och som omtalas i stället för att vidtalas. I detta fall kan man se själva osynliggörandet av politiken som ytterligare ett steg i att förfrämliga politikerna själva och deras verksamhet från medborgarna. Genom att öka distansen mellan politiker och s.k. vanligt folk lyckas DN på det stora hela driva hem en argumentation som sedan får praktiska politiska konsekvenser. Man kan också säga att man med detta förstärker den negativa diskurs om politiken som återfinns i många sammanhang, och som handlar om ett allmänt stigande politikerförakt¹⁸ som ofta uppges bero på fifflande politiker, ökade klyftor och ouppfyllda vallöften. Även om politiken får en annan roll i steriliseringsdebatten än i *svart på vitt* tjänar den inte desto mindre som en väg för journalistiken att legitimera sin egen roll som pådrivare och framdrivare av ”sanningar” från det förflutna.

Jag har också visat hur enskilda texter inte kan läsas som isolerade från sitt sammanhang om man ska förstå hur förändringen från

”steriliseringar” till ”tvångssteriliseringar”, från ”10 000-tals” till ”massteriliseringar” gått till. I själva verket ingår alla artiklar, TV-inslag och radioreportage i långa kedjor av kommunikativa händelser, s.k. intertextuella kedjor, där budskap förändras allt eftersom de rör sig genom olika medier och genrer.

Precis som repliker i ett vardagligt samtal inte kan återges ord för ord när vi ska repetera vad någon har sagt i ett tidigare möte, genomgår också mediernas nyheter olika transformeringar på sin väg från löpsedel till kulturartikel, och från artikel till radioinslag. Alla genrer har sina konventioner och möjligheter för att uttrycka sig och att förändringar uppstår är därför helt naturligt. Att kommunikationen är dynamisk och föränderlig ligger i själva dess natur. Med detta konstaterande följer också att det som är ”rena fakta” inte alltid är så enkelt att fastställa. Förvisso har man ofta en viss typ av information om vad som faktiskt hänt, men själva förmedlandet av uppgiften kräver att ett nytt sammanhang skapas vilket också kommer att förändra innehållet av det som sägs. Språkliga förflyttningar innebär alltid att budskapen i viss mån också förvandlas och öppnar för nya tolkningar av det sagda.

Med dessa reflektioner i åtanke kan man alltså problematisera, om än absolut inte avfärda, journalistikens ”objektiva” rapportering i olika frågor. Nyhetsförmedling handlar till syvende och sist om kommunikation mellan människor, en kommunikation som är allt annat än oproblematisk. Tvärtom är den dynamisk och föränderlig och innehåller alltid en mer eller mindre medveten perspektivering, oavsett källa, innehåll och forum för det sagda.

Men vad ska man då *göra* utifrån dessa resultat? Kan de egentligen leda till några konkreta förändringar? Naturligtvis är mina analyser, av vilka jag bara redovisat ett urval, inte främst framtagna för att tjäna som underlag för några beslut. Inga textanalyser i världen kan ensamma säga allt om hur saker och ting är eller bör vara. Tvärtom bör de sättas i samband med annan forskning som handlar om journalistik och medier som också beaktar produktionsvillkor, organisatoriska strukturer och annat.

Däremot kan de stämma till eftertanke om att journalistiken, liksom andra typer av kommunikation, inte enbart bör vila på antaganden om att objektiva, neutrala och opartiska fakta är det enda som journalister (eller textproducenter över huvud taget) sysslar med att förmedla, oberoende av status eller seriositet hos massme-

diet eller reportern. Att göra en skillnad mellan åsiktsjournalistik (t.ex. på ledarsidan) och nyhetsjournalistik (på nyhetssidorna) är förstås möjligt i teorin, men i praktiken är gränserna mellan ”åsikter” och ”nyheter” inte så enkla att upprätthålla.

Vi är i själva verket människor som interagerar med varandra i olika sammanhang, i ett komplext samspel med varandra, texten och omvärlden. Textproduktion och förståelse och tolkning av texter handlar mycket lite om att ”sända ut” och ”ta emot” ren ”information”. Vi laddar allt med mer eller mindre synliga innebörder och värderingar såväl i muntlig som skriftlig kommunikation. Ju förr vi; journalister, forskare, politiker och allmänhet tillsammans, inser detta, kan en verklig och fruktbar debatt om mediernas roll i det demokratiska samhället komma igång.

Noter

¹ För en utförlig analys av debatten hänvisas till Kroon (1996, 1998).

² För en fördjupad analys av steriliseringsdebatten, se Kroon (1999).

³ Se t.ex. Postman (1985).

⁴ Thompson (1995).

⁵ För en översikt över mer generella resultat från masskommunikationsforskningen, se t.ex. McQuail (1996).

⁶ Dayan & Katz (1992).

⁷ Begreppet pseudohändelse brukar tillskrivas Boorstin (1961).

⁸ Lull & Hinerman (1997), Thompson (1997).

⁹ Sahlin (1997), Citron (1999) m fl.

¹⁰ För en introduktion till denna teoretiska ansats, se Linell (1998a).

¹¹ Diskursbegreppet används olika inom olika discipliner. För översikter över dess användning inom olika områden, se t.ex. Mills (1997), Jaworski & Coupland (1999).

¹² Goodwin & Duranti (1992).

¹³ Linell (1998a).

¹⁴ Linell (1998b), se även Fairclough (1992).

¹⁵ Se t.ex. Bell & Garrett (1998), Berkowitz (1997), Fairclough (1992), Hartley (1992), van Dijk (1991) m.fl.

¹⁶ Citat ur texterna återges som indragen text.

¹⁷ Sekula (1989).

¹⁸ Om ”politikerförakt” som realitet faktiskt existerar, och om det i så fall beror på mediernas rapportering, politikernas förehavanden eller människors förväningar problematiseras av Möller (1998).

Referenser

- Bell, A. & Garrett, P. (eds.) (1998) *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell
- Berkowitz, D. (red.) (1997) *Social Meanings of News: A Text-Reader*. Thousand Oaks; CA: Sage Publications
- Boorstin, D. (1961/85) *The Image: A Guide To Pseudo-Events In America*. New York: Atheneum
- Citron, B-M. (1999) *Sölve & Co*. Stockholm: Norstedts Förlag
- Dayan, D. & Katz, E. (1992) *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Massachusetts: Harvard University Press
- Fairclough, N. (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press
- Goodwin, C. & Duranti, A. (1992) "Rethinking context: an introduction". I: Duranti, A. & Goodwin, C. (eds.), *Rethinking Context. Language As An Interactive Phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1–42
- Hadenius, S. & Weibull, L. (1997) *Massmedier: en bok om press, radio och TV*. 6:e upplagan. Stockholm: Bonnier Alba AB
- Hartley, J. (1992) *The Politics of Pictures: The Creation of the Public In the Age of Popular Media*. London: Routledge
- Jaworski, A. & Coupland, N. (1999) *The Discourse Reader*. London: Routledge
- Kroon, Å. (1996) "Svart på vitt om Expressen och kampen om det diskursiva utrymmet". Magisteruppsats 1996:1. Linköping: Tema Kommunikation
- Kroon, Å. (1998) "Att lyfta på locket till Pandoras ask". I: Forstorp, P-A. & Linell, P. (red.), *Samtal pågår: dialogiska perspektiv på svenska mediedebatter*. Stockholm: Carlssons, s. 85–111
- Kroon, Å. (1999) "När folkhemmet blev folkhemskt – en näranalys av steriliseringsdebatten i svenska massmedier". Linköping: Tema Kommunikation
- Linell P. (1998a) "Interaktionen i samtal – en teoretisk bakgrund". I: Forstorp, P-A. & Linell, P. (red.), *Samtal pågår: Dialogiska perspektiv på svenska mediedebatter*. Stockholm: Carlssons, s. 9–48

- Linell, P. (1998b) "Discourse across boundaries: on recontextualizations and the blending of voices in professional discourse". *Text*, No. 18/98, s. 143–157
- Lull, J. & Hinerman S. (1997) "The search for scandal". I: Lull, J. & Hinerman S. (eds.), *Media Scandals*. New York: Columbia University Press, s. 1–33
- McQuail, D. (1996) *Mass Communication Theory: An Introduction*. 4th Edition. London: Sage Publications
- Mills, S. (1997) *Discourse*. London: Routledge
- Möller, T. (1998) "Politikerförakt eller mogen misstro?" *Åjour/nr 2*, Svenska kommunförbundet. Stockholm: Norstedts
- Postman, Neil (1985), *Amusing Ourselves To Death: Public Discourse In the Age of Show Business*. New York: Viking
- Sahlin, M. (1997) *Med mina ord*. Stockholm: MånPocket
- Sekula, A. (1989), "The body and the archive". I: Bolton, R., *The Contest of Meaning. Critical Histories of Photography*. Cambridge: Mass., s. 342–388
- Thompson, J. B. (1995) *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Stanford: Stanford University Press
- Thompson, J. B. (1997) "Scandal and social theory". I: Lull, J. & Hinerman S. (eds.), *Media Scandals*. New York: Columbia University Press, s. 34–64
- van Dijk, T. (1991) "The interdisciplinary study of news as discourse". I: Bruhn Jensen, K & Jankowski, N W (eds.), *Qualitative Methodologies For Mass Communication Research*. London: Routledge, s. 108–120

Rörelser i olika rum

Leonor Camauër

En välfungerande demokrati bygger bland annat på fri åsiktsbildning och ett offentligt samtal där alla medborgare/medborgargrupper har möjlighet att delta och bidra till att formulera hur samhället bör se ut. I dagens svenska samhälle äger detta samtal rum i offentligheten, eller rättare sagt i en mängd olika större och mindre "rum", eller deloffentligheter, till exempel partiers, rörelser, organisationers och dominerande mediers offentligheter, vilka existerar parallellt. I denna artikel kommer jag att undersöka samspelet mellan (delar av) den deloffentlighet som utgörs av kvinnorörelsen och den dominerande, massmediebaserade offentligheten.

Innan jag går in i kvinnoföreningarnas värld, kommer jag att kort resonera om några begrepp och teorifragment, med vars hjälp jag har byggt upp den tolkningskontext, det vill säga det särskilda filter eller par av glasögon genom vilka jag ser in i denna värld.

Glasögonen

Medborgarskap

Om begreppet medborgarskap har åtskilligt skrivits under de senaste åren och en genomgång av den litteraturen skulle kräva sin egen artikel. Jag nöjer mig här med att presentera en definition som jag tycker är både träffande och relevant för den tolkningskontext som skisseras i det följande. Medborgarskap innebär rätten att till fullo delta i samhällslivet med värdighet och utan rädsla samt rätten att bidra till att formulera hur samhället kan se ut i framtiden.¹ Det handlar, med andra ord, om att definiera detta som vi vill bli en del av. Medborgarskap bör dock inte enbart uppfattas som en uppsättning av politiska, sociala, ekonomiska, fysiska och kulturella rättigheter och skyldigheter, det omfattar också sociala och kulturella vardagshandlingar som ger individerna en tillhörighetskänsla.² Vår

kulturella konsumtion (av till exempel tidningar och TV-program) och produktion (av analyser och visioner, eller av broschyrer och tidskrifter) kan i detta ljus anses utgöra den kulturella dimensionen av medborgarskapet.

Borgerlig offentlighet och oppositionella offentligheter

Ett av de viktigaste samhällsliga rum där människor utövar sitt medborgarskap är offentligheten. Jürgen Habermas offentlighetsteori har introducerats i bokens första kapitel och jag nöjer mig därför här med att notera att teorin har kritiserats i flera avseenden.³ Trots all kritik vill många forskare, på grund av teorins förklaringsvärde och normativa styrka, inte avfärda den helt, utan förespråkar i stället en del omformuleringar ämnade att avhjälpa dess brister. En av dessa utvecklingar av offentlighetsteorin förespråkas av den politiska filosofen Nancy Fraser, som tar avstånd från Habermas normativa antagande att uppkomsten av en mängd olika offentligheter utgör en avvikelse från (snarare än ett steg mot) demokratin. Hon myntade begreppet *subaltern counter-publics* (som jag i fortsättningen kommer att kalla oppositionella offentligheter), som betecknar de arenor för debatt och diskussion där medlemmar i underordnade grupper för ett samtal som formulerar deras identiteter, intressen och behov. Dessa oppositionella offentligheter är inte enklaver, även om de ibland kan vara ofrivilligt isolerade: dess medlemmar är inte enbart upptagna av att bilda opinion och (om)skapa sina sociala identiteter inom det egna ”rummet”, utan har en strävan att sprida sina tolkningar av verkligheten till allt bredare publik.⁴

En sådan oppositionell offentlighet utgörs av kvinnorörelsen, vars medlemmar och grupper sammanlänkas inbördes och med andra deloffentligheter genom både former av interpersonell kommunikation ansikte mot ansikte som möten och seminarier, och medierade kommunikationsformer. De senare består dels av egenproducerade medier som tidskrifter, broschyrer och videofilmer, dels av rörelsemedlemmars medverkan i medier producerade av andra, till exempel insändarbrev, och deltagande i samtalsprogram och intervjuer.

”Oppositionell” är ett relationellt begrepp, det vill säga, det står för en relation mellan den som opponerar och det man opponerar mot. Kvinnorörelsen, till exempel, opponerar mot allmänt hållna, dominerande uppfattningar om vad och hur en kvinna bör vara, samt vilken hennes ”plats” är i det privata såväl som i det offentliga,

och mer generellt, mot alla former av ojämlikhet mellan kvinnor och män.

Jag vill dock akta mig för att romantisera sociala rörelser och oppositionella offentligheter: en del av dessa (till exempel neokonservativa och rasistiska rörelser) är antidemokratiska och reaktionära. Hur man skiljer mellan reaktionära och progressiva eller emancipatoriska rörelser är emellertid en oerhört komplicerad fråga, och det finns inget utrymme för att avhandla detta i denna text.⁵

Både feministiskt inspirerad offentlighetsteori och medieforskning har, när det gäller kvinnorörelsen, koncentrerat sig på interna, oppositionella identiteter, men fokuserat betydligt mindre (och mindre explicit) rörelsers samspel med massmedier.⁶

Detta samspel framstår inte desto mindre som oerhört viktigt när man betänker att massmedierna utgör en av de huvudsakliga arenor där oppositionella offentligheter skulle kunna kommunicera sina tolkningar av verkligheten till en mängd olika publik. Genom att i denna artikel fokusera tre kvinnoförningars samspel med massmedier tar jag ett steg i riktning mot att fylla det ovan nämnda gapet.

Men vilka är de andra deloffentligheterna? I en av sina omformuleringar gör offentlighetsteorin en analytisk distinktion mellan åtminstone tre typer av dessa:

...the dominating, bourgeois, white, Western, adult and male-dominated classical public sphere, the marginalized variants of popular, working class, ethnic, youth or female alternative public spheres, and the openly oppositional counter-public spheres.⁷

Den medierade offentligheten

I dagens Sverige har andelen aktiva i föreningslivet sjunkit kraftigt, även om det formella medlemskapet minskat relativt måttligt jämfört med situationen för tio år sedan. Denna utveckling överensstämmer med stagnationen och nedgången i politiskt deltagande, särskilt inom de politiska partierna.⁸ De gemensamma mötesplatserna för ett samtal mellan medborgarna som föreningar och partier erbjuder blir alltså mindre besökta, samtidigt som en allt större del av det offentliga samtalet utspelar sig inom massmediernas institutionella scener och rammar.

I detta ljus framstår massmedierna som en paradox, eftersom de å ena sidan förmedlar offentliga samtal och å andra sidan styrs (mer eller mindre direkt) av staten eller av marknaden (vi bör komma

ihåg att ett viktigt drag av offentligheten, så som den definierades av Habermas, är att den står självständig från staten och marknaden).

Dahlgren föreslår en indelning av den medierade offentligheten som underlättar dess studie. Han skiljer mellan den gemensamma och den förespråkande sfären.⁹ De större dominerande medier som bygger på den liberala principen att opartiskt tjäna alla medborgare finner vi inom den *gemensamma sfären*, vilken strävar efter universalitet. Dessa medier riktar sig till medborgarna i deras egenskap av medlemmar i olika sociopolitiska formationer, från den lokala orten till länet, nationen och den globala gemenskapen. Den gemensamma sfärens uppgift är att upprätthålla bland sina deltagare en sorts kulturell erfarenhet av demokratin. Det finns dock många grupper i samhället som inte äger tillträde till denna sfär. Den *förespråkande sfären*, å andra sidan, består av en mångfald av mindre medier från politiska partier, intressegrupper, rörelser, organisationer och nätverk: nyhetsbrev, elektroniska anslagstavlor, närradio, tidskrifter och organisationspress. Denna sfär utgör en arena där alla medborgare kan föra fram särskilda gruppers intressen och/eller kulturella och politiska tolkningar av verkligheten, och samtidigt utveckla sina gruppidentiteter. På detta sätt, anser Dahlgren, kan de förespråkande medierna delvis fungera som oppositionella offentligheter för olika grupper.

Distinktionen mellan de två sfärerna är analytisk: i praktiken fungerar de inte isolerade från varandra. Man kan tvärtom tala om ett ständigt och dynamiskt samspel mellan den gemensamma sfärens medier och delar av den förespråkande sfären, vilket Dahlgren, bidrar till att upprätthålla en mångfald av perspektiv inom offentligheten.

Detta samspel är vitalt för demokratin, inte enbart ur de marginaliserade gruppernas synpunkt, utan också ur alla andra medborgares. Förutom de mest elementära politiska och sociala rättigheter som varje individ behöver åtnjuta för att med värdighet delta i det demokratiska samhällslivet, fordrar ett fullständigt medborgarskap tillgång till relevanta symboliska resurser. Det handlar om en sorts medborgerliga kulturella rättigheter, vilka, enligt Graham Murdock, omfattar rätten till vidaste möjliga *information* om betydelsefulla politiska, sociala och ekonomiska aktörer (till exempel regeringen, företag, sociala rörelser och transnationella organisationer); rätten till en mångfald av representationer av personliga och sociala *erfarenheter*; rätten till *kunskap*, det vill säga tillgång till förklaringar av de krafter som formar nuet, till tolkningsramar som pekar på kopplingar, mönster och processer; och rätten till *deltagande*, det vill säga

rätten att tala om sitt eget liv med sin egen röst.¹⁰ I detta perspektiv kan man säga att när sociala rörelser tolkningar av verkligheten inte bereds utrymme i, eller enbart trivialiseras av massmedier, berövas alla medborgare den information, den erfarenhet och den kunskap som de har rätt till, samtidigt som rörelserna själva berövas sin rätt till deltagande.

Sociala rörelser kollektiva handlande befinner sig i skärningspunkten mellan politik och kultur: handlandet är orienterat mot att förändra maktförhållanden (den politiska dimensionen) genom att omdefiniera världen (den kulturella dimensionen).¹¹ Rörelser om-tolkning av världen omfattar inte sällan utopiska element, visioner av hur samhället skulle kunna se ut. I detta ljus kan man säga att när massmedier utestänger rörelser, berövas medieanvändarna också framtidsvisioner.

Medieforskaren Liesbet van Zoonen förstår samspelet mellan massmedier och rörelser som en interaktion mellan två sammansatta sociala aktörer. Rörelser kollektiva identitet skapas genom symboliska interaktioner (till exempel debatter) inom rörelsen och med aktörer utanför den. I denna process är massmedier en viktig part. De väljer och betonar vissa händelser och drag hos rörelsen och försummar andra. På detta sätt skapas rörelsens *offentliga identitet*, där ideologiska, organisatoriska, yrkesmässiga och individuella förhandlingar och konflikter inom nyhetsmedier spelar en stor roll.¹²

Den offentliga identiteten inverkar alltid, enligt van Zoonen, på själva rörelsen, genom att främja vissa aspekter och underminera andra. På detta sätt blir denna identitet inlemmad i rörelser kollektiva identitet. Den offentliga identiteten skapas genom interaktion mellan medier och rörelse, men interaktionen äger rum inom ramar för den hegemoniska sociala ordningen.

När jag nu presenterat de begrepp och teorifragment som tillsammans utgör min tolkningsram, mina glasögon, kommer jag i nästa avsnitt att redogöra för och reflektera över formerna för samspelet mellan tre kvinnoföreningar och massmedierna.

Samspelet mellan kvinnoföreningar och massmedier

Det empiriska material som denna artikel grundar sig på kommer från ett större forskningsprojekt om kvinnoföreningar, identitet, offentlighet och massmedier.¹³ I projektet har både etnografiska och textanalytiska metoder använts.¹⁴ I detta avsnitt fokuserar jag tre

viktiga aspekter av samspelet mellan tre kvinnoorganisationer och massmedierna: *resultatet av samspelet* (så som det tar sig uttryck i den faktiska mediebevakningen); *villkoren för samspelet* och dess *konsekvenser* för föreningarna. Dessa tre aspekter ägnas olika mycket utrymme i underavsnitten beroende på att min genomgång är problemorienterad snarare än heltäckande.

De studerade föreningarna är en kvinnojour i en medelstor stad (som jag i fortsättningen kallar Jouren), en lokalgrupp inom Kvinnofronten och en förening som ger ut en feministisk kulturtidskrift (som jag kommer att kalla Tidskriften) vars uttalade mål var att erbjuda ett forum för feministisk debatt. De två senare är verksamma i en storstad.

Resultatet av samspelet

I stället för att göra en uttömmande redovisning av massmediernas bevakning av de tre föreningarna,¹⁵ kommer jag att fokusera några aspekter som är relevanta ur ett offentlighetsperspektiv. Jag avhandlar varje förening för sig och sammanfattar först bevakningens huvuddrag.¹⁶ Jag presenterar sedan min och de intervjuade för- eningsmedlemmarnas analys av den, och för slutligen en diskussion om bevakningen utifrån ett offentlighetsperspektiv.

Jouren omskrevs i 16 artiklar, notiser och ledare publicerade i lokal- tidningar under ett år. Ungefär hälften av artiklarna handlar om Jouren och/eller innehåller intervjuer med dess medlemmar, eller med misshandlade kvinnor som har varit i kontakt med den. Två längre artiklar i denna grupp tillhör den subgenre som jag kallar för misshandelshistorier: en kvinna berättar om sin misshandel i en personlig ton och rubrikerna är lätt dramatiska. Den andra hälften omfattar stycken som ur olika perspektiv handlar om misshandel och där Jouren omnämns mer eller mindre kort. Enligt mina informanter sände Jouren tre insändarbrev under året, vilka blev publicerade utan redigering. Sammanlagt fem nyhetsinslag sändes om Jouren av SVT:s och SR:s regionala redaktioner.

Artiklarna om Jouren innehåller en del beskrivningar av den sociala företeelsen mäns misshandel av kvinnor, som genomgående betecknas som "kvinnomisshandel", samt av föreningens arbetssätt. En del beskrivningar använder sig av siffror (det vill säga Jourens interna statistik) och anger till exempel det antal kvinnor som bodde i Jouren under ett år och det antal telefonsamtal som Jouren fick.

Siffror förekommer i hälften av artiklarna, även om de är olika sif-
fertunga.

Artiklarna innehåller också tolkningar, det vill säga utsagor om
orsakerna till misshandel eller dess ökning. Bland orsakerna nämns
alkohol, narkotika, ekonomi, det ökade våldet i samhället, medievåld
och porr, arbetslöshet och psykisk sjukdom. Tolkningen av miss-
handel som ett uttryck för mäns makt/dominans i samhället och
familjen (som är den tolkning av verkligheten som Jouren före-
språkar) förekommer två gånger, och när den gör det, är det i två
medlemmars utsagor i en intervju. Orsaksbilden, när det gäller
misshandel, är brokig, eftersom så många olika orsaker föreslås.
Men på ett plan är bilden enhetlig: de flesta tolkningarna tar *inte*
könsmakrelationer i beaktande.

Flera gånger i urvalet omskrivs Jouren inte som "Jour X", utan
som bara "X", som om alla i staden visste vad det handlar om. För-
eningsmedlemmar säger ofta att deras Jour är ett etablerat begrepp,
något som de inte är så lite stolta över. Den fråga som inställer sig
omedelbart är, etablerat som vad? Förekomsten i artiklarna av ut-
tryck som "Lene hjälper andra misshandlade kvinnor" och "Amanda
har hjälpt många kvinnor bort från slående män", tillsammans med
statistiken över stödinsatserna, bidrar till att konstruera en offentlig
identitet: Jouren blir en sorts vårdinrättning. Å andra sidan kan man
säga att Jouren själv, om än omedvetet, bidrar till att skapa denna
identitet, i det att den, på grund av sitt beroende av kommunala bi-
drag, ser sig själv tvingad att bevisa sin samhällsnytta genom offent-
liggörande av internstatistiken.

Flera medlemmar och anställda tycker att den bild av föreningen
som gavs i massmedierna var positiv. Sonja och Titi tycker att när de
har velat sprida något via pressen, har de kunnat göra det. Samtidigt
tycker flera av mina informanter att bevakningen har varit "oini-
tialiserad", att media är mer intresserade av "beskrivningar och snaskiga
detaljer" än att reflektera över orsakerna till våld mot kvinnor, och
att media "belönar gärna den personliga aspekten", vilket anses bero
på "att det säljer bättre".

Två misshandlade kvinnor som sedan blev medlemmar i Jouren
har berättat sin misshandelshistoria för medierna. Lovisa tycker att
det är viktigt att gå ut i massmedierna: "För dem som har samma
problem är det viktigt att se att andra har det så här. När de frågade
var det jobbigt, men det är viktigt att hjälpa andra". Titi, Sonja och
Vi är däremot skeptiska mot att kvinnor framträder med eget namn,
på grund av de praktiska konsekvenserna, men Vi kunde inte på-
minna sig att gruppen hade haft en mer övergripande diskussion om

för- och nackdelarna med misshandelshistorierna. De kvinnor som framträder tycks uppfatta sig själva som fångna i ett dilemma: om de framträder i medierna för att visa att problemet finns, kan de drabbas rent praktiskt (om de anger sitt verkliga namn), och samtidigt är det risk att de bidrar till att medierna trivialiserar deras historier och avpolitiserar själva företeelsen; om de avstår från att framträda, bidrar de till att tysta ner problemet eller begränsa diskussionen.

Kvinnofronten fick väldigt lite uppmärksamhet från pressen (två artiklar/notiser under två år) och ingen från radion. Ett stycke handlar om en broschyr om pornografi utgiven av Kvinnofronten, och den andra nämner föreningen mycket kort. Två pressmeddelanden samt föreningens nyproducerade broschyr om kvinnor och EU skickades till tidningar i den storstadsregionen där den studerade lokalgruppen är verksam utan att resultera i någon artikel/notis. Däremot har en del samtalsprogram i TV börjat visa uppmärksamhet för föreningen under de senaste åren. Det handlar om program som bygger på sensation och konfrontation mellan representanter för olika åsikter, och som jag i fortsättningen kommer att kalla vox-pop.¹⁷

Två av mina informanter deltog i ett par sådana program. Ett av dem innehöll ett inslag där Susanne och Daniela diskuterade en behandling för våldtäktsmän med en expert. Kvinnorna fick kort presentera sin förening och betonade att mäns sexualiserade våld mot kvinnor är ett samhällsproblem. Deras tolkningar kontrasterade mot expertens, som tyckte att det är biologiska faktorer som får vissa män att våldta. I grova drag kan man säga att programledaren var lika ironisk och ifrågasättande mot kvinnorna som han var mot experten. Kvinnornas huvudargument var att medicinsk behandling inte är den lämpliga strategin för att hantera ett socialt problem.

Utifrån de tre programmen är det svårt att avgöra vilken offentlig identitet som konstrueras åt föreningen, i synnerhet därför att de medlemmar som framträdde i två av dessa fick säga väldigt lite. Danielas uppfattning om programmen är att

det handlar inte om att man är intresserad av vår uppfattning, det handlar inte om att vi ska föra fram vår åsikt, utan om vi är tillräckligt gapiga, och tillräckligt starka och tillräckligt driftiga, då får vi chansen att föra fram något...

Tidskriften omskrevs i 15 artiklar/notiser under ett år.¹⁸ De flesta av dem innehåller kortare eller längre recensioner av olika nummer av

tidskriften, resten består av stycken som nämner den mycket kort. I de längre recensionerna finner man redogörelser för numrets ämne(n) och några av de tolkningar av verkligheten som där uttrycks samt något enstaka citat. Tidskriften som sådan har inte sänt insändarbrev eller debattartiklar till andra medier. Däremot har flera enskilda redaktionsmedlemmar, som själva inom sitt yrke arbetar/-medverkar i andra medier, publicerat sig i olika typer av tidningar. Vissa gånger anges vid deras namn att de är redaktörer för Tidskriften. De här artiklarna ingår inte i mitt urval, men jag påpekar omständigheten därför att omnämmandet av Tidskriften i en del andra tidningar kan ha konsekvenser för dess spridning, det vill säga fungera som någon sorts reklam eller påminnelse om Tidskriftens existens. Jag hittade bara ett radio- (och inget TV-) program som handlade om Tidskriften som sådan. Även här gäller det att några av dess redaktörer medverkade i radio- och TV-intervjuer och debatter några gånger, samt att de därvid ofta presenterades som Tidskriftens redaktörer.

De flesta artiklar i mitt urval förekommer i tidningars kulturavdelningar. Tidskriftsredaktörernas akademiska och medelklassstillhörighet påpekas i flera av artiklarna. En recension lovordar den för att den är spännande, rolig och frisk, en annan för att den blandar allvar och självironi samt innehåller analyser, självupplevda erfarenheter och distanserande inslag, en tredje för att den är ständigt uppslagsrik och inbjuder feminister och dess kritiker till ett samtal, och en fjärde för att den granskar företeelser med feministiska glasögon och lägger ett genusperspektiv på vardagslivet och dess miljöer.

Kritiska omdömen kan gälla de förenklingar och "krampaktiga" analyser som finns i ett nummer, en bilds tvetydighet, att numren är ojämna, och att Tidskriften inte förmådde avhandla ett visst ämne på ett adekvat sätt. Tonen i artiklarna är korrekt och ibland även berömande.

Den offentliga identitet som i artiklarna konstrueras åt Tidskriften inbegriper drag som att vara spännande, rolig och frisk.

De intervjuade gruppmedlemmarna är, i stort, nöjda med mediebevakningen av Tidskriften. De tycker att den har varit positiv och, säger Linnéa, när den har kritiserats har det varit hygglig och befoгод kritik. Publikationen har, enligt henne, sällan utsatts för "avsiktligt felläsande" artiklar. Hanna påpekade att de flesta artiklarna är skrivna av solidariska, feministiska kvinnliga skribenter, vilket får stöd i mitt dagstidningsurval.

Sammanfattningsvis kan man säga att både Jouren och Tidskriften fick en relativt stor uppmärksamhet från den gemensamma sfärens medier. Genom förekomsten i massmedier blir Jourmedlemmars handlande och utsagor tillgängliga för publikert utanför Jourens och kvinnorrörelsens oppositionella offentlighet. Genom att i bevakningen betona vissa aspekter av Jourens handlingar och utsagor (till exempel deras stödinsatser för misshandlade kvinnor) och tona ner andra, mer kontroversiella dimensioner av dessa, som deras tolkning av våld mot kvinnor som ett uttryck för mäns dominans i samhället, *normaliserar* massmedier Jouren och skapar åt den en offentlig identitet som en sorts vårdinrättning. Jourmedlemmarna är medvetna om dessa betoningar och nedtoningar och verkar i stort ha accepterat dessa som en inneboende egenskap i massmediers sätt att fungera.

Med utgångspunkt i det undersökta årets knapphändiga massmediebevakning av Kvinnofronten är det svårt att tala om att någon offentlig identitet överhuvud taget skapas åt föreningen. Snarare kan man säga att den *osynliggörs* eller *tystas ner*: den "finns" nästan inte i den gemensamma sfärens medier. Och de enstaka gånger den finns, tvingas den in i ett TV-format (vox-pop programmets) som kännetecknas av en mycket stark "redigering" av det medierade offentliga samtalet,¹⁹ en redigering som främjar konfrontation framför kunskapsproduktion och brytning av motsatta tolkningar.

Tidskriften är kanske den grupp som åtnjöt mest uppmärksamhet från den gemensamma sfärens medier, dels genom artiklar (huvudsakligen på kultursidor) som handlade om publikationen i sig, dels genom att en del av dess redaktörer också var verksamma i övriga medier och medverkade i debatter och intervjuer. Den offentliga identitet som skapas i bevakningen inbegriper drag som att vara spännande, rolig och frisk. Genom att huvudsakligen uppfatta Tidskriften som en grupp feministiska akademikers kulturella produkt (på bekostnad av vissa av dess mer utpräglade politiska dimensioner) *förbiser* massmedier *till viss del* några av gruppens tolkningsramar och strävanden, till exempel den att utgöra en arena för samtal mellan olika feminismer.

Villkoren för samspelet

Den relativt stora massmedieuppmärksamhet som Jouren har varit föremål för upplevs av medlemmarna på olika sätt, vilket kan bero på de olika roller och uppgifter de har i föreningen: medan Sonja (en styrelsemedlem) ser den som enbart positiv, tycker Titi, som i sin

egenskap av anställd har upplevt Jourens vardagsliv, att det kan vara ”nästan besvärande ibland ... de blir otroligt ivriga ... vill få Jouren att uttala sig om allt möjligt, till exempel om fallet med den här mannen som drev ett massageinstitut”. När Jouren avböjer att kommentera något eller att ta emot en journalist i sin lokal (där det också bor misshandlade kvinnor), tycker journalisterna ”att vi är lite tråkiga”, tillägger Titi. En annan aspekt av det vardagliga samspelet med massmedierna har att göra med den tidspress som dessa arbetar under. Moa (en anställd) ogillar till exempel hastiga telefonintervjuer: ”...då har man ingen möjlighet att korrekturläsa och ingen kontroll över om de klipper bort någonting som jag tycker är viktigt”. Journalisterna kan också bli ivriga att få kontakt med misshandlade kvinnor, säger Titi:

hon (en journalist, min anm) tyckte vi var snorkiga som inte ville lämna ut och berätta ... för om de ringer och säger ’nu vill vi ha en misshandlad kvinna’, det är vanligt, ’kan ni fixa någon som ställer upp och berättar om sitt liv?’ (...) det är olika hur de låter också, ungefär som ’nu ska vi ha någon sensation’, man blir rädd, inte är det så lätt att lämna ut sig i tidningen, vi har haft dåliga erfarenheter av dem som gått ut med incest ...

Titi tycker att tidningarna och radion ringer ”när det är något, någon sensation”, till exempel någon misshandelsrättegång som är mycket omtalad. Genom sin långa erfarenhet av Jourens vardagsliv är hon medveten om riskerna med att uttala sig ovarsamt: staden är liten och det är lätt att avslöja en misshandlad kvinnas identitet, dessutom ”har det blivit mer komplicerat för att nu blandas det in vårdnads- och umgängesfrågor ... så det är inga svårigheter att komma ut i media, vi skulle kunna vara med mer”.

Titis erfarenhet är att hon brukar ”bli bortklippt”, och att ”tidigare ville journalisterna påtvinga slutklämmen ’Men vi är inte manshatare’, men det är mindre av det i dag”. Å andra sidan tycker hon inte att hon har blivit felciterad eller att Jouren har behövt dementera. Jourens anställda brukar be journalister att läsa upp artiklarna före publicering.

Jouren är verksam i en medelstor stad. Några medlemmar och anställda känner en del journalister sedan länge och det finns två som de särskilt respekterar. Titi, till exempel, brukade möta en av dem varje dag på sin väg till jobbet under en period, och det hände att de stannade och bytte några ord. Journalister i två olika tidningar får regelbundet, på egen begäran, föreningens medlemsblad sänt till sig.

När jag testade en av mina slutsatser av analysen av artiklarna med Moa, nämligen att Jouren framställdes som en vårdinrättning, höll hon med mig:

...jag tycker att det är så det framställs, och jag tror att... dels är det, naturligtvis ...*massmedia* som har.. framställt det på det viset (...) men jag tycker också att.. föreningen kan ta på sig.. ansvar för det ... den framställs som en hjälporganisation, och det är vi ju, men vi har ju en till bit också, som lite grann faller bort, som inte kommer med och.. jag tror att det har väldigt många orsaker...*en* av orsakerna tror jag är att man har *dålig* .. feministisk förankring, liksom, i föreningen, så att man inte riktigt *vågar* gå ut och uttala sig (...) skriva insändare om det eller det, eller så, va... sedan vet jag inte, det kan man ju fundera på, om det ligger någonskans bakom, att den här balansgången med... att vi vill ha bidragen kvar, vi ska liksom provocera lagom här, va?²⁰

För att driva sin verksamhet är föreningen starkt beroende av det årliga kommunala anslaget. En ängslan inför varje risk att förlora det påtalades också av Vi, medlemsbladets redaktör, som berättade om något som hände när maken till en medlem (som var aktiv i ett politiskt parti) läste sin frus medlemsblad, för några år sedan :

han hade hakat upp sig på någonting där, han tyckte vi förde en...politisk propaganda som...han var så arg på, så om vi inte slutade så skulle han se till att vi blev av med anslaget, så det var hårda bud...efter det blev det så att ordföranden tittar på och godkänner bladet innan det går ut...

Jag bad Vi att ge exempel på utsagor som kan uppfattas som kontroversiella: "... det har med mannen att göra, det minsta lilla man tar upp någonting om mannen, om det är på skämt eller om det är på allvar...alltid...därför att den vardaglige (stadsbon) ser de aktiva i Jouren som manshatare". Att vara "manshatare" är något som medlemmar i alla föreningar jag har arbetat med har anklagats för. Vi berättar att en närradioreporter som intervjuade henne sade: "Ja, det vet vi alla, att ni som jobbar på kvinnojouren är manshatare allihop (...) du vet väl att i stan säger man det". Titi tycker att Jourens medlemmar drabbas speciellt av det i deras stad: "...vi får välja orden *jämt*.. säger vi det *minsta lilla* negativa om manssamhället, så är vi manshatare (...) vi ska vägas på guldvåg".

I praktiken var det de anställda som fanns dagligen på Jouren (styrelsemedlemmarna arbetade ideellt och vistades i regel relativt sällan där på dagarna) som oftast besvarade journalisternas frågor. Ibland uppdrogs de även att initiera en mediekontakt. Titi minns, till exempel, att "det kunde till och med vara en order, om vi säger,

innan april ska ni ha varit i tidningen”. Enligt ordföranden skulle en lämplig ansvarsfördelning vara att låta de anställda besvara frågor om misshandel och Jourens vardagsarbete, och styrelsen ta hand om bredare föreningsfrågor. Det var också så det fungerade i praktiken, enligt Moa (som var anställd under hälften av min undersökningsperiod). Förutom denna princip, verkar inte Jouren ha haft någon artikulerad massmediestrategi, det vill säga tydligt uttalade riktlinjer för vad man ville åstadkomma med sina kontakter med massmedierna.

När Daniela, en medlem i *Kvinnofronten*, inbjöds att delta i ett voxpopprogram om behandling av våldtäktsmän, fick hon bara tre timmar för att bestämma sig, berättar hon. Producenterna använde argumentet att om hon inte deltog, skulle experten få stå oemotsagd. Sådana argument har troligen en stark inverkan på kvinnorna i denna grupp, eftersom de är medvetna om att de har haft väldigt få tillfällen att framträda i massmedier på senaste tiden. Hon säger att hon förhandlade med producenterna och tvingade igenom att hon skulle få ha en annan medlem med sig. Lyssna på Danielas berättelse om det som hände strax före direktsändningen:

... de sade att vi skulle vara så hetsiga som möjligt och skrika så mycket som möjligt, och de hade lurat (experten) på precis samma sätt, för vi träffade honom innan och han hade fått veta flera dagar tidigare att han skulle ställa upp, att han skulle i lugn och ro få presentera sin forskning ensam...där...

De två kvinnorna är väl medvetna om att ”det är *den* typen av program vi har en chans att vara med i, mer seriösa program är vi mer sällan i”. Föreningen hade tidigare kontaktat olika TV-program och erbjudit sig att bli intervjuade eller medverka på annat sätt, men ingen svarade. Jag vill dock akta mig för att göra vox pop programmen till de enda bovarna i dramat: även public service televisionens nyhetsinslag kan vara problematiska när det gäller att förmedla gruppens tolkningar av verkligheten. Susanne och Daniela tycker att det är stor skillnad mellan vox-pop program och det nyhetsinslag där Veronica, en annan föreningsmedlem, intervjuades: ”Här vill de ha kunskap och åsikter och analys, inte konfrontation, de låter henne prata”. Men det visade sig att personer som såg inslaget berättat för dem att de inte riktigt hade hört vad Veronica sade: det går så fort, säger Daniela, ”så att folk tycker att hon var och sade någonting bra om att porr inte ska få finnas på det här sättet, men de flesta kan inte redogöra precis för allt som hon pratar om”.

En annan aspekt av samspelet förening-massmedier, som också påtalats av Hanna i Tidskriften, är att media ofta vill ha särskilda personer, inte en representant för gruppen. Enligt Daniela beror detta på att medier ”behöver trots allt någon som inte lägger sig när diskussionen börjar hetta”. Susanne säger att ”de ska ha ett känt ansikte som folk känner igen... (eftersom) media också bygger upp det här på att man ska ha ett ansikte för varje grej, det är ju uppbyggt så, man ska ju inte vara ett kollektiv när man är med i media...”.

I sina tolkningar av verkligheten betonar de intervjuade kvinnorna konsekvent strukturella analyser av företeelser som misshandel och pornografi. De har också en stark identifikation med kvinnor som grupp och vägrar lika konsekvent att kritisera andra kvinnor offentligt. Susanne deltog i inspelningen av ett vox-pop program där hon uttalade sig flera gånger och försökte föra fram bredare strukturella analyser. I det redigerade programmet blev endast tre av hennes repliker kvar:

jag hade sagt till dem (producenterna, min anm) att 'Jag tänker inte gå till det där programmet och hoppa på de här kvinnorna, det vägrar jag, för jag anser inte att det är *dem* jag ska hoppa på, utan mer porrindustrin och sexindustrin, och det sade jag också i programmet, men de klippte bort (...) och när det är paus, så kommer kameramannen fram till mig och säger 'Bra det du säger, säg mera, du är den enda som säger något vettigt i det här djävla programmet...'

Hon berättar vidare att fotografen zoomade in henne hela tiden (vilket också syns i det sända programmet), för att ha en bra bild på henne på en gång, i fall hon sade något. Hon var en av de få som hade en mikrofon på sig hela tiden ”så att jag kunde säga vad jag ville när som helst”. I förintervjun, säger Susanne, försökte producenterna att få henne ”att hoppa på de här kvinnorna (...) att få mig att säga att de här kvinnorna var... horor eller något sådant där”.

Liksom kvinnorna i Jouren har Kvinnofrontsmedlemmar blivit kallade manshatare eller fått frågan om de är det. När det är medier som ställer sådana frågor, tycks både Daniela och Susanne uppfatta att man då skriver in dem i en bestämd position i debatten. Jag frågade Daniela om det kan finnas andra sätt att förhålla sig än att svara ja eller nej:

fast det är svårt med sådana saker som är.. på något sätt, fastslagna... så kallade sanningar (...) om feminister, för att.. om någon skulle säga till mig 'Ja, och du är väl manshatare, eller?' i media, då (...) eftersom det underförstått *är* så, att alla feminister är rabiata manshatare... då är jag ju

det, vad jag än säger, så är jag ju rabiät manshatare *om* jag inte säger 'Nej, jag är *inte* rabiät manshatare, jag älskar män', då kan jag möjligtvis vara icke manshatare, va, med alla andra svar är jag manshatare.. och det tycker jag är svårt, när det gäller strategier, då, gentemot media...

Daniela och Susanne har diskuterat frågor som denna och deltagande i samtalsprogram med andra medlemmar, men annars verkar varken den studerade lokalgruppen eller föreningen i sin helhet ha någon tydligt uttalad massmediestrategi.

Kvinnorna i *Tidskriften* fick från starten en hel del massmedial uppmärksamhet. Hanna berättar om hur gruppen förhöll sig i början:

vi var väldigt...klara över, tycker jag, hur media fungerar, det här med att vara ung tjej och bli exponerad, varför man blev det, det visste vi, vi var helt klara på det (...) vi var inte så kritiska så att vi sade nej, men vi hade ju en strategi gentemot media, hela tiden, till exempel att vi sade nej till (ett vox-pop program i TV) (...) och vi delade upp, vet jag, i början, när det började ringa, så bestämde vi oss för att OK, alla får göra varsin grej, vi var väldigt måna om att framställas som en grupp...

Hanna minns att de i början hade långa diskussioner om huruvida de skulle delta i ett vox- pop program i en kommersiell kanal. Några år därefter, när intervjun gjordes, tyckte hon att med tanke på kulturtidskrifternas hårda ekonomiska villkor, kunde man ha exploaterat det här mycket mer, för att få fler prenumeranter. Även Frida minns de "maratonmöten" där gruppen diskuterade hur och var man skulle verka och "Hur är man en feministisk demokrat". De intervjuade kvinnorna anger flera orsaker till varför de avböjde att medverka i vox- pop program: "det var av ideologiska skäl", det var "mer att förlora än att vinna", "skräcken för att vara med i de här vulgomedierna", "att jag inte vill figurera i TV med mitt ansikte", ängslan att göra bort sig och tappa trovärdigheten, och att man ställde väldiga krav på sig själv och trodde att man behövde ha svar på allting.

Liksom Kvinnofrontmedlemmarna, tyckte kvinnor i *Tidskriften* att massmedier ville placera dem i bestämda positioner i debatten: Frida mindes att gruppmedlemmarna inte ville bli "den här gullgulltjejen och inte komma i polemik med äldre feminister som man (medierna, min anm) hela tiden ville, man ville få in oss i ett hörn". Linnea uttryckte det med en metafor: "debattsituationen, att man tror kanske att man har en fri scen, men den är ju riggad när man kommer in". Hon anser att TV gör debattörer till "talking heads,

och min största fruktan är att jag skulle diskvalificera mig från journalistrollen för att jag har blivit ett talking head”.

När tidskriften hade funnits ett tag, och massmedierna började söka specifika personer, började gruppmedlemmarna gå ut mer i egenskap av individer. Detta gjorde också att några få framträdde oftare än andra. Tre av de intervjuade kvinnorna har skrivit i andra tidningar och medverkat i några få radioprogram. Hanna har framträtt oftare i debattprogram i både radio och TV. Hon tycker att den ”värsta ångesten” över att vara med i medier har släppt och tycks ha byggt upp en uppsättning kriterier för att avgöra om hon ska framträda eller ej: det kan gälla någon debatt där medier behöver företrädare för en position som hon tycker är värd att försvara, eller en uppföljning av något som hon har skrivit i en större tidning: ”...nu är jag en maktfaktor och maktfaktorer måste folk få utmana (...) det finns ett ansvar att ställa upp”. Andra kriterier är frekvensen (det ska inte vara för ofta), huruvida hon har något att säga i den fråga som avhandlas i programmet, och om hon anser att frågan är viktig. Hon tycker att hon har haft en ”lite småsnobbig” inställning till TV förut, men att TV och radio har större räckvidd. ”Kvinnopolitiskt” är det därför ganska rationellt att gå in i radiostudion, tillägger hon, för då får man spridning över hela landet.

Hanna är medveten om de roller hon tilldelas när hon framträder i medierna: ibland handlar det om att medier vill ha med en kvinna ”på sådana där oerhört gubbtäta program ... för jag är en sådan där som ska vara uppnosig mot dem”. Handlar det om sex, då ”ska man vara någon moraltant...som sitter och säger att porr är fult”.

För alla föreningar utgör medlemmarnas berättelse om villkoren för deras samspel med den gemensamma sfärens medier en provkarta på brytningar mellan föreningens och mediernas organisatoriska rutiner, tolkningsramar och intressen. När det gäller Jouren, kan man säga att de lokala massmedier (i synnerhet tidningar) som Jouren samspelar med förhåller sig till föreningen som till en leverantör av begärliga utsagor (de vill att föreningen ska uttala sig om ”allt möjligt”), personer (de misshandlade kvinnor som medierna vill intervjua) och händelser. Dessutom begärde två lokaltidningsjournalister att få medlemsbladet regelbundet sänt till sig. Allt detta tyder på att lokala massmedier ser Jouren som en typ av kvasiofficiell nyhetskälla. Andra brytningar har att göra med tidsaspekten (till exempel konflikten mellan en tidnings behov av att snabbt göra en telefonintervju och jourkvinnans intresse att läsa manuset före publice-

ring), med rumsaspekten (journalisten vill vara på plats, komma till jourlokalen, medan jourkvinnan vill skydda de boende i Jouren), och anonymitetsaspekten (jourkvinnan vill skydda misshandlade kvinnors identitet, journalister vill få tag på misshandelshistorier).

Jourmedlemmar är medvetna om att man inte ostraffat kan utmana dominerande tolkningsramar när det gäller kön och upplever att de jämt får välja orden, för att inte bli betraktade som manshatare. Detta medför att en del medlemmar rundar av eller förmildrar uttrycket när de uttalar sig om saker som de vet uppfattas som kontroversiella, till exempel "manssamhället". Det *förmildrade talet* bör dock inte enbart kopplas till villkoren för samspelet med de lokala massmedierna: det framkallas också av utommediala omständigheter som Jourens starka beroende av kommunala anslag. Men oavsett anledning, får detta sätt att tala konsekvenser för den offentliga identitet som skapas åt Jouren i massmedier.

I Kvinnofrontens fall handlar det mer om brytningar mellan *vox-pop programmens* och föreningens arbetsrutiner, tolkningar och intressen. Gruppens tillträde till den gemensamma sfärens medier har ofrivilligt inskränkts till denna typ av program på senaste tiden. Därmed tilldelas medlemmarna också en roll i den starkt regisserade föreställning som dessa program omvandlar det offentliga samtalet till.²¹ Man kan säga att för *vox-pop* program fungerar föreningen som en leverantör av specifika personer (och inte vilken representant som helst), som också är starka debattörer som kan föra föreställningen framåt.

Kvinnofrontens medlemmar för konsekvent fram strukturella analyser av misshandel och pornografi och använder sig av en kraftig och frispråkig retorik. Rent praktiskt är de inte beroende av årliga anslag och politiskt ser de själva benämmandet av förtryckande sociala praktiker med de namn de tycker dessa praktiker bör ha som ett led i kampen mot kvinnoförtrycket. I deras fall kan man därför tala om det *ihärdiga talet*. Deras övergripande uppfattning av samspelet med massmedier genom åren är att de placerats i en bestämd position i det offentliga samtalet: "den rabiata feministen", eller "manshataren", och att i diskussioner är det svårt att gå utanför dikotomin "manshatare"/"jag älskar män".

En medlem i Tidskriftens redaktion understryker att gruppen från början hade en tydlig strategi gentemot medierna: till exempel avböjde de att medverka i *vox-pop* program och försökte att sprida framträdandena i medier mellan många medlemmar. Strategin fick dock ge vika när medierna började inbjuda specifika personer. Liksom medlemmar i de två andra föreningarna, upplever kvinnorna i

Tidskriften att medier vill tilldela dem en bestämd roll i debatten: att gå i polemik med andra feminister, att spela motståndare eller att fungera som alibi (den enda kvinna bland flera manliga deltagare).

Det som däremot skiljer Tidskriften från de andra föreningarna är att några av dess medlemmar, förutom en del av kvinnorörelsens oppositionella offentlighet, också är verksamma journalister i andra medier. Därigenom har de insiderkunskap och en speciell medvetenhet om massmediers logik. När de här kvinnorna resonerar över hur de själva förhåller sig till den gemensamma sfärens medier, gör de det utifrån både en feministisk och en yrkesidentitet. I Tidskriftens fall är det svårare att finna en bestämd typ av tal, eftersom när medlemmar framträder i massmedier är det numera ofta i egenskap av individer.

Konsekvenser av samspelet

Flera *Jourkvinnor* som jag intervjuade är i stort sett nöjda med mediernas bevakning, samtidigt som de är medvetna om att samspelet sker under villkor som de bara delvis kan kontrollera. Därtill tycks de uppfatta den egna förekomsten i massmedier som ett villkor för att Jouren ska finnas kvar i människors medvetanden: "...man vet inte hur folk läser tidningen... samtidigt kan man märka att folk säger 'Finns Jouren kvar? Jag har inte sett någonting i tidningen'", säger Titi. Den vårdsinrättningsidentitet som skapas åt Jouren i massmedier *normaliserar* gruppens handlande, och gruppen frestas att reproducera det förmildrade talet eftersom detta visar sig vara framgångsrikt.

Efter en diskussion av deras medverkan i vox-pop programmen bestämde medlemmar i *Kvinnofronten* att de i fortsättningen skulle avböja att delta i en del av dessa. I andra fall ställde de villkor, till exempel att de skulle sitta bland gästerna och inte bland studiopubliken. Om villkoren inte accepterades, vägrade de att medverka. Danielas och Susannes reflektioner över sina erfarenheter av samspelet med tidningar och TV (vilka de understryker flera gånger inte är så många, eftersom deras grupp inte framträtt så ofta på senaste tiden) präglas av en känsla av spänning och obehag. Lyssna på Daniela:

jag har aldrig upplevt att man vill sätta dit en på det sättet som journalister vill när man kommer som feminist, när det gäller andra saker som jag har blivit intervjuad om, jag kan ha dåliga erfarenheter av journalister ändå, men jag har inte den här upplevelsen att de är ute efter att sätta dit

en, utan det är typiskt för att man är feminist, att vara feminist och speciellt att jobba mot det sexuella våldet, då är man paria, då är man liksom lovligt villebråd...

Men samtidigt tycker de att gruppen inte har råd att avstå från att framträda i medierna:

Daniela - ... jag kan känna ibland att...det har varit så jobbigt att vara med i media, så att jag över huvudtaget inte ville vara med igen, och sedan så går det en tid, och så är jag i alla fall med, men det är... väldigt mycket...vad ska man säga? politisk vilja...

Susanne - det handlar mera om att man tycker att det är så viktigt att föra ut sin kunskap, så att man gör det till vilket pris som helst, nästan, om man så ska sitta i direktsändning i (vox-pop program), så 'OK, då!' för att det är så viktigt att några gör det, så att man inte osynliggör sig i onödan...

Den uppmärksamhet som massmedier ägnade *Tidskriften* från början fick konsekvenser på flera plan. När det gäller *gruppen*, berättar Hanna att det blev ”mycket konkurrens” när medierna efter en tid började söka specifika personer: ”...de ringde och sade 'Kan du komma?' (...) ibland var man sugen på att göra det, så att man kände dåligt samvete över att man inte ringde någon annan...men vi hade en strategi hela tiden för det där”. Hon betonar att gruppen var väl medveten om hur medier fungerar i förhållande till kvinnogrupper. Denna medvetenhet tycks dock ha förmått stävja endast en del effekter av medielogiken: gruppen kunde styra fördelningen av framträdandena bara till viss del och under en avgränsad period. Den verkar inte heller ha kunnat förutse samspelets alla konsekvenser för gruppen, för produkten (det vill säga publikationen) och för individerna. Det blev inte bara strävan att bli sedda som grupp som kom på skam: enligt Agneta hände det också någonting med *produkten*:

jag tror att vi blev väldigt hämmade av att vi fick bra press under ett tag och att det blev mera att vi sökte att inte göra andra besvikna.. att motsvara förväntningarna också, att vi blev vana vid att ha applåder på något undermedvetet sätt och att det skapade någon slags rädsla, vad händer om vi inte är PK? (politiskt korrekta, min anm) eller, om vi nu spetsar till saker och ting, kommer det att bli tyst då? (...) alltså en bekräftelse som ska komma utifrån snarare än som det hade varit tidigare, på något vis, att jobba med vad som finns inom gruppen och i första skeendet skita i vad övriga media skulle säga om det, och jag tror att den makten

återtogs lite grann i och med (ett Tidskriftsnummer), där vi valde att säga att vi skiter i vad de säger, om de tycker att vi är trista (...) vi kör ändå, vi gör det ifrån vad vi tycker är viktigt (...) men jag tror att vi under en period var alldeles för fokuserade, kan jag uppleva i vart fall, av vad de andra medierna skulle säga om oss, snarare än vad vi ville säga...till en...alltså publik...

Den grupp kvinnor som gör Tidskriften utgör, förutom en del av kvinnorörelsen, en redaktion som producerar ett eget medium (och inte något organisationsorgan) och detta medium måste överleva i en tid då kulturtidskrifter har det svårt. Redaktörerna drevs av en stark önskan att göra en bra och annorlunda tidning. Flera av dem började arbeta inom andra medier ungefär samtidigt eller kort efter det att de startade Tidskriften. Att åstadkomma en produkt som uppskattades av både mass- och andra medier skulle höja deras yrkesmässiga status. Denna strävan ledde till spänningar mellan olika målsättningar: till en början hade Tidskriften en ambition att fungera som en kanal för debuterande kvinnliga skribenter, men denna kanal smalnade av och blev något av en tratt, som Frida uttrycker det, när gruppen för att upprätthålla en hög kvalitetsnivå började anlita en smalare skribentkrets. Gruppens offentliga identitet inbegrep drag som att vara spännande, rolig och frisk, vilka hade uppskattats av massmedier. Dessa drag inleddes i gruppens kollektiva identitet och redaktörers självförståelse som medieproducenter samt färgade redaktionsarbetet. Den *förskjutning av gruppens tyngdpunkt* från sig själv och sin egen publik till en sorts mellanrum mellan sig själv och massmedierna, som Agneta talar om, kan ses som en konsekvens av gruppens offentliga identitet. Därigenom kom det redaktionella arbetet att delvis styras av massmediers förväntningar.

Konsekvenser av samspelet med massmedierna kan också märkas på ett mer *individuell* plan, som Hanna berättar om:

på ett sätt faktiskt har (jag) blivit *mer* tolerant mot den här jävla patriarkala strukturen i media och det är svårt, det där måste man liksom hela tiden kämpa emot, samtidigt som jag har blivit mer...cynisk, tror jag, jag tycker att jag har blivit uppgiven på något sätt just för att man hela tiden känner att ja, ja, ja, jag får komma med för att jag är (en av Tidskriftens redaktörer) (...) ja, men det vet man, varför man ringer oss, för de ska ha en tjej i sin panel, för de har bara gubbar, den typen av cynism är bra... det är bra att vara klarsynt, men ibland så kan det göra att man...för-ringar värdet av att man faktiskt har någonting att säga, det kan jag uppleva ibland, det har andra sagt till mig 'Nej, men kom igen nu, säg det du har att säga!' och då har jag liksom glömt vad huvudanledningen

är att jag ska vara med, för att jag är så inne i det här att jag ska vara med för att jag är *tjej*, förstår du vad jag menar?

Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att för Jouren är konsekvensen av samspelen med den gemensamma sfärens medier att det förmildrade talet tenderar att reproduceras, medan Kvinnofronten, som i stort endast fick tillträde till en liten provins av dessa medier (vox-pop programmen) under det undersökta året, bestämde sig för att i en del fall avböja medverkan i dessa program. En medlems minne om att hon en gång tidigare bestämde sig för att inte vara med och sedan framträdde igen tyder på en sorts pendling mellan mycket hårt styrd inklusion och "självald" exklusion. Det ihärdiga talet verkar än så länge endast efterfrågas av vox-pop programmen, fast av "fel" anledning, det vill säga inte för att olika tolkningar av verkligheten i resonerande former bryts mot varandra, utan för att talet ska föra föreställningen framåt.

Kvinnorna i Tidskriften hade från början en medvetenhet om hur massmedier har fungerat i förhållande till kvinnogrupper, och kunde därför förebygga en del för gruppen oönskade konsekvenser av detta samspel. Genom att vara selektiva vid val av medium och frekvens för framträdandena, slapp de bidra till att skapa överallt förekommande feministiska mediepersonligheter, även om några få gruppmedlemmar så småningom började framträda mycket oftare än andra. Ändå visade det sig att gruppen varken kunde förutse eller förhindra alla konsekvenser av samspelen med medierna: det gick inte att i längden sprida framträdanden mellan alla medlemmar och den myckna medieuppmärksamheten och Tidskriftens offentliga identitet gjorde att gruppen försköt sin tyngdpunkt från sig själv och sin publik i riktning mot den gemensamma sfärens media. Samspelen kan i detta ljus ses som en process där ingen part var helt passiv, men som ingen part helt kunde styra heller.

Slutdiskussion

Jag har resonerat kring hur de tre studerade föreningarna rör sig i olika rum, det vill säga i den oppositionella och den dominerande, massmediabaserade offentligheten, och hur de samspelar med aktörer i den senare, under olika villkor och med olika resultat och konsekvenser. När det gäller *resultat*, så som det tar sig uttryck i den faktiska mediebevakningen, fann jag att massmedier normaliserar Jouren, tystar ner och osynliggör Kvinnofronten och, till viss del,

förbiser några av Tidskriftens tolkningsramar och strävanden. Ur de medborgerliga kulturella rättigheternas perspektiv kan alla medieanvändare därigenom antas få tillgång till en mindre mängd information och kunskap om samt erfarenheter från en viktig social aktör (kvinnorörelsen) än fallet hade varit om föreningarnas tillträde till och manöverutrymme inom den gemensamma sfärens medier hade varit mindre styrt av den rådande medielogiken. Genom dessa begränsningar av mängden information, erfarenhet och kunskap, underlåter massmedier att bidra till att öka kvaliteten och vitaliteten hos det för demokratin så väsentliga offentliga samtalet.

Samspelet mellan de tre föreningarna och massmedier äger rum under *villkor* som ingen part *helt* kontrollerar, även om det är massmedierna som styr mest. I varje förening fann jag exempel på framgångsrika ”förhandlingar” och på motstånd eller avvisande av mediernas krav och förväntningar. Lokala massmedier tycks tillskriva Jouren en status av kvasiofficiell nyhetskälla som de vänder sig till för att få uppgifter, kommentarer och hänvisningar till personer som kan intervjuas. Kvinnofronten och Tidskriften adresseras av medierna i en roll som leverantörer av specifika personer som förväntas vara dels starka debattörer, dels bärare av oppositionella tolkningar av verkligheten. Medlemmar i alla tre föreningarna tycker att när de inbjuds att medverka i massmedier förväntas de inta bestämda positioner och roller i debatter och diskussioner. När föreningarnas tolkningar av verkligheten osynliggörs av massmedier eller enbart släpps in i dessa inom den rådande medielogikens hårt kringskurna ramar, berövas medlemmarna den medborgerliga kulturella rättigheten till deltagande, det vill säga rätten att tala om sitt eget liv och samhällslivet med sin egen röst. Dessutom hindras rörelsemedlemmar från att uttrycka och medieanvändare från att ta del av visioner om hur ett framtida, mer jämlikt samhälle skulle kunna se ut.

Oavsett om föreningarna åtnjöt liten eller relativt stor massmedieuppmärksamhet, är *konsekvensen* av samspelet att grupperna fick anpassa sig till (åtminstone några av) mediernas förväntningar för att över huvudtaget få framträda i dessa. För både Jouren och Tidskriften innebär detta något som kan kallas förskjutningar: i den förras fall, från det kontroversiella till det förmildrade talet (även om andra, utommediala aktörer också spelar en roll) och reproduktionen av det sistnämnda; i den senares, från tyngdpunkten i den egna gruppen och publiken till ett sorts mellanrum mellan gruppen och massmedierna. Kvinnofronten, däremot, vars ihärdiga tal för närvarande huvudsakligen efterfrågas av vox-pop programmen,

pendlar mellan hårt styrd inklusion i den gemensamma sfärens medier och perioder då de avböjer medverkan i en del av dessa.

Medlemmar i alla tre föreningarna är (i större eller mindre utsträckning) medvetna om den massmedielogik som styr deras samspel med dessa medier. Men medan Jouren och Kvinnofronten inte har formulerat någon tydlig, övergripande massmediestrategi, använde kvinnorna i Tidskriften sin medvetenhet för att formulera vissa riktlinjer för samspelet. Även om strategin inte kunde förutse eller förhindra alla konsekvenser av samspelet för gruppen, för publikationen och för individerna, gjorde den att man åtminstone kunde förebygga en del oönskade konsekvenser av samspelet. Att vistas i både den gemensamma och den förespråkande sfärens medier (det vill säga, att få framträda i massmedier men också ha tillgång till ett eget, ”smalare” medium som riktar sig till en större publik än den egna gruppen), som kvinnorna i Tidskriften gör, kan ge grupper och rörelser en oerhörd styrka, men är knappast ett realistiskt mål för många enskilda föreningar. I detta ljus framstår utarbetandet av en tydlig massmediestrategi som något ytterst väsentligt eftersom massmedier utgör en viktig kanal, varigenom många medborgare skulle kunna ta del av föreningars tolkningar av verkligheten och visioner. Men man bör akta sig noga för att lägga hela ansvaret för detta spridningsarbete på föreningar och rörelser: i ett demokratiskt samhälle har massmedierna själva (och mer specifikt nyhetsmedier i vid bemärkelse) en skyldighet att tillgodose medborgarnas rätt till information och kunskap om så viktiga politiska och kulturella aktörer som de sociala rörelserna, däribland kvinnorörelsen.

Jag tackar Carin Åberg för den språkliga revideringen av denna text.

Noter

¹ Graham Murdock, ”Rights and Representations: Public Discourse and Cultural Citizenship”, i *Media and Knowledge: The Role of Television*, red. Jostein Gripsrud (Bergen, 1996), s. 11 f.

² Néstor García Canclini, *Consumidores y ciudadanos: Conflictos multiculturales de la globalización* (México, 1995), s. 19 f.

³ Se till exempel Mats Dahlkvist, ”Jürgen Habermas teori om ’privat’ och ’offentligt’”, i *Borgerlig offentlighet. Kategorierna ’privat’ och ’offentligt’ i det moderna samhället*, Jürgen Habermas (Lund, 1984/62), s. XVII f; Peter Dahlgren, ”Ideology and Information in the Public Sphere”, *The Ideology of the Information Age*, red.

J. Slack och F. Fejes (Nordwood, NJ: Abbex, 1987) s. 24–46; och Peter Dahlgren, ”Introduction”, i *Communication and citizenship: Journalism and the Public Sphere in the New Media Age*, red. Peter Dahlgren och Colin Sparks (London, 1991), s. 1–24.

⁴ Nancy Fraser, ”Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually existing Democracy”, i *Habermas and the Public Sphere*, red. Craig Calhoun (Cambridge, 1992), s. 122 ff.

⁵ För en sådan diskussion, se Peter Dahlgren, *Television and the Public Sphere* (London, 1995), s. 153 f.; Johan Fornäs, *Cultural Theory and Late Modernity* (London, 1995), s. 79; och Fraser, s. 124.

⁶ Lisa McLaughlin, ”Feminism, the Public Sphere, Media and Democracy”, *Media, Culture and Society* 15 (4) (1993), s. 600, 614.

⁷ Fornäs, s. 86.

⁸ Se Olof Petersson, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Jan Teorell och Anders Westholm, *Demokrati och medborgarskap. Demokratirådets rapport 1998* (Stockholm, 1998), s. 67 f.

⁹ Det är svårt att finna en lämplig översättning för begreppen ”common domain” och ”advocacy domain”: vissa nyanser går förlorade, vilket jag försöker att avhjälpa genom att mer noggrant redogöra för begreppen. Se Dahlgren, 1995, s. 155 ff.

¹⁰ Murdock, s. 17 f.

¹¹ Håkan Thörn, *Modernitet, sociologi och sociala rörelser* (diss. Göteborg, 1997), s. 112 f.

¹² Liesbet van Zoonen, ”A Dance of Death: New Social Movements and Mass Media”, i *Political Communication in Action: States, Institutions, Movements, Audiences*, red. David L. Paletz (Cresskill, NJ, 1996), s. 203 ff.

¹³ Projektet redovisas i sin helhet i min kommande avhandling.

¹⁴ Den etnografiska delen omfattar deltagande observation av föreningsmöten under ett år samt life-story intervjuer med fyra kvinnor i varje förening, gruppintervjuer med samma kvinnor och fokuserade intervjuer om deras samspel med massmedier. Vidare har jag gjort textanalyser av artiklar och program ur massmediernas bevakning av föreningarna.

¹⁵ För en mer utförlig redovisning av pressbevakningen av föreningarna, se Leonor Camauër, ”Arrangör, vårdare eller nån sorts feminist: Om kvinnogruppernas mediala identitet”, i *Kraftfält: Forskning om kön och journalistik*, red. Birgitta Ney, JMK:s skriftserie 1998: 1 (Stockholm, 1998).

¹⁶ När jag samlade press-, radio- och TV-material om kvinnoföreningarna, koncentrerade jag mig först på perioden juli 1994 till juni 1995. I de fall då jag fann väldigt få artiklar/program, sträckte jag perioden till att omfatta hela 1994 och 1995. Insamlingen gjordes på följande sätt: jag lät de största dagstidningarna i de orter där föreningarna är verksamma, samt ALB (Arkivet för ljud och bild), SR och SVT:s regionala redaktioner göra sökningar i sina artikel- och programregister. Vidare gick jag igenom föreningarnas klipparkiv. Dessutom tillhandahöll enskilda medlemmar artiklar ur deras personliga arkiv samt inspelningar av TV-program ur

deras videotek. För att skydda enskilda kvinnors och lokala gruppers anonymitet, kommer jag inte att nämna någon tidning, radio- eller TV-program.

¹⁷ Vox-popprogram är en paraplybeteckning för en sorts populärjournalistiska program som är billiga att producera och omfattar en mängd olika typer. Programmen kan avhandla allt från privata relationsproblem till konkreta politiska frågor. Både experter och ”vanliga människor” deltar, och samtalstonen är livlig, inte minst därför att deltagare väljes så att de representerar motsatta åsikter. Se Dahlgren, 1995, s. 62 ff.

¹⁸ Styckena kommer dels ur några av landets största dagstidningar, dels ur några lokala och regionala tidningar. Detta bredare urval beror på att Tidskriften säljs i ett tiotal städer, vilket gör att dess läsekrets grovt kan sägas omfatta en stor del av landet.

¹⁹ Se till exempel Mats Ekström, ”När verkligheten inte duger som den är: En studie av TV-journalistikens praktik”, Nordicom Information, vol. 20, nr 4 (Göteborg, 1998)

²⁰ Tecken som används i citat: ... anger paus, (...) anger att en eller flera meningar har lyfts ut. Kursivering anger att ord eller uttryck uttalas med eftertryck.

²¹ Se Ekström, s. 5.

Referenser

- Camauër, Leonor (1998) "Arrangör, vårdare eller någon sorts feminist". I Birgitta Ney (red.) *Kraftfält: Forskning om kön och journalistik*. JMK:s skriftserie 1/98. Stockholm: JMK, s. 143–160
- Dahlgren, Peter (1995) *Television and the Public Sphere: Citizenship, Democracy and the Media*. London: Sage
- Dahlgren, Peter (1991) "Introduction". I Peter Dahlgren och Colin Sparks (red.), *Communication and citizenship: Journalism and the Public Sphere in the New Media Age*. London: Routledge, s. 1–24
- Dahlgren, Peter (1987) "Ideology and Information in the Public Sphere". I J. Slack och F. Fejes (red.), *The Ideology of the Information Age*. Nordwood (NJ): Abbex, s. 24–46
- Dahlkvist, Mats (1984) "Jürgen Habermas teori om 'privat' och 'offentligt' ". I Jürgen Habermas (1984/1962) *Borgerlig offentlighet: Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*. Lund: Arkiv, s. i-xxxvii
- Ekström, Mats (1998) "När verkligheten inte duger som den är: En studie av TV-journalistikens praktik". I *Nordicom Information*, vol. 20, nr 4, s. 3–19
- Fornäs, Johan (1995) *Cultural Theory and Late Modernity*. London: Sage
- Fraser, Nancy (1992) "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy". I Craig Calhoun (red.) *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge: The MIT Press, s. 109–142
- García Canclini, Néstor (1995) *Consumidores y ciudadanos: Conflictos culturales de la globalización*. México: Grijalbo
- McLaughlin, Lisa (1993) "Feminism, the Public Sphere, Media and Democracy". I *Media, Culture and Society*, vol. 15, nr 4, s. 599–620
- Murdock, Graham (1996) "Rights and Representations: Public Discourse and Cultural Citizenship". I Jostein Gripsrud (red.), *Media and Knowledge: The Role of Television. Rhetoric – Knowledge - Mediation*. Working Papers NO. 2, 1996. Bergen: University of Bergen, s. 9–26

- Petersson, Olof, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Jan Teorell och Anders Westholm (1998) *Demokrati och medborgarskap. Demokratirådets rapport 1998*. Stockholm: SNS Förlag
- Thörn, Håkan (1997) *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*. Vetenskaplig avhandling. Göteborg: Göteborgs universitet
- van Zoonen, Liesbet (1996) "A Dance of Death: New Social Movements and Mass Media". I David L. Paletz (red.) *Political Communication in Action: States, Institutions, Movements, Audiences*. Cresskill, NJ: The Hampton Press, s. 201–222

Den medialiserade demokratin – ett slag om representationen

Konstantin Economou och Per-Anders Forstorp

Det ”nya” medielandskapet?

Att vi ofta talar om utvecklingen i medierna som ”ny” behöver inte innebära att de fenomen vi ser som problem eller som fokuserade i dag inte funnits tidigare. Inte heller innebär det att medielandskapet och förhållandet mellan medierna, politikerna och folket alltid tidigare varit enhetligt och stabilt.¹ Journalistik har funnits i Sverige i några hundra år, populärkulturella politiska kommentarer (t.ex. i skillingtryck och nidvisor) ännu längre. Instruktioner och uppfostningsmanualer för hur man skulle bete sig i det offentliga och politiska livet (t.ex. Stiernhielms *Hercules*) lästes på 1600-talet av den lilla publik för vilken sådan kunskap var relevant. Ett fåtal skribenter skrev då för ett fåtal likasinnade läsare i ett land som just formerat sig som en europeisk stat i en region som var världsledande i politiskt tänkande, konst och textskapande – åtminstone i stormaktstidens egna ögon. Begrepp som rationalitet, förnuftstro, objektivitet och vetenskapstro har sina upphov i samma tid, och så har också de statsbildningar som lägger grunden till de moderna stater vi lever i i dag. Men dessas ”för-moderna” informationskanaler som föregångare till dagens tidningar och nyhetsmedier var aldrig ensamma eller ens först på dåtidens offentliga arena. Det var populärkulturella former som t.ex. historieberättande, myter eller sånger som långt tidigare spred information till ett större folkflertal och som också makthavare kunde använda sig av för att skapa och upprätthålla en viss bild av sin person och politik. Ett svenskt exempel är förstås Gustav Eriksson Vasa vars bild bevarats som frihetskämpe som mot alla odds, och med hjälp av en mobiliserad allmoge lyckas rädda landet från dåtidens utländska inkräktare. En historia som dramaturgiskt och retoriskt sett är mycket välkonstru-

erad och som lägger fram åtminstone tre olika fenomen som är viktiga också i samtidens historier:

- makthavare måste legitimera sig (gärna som frihetskämpar ur en underifrån position),
- folket måste mobiliseras kanske genom att vädjas till eller genom att erbjudas en plats att delta,
- frihet och demokrati står under press och hot utifrån och måste försvaras.

Att vi i dag lever i demokratiska styrelseformer innebär inte att historierna om hur makten legitimeras har försvunnit; de ser naturligtvis annorlunda ut och uppförs i andra kanaler men kan ha inslag av olika former av historieberättande som utvecklats under olika skeden i historien och nutiden. På samma vis är journalistik en del av det större kultur- och mediefältet och hör mer ihop med detta än att vara en egen isolerad praktik. Men skapandet av medietexter baseras i produktionsförhållanden vilka per definition medför urval och exkluderanden. Selektionerna av det som skall ingå i sådana medieproducerande kommunikationsprocesser kan vara mer eller mindre medvetet genomförda. Mediernas rapportering om olika händelser kan vara ymniga och fylliga men aldrig helt och hållet täckande. Urvalet av det som skall rapporteras bestäms av syftet med kommunikationen, av deltagarna, och anpassas fortlöpande till själva kommunikationsprocessen.

Ett kommunikativt perspektiv på såväl makten som medierna intresserar sig för vad uttalanden och texter ”gör”, vad och hur de kommunicerar.² Språk ses enligt detta perspektiv på kommunikation som handling, som olika typer av aktiviteter som ingår i en samtalsliknande struktur där argument såväl som deltagarroller befästs eller förändras kontinuerligt.³ Vad är egentligen det ”nya” i den samtida och framtida mediesituationen – är det tekniken, strategierna eller det faktum att olika aktörer möts i offentligheten? Att hävda att dagens mediesituation är helt ”ny” vore något av en överdrift, men att påstå att den helt går att härleda från historien på ett kausalt vis vore inte heller tillräckligt. Snarare måste man betrakta arbetet i offentligheten, bl.a. i medierna, bl.a. av politiker eller journalister, som ett kommunikativt arbete på flera olika nivåer. Detta arbete kan bygga på såväl inarbetade metoder (t.ex. vilken typ av frågor journalister hittills brukat ställa en minister och de sätt denna brukat svara), dvs. den professionella kunskap som visat sig fungera under ett visst skede, som bygger på hur man förändrar situationen och utvecklar annorlunda och hittills oprövade (”nya”) arbetssätt

och språkliga/bildmässiga tekniker. Samma sak gäller de historier som berättas för publiken av såväl journalister som politiker i medierna. Att agera i medierna och i de olika medieroller man kan ta är per definition att agera retoriskt. Retorik är till exempel här förstås mågan att kunna ta en plats i samtalet och upprätthålla sin position utan att "förlora ansiktet", att kunna förhandla i interaktion med andra – något som vi som människor ständigt gör, i vardagliga såväl som officiella sammanhang.

Det finns kanske en förgivet tagen uppfattning om retorik och politik som går ut på att den språkliga dräkt som något är iklätt i är förskönande och ämnat att övertyga och att det därför finns någonting bakomliggande, dolt och fult i varje uttalande. Detta kan leda till en uppfattning om att "sanningen" alltid finns någon annanstans, att den döljs och att den därigenom orättmätigt "ägs" av någon annan än oss. Retorik är med en sådan syn "bara" propaganda. Men sådana tolkningar blir snarare intressanta att analysera när de själva används i det offentliga samtalet; vad kan det t.ex. betyda om en debattör kallar någon utsaga för "bara retorik" (jämför också hur begreppet "ideologi" används i dag). Därför kan ett skäl till att försöka fördjupa problematiken kring den medierade demokratin vara just att som ovan försöka se fler dimensioner i relationen mellan politik och medier; hur går det till att utföra en granskning, att delta i en debatt, att försöka göra sin stämma hörd som kvinnoorganisation, och hur går det till att vara publiken för allt detta.⁴ Är det kanske så att både medierna och politikerna använder just "publiken" som en medial och retorisk teknik?

I detta kapitel kommer vi att diskutera dessa och angränsande frågor om medier och politik genom att inledningsvis, med två konkreta exempel ("Se den här! Hälsn. Mona" samt "Hur tacksam får en domare vara") se på hur både medier och politik kan förstås med begrepp hämtade från dramatikens område. Detta leder oss till en nyansering av hur vi kan förstå den centrala företeelse vi här studerar, medierna och dess förändrade roll i det politiska livet i vår samtid där publiken och dess möjliga deltagande i olika sammanhang tycks vara en alltmer central angelägenhet både för politiker och för journalister. Efter dessa konkreta exempel och försök till begreppsnyansering går vi vidare för att se hur den kommunikativa synen på demokrati och representation blir eller inte blir synlig i några exempel på samtida politisk teori. Avslutningsvis försöker vi identifiera viktiga frågor att beakta för en fortsatt diskussion av folkstyrets framtid med utgångspunkt från detta resonemang om medier och politik.

Den tes vi vill driva är i korthet att medierna är centrala aktörer i produktionen av det samtycke som är ett nödvändigt villkor för det politiska livet.⁵ Medierna bidrar aktivt till att medskapa det vi uppfattar som verklighet. Men, det vi ser på nyheterna och tar del av i medierna är inte verkligheten själv utan en historia i text, ljud och bild om mötet mellan olika medieproducenter och en händelse/-person som dessa bedömt vara intressant för oss att ta del av – att en medietext ser ”realistisk” ut är en produkt av en medial kommunikativ produktionsprocess och en mängd förhandlingar och konkreta val (bl.a av ord) snarare än en s.k. ”objektiv spegling” av en verklighet. Politiker och journalister är viktiga aktörer i detta skeende av deltagande i, och tolkning av, det offentliga medierade samtalet, även publiken är i stigande grad viktig, men kan både bli en aktiv deltagare och ett annekterat alibi.

Dramatik i det privata och offentliga livet

I den publika meningen kan verksamheterna medier och politik inte enbart förstås i en överförd och metaforisk mening utan även omtalas i en mer konkret bemärkelse med termer och begrepp hämtade från den klassiska dramatiken. Tänk på hur vanligt det är att exempelvis betrakta medier och politik som en arena eller en scen.⁶

Drama betyder ”handling” och kommer av ett grekiskt ord som betyder ”handla” och syftar på människor (eller människor i gestalter av djur eller gudar) som handlar (agerar). Denna handling liknar men skiljer sig också från den handling som kännetecknar vardagslivet, den har mer karaktären av att vara strategiskt genomtänkt och uppvisad för någon, en handling enligt en viss plan. De handlande människorna i dramat skiljer sig från varandra med avseende på de roller som de har att spela. Drama som ”handling” syftar även på det förlopp som handlingen har, något som kan förtydligas med en konstnärligt genomtänkt dramaturgi. Denna handling kan finnas föreskriven som text i ett manus eller fortlöpande förmedlas genom muntliga och synkrona regionvisningar. Vi kan använda begreppet arena eller scen (jfr ovan) för att syfta på det rum där dessa handlingar visas upp för en publik. Denna publik är ett grundläggande villkor för dramat även om den inte handlar på annat sätt än just att utgöra en närvarande publik. Verksamheten på och utanför scenen skiljer sig åt och markeras av sådana företeelser som ridå och kuliss. Själva scenen upptas av en särskild fysisk gestaltning som kallas scenografi och som syftar på konsten att bygga miljöer på scenen så att färg, form och stil uppfyller de krav som manus och regi ställer.

Den handling som gestaltas på en arena utformas i regi av en eller flera personer som är ansvariga för att deras tolkning av handlingen blir synlig, ideologiskt och estetiskt. De som är aktörer på eller bakom scenen bidrar tillsammans till att upprätthålla en repertoar, dvs. en förteckning eller ett utbud av uppsättningar som spelas på en teater under längre eller kortare tid och som speglar ledningens, regissörens och eventuellt även de agerandes konstnärliga intressen. Vare sig dramat är en komedi eller en tragedi syftar handlingen till att få publikens bifall.

Hur är detta dramaturgiska perspektiv applicerbart på medier och politik som samhällliga företeelser och hur kan de bidra till vår förståelse av dem som ömsesidigt beroende storheter? Begreppen hämtade från dramatiken används ofta av dem som analyserar dessa verksamheter utifrån olika vetenskapliga perspektiv, t.ex. inom medie- och kommunikationsvetenskap, statsvetenskap och sociologi.⁷ De dramaturgiska begreppen används ofta som metaforer för att tala om hur det sociala livet i dess olika dimensioner gestaltar sig och hur mänsklig interaktion kan se ut. Vad som de senaste decennierna gjort denna typ av kommunikativt inriktade samhällsvetenskapliga begrepp aktuella i ett mediesammanhang kan sägas vara den utveckling där privat och offentligt mer och mer börjar föras ihop i politik och medier. Dagens mediesituation kanske kan karakteriseras av att vi fått inblick i fler och fler intima sfärer både hos politiker och hos den vanlige medborgaren. De roller vi varit vana vid har utökats och komplicerats och en politiker är inte längre en tämligen anonym person som levererar politiska uttalanden på kanslisvenska. Även om denna utveckling faktiskt påbörjades redan på 1960 talet då t.ex. Tage Erlander filmades på sitt sommarnöje tillsammans med barnbarnen har den kanske i dag blivit utgångspunkt snarare än undantag – det finns i medieretoriken i dag ett slags närhetens kommunikationsformat. Samtidigt kan denna ”hybrid”⁸ mellan privat och offentligt, ”backstage” och ”frontstage” med Goffmanns termer, innebära att både politikerns och medieföreträdarens tilltal blir mer ”vardagligt” men inte nödvändigtvis att varken medier eller politiker kommer så att säga närmare folket. Både politiken och medierna är arenor till vilka tillträdet är begränsat och institutionaliserat. Trots att bäge är arenor som av hävd också har haft makt och kunskap i hur budskap och bilder kan utformas verkar dagens situation präglas av misstro mot den ena och tilltro till den andra.

Vi skall gå vidare med två konkreta exempel för att visa hur dessa kommunikativa och dramaturgiska termer kan användas för att förstå några samtida handlingar i det politiska och offentliga rummet och för att se hur dessa strategiskt utnyttjas av olika aktörer, politi-

ker såväl som journalister. Exempler hämtas från svensk politik och svenska medier och är ett försök att förstå hur dessa olika aktörer kan agera i det offentliga samtalet.

”Se den här! Hälsn. Mona”

Inför valet 1998 fick svenska förstagångsväljare mängder av politisk information i brevlådan, däribland ett litet paket innehållande en videofilm. Paketet innehållande filmen hade ingen avsändare på omslaget, inte heller någon logotype eller annan indikation på vem som kunde vara källan och det fanns över huvud taget inget som tydde på att paketet hade något att göra med den politiska information som fyllde förstagångsväljarnas brevlådor. I paketet låg en videofilm utan fodral. På filmen fanns en gul post-it-lapp med texten ”Se den här! Hälsn. Mona”. Texten såg ut att vara skriven för hand med en vardaglig, lite slängig handstil. Den väljare som placerade filmen i sin video och satte sig tillrätta i TV-fåtöljen möttes inte av några introducerande förhandstexter som gav ny information om vad detta kunde vara för typ av film, utan blev i stället vittne till ömma scener, filmade i svartvitt, föreställande en ung man och kvinna, snart nakna, som försiktigt kysste och smekte varandra. De intima scenerna är okommenterade och äger rum under en längre stund. Som åskådare är man benägen att tänka sig att detta är inledningen till en hemlighetsfull pornografisk film. Men innan händelseutvecklingen hinner utvecklas från det intima till det skabrösa ser man texten ”Första gången glömmet du aldrig”. Därefter följer med jämna mellanrum intervjuporträtt av unga män och kvinnor som alla talar på ett liknande sätt: ”Första gången glömmet du aldrig”; ”Det var länge sen sist”; ”Första gången var jag 19 år och det var längesedan”; ”Det är lika kul fortfarande”. När någon av de intervjuade personerna säger ”Den 20 september tänker jag göra det igen” kan man som åskådare till videofilmen börja fundera över vilken typ av repetition av förstagångshandlingar som äger rum med sådan precision och framförhållning. Här börjar analogin till det sexuella språket att halta. Det dröjer en bra stund och flera sådana intervjuporträtt innan det står klart för tittaren att anspelningarna faktiskt handlar om ett annat förstagångstillfälle, nämligen den första gången man kan delta i det parlamentariska valet till kommun, landsting och riksdag. Detta blir än mer tydligt när vi ser ett intervjuporträtt med Mona Sahlin sittande på en brygga vid vattnet, som vi då förstår måste vara den Mona som är avsändaren, där hon ger uttryck för hur viktigt det är att gå och rösta. Hennes budskap

är att det viktigaste är att man röstar, men att man själv är den som avgör vad man skall rösta på. Avslutningsvis förtydligar hon sin egen position genom att säga att hon hoppas att rösten skall falla på socialdemokraterna.

I SSU-videon till förstagångsväljarna sammankopplas politiken med den intima och personliga sfären. Att välja i politiska val liknas vid att göra sexuell debut, det är något man bara gör en gång, det är ett unikt tillfälle som också kanske färgar av sig på alla kommande upprepningar av detta tillfälle. Väljandet som en form av sexuell och kärleksfull handling, en debut med allt vad det innebär av nervositeten i ett unikt engångstillfälle vittnar om vikten att få en bra start i sitt liv som politisk (och sexuell) dvs. mogen medborgare. Intressant med videon är också att dess "avsändare" inte markerar sig som traditionell politiker, att den ser "inofficiell" ut och framför allt att den så att säga inte ser ut att våga visa sitt huvudbudskap från början utan att inleda med något som är en både intim och speciell händelse i det ytterst privata. Budskapet är också mer allmänt än partipolitiskt; att framför allt gå och rösta och sedan avslutningsvis med förhoppningen om att avsändaren ska få rösten. Videon försöker skapa ett kommunikativt format som ska se ut att vara respektfullt och inkännande snarare än att ge pekpinnar eller hota. Den använder sig samtidigt av sex men den kan också kanske ses som ganska defensiv i meningen att det politiska budskapet är mer nedtonat, allmängjort och vädjande – det är inte partiets direkta åsikter eller politik man sprider. Att man valt att dramatisera förstagångsväljandet på ovanstående vis är intressant, det kanske passar mindre bra till ett mer konkret partipolitiskt valbudskap men det innehåller i denna form en annan viktig retorisk undertext; inte bara att det är viktigt att vara en politiskt deltagande medborgare utan att just detta parti också skulle omfatta högre politiska värden än de krassa vallöften genom att stå för just detta. På det viset är videons anspråk högre än de i förstone kan se ut och den försöker så att säga sätta sig över det som skulle kunna uppfattas som vanlig valpropaganda. Budskapet att det är viktigare att mottagaren röstar än vilket parti hon röstar på och endast "förhoppningen" att rösten ska falla på avsändarens parti kan ses som ett exempel på ett annorlunda tilltal i kommunikationen med väljarna, speciellt med tanke också på den kommunikationsform som valdes. Det försöker anta ett kommunikativt format som ska se ut som om det vore mer personligt, intimt och samtidigt allmängiltigt demokratiskt och moraliskt viktigt snarare än kortsiktigt propagandamässigt. (Samtidigt kan det alltså tolkas som defensivt och vädjande.) Vad videon framför allt gör är att försöka etablera en kommunikativ inramning ämnad att

legitimera politiken i sig och där inom själv ta positionen av det demokratiska deltagandets försvarare. Valpropagandan har här alltså följt en mer allmän medieutveckling där ”närhet”⁹ är en central retorisk teknik och där intimiteten också kan bli till ett anspråk på politisk legitimering. Det är också ett försök att nå väljarna utanför de sedvanliga mediala kanalerna, mer ofiltrerat.

Hur tacksam får en domare vara

En DN-artikel (”Hur tacksam får en domare vara”, DN 7/3 1995) uppmärksammade utnämningen av en svensk politisk tjänsteman till en hög domarpost inom EU:s revisionsrätt. Journalisten Maciej Zaremba kritiserar i artikeln särskilt tillsättningsförfarandet där han menar att den politiske tjänstemannen mer eller mindre utnämnt sig själv till denna post. Indikationer på att detta är fallet finner journalisten i ett samtal som han själv haft med politikern. Enligt journalisten så har politikern själv berättat om tillvägagångssättet i denna utnämning. Med ett kort exempel ur DN-artikeln kan vi här försöka analysera hur några av de möjliga handlingarna i ”beskrivningsmakten” i det offentliga rummet strategiskt kan utnyttjas av olika aktörer.¹⁰

Eller, för den delen, hur han redan den 9 oktober 1994 innan några andra kandidater synts till – kunnat berätta för undertecknad om sin förestående nominering. (Man skall inte lita på journalister ens när de håller ett vinglas i handen.) (DN 7/3 1995)

Journalisten som här står för avslöjandet har inlett artikeln med en historisk betraktelse över maktens korrumpning och det interna, osynliga givandet och tagandet av privilegier – ett viktigt ämne att granska. Den politiske tjänstemannen har här i ett samtal med journalisten tydligt avslöjat att han själv kan styra tillsättandet av posten, något som visas upp genom att han själv indirekt citeras. Det som annars kunde viftas bort som ett rent påstående blir ju väldigt trovärdigt om journalisten själv hört det ur huvudpersonens mun – och genom att skriva det så att det är denne som ”berättar”, alltså är den aktive, framstår den som granskas som antingen dum eller skrupelfri. Samtidigt tar journalisten tillfället i akt att markera sin egen roll som ”bara” lyssnarens, men går så snabbt i parenteser in i sin roll som allmänhetens representant. Parentesen, som formuleras så att den har ett tilltal både till läsaren och till den politiske tjänstemannen, markerar alltså språkligt dels ett slags avslöjande och

dels vilken sida journalisten står på – den tredje statsmakten i folkets tjänst.

Men vad som också sker i detta textutsnitt är att vi får en inblick i hur granskandet går till, hur informationen erhålls – något vi väldigt sällan får. Parentesen kan nämligen också ses som ett försök att hantera ett kommunikativt dilemma gentemot läsaren: om nu journalisten så lättvindigt fick den här informationen vilket förhållande har han då till den han granskar; går de ofta ut och dricker vin tillsammans? Så, från att ha visat hur han fått informationen, genom att kunna visa upp bilden av den han granskar så som lite suspekt, måste skribenten hantera läsarens undran om deras förhållande. Det gör han genom att bryta textens ursprungliga tilltal med parentesen och tar där avstånd från den kollegialitet mellan granskare och granskad som kan vålla honom legitimitetsproblem inför läsaren.

Att det finns en kollegialitet mellan granskare och granskad är inte så konstigt, journalister rör sig i samma kretsar som politiker och gränsdragningen kan ofta vara problematisk. Journalisten klarar här att distansera sig från den han granskar genom att så att säga begå stilbrottet (det stilistiska uppvisandet av brottet mot kollegialiteten) att skriva om saken.

Just uppvisandet av själva formen har blivit mer och mer vanligt i medierna. Det kan visa tillkomstprocesser, redigeringen, dramaturgin på nya sätt (till exempel genom användandet av dold kamera i intervjuer). Det viktiga blir att kunna analysera denna kommunikation. Det medvetna uppvisandet av formen skapar ju här en bild av rollen man själv tar.

Genom denna typ av retorisk common sense inviterar journalisten också läsaren att se honom som dennas representant och som i någon mening objektiv (artikeln var inte rubricerad som ”debatt” utan var placerad på kultursidan). Detta anspelar också på vår svenska variant av begreppet tredje statsmakten där journalistens granskande är en nationell angelägenhet. Men rollen av läsarens representant, och kanske t.o.m. sanningens representant som bara lurar de som förtjänar det, etableras genom den retoriska vinglasparentesen som låter journalisten bli sedd i en situation av objektivt kunskapsinhämtande – precis som jobbet stipulerar. Det legitimerar honom som journalist som bara gör sitt jobb och tar bort blicken från det förhållande att han samtidigt lika mycket ingick i en typisk relation mellan journalisten och makthavaren – mellan två olika samhälleliga makthavare och representanter.

Vad vi menar med en sådan retorisk dekonstruktion är att vi kan läsa, så att säga baklänges och genom att se hur artikeln är organiserad också börja förstå hur en ”journalistisk” händelse och en jour-

nalistisk roll kan förverkligas.¹¹ Journalisten uppammar å ena sidan en indignation som avslöjaren av misshälligheter som ska göra honom trovärdig som folkets representant och visar, å andra sidan, samtidigt upp en journalistisk professionalism och objektivitet som ger hans artikel tyngd och legitimitet som DN-avslöjande och inte som debatt. Han har makten att inte bara ”vänta ut nyheten” (tills utnämningarna är klara flera månader efter vinkvällen) utan också att bestämma hur den ska definieras och representeras – och därmed dess plats i samhällsdebatten.

Vi ser alltså historien om hur maktpositionen legitimerar sig – eller blir avklädd sin legitimering.

Representationer, som t.ex. de uttalanden och påståenden som en journalist gör om någon eller något i en artikel är inte isolerade från den process av ”journalistik” han/hon är mitt uppe i att konstituera. De är inte fakta bara för att de ser ut som fakta, dvs. de är alltid också del av en textuell form som ”är i begrepp att argumentera” och där en del i retoriken är just att framstå som fakta.¹² För detta finns många grepp att tillgå och vi kan undersöka (och själva använda) några sådana. Till exempel själva inramningen, den övergripande rubriken eller delen av en tidning som en artikel står under.

De dramaturgiska begreppen används av aktörer såväl i den praktiska verksamheten i medier och politik som ibland lånar dem för att tala om sin verksamhet. Men politiker som lånar begrepp från dramatiken gör det samtidigt med viss försiktighet. De tycks vilja utnyttja förklarings- och attraktionsvärdet i den dramaturgiska analogin, utan att samtidigt gå så långt att man skänker ett skimmer av överklighet och dikt över den egna verksamheten. En sådan fiktionssprägel på den egna verksamheten, vare sig det är medier eller politik, riskerar att fördunkla seriositeten i det egna uppdraget. Den egna verksamheten är mer på riktigt än vad dramatiken är. Utifrån denna balansgång är det intressant att iaktta hur de som utnyttjar olika dramaturgiska format samtidigt är måna om att tala om att dessa endast är hjälpmedel och redskap, att de inte skall tolkas för bokstavligt.

Medier, mediering och deltagande

Det är viktigt att skilja på medier och mediering på olika sätt och olika nivåer. Medier kan syfta på de tekniskt särskiljande former för utsändning och mångfaldigande av ett visst producerat ”innehåll” eller direkt mänskligt tal och bild/ljud från en viss situation, t.ex. television, radio, Internet och tidningar. Ordet ”medier” används i

dag för att beteckna hela sfären av aktiviteter och praktiker som utför denna produktion, oftast i singular form ”media” vilket innebär att ordet antar en institutionell och ibland reifierad form. Många människor använder i dag ordet media i meningar av typen ”enligt media så...”, ”media framställer...” och ”i dagens media”. Ett problem med detta är att man gör många olika aktiviteter och praktiker inom ett stort och diversifierat verksamhetsfält till en enda alltför enhetligt definierad enhet som därigenom låter både imposant och otydlig på samma gång – det blir svårt att se framför sig vad detta ”MEDIA” kan bestå av men denna allmänna konstruktion låter i alla fall som någonting viktigt och stort. Ett annat problem blir att man tillskriver media en intention – det är media som ”framställer” och ”visar” oss hur det ser ut i världen, det är ägarna av medierna som ”vill” oss något särskilt. Därmed inte sagt att aktörer i medier saknar inflytande, men detta kan leda till att man dels inte ser att det skapas flera olika bilder i olika medier och av olika medieproducenter och dels att dessa bilder och meningar just är produktioner framtagna under en mångfald av produktionsförhållanden och arbetsvillkor. Dessutom kan det bli svårare att se var någonstans tilltalet i en medietext kan ligga, man kanske inte frågar så mycket efter vad medieproducenten vill säga med just sin vinkling och denne behöver inte framställa sitt perspektiv som sitt eget utan just som ”medias”. ”Media” kan användas både som ett alltför generaliserande skällsord utifrån men också som ett lika generaliserat kollegialt skydd för de som är innanför. Man borde kanske alltså hellre tala om *medier*, *medietexter* och *medieproducenter* för att beskriva de professionella verksamheter, dessas produkter och utövare som utgör det fält av produktion av offentliggjorda texter och bilder som de allra flesta människor i Sverige kommer i någon kontakt med varje dag. Det kan tyckas banalt att påpeka att *media* är ett begrepp som riskerar att bli alltför stereotyp om det kopplas loss från de processer, situationer och relationer som man vill beskriva. Det används dock ganska ofta utan specifik referent vilket, kan skapa uppfattningen att själva producerandet, skrivandet, intervjuandet, alltså hela den arbetsprocess som ligger i det offentliga visandet av en medietext ”bara” är en viss bakomliggande teknik som inte har med själva budskapet eller innehållet att göra. Än värre skulle det kunna leda till en uppfattning om att det sätt någonting är producerat och uppvisat på är så att säga genomskinligt, det vill säga att innehållet alltid existerar *på precis det sätt* som det kommer att visas i en medieproduktion. Denna uppfattning innefattar också en populär metafor om *media*, nämligen att media ”speglar” utan att själv påverka. Det viktiga är att inse att detta egentligen inte borde vara

något problem utan är inbyggt i mediernas förutsättningar – det vi ser på nyheterna är inte verkligheten själv utan en historia i text, ljud och bild om mötet mellan olika medieproducenter och en händelse/person som dessa bedömt vara intressant för oss att ta del av. Detta har också varit en tämligen självklar metafor för medieproducenten; den som i vårt ställe tar del av en händelse och återberättar vad han/hon sett, hört eller läst – medierna som *medierare* eller översättare. Men därifrån till att uppfatta medieringen, produktionen, översättningen som den primära eller egentliga texten borde vara ett långt (fel)steg. Ett möjligt skäl till att en reifierad bild av Media med stort M finns kvar och att en del av dess metoder och arbetsprocesser uppfattas som transparenta kan vara att medierna i dag är en mer självständig arena än tidigare, dess uppdrag när det gäller det politiska framställs i dag som oberoende snarare än partibundet, dvs. det kritiska uppdraget ses som allmänt och obundet snarare än kommande från någon viss position.¹³ En förklaring är nog också den allmänna trend mot mer vardagliga och interaktiva kommunikationsformer, den tidigare nämnda ”närheten” med den personliga interaktionen och samtalet som mall som man kan se i medierna och i det offentliga samtalet. Som självständig arena kan ju förstås medierna bestämma inramningen för sina olika aktiviteter och det blir mer en fråga mellan medieformatet och dess publik:

Det afgørende nye er, at det er selve kontakten mellem medie og publikum, der har en kvalitet i sig selv. I konsekvens heraf er medierne blevet til en selvstaendig institution, der på afgørende vis regulerer individernas adgang til og forståelse af både dem selv og de andre samfundsmaessige institutioner. (Hjarvard, 1999.)

Att skapa en medietext innebär alltid ett slags pedagogiskt uppdrag. Man måste identifiera ett uppdrag, föreställa sig en publik och välja ett sätt att kommunicera. I medieringen måste alltid detta operationaliseras som vissa avgränsade kommunikationshandlingar i olika format och med olika aktörer: en person berättar, instruerar eller förevisar någonting för oss; flera personer talar sinsemellan för att berätta, instruera eller förevisa; hela scener spelas upp, etc. Medieringen är därför alltid kopplad till någon form av social interaktion och kommunikation.

Med mediering kan vi förstå den kommunikation och sociala interaktion som äger rum mellan människor, medierad såväl i privata som offentliga situationer. Kommunikationen kan vara officiellt offentlig eller vardaglig och anta dessa former i olika sammanhang. Möjligheten till ett dagligt tilltal och kontakt uppstår när denna övergår från att uttrycka sig enbart fiktivt till att använda mer

”faktion” och interaktion. Genom att ta bort ett av sina egna förgivet tagna dramaturgiska/distansskapande kommunikationssätt blir det möjligt att betraktas som deltagande arena. Genom att inte bara ge publiken tillfällen till att vardagligt prata om gårdagens händelser utan genom att skapa arenor där den direkt (i realtid, live etc.) faktiskt är med (och ger upphov till en ny form av vardagligt representantskap) blir dessa arenor viktiga för uttryckandet av vad (det vara må) folk tycker. När politiker deltar där och också utför några av de handlingar som är politik (dvs. ger omedelbara svar som ser ut att vara ansvarstagande och procedurella av typen– ”jag ska titta på det i morgon bitti”) anger de en ton som säger att politik kan utföras på det sättet. Dilemmat är förstås att det har sett mer ”demokratiskt” ut att låta vardag och representantskap konvergera trots att det senare är designat just att inte vara vad det förra förutskickar.

Slaget om representationen

Att påstå att medierna har makt är kanske inte ett kontroversiellt påstående. Inte heller ett särskilt djupgående sådant, om man inte gör tydligt hur makten kan förstås och hur man uppfattar att den upprätthålls. Att använda ett maktbegrepp kan implicera att man ser utövning av makt över huvud taget som en process som s a s endast är verksam ovanifrån och ned. Den som innehar en maktposition är automatiskt placerad överst i en hierarki och kan utöva förtryck mot dem som befinner sig i en underordnad position. När det gäller mediernas makt är det emellertid långt ifrån så enkelt att denna alltid och enbart utgörs av en sådan hierarkisk dominansposition.

Att påstå att mediernas makt har många ansikten och att den inte alltid på ytan visar vad den utger sig för att vara, är inte heller ett kontroversiellt påstående. Mediernas makt visar prov på lika många uppfinningsrika förklädnader som de uppfinningsrika försöken att härleda dessa masker till ett och samma ansikte. I denna mening kan man tala om att mediernas makt är distribuerad till de olika aktörer som agerar i den medialiserade offentlighetens rum.

Men det är kanske viktigt att även peka på motsatsen, t.ex. hur man kan utnyttja en underifrån position för att identifiera makten och, i någon mening, samtidigt göra anspråk på att avslöja den. Kritiken mot makten kan också förstås som makt och denna kan utnyttjas på olika sätt. Icke-makten kan alltså fungera som en position från vilken man agerar också gentemot mediernas makt, bl.a. genom att kunna kritiskt läsa medietexter samt att kunna se medieproducenterna just som meningsskapare (snarare än ”bara” rappor-

törer) i dessa texter, samt inte minst viktigt, se dem som maktpositioner i samhället. Det är detta perspektiv som konsumenterna av medierna kan ta, icke-makten förvandlas till ett redskap för avslöjande och för publik mobilisering. Men denna inflytelserika icke-makt kan även tas ifrån dem, av dem som agerar för medierna. Att själv som medieföreträdare inta publikens position och att göra det på ett övertygande mimetiskt sätt, att så att säga göra sig till publikens representant, kan vara ett effektivt sätt att agera, ett sätt som har fördelen av att se ut som icke-makt. Det försiggår en kamp om publiken.

Makten har alltså att göra med makten över representationen: Vem och vad skall återges och göras närvarande? Av vem? I detta avseende legitimerar sig medierna med samma argument som politiken. Begreppet representation kan betyda åtminstone två olika saker som vi menar är intimt sammankopplade.¹⁴ Den dubbla betydelsen av ordet representation syftar dels på den kommunikativa gestaltningen av någonting, alltså representation som återgivning i tal, text eller bild. Dels syftar det på ett system för ställföreträdarskap som är typiskt för vissa politiska system, t.ex. den representativa demokratin. Relevanta avledningar av begreppet representation är representant, representantskap och representativitet, syftande på de roller som man kan inta i relation till representationen samt på de kriterier för bedömningen av giltighet och legitimitet i detta rolltagande.

Raymond Williams tar upp denna representationens dubbelhet i sin kända bok om millenniets politik. I *Towards 2000* skriver han om ordet representation:

Redan tidigt i historien förekommer två relaterade men åtskiljbara betydelse, för det första processen att göra någonting närvarande [”making present”], å andra sidan en symboliseringsprocess. De politiska användningarna [av begreppet representation] är ofta en blandning av dessa betydelse. (Williams 1983:111; vår översättning.)

De flesta representativa system är, menar Williams, ”förvirrade blandningar av dessa två olika grundprinciper” (ibid:112).¹⁵

Representation är ett begrepp med mängder av betydelse som i en utskrift från SAOB upptar 14 sidor.¹⁶ Ordet representation såväl som dess olika avledningar representera, representant och representativ, förekommer både i medier och politik. Att representera innebär, enligt SAOB, att fungera som ombud eller att utöva värdskap. Att vara representant är en person som officiellt representerar en viss person eller en viss grupp. Representativ är den som utgör lämpligt eller typiskt exempel, eller den som på ett värdigt sätt kan representera en viss grupp eller en viss person. Inom politiken

används representation för att beteckna ett särskilt (demokratiskt) system med valda företrädare. Begrepp som representation ses där i första hand som beteckningar på de organisatoriska formerna för folkstyre genom representantskap, dvs. former för substitution genom en person för ett flertal andra. Betydelsen av representation som (bildlig) framställning, avbildning eller återgivande är dock den betydelse som tar mest utrymme i SAOB, dvs. ordet förstått i dess mer kommunikativa bemärkelse, eller i den mer filosofiska betydelsen kopplad till (mentala) föreställningar, kognitiva såväl som dramaturgiska.¹⁷ I medier och politik anspelar ordet på en mängd av dessa betydelser, pendlande mellan att åsyfta representation i parlamentarisk mening och att representera i symbolisk form t.ex. i en bild, ett språk eller en text.

Slaget om representationen sker i en offentlighet som förutsätter att det man talar om är allmänt känt. Detta åstadkommes genom någon form av kommunikation som rymmer potentialen att distribueras till den allmänhet som avses. Offentligheten är dock sällan så allmängiltig som den gör anspråk på att vara och den totala täckningen i begreppets syftning är ofta mer idealiserad än konkret. Offentligheten syftar även på den eller de platser och arenor där medborgare kan kommunicera med varandra, vare sig detta är rummen för beslutsfattande i kommunfullmäktige och riksdag, tidningar och nyhetsbrev eller televisionens nyhets- och debattprogram.¹⁸ Dessa offentliga platser kan vara konkreta, t.ex. gator, torg och rum, eller virtuella, t.ex. särskilda platser i mediernas utrymme där deltagandet kan ske både i en studio och i ett vardagsrum, hemma hos folket.

Slaget om representationen sker inför och med en publik. Den etymologiska bakgrunden till ordet publik är ”offentlig”, dvs. allmänt känd (jfr ovan). Att göra någonting offentligt kan formuleras även genom uttrycket att göra något publikt, att göra någonting tillgängligt för en större grupp av människor, delar av eller hela offentligheten. Publicering innebär att göra den typ av handling som innebär ett bidrag till denna offentlighet och specialisten på detta är den som är publicist. Publik har en mer konkret dimension, nämligen syftande på en samling åskådare eller deltagare. I denna bemärkelse är publiken ofta mer knuten till avgränsade grupper av människor än de som avses med offentligheten, t.ex. läsekretsen av en viss tidning, tittarna till ett visst program, röstarna på ett särskilt parti, eller åsiktsföreträdarna för någon särskild sakfråga.

Hur ser då bataljmålningen ut? Slaget om representationen gäller möjligheten att göra sig synlig och giltig och konstituerar det offentliga samtalets villkor. Man kan tala om att vissa samtal äger

rum i åtskilda offentligheter och att de olika offentligheterna bidrar till denna avskildhet även genom att forma sin egen pedagogik och sin särpräglade kommunikativa gestaltning, inte sällan medvetet utformad som kritiska kontraster till andra sådana samtal. I det samtida samhället kan man kanske urskilja tendenser till segregering av sådana olika konkurrerande och alternativa kommunikationspraktiker. Försök att överskrida olika sådana gränser mellan de offentliga rummen innebär ömsesidiga anpassningsprocesser, där just kriterier för representation och kampen om denna kommer att bli särskilt tydlig. Medborgarnas tillgång till de olika rummen för offentliga samtal är långt ifrån självklar, även om självklarheten i detta ofta framställs som demokratins främsta adelsmärke.¹⁹ Att över huvud taget räknas som en legitim deltagare i sådana demokratiska och mediala aktiviteter är inte självklart. Mer inflytelserika aktörer har liknande problem: journalisterna behöver hitta en vinkel utan att göra representationen vinklad; politikerna måste anpassa sig eller välja att gå vid sidan av medierna. Varför positionen att representera är en viktig samhällsfunktion såväl som en makt kan tyckas självklart. Representationen kan ju syfta på politikens legitimitet och politikens uttryck. Samtidigt gäller samma sak journalistiken; journalistikens uttryck skapar journalistikens legitimitet. Denna legitimitet erhålls hos en publik som ofta beskrivs som de som har den slutgiltiga makten som de politiskt utövar en gång vart fjärde år – i medierna sker och erbjuds möjliga val varje dag.

Det kan också innebära att man inte kan skilja utövandet av en politisk makt från den bild och definition av politiken själv som detta utövande befäster (eller förändrar). Men samma sak gäller för medierna, producenterna och medietexterna. Trots att deras uppdrag inte är att vara politiskt styrande (utan att vara maktens granskare) kommer deras utövande av sin formuleringsmakt att vara intimt förknippad med en allmängjord bild av det som beskrivs, t.ex politikern och politikerna, en bild som också kan styra, möjliggöra eller förhindra olika sätt att vara som politiker. En utveckling kan alltså vara att medierna mer och mer tar över rollen av "folkets representant" samtidigt som politikernas representantskap ifrågasätts. Oavsett om varje enskild granskning är riktig eller ej ger den förenklade allmängjordade bilden av medierna och politiken i dag en situation där politiken kan se ut att vara på defensiven, vädjande till medborgarna att överhuvud deltaga medan medierna är moraliskt avkrävande gentemot politikerna i medborgarnas namn. Det är fördensfullt naturligtvis inte så att politikerna förlorat sin makt till journalisterna men det är intressant att notera att det är politiker som i allt större utsträckning i dag tar den "defensiva" underifrån-

positionen, ibland kopplad till närhetens kommunikationsformat medan det är journalistiken som tar den konfrontativa debattpositionen – som i våra två inledande exempel.

Det finns två olika sätt att berätta just sin historia om att man är legitim som makthavare – och två olika sätt att mobilisera folket.

Kommunikation och mediering i politisk teori om demokrati

Är det möjligt att förstå demokratin och dess olika begrepp (representation, offentlighet, publik, etc.) utan att ta hänsyn till den kommunikativa dimensionen? I den föregående preliminära inventeringen av elementen i en politisk dramaturgi har vi försökt att lyfta fram det faktum att flera centrala begrepp har både en kommunikativ och en politisk dimension och därmed göra gällande att den medialiserade demokratin inte kan förstås utan sin kommunikativa dimension. De konkreta exemplen hämtade från politisk kommunikation och journalistik om politik syftade också till att göra detta påpekande. Olika definitioner av demokrati förutsätter en förståelse av kommunikationen och presenterar ofta en normativ framställning av hur den bör fungera för att också demokratin skall kunna fungera.²⁰ Frågan kan ställas om inte demokrati huvudsakligen är ett kommunikativt begrepp som rymmer antaganden om hur olika personer förhåller sig till varandra genom kommunikativa handlingar? Åtminstone kan vi urskilja den kommunikativa nivån i demokratin som den där den ständiga förmedlingen och förhandlingen inte bara om åtgärder, etc. äger rum, utan också den där själva de demokratiska problemen och definitionerna behandlas. Man har, med ledning av detta synsätt, svårt att tänka sig en definition av demokrati som inte samtidigt innebär någon form av påstående i kommunikativ mening.²¹ Några ingångar till en analys av ovanstående teman skall göras i det följande.

Enligt Aristoteles är den politiska gemenskapen (*polis*) ”ett kollektiv av jämlikar som strävar efter det potentiellt bästa livet”.²² Den amerikanske filosofen och statsvetaren Hannah Arendt utgår från Aristoteles definition om vad som mer konkret kännetecknar ett *polis* i den grekiska traditionen, och förstår detta i termer av mänsklig interaktion i form av tal och handling. Enligt Arendt är det möjligheterna för interaktion mellan medborgare i *polis*, dvs. den kommunikativa organiseringen snarare än enbart den särskilda fysiska platsen som utgör ett polis:

Det egentliga polis är inte stads-staten i dess fysiska mening, det är snarare den organisation av människor som uppkommer när dessa talar och handlar tillsammans, och dess sanna plats är där människor lever tillsammans i detta syfte oavsett var de råkar befinna sig. ”Vart du än går är du en polis” dessa berömda ord blev inte bara den grekiska kolonisationens särprägel, de uttryckte också övertygelsen om att handling och tal skapar en yta mellan deltagarna som kan finna sin riktiga lokalisering nästan när och var som helst. (Arendt 1958, 198; vår översättning)

I definitionen av polis är det enligt Arendt interaktionen mellan medborgare som skapar detta utrymme. Utrymmet är inte en plats eller en institution utan skapas genom tal och handlingar som genom sitt utförande konstituerar det politiska livet. Detta är något som kan genomföras relativt sett oberoende av tid och rum. Dess rätta lokalisering, säger Arendt, är den mänskliga interaktionen. Man kan då fråga sig vilka dessa ”platser” för utförandet av den mänskliga interaktionen som är möjliga att tänka sig. Det kan vara konkreta fysiska platser som medger ansikte-mot-ansikte interaktion men det politiska livet kan också utföras i andra interaktionsformer. Arendt ger just inte detta exempel, men kanske kan vi tänka oss att medierna är en sådan plats där det politiska livet utspelar sig. I reflektionerna kring demokratins kommunikativa villkor ingår det som en viktig förutsättning, att förstå hur det politiska livet konstitueras genom de mänskliga interaktionerna i deras olika former, också utanför vedertagna arenor och institutioner.

Men det kanske ändå inte är vilka relationer som helst som vi kan tänka oss i demokratin, utan det som Aristoteles kallar ”a community of equals”!. Karaktären på interaktionen mellan medborgarna kan inte se ut hursomhelst. Den måste vara utformad på ett sådant sätt att den, enligt statsvetaren Druscilla Cornell, medger ”true engagement among peers”.²³ Det engagemang och de relationer som upprättas skall vara de som äger rum mellan jämlika medborgare. Medborgarskapet kan liknas vid en vänskapsrelation, ett tema som bl.a. den franske filosofen Jacques Derrida utvecklat i några av sina mer explicit politiska texter.²⁴ När vi bygger vidare på teorin om demokratin utifrån denna jämlika relation förutsätter vi också deltagande och kommunikation, bl.a. på det sätt som anges av Arendt ovan, i strukturer som är participatoriska och dialogiska (Cornell) och som inte innebär tvång eller forcerad övertalning.

Det populära *deliberativa* synsättet inom demokratiteorin har som mål en sådan icke-tvingande användning av den offentliga debatten som kan bidra till att hantera de djupaste kollektiva dis-

pyter i moraliska, politiska och sociala frågor.²⁵ Sättet att hantera dessa olika problem bygger på en tilltro till tal, samtal och dialog i det offentliga rummet, snarare än till tvångs- och våldshandlingar. Samtidigt får dessa talsituationer inte vara präglade av en sådan ofrivillighet att man kan ha skäl att tala om tvång eller (symboliskt) våld. Hela det övertalande momentet finns endast i argumentationen och den rationellt genomförda diskursen, inte i andra former av övertalning som ligger utanför språket eller som utnyttjar andra dimensioner av det, t.ex. det emotionella. Ett sådant deliberativt synsätt med dess tilltro till människors förmåga att resonera på ett respektfullt sätt har flera förutsättningar, bl.a. i en människosyn som ligger nära det kantianska idealet, dvs. att aldrig behandla människor enbart som medel, utan som mål. Förutsättningarna ligger också i en teori om hur värdighet och respekt etableras. I deliberativa teorier återfinns kriterierna för demokratin i förståelsen av och försvaret för sådana kommunikativa procedurer som gör det möjligt att genomföra sådana offentliga samtal som inte är tvingande. Dess företrädare menar att sådana offentliga samtal utgör den enda möjliga situationen där människor kan uttrycka såväl sina olikheter som sina gemensamma övertygelser samt en garanti för att undvika att de senare eroderas på ett irreversibelt sätt.

Det deliberativa synsättet sammankopplas inte sällan med en normativ moral i form av regler som skall gälla. Detta s.k. eontologiska (deontologi är regel- eller pliktetik) moraliska synsätt har sitt upphov huvudsakligen hos Kant, i vars efterföljd flera av företrädarna för deliberativ demokrati återfinns. Att vara deliberativ enligt ett sådant normativt moraliskt synsätt innebär alltså att formulera regler som dikterar rätt handling och som är bindande i och genom sig själva. Benämningen procedur används ibland för att beteckna detta sätt att vara normativ och teoretikerna kallas därför även ibland proceduralister, det gäller t.ex. John Rawls, Jürgen Habermas och Thomas Scanlon. Procedurer är ett antal riktlinjer som, om de efterföljs, leder till konsensus i moraliska och politiska frågor. Orsaken till att man fäster en sådan vikt vid dessa procedurer, kommunikativa, sociala och psykologiska till sin karaktär, och dess riktiga efterföljande är att man programmatiskt anser att sådana inte kan hämtas någon annanstans ifrån, det finns ingen individ eller grupp, ingen Gud eller annan högre makt som kan bestämma över de villkor för att skapa konsensus som råder i en viss grupp. Kriterierna för hur den gruppen skall kunna forma beslut och avgöranden i moraliska och politiska frågor kan endast normeras utifrån den procedur genom vilka dessa beslut fattas, dvs. genom sättet på vilket kommunikationen genomförs. Enligt detta synsätt blir demokratin

demokratisk just genom att medborgarna följer vissa regler för kommunikation som de tillsammans har enats om är just demokratiska.

För att konfliktlösning skall bli möjlig enligt sådana procedurer, är det av vikt att de deltagande personerna har en förmåga att representera sina egna intressen, men också att delvis avstå från dem i syfte att vara opartiska. Dessa kommunikativa procedurer fungerar inte om man enbart hävdar sina egna intressen, utan vilja att förstå vad de andra har för skäl och mål. Ett gemensamt krav på alla deltagare är därför att kunna åstadkomma en sådan distansering till de egna åsikterna, att tillfälligt avstå från empiriska intressen och motivationer. Detta krav är just gemensamt och får inte innebära att någon utsätts för våld genom att tvingas vara den som tar till distanseringen. Flera skeden i det proceduralistiska/deliberativa synsättet är kritiska, i likhet med detta, och teorierna på detta område är knappast omedvetna om sådana inneboende risker. Gemensamt för dem är dock att en ökad kunskap om kommunikation och framför allt en ökad precisering ifråga om de kommunikativa procedurerna enligt rationella kriterier kan bidra till att bättre hantera sådana konflikter.

Demokrati kan betyda det system av kommunikationsprocesser i diskussion och beslutsfattande som överbryggar skillnader – i genus, sexualitet, nationalitet, klass, etnicitet och generation – och administrerar mångfalden mellan människor och grupper, och som därmed förutsätter lika villkor för deltagande mellan likvärdiga och jämbördiga men samtidigt unika och olika medborgare.²⁶ Demokrati i denna mening är ett sätt att förstå och erkänna detta komplexa system av skillnader ("multiple intersecting differences") som kännetecknar varje människa. Men demokrati innebär samtidigt tron på att finna och implementera ett system för ekvivalering av unika skillnader i termer av jämlikhet eller jämbördighet. Nancy Fraser argumenterar för att den socialpolitiska dimensionen av rättvisa och jämlikhet måste kombineras med en kulturpolitisk dimension av identitet och skillnad. Kulturella skillnader kan bara demokratiskt hanteras, menar hon, om de baseras på social jämlikhet. Hon eftersträvar en position mellan de bägge motpolerna dekonstruktiv anti-essentialism och pluralistisk multikulturalism för att kunna förstå att kulturella skillnader bara kan utvecklas och demokratiskt medieras ("democratically mediated") på en bas av social jämlikhet.

Från delvis andra utgångspunkter har Raymond Williams diskuterat demokrati och kommunikation. Han menar för det första att frågan om kultur och kulturell tillhörighet är central för den form av förståelse som måste göra demokratin möjlig. Att på detta breda sätt

tala om kommunikation har givetvis att göra med de procedurer som tidigare åsyftats men inkluderar samtidigt en mycket bred repertoar av kulturellt engagemang. Williams noterar det fatala i att det skett en låst uppdelning mellan hög- och lågkultur.

Ingenting har bidragit mer till att för dess naturliga anhängare försura den demokratiska idén och driva dem i arg självexil än de enkla övergripande kulturella frågorna: den uppenbara uppdelningen av vår kultur i en distanserad och självupptagen sofistikerad å den ena sidan och å den andra, en drogad massa. (Williams 1989:17 [1958]; vår översättning.)

Den enligt honom fatala uppdelningen kan ha konsekvenser för vår syn på vilken kommunikation och vilka medier som är legitima. Williams noterar också mer specifikt vilken plats kommunikationen har i vår förståelse och betonar särskilt att det finns en missvisande syn som vi måste akta oss för.

Vi har vuxit upp med vissa idéer om kommunikation som jag tror i det stora hela är missledande. Vi ser kommunikation som en aktivitet som utspelar sig efter det att de viktiga sakerna redan hänt. Kommunikation är så att säga röran efteråt, det som händer efter det som var viktig. Den kommer i andra hand, på samma sätt som man tror att konst är sekundär, en marginell aktivitet, eftersom det verkliga livet kommer först och sedan gestaltningen. Först kommer verkligheten och sedan kommunikation om verkligheten. Men detta är så i grunden missvisande att om vi inte förstår detta förstår vi ingenting. Vad vi först måste se är att det i våra uppfattningar och i sättet som vårt samhälle är utformat finns vissa kommunikationsmönster som vi bara delvis är medvetna om. Dessa kommunikationsmönster är inte föregivna, de är skapade av oss, de förändras och är öppna för kritik. Dessutom måste de läras om av varje ny generation. (Williams 1989:21 [1961]; vår översättning.)

Williams hade en idé om att medborgarna skall äga produktionsmedlen, inte minst gäller detta medierna som produktionsmedlen i den demokratiska kulturen. Han ville medvetet komma bort från de faktorer som nu bestämmer hur kommunikationen förs, nämligen de som baseras i auktoriteter och kontrollmonopol, i paternalism och kommersiella intressen. Mot detta ville han ställa utvecklandet av en demokratisk struktur för inflytande i medierna. Kontrollen skulle spridas, det skulle utvecklas verkligt öppna ("truly open") kanaler för deltagande, system skall ägas av deltagarna och en allmän decentralisering och maktfördelning skall råda. Basen för det demokratiska systemet är, menar han att vanliga människor skall kunna ha kontroll i sina egna händer och att de inte skall vara måltavlor eller objekt för några andra, t.ex. för annonsörer eller paternalistiska fostrare.²⁷

Såhär långt har vi diskuterat några olika normativa visioner av demokratin, särskilt med hänsyn tagen till kommunikationen. Vi bör erinra oss villkoren för att presentera sådana visioner och teorier, nämligen att sådana framställningar av normativa begrepp alltid är uttryck för en form av auktoritetsutövning. Att förskriva (normera) någonting är, som Judith Butler säger i samband med visioner av genus och solidaritet, att konstruera och postulera ett ”vi”.²⁸ Att vara normativ innebär således att ta sig beskrivnings- och definitionsmakten samt formuleringsprivilegiet.

Med utgångspunkt från ovanstående exempel kan flera frågor och farhågor identifieras. Vi har i detta kapitel på några olika sätt diskuterat hur man kan förstå relationerna mellan medier/kommunikation och politik. Framtida studier behöver ta fasta på dessa möjliga relationer som en utgångspunkt för att förstå den historiska utvecklingen inom respektive område. Frågan gäller t.ex. om demokratins villkor har att göra med dessa förändringar i kommunikationen, dvs. förändras vårt sätt att vara politiska genom förändringar i förutsättningarna för det offentliga samtalet. Frågan gäller också om demokratin kan stärkas genom olika former av regleringar eller åtgärder på detta område, t.ex. genom att ta det deliberativa synsättet som en möjlig och framkomlig utgångspunkt eller om det deliberativa synsättet paradoxalt nog just genom sin idealism kanske har en för distanserad syn på de vardagliga möten mellan människor som vanligtvis inte ses som ingående i det offentliga samtalet?

Det offentliga samtalet, skriver Björn Elmbrant kritiskt, är ett språkspel för de redan invigda. I sin bok *Dom där uppe – dom där nere. Om demokratin i Sverige* vädrar han många farhågor avseende mediernas roll för politiken och i synnerhet för demokratin. På det hela taget ser han här konturerna av ett för demokratins framtid mycket negativt inflytande och farhågor vad avser den etablerade politiska kommunikationens destruktiva inflytande på demokratin.

Runtom i Sverige finns vettiga människor med kunskaper, idéer, synpunkter och erfarenheter. Det finns också idealister, människor som utstrålar civilitet och ansvarstagande, motståndare till dogmatism, brinnande demokrater. Men alla lever de under en daglig, tung spårreld av cynismer från det som ibland kallas det offentliga samtalet. (Elmbrant, 1997:51)

Den politiska kommunikationen i demokratin utgörs av en komplex koordinering av olika former av samtalstyper och genrer, alltså den politiska kommunikationen är ett konglomerat av olika typer av påståenden och antaganden som vävs samman på olika sätt i olika sammanhang.²⁹ Detta komplexa fält är något som bör studeras

ytterligare. Vi bör kanske även fråga oss: vilka är de kommunikativa egenskaper som anses känneteckna det ideala folkstyret – kan dessa egenskaper presenteras för att utgöra en grund till framställningar av demokratin? Kan (en del av) dessa kommunikativa förutsättningar utgöra grunden i alternativa modeller för den normativa politiken? Är det så att vårt sätt att tala om demokrati alltid får en utopisk karaktär och vad har det för konsekvenser för vårt sätt att agera i den medialiserade demokratin?

Medierna, kommunikationen och folkstyrets framtid

Som vi påpekade inledningsvis befinner sig det offentliga samtalets aktörer under olika historiska epoker ständigt i en relation till varandra. Denna relation skulle man kunna kalla mer eller mindre ”kollegial”. Politiker, på Vasatiden såväl som i dag, har alltid en relation till publiken och till dem som professionellt och publikt befolkar den publika arenan. Kollegialiteten innebär att man är verksam och möts inom en gemensam arena som befinner sig mellan respektive aktörers verksamhetsfält. Mellan dessa aktörer utvecklar sig nödvändiga relationer som, i likhet med alla andra mänskliga relationer, bygger på en balans mellan beroende och oberoende, mellan förtroende och tvivel. Kollegialiteten består i de ömsesidiga beroenden och förtroenden som utgör relationen och som är en förutsättning för arbete både i politik och medier, men kollegialiteten definieras också genom att aktörerna alltid förhåller sig till en tredje part, publiken, lyssnarna, väljarna.

Ett deliberativt synsätt innefattar också en syn på kommunikation som liknar det man skulle kunna kalla den svenska modellen; där kommunikation är en fråga om pedagogik och där människor ska ”lyftas” till förståelse för de politiska procedurerna. Kanhända politikens ”irritation” gentemot medierna i dag beror på att dessa verkar formulera ett starkare pedagogiskt uppdrag åt sig själva (i såväl populära underhållningsprogram, där ibland politiker gärna medverkar, som debatter och granskande journalistik), än tidigare. Politiker kanske var vana vid att tillsammans med media för folket kunna berätta historien om hur politiken går till – och att se detta som ett slags nästan gemensamt ”uppdrag”. Medierna i dag är mycket mer självständiga och formaten för hur historierna ska berättas växer fram inom journalistikens eget fält och ibland med journalistikens egna angelägenheter som huvudfokus. De gentemot makten oberoende medierna är oundgängliga för demokratin – det

vi har närmat oss i detta kapitel är att analysera också dessa medier som en del av makten. Det finns så att säga ingen position som är neutral om man deltar i det offentliga samtalet, oavsett om man är politiker, journalist eller forskare – däremot kan man berätta historien om sig själv som objektiv, genom att själv ta rollen som den legitime representanten för det som är sant i den egna historien.

Att ställa frågor inom ramen för en offentlig utredning innebär också att delta i det offentliga samtalet. En utredning bidrar till att definiera problem och att föreslå lösningar på dessa. På samma sätt som journalister och politiker upprättar kollegiala relationer i detta offentliga samtal, ingår medarbetarna i en utredning i ett sådant samtal som med större eller mindre skicklighet kan medverka till att utöva den makt som detta innebär. Utredningen om folkstyret i Sverige inför 2000-talet utgår, enligt kommittédirektiven (1997:101), från en samtidsbild och identifierar där ett antal faktorer som anses vara viktiga för förändringen av det samtida svenska samhället. I första hand gäller detta sådana demografiska, ekonomiska, politiska och sociala förändringar som har betydelse för statsskicket, de politiska institutionerna och landets förhållande till omvärlden. Till de viktiga processerna i samtiden som kan påverka det politiska livet hör exempelvis förändringar i den offentliga sektorn och utvecklingen inom folkrörelserna och de politiska partierna. Till de stora förändringarna i samtidsbilden hör även den sociala, politiska och kulturella globaliseringen och den betydelse för den kulturella identiteten som det innebär att Sverige nu agerar som en aktiv del av Europas politiska administration.

Några av dessa förutsättningar, problem och möjligheter som folkstyret möter inför 2000-talet framställs som ”nya” och gäller, enligt kommittédirektiven, utvecklingen av kommunikations- och informationsmönster i samhället, spridandet och användningen av nya informationstekniker. Dit hör också utvecklingen av ”det nya medielandskapet” med förutsättningar att interaktivt kombinera olika auditiva och visuella teletekniker. Förändringen i medielandskapet består även i nya koncentrationer och konglomerat av ägande och ett växande kanalutbud som sammantaget kan ha konsekvenser för hur en fri och allsidig opinionsbildning sker i samhället. Till det nya medielandskapet hör även den ökade betydelsen för opinionsbildningen som spelas av olika professioner, t.ex. av journalisterna, den s.k. ”journalismen”. Opinionsbildningen styrs även i ökad grad av olika intressegrupper som medvetet använder sig av lobbyister, kommunikationskonsulter, eller utvecklar strategiska kontakter med medierna för att på så vis bli synliga och öka förutsättningarna för att bilda opinion.

Efter en sådan kort problemredovisning som den ovanstående bör man fråga sig var problemen med det politiska arbetet finns och hos vem. Är det ett problem för arbetande politiker och/eller för politiskt deltagande medborgare? Är det svenska folkstyret i reell mening verkligen hotat? Hur ser problemen i Sverige ut i ett jämförande perspektiv? Är det politiska arbetet hotat av illegitima fenomen/krafter (populärkultur-media-politik)?

Vad vi här kan se är historien om den hotade demokratin.

Varför är det viktigt att inte överdriva problemen? Dels behöver man naturligtvis inte överdriva en situation såsom direkt hotande och farlig för att kunna motivera en utredning av frågorna (hade det varit frågan om någonting sådant hade knappast utredandet hjälpt) men framför allt är det viktigt att just utreda frågor, dilemman och situationer snarare än att reifiera och objektgöra ”Problemet”. Detta är viktigt av flera skäl; dels kan man försöka fördjupa frågorna och studiet av den medierade demokratin utan att behöva ha som första premis att det finns ett fundamentalt problem som omedelbart måste lösas för att inte en katastrof ska inträffa, dels är det viktigt att inse att något som definieras som ett allvarligt problem kan ge legitimitet åt olika typer av åtgärder. Ett ”problem” som säger att demokratin är allvarligt hotad skulle kunna motivera en mängd olika politiska åtgärder. Detta är viktigt också utifrån insikten om att den som så att säga äger ett problem också tar sig rätten att föreslå vilka åtgärder som ska sättas in för att rätta till problemet³⁰. Hur man rättar till problemet är emellertid ingen oproblematiserad åtgärd som alla automatiskt är överens om. Huvudanledningen för oss att reflektera runt ovanstående saker är dock att denna bok just handlar om hur man offentligt kan motivera, föra fram, formulera och skapa bilder, texter, argument, påståenden – och hur man kan upprätthålla bilden av och idén om att diskussionerna om åtgärderna förs på en arena som är tillgänglig för oss alla. Att demokrati fortsätter att vara någonting mer än de fås styrelse över de många; alltså att det demokratiska styrelseskicket är väl fungerande inte bara till sin yttersta procedur – folkets röstande vart fjärde år, utan att styret är synligt och söker en politisk, offentlig och folklig legitimitet ständigt och kontinuerligt också mellan valen.

Kanske föreligger det i dag inget reellt hot mot den svenska demokratin? Kanske är problemen typiska för en välfärdsstat i förändring? Problemen som nu formuleras, t.ex. genom samtidsbilden i kommittédirektiverna (jfr ovan), innebär kanske snarare att det politiska arbetet håller på att ”förverkligas” på ett för etablissemanget icke igenkännbart (önskat) sätt – det populärkulturella inslaget i politiken uppfattas ofta som ett hot mot seriositeten och de demo-

kratiska ambitionerna hos folkstyrets eliter. Vilken roll spelar medierna i detta oönskade ”förverkligande” av det politiska arbetet? Är ”problemet” med medierna av företagsekonomisk natur, t.ex. koncentrationen och spridningen av deras ägandestruktur och/eller är det ett problem med medieringen och därmed ett mer kommunikativt problem? Är det kanske så att medierna genom sitt behärskande av den mediala och politiska dramaturgin har blivit ”bättre” på att utföra politik, så att säga i direktsändning inför folket än vad politikererna synes vara? Men om politikens torg flyttat in till studion innebär inte detta automatiskt att detta är en mer demokratisk arena med fler möjligheter till folkligt deltagande. De mediala positionerna är inte närmare folk/tittare/väljare än andra maktpositioner.

Har vi i dag svårt att identifiera det folkliga deltagandets sociala former – former som vi inte känner igen som de traditionella? Erbjuder medierna nya former för folkligt och politiskt deltagande – är medierna en möjlighet eller ett problem? För att kunna uttala oss om relationen mellan dessa olika nivåer av medier och mediering blir det särskilt viktigt att – som vi har gjort i denna volym – identifiera hur vi kan förstå vad medier kan vara och hur vi kan förstå den kommunikativa medierande aspekten.

Noter

¹ För en historisk-sociologisk analys av de svenska mediernas (i synnerhet tidningarna) utveckling i relation till makt, marknad och myndighet, se Ekecrantz Olsson (1994).

² Andra kommunikativa perspektiv på medier och makt kan fokusera på någon av de många institutionella faktorer som också bidrar till dess utformning, t.ex. villkor som har att göra med ekonomi, organisation, teknik, politik, kultur och professioner.

³ För analyser av offentlighetens diskurs i analogi med samtal, se flera av bidragen i Forstorp & Linell, red. (1998).

⁴ Flera av bidragen i denna bok om den medialiserade demokratin gör just sådana fördjupningar av dessa problematiker.

⁵ Jfr. diskussionerna om organiseringen av samtycke i medierna hos bl.a. Hjarvard (1999) och Chomsky & Herman (1994).

⁶White (1995).

⁷ Se även Hjarvard (1999) som med ledning av Goffmann och Meyrowitz för en diskussion av hur dramaturgiska begrepp används inom sociologi och medieforskning.

⁸Meyrowitz (1985).

⁹ Hjarvard (1999).

¹⁰ Begreppet ”beskrivningsmakten” hämtas från Ekecrantz & Olsson (1994) som på ett ställe definierar detta som ”...hur nyhetsjournalistiken beskriver samhället och därmed också utövar en makt” (aa;13-14) och vidare (15) Varje *händelse* förutsätter en beskrivning där något tillmötes signifikans. Detta görs på olika sätt inom olika *diskurser*. Sålunda är t.ex. en historisk händelse en sak inom historievetenskapen och något annat inom journalistiken. Härigenom problematiseras själva händelsebegreppet. Händelsen kan inte separeras från *beskrivningen* av den [emfas i original]. För det inom medieforskningen okontroversiella synsättet på hur medier fortlöpande skapar snarare än speglar en verklighet, se t.ex. Schudson (1995) och Grossberg, Wartella & Whitney (1998).

¹¹ Att förstå hur någonting blir en journalistisk händelse är, enligt Ekecrantz Olsson (1994;15) en viktig del i att förstå ”beskrivningsmakten”.

¹² Potter (1996).

¹³ Utvecklingen av mediernas självständighet är en central punkt i Hjarvards reflektioner om den danska situationen: ”Medierna udgør i dag selvstendige sociale institutioner, hvis karakteristika filtrerer og former den offentlige kommunikation på bestemte måder” (aa).

¹⁴ Holmberg (1999) listar fler möjliga betydelser av det politiska begreppet representation: social representation, rollrepresentation, åsiktsrepresentation, anticipatorisk representation samt det han slutligen kallar dynamisk representation.

¹⁵ Han är vidare kritisk mot det sätt på vilket representativiteten har utvecklats i den brittiska politiken: ”The idea now has considerable force. Its broad terms, a class of 'representatives' has been formed, initially in close relation to bodies of forced opinion, who at a certain point enter personal careers of being representative, in what is really the old symbolic sense. They are persons of political experience and judgement. If they do not already (through some accident of career or election) have anyone or anywhere to 'represent', there is public discussion and private action about 'finding them a seat'. Thus it oftens happens that there are important political representatives who do not yet represent anybody, in the carefully retained formal sense. Reified in this way, so that being a representative amounts to a career, a position or a job, the actual process of representing formed opinions can be set aside or made subordinate, to the extent that 'failure' to select or reselect such a person can be described as 'sacking' och 'firing' him, turning him out of his 'job'. But this is ludicrous, while the legitimacy of the assembly is still formally derived from open election within the 'diversity of formed opinions'”. (ibid:113).

¹⁶ Utskriften är gjord från uppslagsordet REPRESENTATION på web-adressen till SAOB http://g3.spraakdata.gu.se/tmp/REPREEAAAJ2wU_.html (1999-03-12).

¹⁷ ”Representation” i denna mening är ett nyckelbegrepp för forskare inom medie- och kulturstudier, se t.ex. Hall (1997:16).

¹⁸ Jfr kapitlen av Ekström och Svensson i denna volym.

¹⁹ Kanske sker detta i synnerhet i sådana varianter av demokrati som kallas ”deliberativa” och som avser att finna formuler för kommunikativ försoning och samtycke. Jfr avslutningen av detta kapitel samt kapitlet av Berglez i denna volym.

²⁰ Jfr Holmberg (1999).

²¹ I konventionella statsvetenskapliga översikter av demokrati och representation, t.ex. hos Holmberg, så saknas dock denna viktiga kommunikativa dimension.

²² *Politics* 1328b35 [vår översättning].

²³ Cornell (1997:212).

²⁴ Derrida (1988).

²⁵ Chambers (1996).

²⁶ Fraser (1997:98).

²⁷ Williams (1989:29–30).

²⁸ Butler (1990:14–15).

²⁹ Jfr Hajer (1995:46); Forstorp & Linell, (1998).

³⁰ Gusfield (1989).

Referenser

- Aristoteles (1998), *Politics*. Indianapolis: Indi Hacket Pub
- Butler, Judith (1990) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge
- Chambers, Simone (1996) *Reasonable Democracy. Jürgen Habermas and the Politics of Discourse*. Ithaca, NY: Cornell University Press
- Chomsky, Noam & Edward S. Herman (1994) *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. London: Vintage
- Cornell, Druscilla (1997) I Jodi Dean (red.) *Feminism and the New Democracy: Re-Sisting the Political*. New York: Sage
- Derrida, Jacques (1988) "The Politics of Friendship", i *Journal of Philosophy* 80, 2
- Ekecrantz, Jan & Tom Olsson (1994) *Det redigerade samhället. Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnuftets historia*. Stockholm: Carlssons
- Elmbrant, Björn (1997) *Dom där uppe – dom där nere. Om demokratin i Sverige*. Stockholm: Atlas
- Forstorp, Per-Anders & Per Linell, red. (1998) *Samtal pågår. Dialogiska perspektiv på svenska mediedebatter*. Stockholm: Carlssons
- Fraser, Nancy (1997) I Jodi Dean (red.) *Feminism and the New Democracy: Re-Sisting the Politica*. New York: Sage
- Grossberg, Lawrence, Ellen Wartella & D. Charles Whitney (1998) *MediaMaking. Mass Media in a Popular Culture*. London: Sage
- Gusfield, Joseph R. (1989) "Constructing the ownership of social problems: Fun and profit in the welfare state". *Social Problems*, vol 36 no 5
- Hajer, Maarten A. (1995) *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford: Clarendon
- Hall, Stuart (1997) "The work of representation", i Stuart Hall (ed.) *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage/The Open University
- Hjarvard, Stig (1999) "Politik som mediemontage. Om mediernes forandring af den politiske kommunikation" i J. G. Andersen,

- P. M. Christiansen, T.B. Jørgensen, L. Togeby & S. Vallgård
Den demokratiske udfordring. Antologi ingående i den danske
maktutredningen. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag
- Holmberg, Sören (1999) Representativ demokrati. SOU 1999:64.
- Meyrowitz, Joshua (1985) No Sense of Place. New York: Oxford
University Press
- Potter, Jonathan (1996) Representing Reality. London: Sage
- Schudson, Michael (1995) The Power of News. Cambridge, MA:
Harvard University Press
- White, R. Kerry (1995) An Annotated Dictionary of Technical,
Historical and Stylistic Terms Relating to Theater and Drama. A
Handbook of Dramaturgy. Lewiston: The Edwin Mellen Press
- Williams, Raymond (1983) Towards 2000. London: Chatto &
Windus
- Williams, Raymond (1989) Resources of Hope: Culture, Democracy,
Socialism. London: Verso

Författarpresentationer

PETER BERGLEZ

Peter Berglez är doktorand i medie- och kommunikationsvetenskap vid Örebro universitet. Primära forskningsintressen utgörs av internationell konfliktrapportering med Balkan som särskilt specialområde, och vidare politisk kommunikation med fokus på relationen mellan den etablerade politiken, massmedierna och medborgarna.

LEONOR CAMAUËR

Leonor Camauër är medieforskare och lektor vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK) vid Stockholms universitet. I sin doktorsavhandling *Feminism, Citizenship and the Media: An Ethnographic Study of Identity Processes within Four Women's Associations* undersöker hon fyra svenska kvinnogrupper samspel med massmedier samt enskilda medlemmars bruk av medier och dessas roll i kvinnornas identitetsskapande processer som feminister och medborgare.

PETER DAHLGREN

Peter Dahlgren är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Lunds universitet. Hans forskning kretsar kring demokrati, medborgare och medier i det senmoderna samhället. Han är intresserad av mediernas roll i demokratins vardagskultur, inklusive medborgaridentiteter och studerar dessa områden genom både samtalsintervjuer och analyser av utbudet. Vidare är han också engagerad i forskning kring nya medier och deras möjligheter till att utvidga den offentliga sfären, inte minst i transnationella sammanhang som EU.

KONSTANTIN ECONOMOU

Konstantin Economou är fil. dr i kommunikation och lektor i kultur- och mediegestaltning vid ITUF, Campus Norrköping, Linköpings universitet.

MATS EKSTRÖM

Mats Ekström är docent i sociologi och verksam inom medie- och kommunikationsvetenskap, Örebro universitet. Han har under senare år forskat om journalistikens praktik och etik, om TV-produktion och TV-tittande, samt om hur politiken iscensätts på mediernas scen. Själv och tillsammans med andra har han bl.a. skrivit boken *Journalistikens etiska problem* (1996) och de vetenskapliga artiklarna: *Attraktionens TV-journalistik* (1998); *När verkligheten inte duger som den är: En studie av TV-journalistikens praktik* (1998); *Den medialiserade politikens paradoxer* (1999).

PER-ANDERS FORSTORP

Per-Anders Forstorp är fil. dr i kommunikation och lektor vid Kungliga Tekniska Högskolan samt lektor i samhälls- och kulturanalys vid ITUF, Campus Norrköping. Linköpings universitet.

KARL ERIK GUSTAFSSON

Karl Erik Gustafsson, professor i massmedieekonomi vid Handelshögskolan i Göteborg, inledde sin forskarkarriär med studier för reklamutredningen av företagens reklambeslut och 1972 års pressutredning av presstödetts effekter på tidningskonkurrensen. Därefter följde studier av mediernas, särskilt dagspressens, struktur och ekonomi, ofta för statliga utredningar. Tillsammans med ett tiotal kollegor arbetar Gustafsson för närvarande med ett fyrbandsverk om den svenska pressens historia.

ÅSA KROON

Åsa Kroon är sedan 1996 doktorand vid Tema kommunikation, Linköpings universitet. Hennes pågående avhandlingsarbete behandlar ett antal fallstudier av mediedebatter från svenska massmedier på 1990-talet. Det huvudsakliga syftet är att i närstudier av texter beskriva hur dessa debatter uppkommer och utvecklas, i samspillet mellan olika medier och debattörer, över tid. Hon undervisar också i medie- och kommunikationsvetenskap vid Örebro universitet.

STIG ARNE NOHRSTEDT

Stig Arne Nohrstedt är professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Örebro universitet. Forskningsområden: internationell kommunikation, krigsjournalistik, journalistisk etik samt risk- och kriskommunikation. Har bland annat publicerat: *Tredje världen i nyheterna*, 1986 (akademisk avhandling); *Journalistikens etiska*

problem, 1996 (tillsammans med Mats Ekström); Journalism in the New World Order. Gulf War, National News Discourses and Globalization, under utg. (tillsammans med Rune Ottosen).

CHRISTIAN SVENSSON

Christian Svensson är fil. mag. och doktorand vid Tema kommunikation, Linköpings universitet. Arbetstiteln på hans avhandling är Det offentliga samtalets röster och representanter – innehåll, interaktion och deltagare i svenska TV-debattprogram. Han har tidigare bl.a. publicerat artiklar om mediernas rapportering från Estoniaolyckan samt om diskursanalysen som metod.

LENNART WEIBULL

Lennart Weibull är professor i massmedieforskning vid Göteborgs universitet och verksam vid Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG). Han undervisar och forskar i första hand om mediehistoria, medieanvändning och IT-utveckling.

Demokratiutredningens forskarvolym

Redaktör Erik Amnå

- I **Maktdelning** (SOU 1999:76)
- II **Demokrati och medborgarskap** (SOU 1999:77)
- III **Politikens medialisering** (SOU 1999:126)
- IV **Demokratins estetik** (SOU 1999:129)
- V **Medborgarnas erfarenheter** (SOU 1999:113)
- VI **Det unga folkstyret** (SOU 1999:93)
- VII **IT i demokratins tjänst** (SOU 1999:117)
- VIII **Civilsamhället** (SOU 1999:84)
- IX **Globalisering** (SOU 1999:83)
- X **Demokratins trotjänare – lokalt partiarbete
förr och nu** (SOU 1999:130)
- XI **Marknaden som politisk aktör** (SOU 1999:131)
- XII **Valdeltagande i förändring** (SOU 1999:132)
- XIII **Avkorporativisering och lobbyism**
(SOU 1999:121)